

Corpus institutionum iuris, ex Imp. Caes. Iustiniani libris quatuor .. / editio Franc. Hotomani iurisc.

Contributors

Hotman, François, 1524-1590.

Publication/Creation

Lugduni : Apud Antonium Gryphium, 1565.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/mppuuqfa>

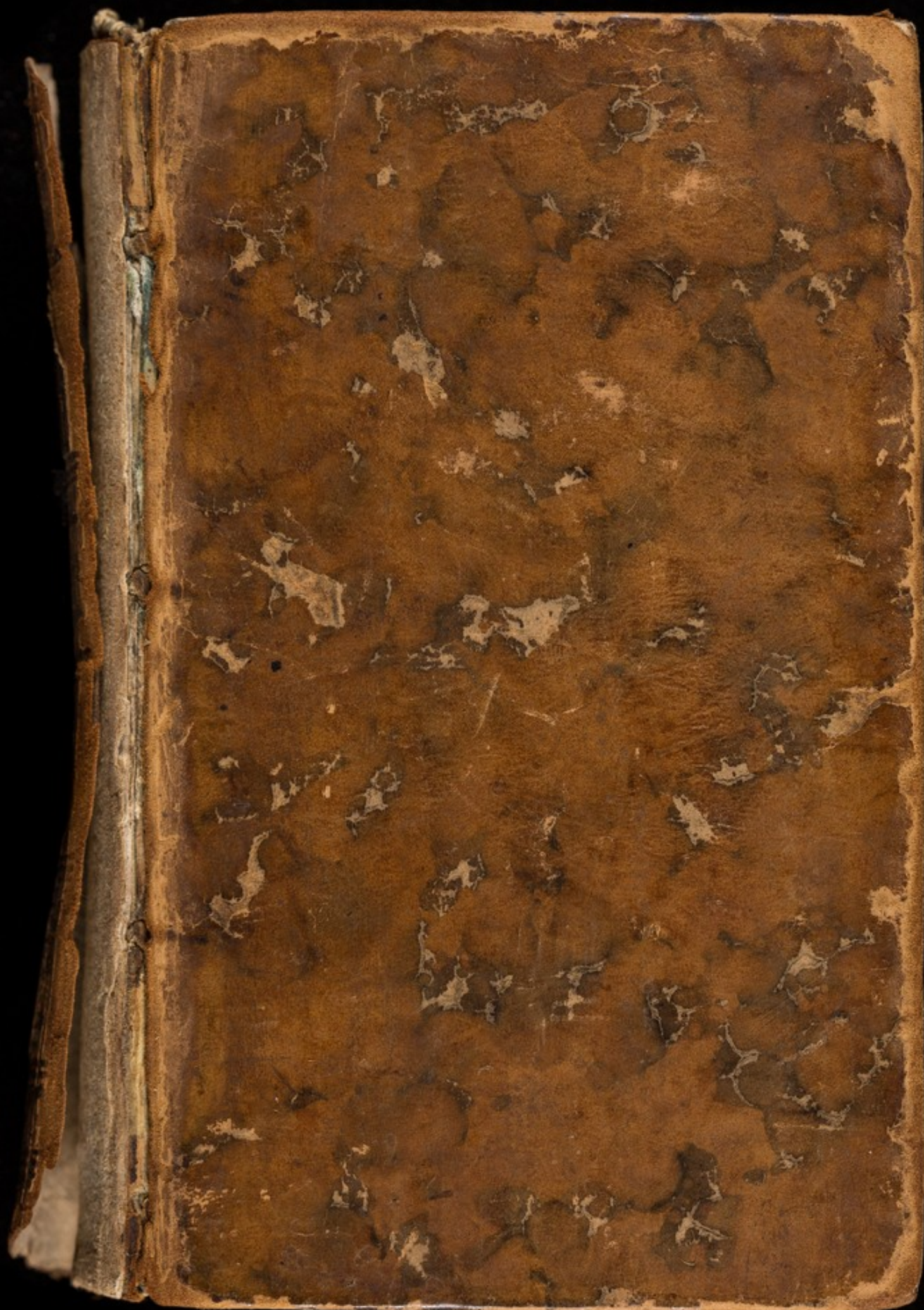
License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

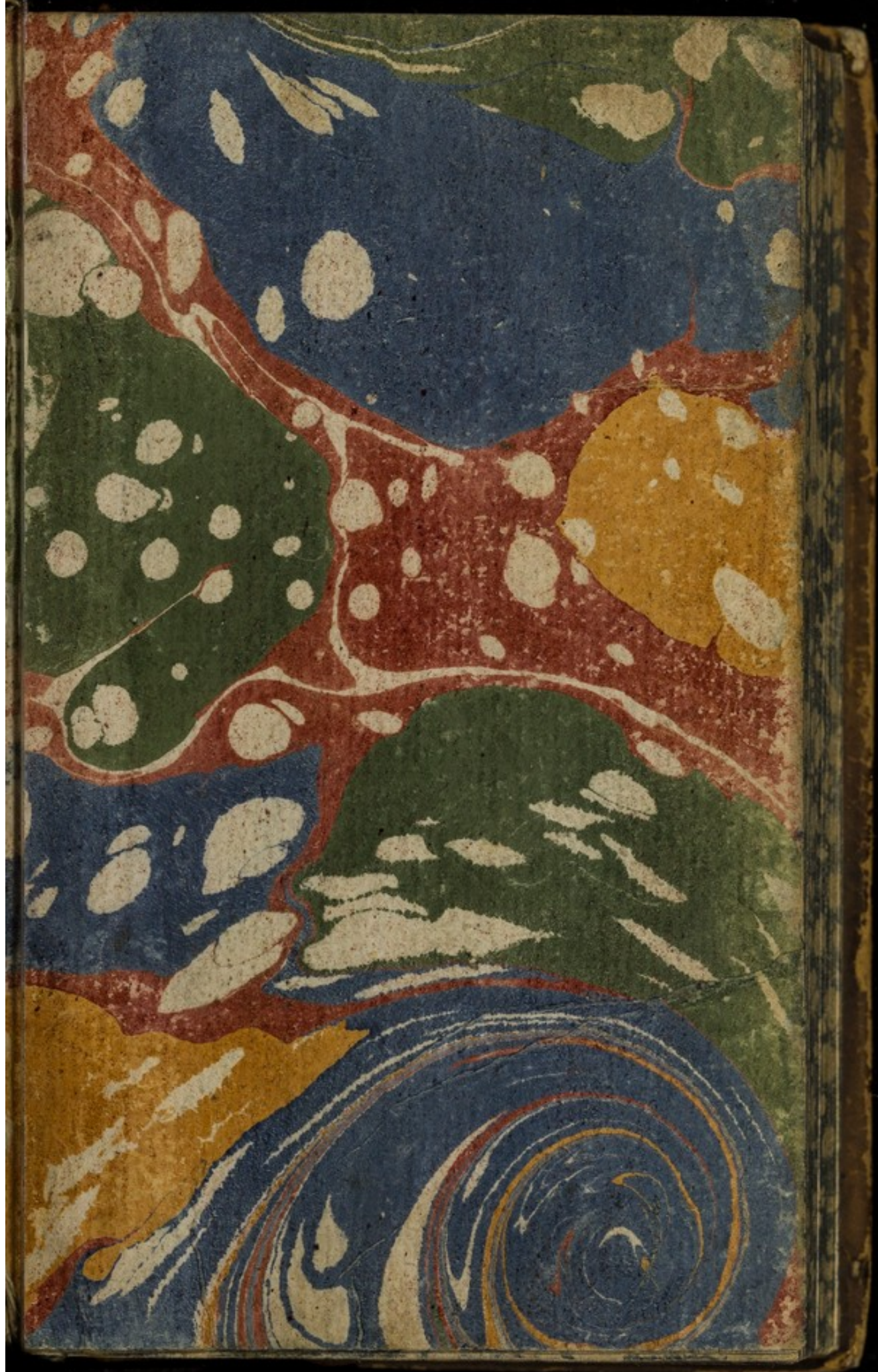

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

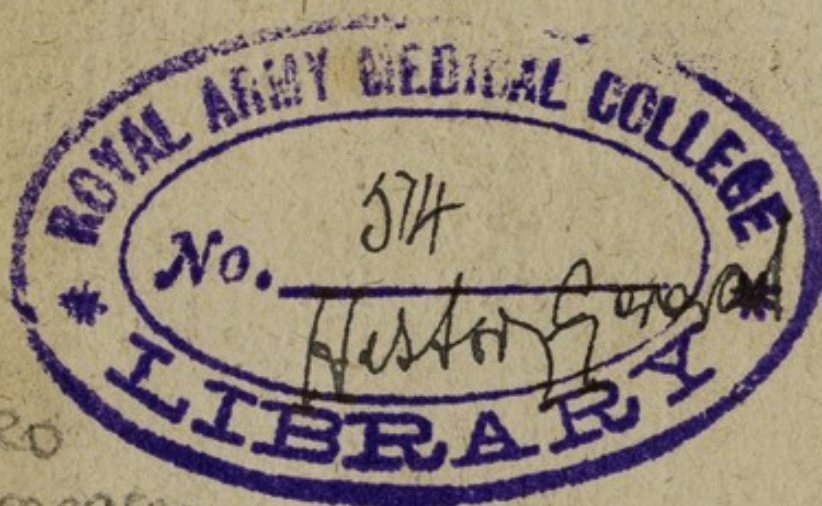
les Palmer

10/2/1

[Faint, illegible handwriting]
N.
C.

C. Palmer.
1775.

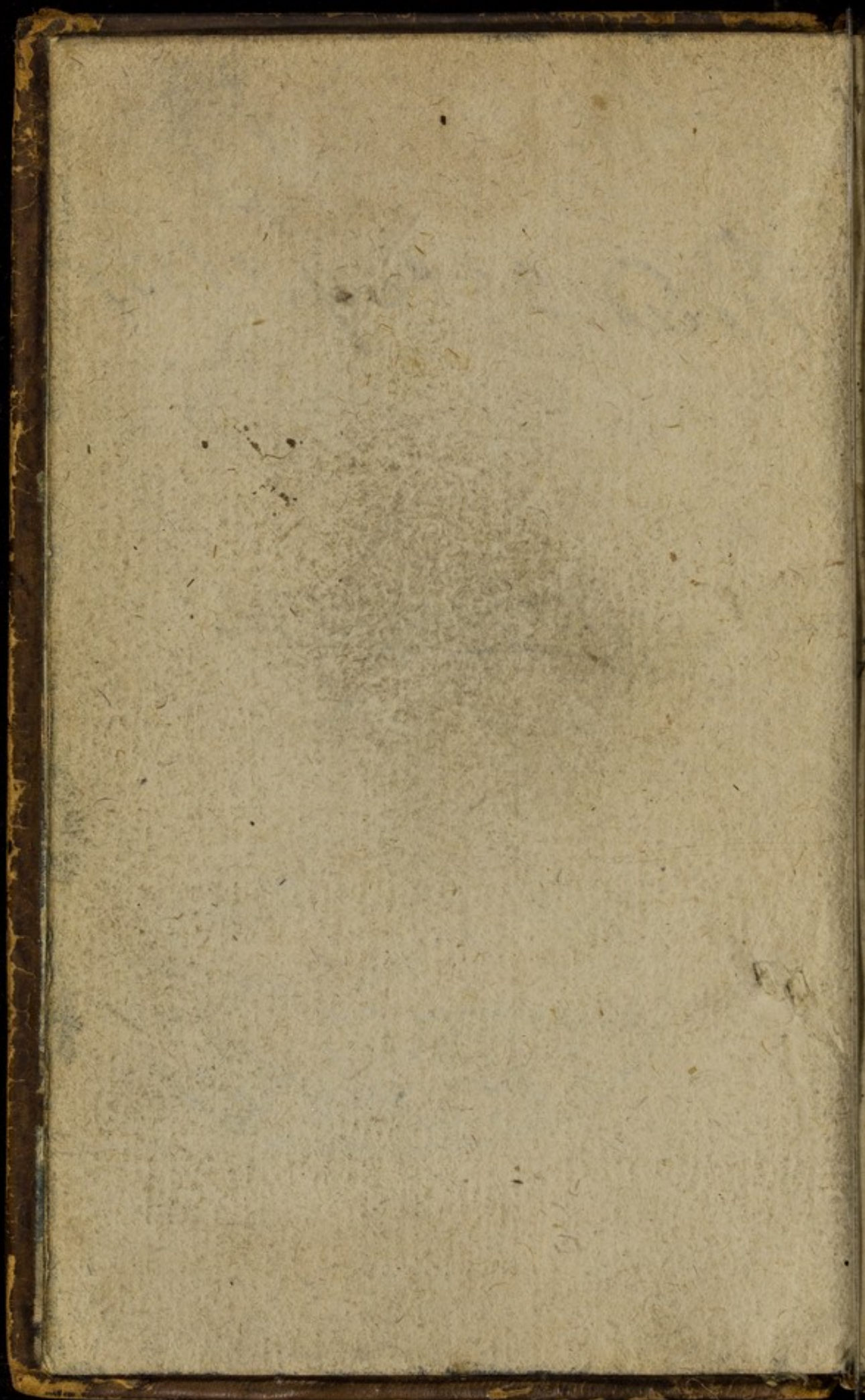
TRO
Strongroom
RANC
COL.
JUS

22101948719

John Woodstock

Recd 28th Sept 1839

Wm Fairbairn

CORPVS
INSTITVTIO-
NVM IVRIS, EX

IMP. CAES. IVSTI-

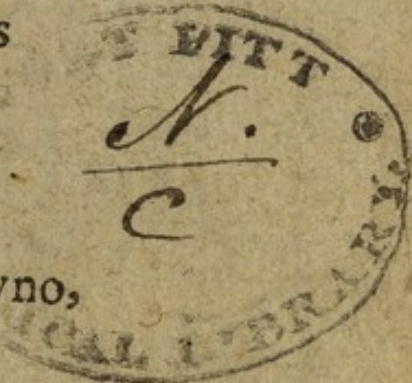
NIANI LIBRIS

QVATVOR:

Domitij Vlpiani Iurisc. vno,
Caij Iurisc. duobus.

Editio Franc. Hotomani Iurisc.

VIRTVTE DVCE,

COMITE FORTVNA.

LVGDVNI,
APVD ANTONIVM
GRYPHIVM,

M. D. LXV

INSTITUTION

OF THE

LIBRARY

OF THE

UNIVERSITY OF

CHICAGO

LIBRARY

OF THE

UNIVERSITY OF

CHICAGO

LIBRARY

OF THE

UNIVERSITY OF

CHICAGO

LIBRARY

ALD. A. T. O. N. I. V. M.

G. R. A. P. H. I. C. A.

M. D. C. C. C. C.

IMP. CAESAR FLAVIVS,
 ANICIVS, IVSTINIA-
 NVS, ALEMANNICVS,
 GOTTHICVS, FRAN-
 CICVS, GERMANICVS,
 ANTICVS, ALANICVS,
 VANDALICVS, AFRI-
 CANVS, PIVS, FELIX,
 INCLITVS, VICTOR,
 AC TRIUMPHATOR,
 PP. AVG.

IMPER. CÆS. IV-
STINIANI VITA,

auctore Francisco

Hotomano

Iurisc.

IMPERAT. CAESAR ANI-
CIVS IVSTINIANVS
AVGVST. Salonæ, quæ vrbs
Dalmatiæ est, natus, Iustini so-
roris filius ipsius adoptione imperium
adeptus est. Rempubicam & militiæ &
domi feliciter administravit, triûmque
ad eam rem summorum virorum ope-
ra vsus est. Nam Bellisario duce Persas in
Oriente tumultuantes vltra Tigrim Eu-
phratémque profligavit. Vandalis qui
Africam annos ferè xcv i. obtinuerant,
inde multis præliis fractos expulit: Got-
thos præterea qui Siciliam & Italiam oc-
cupabant, fudit ac dissipavit. Hippatium
denique & Pompeium qui seditione com-
mota, imperij insignia sibi sumpserunt,
prælio in vrbe Constantinopoli facto op-
pressos, supplicio affecit: cum in eo præ-
lio civiû triginta millia interiissent. Iam
verò

vèrò duce Narſe Gotthos bellum reno-
 uantes, atque iterum in Italiam irrum-
 pentes compluribus factis præliis domi-
 tos ſubegit, cum annus eius belli Gotthi-
 ci ageretur **xviii.** Domi verò Tribon-
 nianum habuit, Iuris ſcientiæ gloria in
 primis clarum, qui Quæſtor apud ipſum
 & Magiſter officiorum fuit. Is iuris ciui-
 lis libros qui tum in infinitam multitudi-
 nem excreuerāt, adhibitis ſexdecim aliis
 Iuriſconſultis, intra triennij ſpatium ita
 in anguſtū redegit, vt ex librorum duum
 millium numero, quinquaginta tantum
 conflati ſint. Poſt Imperatorum quoque
 conſtitutiones vnum in volumen coegit,
 quē præciſè vulgo Codicem appellamus.
 Religionem porrò ſtudioſè ſanctēq; Iu-
 ſtinianus coluit: ſeditioſorumque factio-
 nibus infeſtiſſimū ſe aduerſarium
 præbuit: obiitq; anno impe-
 rij ſui **xxxviii.**
 ætatis verò
xxciv.

IMP. CAESAR. IVSTI-
 NIANI INSTITVTIONVM
 iuris libri IIII. Franc. Hotomani
 studio & diligētia emendati, distin-
 cti, & argumentis illustrati.

IMP. CAESAR FLAVIVS IV-
 STINIANVS, ALEMATICVS,
 GOTTHICVS, FRANCICVS,
 GERMANICVS, ANTICVS,
 ALANICVS, VANDALICVS,
 AFRICANVS, PIVS, FELIX,
 INCLITVS, VICTOR, AC
 TRIVMPHATOR, SEMPER
 AVGVSTVS, CVPIDAE
 LEGVM IVVEN-
 TVTI.

P R A E F A T I O. 7
A R G V M E N T V M F R A N C.
H O T O M A N I.

Magistratui ad Rempub. suam tuendam duo
necessaria sunt, arma & leges.

*Imperatoriam Maiestatem non
solum armis decoratā, sed etiā
legibus oportet esse armatam:
ut utrunque tempus, bellorum
& pacis, recte possit gubernari:
& princeps Romanus victor existat non solum
in hostilibus praeliis, sed etiam per legitimos
tramites, calumniarum iniquitates expellens:
& fiat tam iuris religiosissimus, quam victis
hostibus triumphator.*

Bellicarum Iustiniani virtutum testes sunt
gentes regionēsque complures, sub Roma-
num ipsius imperium subiunctæ.

Quorum utramque viam cum summis vigiliis I I.
& summa providētia, annuente Deo, perfec-
imus, & bellicos quidē sudores nostros barba-
ricæ gentes sub iuga nostra deductæ cognoscūt:
et tam Africa, quàm aliæ numerosæ provincie,
post tanta temporum spacia, nostris victorijs à
cœlesti numine præstitis, iterū ditioni Roma-
næ, nostrōque additæ imperio protestantur.

Iustinianus primū constitutiones Prin-

cipum, dein Ius ciuile Populi Romani,
postremò Institutiones in meliorem for-
mam redegit.

XII. Omnes verò populi legibus tam à nobis pro-
mulgatis, quàm compositis, reguntur. Et cum
sacratissimas constitutiones antea confusas in
luculentam ereximus consonantiam: tunc no-
stram extendimus curâ ad immensa pruden-
tia veteris volumina, & opus desperatû, quasi
per medium profundum euntes, cœlesti fauore
iam adimpleuimus. Cùmque hoc, Deo propitio,
peractum est: Triboniano viro magnifico, Ma-
G. H. L. gistro & Exquæstore sacri palatii nostri, &
Exconsule, necnon Theophilo & Dorótheo vi-
xis illustribus antecessoribus (quorû omnium
solertiam, & legum scientiam, & circa nostras
inssiones fidem, iam ex multis rerum argu-
mentis accepimus) conuocatis, specialiter man-
dauimus, vt nostra auctoritate, nostrisq; sua-
sionibus Institutiones componerent: vt liceat
vobis prima legum cunabula non ab antiquis
fabulis discere, sed ab Imperiali splendore ap-
petere: & tam aures, quàm animi vestri, nihil
inutile, nihilque perperam positum, sed quod
in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant.
Et quod in priori tempore vix post quadrien-
nium prioribus contingebat, vt tunc constitu-
tiones Imperatorias legerent: hoc vos à pri-
mordio ingrediamini, digni tanto honore, tan-
tâque

tâque reperti felicitate, vt & initium vobis
& finis legum eruditionis à voce Principali
procedat.

Pandectis absolutis, compositæ sunt Insti-
tutiones: quibus tum antiquorum legisla-
torum, tum Iustiniani inuenta breuiter
indicantur.

Igitur post libros quinquaginta Digestorū IIII.
seu Pandectarum, in quibus omne ius anti-
quum collatum est, quos per eundem virum
excelsū Tribonianum, nec non ceteros viros
illustres & facundissimos confecimus: in hos
quatuor libros easdē Institutiones partiti in-
simus, vt sint totius legitimæ scientiæ prima
elementa: in quibus breuiter expositum est, &
quod antea obtinebat, & quod postea desue-
tudine inumbratum, ab Imperiali remedio il-
luminatum est.

Iustinianus his Institutionibus vim legum
attribuit: eæque ab iis quibus Respub. cō-
mittenda est, cognoscendæ sunt.

Quas ex omnibus antiquorum Institutio- V.
nibus, & præcipue ex commentarijs Caij nostri
tam Institutionum, quàm Rerum quotidiana-
narum, alijsq; multis commentarijs compo-
sitæ, cum tres prædicti viri prudentes nobis ob-
tulerunt: & legimus, & recognouimus, &
a § pleniss

plenissimum nostrarum constitutionum robur
eis accommodauimus. Summa itaque ope, &
alacri studio, has leges nostras accipite: & vos
*nos metipsos sic eruditos ostendite, vt spes * vos
pulcherrima foveat, toto legitimo opere per-
fecto, posse etiam nostram rempublicam in par-
tibus eius vobis credendis gubernari. D.

C P. XI. Calendas Decembris

D. IVSTINIANO

P P. AVG. III.

CONS.

*

INSTITVTIO-

NVM, SEV ELE-

MENTORVM D. IV-

STINIANI SA-

cratissimi prin-
cipis,

LIBER I.

De iustitia, & iure,

TITVLVS I.

Descriptio iustitiæ, vnde ius profectum est.
itẽmque vniuersæ iurisprudentiæ. l. 10.
De iust. & iur.

IUSTITIA, est constans *I. G. Szil*
& perpetua voluntas, suum *Lib. I. Tit. I.*
cuiq; * tribuendi. Iuris pru- * tribuens.
dencia, est diuinarum atque
humanarum rerum notitia,
iusti atque iniusti scientia.

Scribit se in Iure tradendo suas præceptiones
ad captum ingeniumque discientium ac-
commodare.

His

II. His igitur generaliter cognitis, & incipientibus nobis exponere iura populi Romani: ita maximè videntur posse tradi commodissimè, si primò leui ac simplici via, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioqui si statim ab initio rudem adhuc & infirmum animum studiosi, multitudine ac varietate rerum onerauerimus: duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore eius, sæpè etiam cum dissidentia (quæ plerunque inuenies auertit) serius ad id perducemus, ad quod leuiore via ductus, sine magno labore, & sine ulla dissidentia maturius perducì potuisset.

Iurisconsulti officium triplex est. Huius autem disciplinæ partes duæ. l. 10. & l. 1. §. 1. D. codem.

III. Iuris præcepta sunt hæc: Honestè vivere, alterum non ledere, summi cuique tribuere.
 „ Huius studij duæ sunt positiones, publicum, &
 „ priuatum. Publicum ius est, quod ad statum rei
 „ Romanæ spectat: Priuatum, quod ad singulorum
 „ utilitatem. Dicendum est igitur de Iure pri-
 „ uato, quod tripertitum est. collectum est
 „ enim ex naturalibus præ-
 „ ceptis, aut gentium,
 „ aut civilibus.

DE IVRE NATVRALI,
GENTIVM, ET CIVILI.

TITVLVS II.

Ius naturale est, quod homines vnà cum ceteris animantibus à natura didicerunt. l. j.
§. 2. de iust. & iur.

Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quæ in cælo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Hinc descendit maris atq; foemine * coniugatio, quam nos matrimonium appellamus. hinc liberorum procreatio, hinc educatio. videmus etenim cetera quæque animalia istius iuris peritia censerî.

Vt alij populi omnes, sic Romanus duplici iure est usus: vno, quod sibi ipse excogitauit, atque instituit, & propriè Ciuile appellatur: altero, quod gentium omnium commune est. l. 9. de iust. & iur.

Ius autem ciuile à Iure gentium ita distinguitur: Omnes populi, qui legibus & moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure vtuntur. * Nam * iam quod quisq; populus * ipse sibi ius constituit, * ipsa id ipsius proprium ciuitatis est: vocaturque Ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis.

quod

23 quod verò naturalis ratio inter omnes homi-
 23 nes constituit, id apud omnes peraquè custo-
 23 ditur, vocaturque Ius gentium, quasi quo iu-
 23 re omnes gentes utantur. Et populus itaq; Ro-
 manus partim suo proprio, partim communi
 omnium hominum iure utitur. quæ singula
 qualia sint, suis locis proponemus.

Ius civile commune nomen est omnium ci-
 vitatum, sed ex vnaquaque denominatur.
 cum autem nihil additur, propter excel-
 lentiam Romanum intelligitur. l. 4. & 5.
 eodem.

211. Sed ius quidem civile ex vnaquaque civi-
tate appellatur, veluti Atheniensium. nam si
quis velit, Solonis vel Draconis leges appellare
ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim
et ius, quo Romanus populus utitur, ius civi-
le Romanorum appellamus: vel ius Quiritium,
quo Quirites utuntur. Romani enim à Qui-
rino, Quirites appellantur. Sed quotiens non
addimus nomen, cuius sit civitatis, nostrum
ius significamus: sicuti cum Poetam dicimus,
nec addimus nomen, subauditur apud Græcos
egregius Homerus, apud nos Vergilius.

Ius gentium est, quod gentes humanæ sibi
 usu exigente cōmuniter compararunt: ve-
 luti servitutes, & cōtractus propè omnes.
 l. 4. 5. de iust. & iur.

Ius autem gentium omni humano generi IIII.
 commune est. Nam vsu exigente, & humanis
 necessitatibus, gentes humane iura quædam
 sibi constituerunt. bella etenim orta sunt, &
 captiuitates secutæ, & seruitutes, quæ sunt
 naturali iuri contrariæ. iure enim naturali,
omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et
 ex hoc iure gentium omnes penè contractus
 introducti sunt: vt emptio, venditio, locatio,
 conductio, societas, depositum, mutuum, &
 alij innumerabiles.

Iuris ciuilis diuisio in scriptum, & non scri-
 ptum. Item scripti iuris partitio. l. 6. & 7.
 D. de iust. & iur.

Constat autem Ius nostrum aut ex scripto,
aut sine scripto: vt apud Græcos, τὸν νόμον
 οἱ ἰσχυροί, οἱ ἄγραφοι. Scriptum ius est,
lex, plebiscita, senatusconsulta, Principū placi-
ta, magistratuum edicta, responsa prudentium.

Legis, Plebisciti, Senatuscōsulti definitiones,
 atque differentia. l. 2. de orig. iur.

Lex est, quod populus Romanus senatorio
magistratu rogante, veluti Consule, consti-
tuebat. Plebiscitum est, quod plebs plebeio ma-
 gistratu rogante, veluti Tribuno, constitue-
 bat. Plebs autem à populo, eo differt, quo spe-
 cies à genere. nam appellatione populi, vniuersi
 ciues

ciues significantur, connumeratis etiam Patri-
 cys & Senatoribus. Plebis autem appellatione,
 sine Patricijs & Senatoribus, ceteri ciues si-
 gnificantur. Sed & plebiscita lege Hortensia
 non minus valere, quàm leges cœperunt. Sena-
 tusconsultum est, quod Senatus iubet atq; con-
 stituit. Nam cum auctus esset populus Roma-
 nus in eum modum, vt difficile esset eum in
 vnum cōvocari legis sancienda caussa: equum
 visum est, Senatum vice populi consuli.

Principum placita quæ rescriptis, decretis,
 edictis constant, legum vim obtinent: eo-
 rum alia sunt personalia, alia generalia.
 l. i. & pass. D. de const. princ.

VII. Sed & quod Principi placuit, legis habet vi-
 gorem: cum lege Regia, quæ de imperio eius
 lata est, populus ei & in eum omne imperium
 suum & potestatem concesserit. Quodcunque
 ergo Imperator per epistolam constituit, vel
 cognoscens decreuit, vel edicto præcepit: legem
 esse constat. hæ sunt, quæ Constitutiones ap-
 pellantur. Planè ex his quædam sunt persona-
 les, quæ nec ad exemplum trahuntur, quoniam
 non hoc Princeps vult. nam quod alicui ob
 meritum indulget, vel si cui pœnam irrogauit,
 vel si cui sine exemplo subuenit: personam non
 transgreditur. aliæ autem, cum generales sint,
 omnes proculdubio tenent.

Edicta

Edicta quæ Prætores vrbis, & Aediles Cur.
proponebant, iuris vim obtinebant: idque
Ius honorarium appellabatur. l. 2. §. 5. de
orig. iur.

Prætorum quoque edicta non modicam ob- VIII.
tinent iuris auctoritatem. Hoc etiam Ius hono-
rarium solemus appellare, quod qui honores ge-
runt, id est magistratus, auctoritatem huic iu-
ri dederunt. Proponebant & Aediles Curules
edictum de quibusdam causis, quod & ipsum
Iuris honorarij portio est.

Augustus Iurisperitorum auctoritatem ita
constituit, vt iudicibus ab eorum responsis
quibus ipse de iure respondendi Potesta-
tem dedisset, recedere non liceret. l. 2. in fi.
de orig. iur.

Responsa prudentum sunt, sententiæ & opi- IX.
niones eorum, quibus permissum erat iura con-
dere. nam antiquitus institutum erat, vt essent,
qui iura publicè interpretarentur, quibus à
Cæsare ius respondendi datum est, qui Iurisper-
sulti appellabantur. quorum omnium senten-
tia & opiniones eam auctoritatem tenebant,
vt iudici recedere à responso eorum non liceret,
vt est constitutum.

Ius non scriptum est, quod ex inueterata con-
suetudine nascitur. Superior autem diuisio
ad bipartitam Iuris civilis diuisionem ac-

commodata est. l. 32. seq. D. de legib.

X.

Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati, legem imitantur. Et non eleganter in duas species Ius civile distributum videtur. nam origo eius, ab institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet & Lacedaemonis, fluxisse videtur. In his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonij quidem magis ea quae pro legibus observarent, memoria mandarent: Athenienses vero ea, quae in legibus scripta comprehendissent, custodirent.

Civile ius, quatenus ex naturae gentiumque iure sumptum est immutabile est: quatenus civium ingeniis excogitatum, mutabile.

XI.

Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque observantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent: ea vero quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia lege postea lata.

DE IVRE PERSONARUM. TIT. III.

Iuris materia triplex est. statuit enim de personis, rebus & disceptationibus. Ex l. 1. D. de statu hom.

Omne

OMne autem ius, quo vtimur, vel ad per- I.
 sonas pertinet, vel ad res, vel ad actio- "
 nes. ac prius de personis videamus. nam parum "
 est ius nosse, si persona, quarum causa consti- "
 tutum est, ignorentur. "

Summa diuisio personarum, libertatis & ser-
 uitutis definitio: seruorum origo & ety-
 mologia. l. 3. & 4. D. de stat. hom.

Summa itaque de iure personarum diuisio II.
 hæc est: quòd omnes homines aut liberi sunt, "
 aut serui. Et libertas quidem (ex qua etiam li- "
beri vocantur) est naturalis facultas eius quod "
cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure pro- "
hibetur. seruitus autem est constitutio Iuris gen- "
tium, qua quis dominio alieno contra naturam "
subijcitur. Serui autem ex eo appellati sunt, "
quòd Imperatores captiuos vendere, ac per hoc "
seruare, nec occidere solent. qui etiam mancipia "
dicti sunt, eo quòd ab hostibus manu capiuntur. "

Et seruorum & liberorum alij nascuntur, alij
 fiunt. vtrum autem seruus quis nascatur,
 an fiat, nihil interest: vtrum liber, perma-
 gni. l. 5. D. de stat. hom.

Serui autem aut nascuntur, aut fiunt. na- III.
scuntur, ex ancillis nostris: fiunt, aut Iure
gentium, id est, ex captiuitate: aut Iure civili,
cum liber homo, maior viginti annis, ad præ-

sium participandum sese venundari passus est.
In servorum conditione nulla est differentia:
in liberis autem multa. aut enim sunt inge-
nui, aut libertini.

D E I N G E N V I S.

T I T. I I I I.

Ingenuus est, qui ex matre aliquo gravidita-
 tis tempore libera, siue illa ex marito, si-
 ue ex alio conceperit, procreatus est. l. 5. D.
 de stat. hom.

1. **I**ngenuus est is, qui statim ut natus est, liber
 est: siue ex duobus ingenuis matrimonio edi-
 tus est, siue ex libertinis duobus, siue ex alte-
 ro libertino, & altero ingenuo. Sed & si quis
 ex matre nascitur libera, patre vero seruo:
 nihilominus ingenuus nascitur. quemadmodum
 qui ex matre libera, & incerto patre natus est,
 * id est, qui * quoniam vulgo conceptus est. Sufficit autem,
 " liberam fuisse matrem eo tempore, quo nasci-
 " tur, licet ancilla conceperit. Et e contrario, si
 " libera conceperit, deinde ancilla facta pariat:
 " placuit, eum qui nascitur, liberum nasci: quia
 " non debet calamitas matris ei nocere, qui in
 " utero est. Ex his illud quæsitum est, si ancilla
 " prægnans manumissa sit, deinde ancilla postea
 " facta pepererit, liberum an servum pariat? &
 " Marcianus probat, liberum nasci. Sufficit enim
 ei qui

ei qui in vtero est, liberam matrem vel medio
tempore habuisse: quod & verum est.

Ingenuitas neque iniusta seruitute, neque su-
peruacanea manumissione læditur. l. 2. C.
de inge. man.

Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non
officit ei, in seruitute fuisse, & postea manu-
missum esse: sæpissime enim constitutum est,
natalibus non officere manumissionem.

DE LIBERTINIS.

TITVLVS V.

Libertinorum definitio, & origo, ex l. 6. D. de
stat. hom. & l. 4. D. de iust. & iur.

Libertini sunt, qui ex iusta seruitute ma-
nmissi sunt. Manumissio autem, est de
manumissio: id est, datio libertatis. nam quam
diu quis in seruitute est, manui & potestati
suppositus est: manumissus, liberatur potesta-
te. quæ res à iure Gentium originem sumpsit:
utpote cum iure naturali omnes liberi nasce-
rentur, nec esset nota manumissio, cum serui-
tus esset incognita. sed postea quam iure gen-
tium seruitus inuasit, secutum est beneficium
manumissionis. & cum vno naturali nomine
HOMINES appellarentur, iure gentium tria
hominum genera esse cœperunt: liberi: & his

„ contrarium serui: & tertium genus liberti, id
 „ est, hi qui desierant esse serui.

Quibus modis, & quo tempore manumitti
 serui possint. l. i. C. de lat. lib. toll.

II. Multis autem modis manumissio procedit:
 aut ex sacris constitutionibus in sacrosanctis
 ecclesijs, aut vindicta, aut inter amicos, aut
 per epistolam, aut per testamentum, aut per
 aliam quamlibet ultimam voluntatem. Sed &
 alijs multis modis libertas seruo competere po-
 test, qui tam ex veteribus, quam ex nostris
 constitutionibus introducti sunt. Serui verò
 omni tempore manumitti solent, adeò vt vel
 in transitu manumittantur: veluti cum Prae-
 tor, aut Praeses, aut Proconsul in balneum, vel
 in theatrum eant.

Cùm olim libertorum alij ciues Romani,
 alij Latini: alij dedititij essent, vnam Iusti-
 nianus omnium conditionem, omnesque
 ciues Romanos esse voluit. l. i. C. de Lat.
 lib. l. i. C. de tit. lib.

III. Libertinorum autem status tripartitus an-
 tea fuerat. nam qui manumittebantur, modò
 maiorem & iustam libertatem consequaban-
 tur, & fiebant ciues Romani: modò minorem,
 & Latini, ex lege Iunia Norbana, fiebant: mo-
 dò inferiorem, & fiebant, ex lege Aelia Sentia,
 dedit

dedititiū. Sed dedititiorū quidem pessima con-
ditio, iam ex multis temporibus in desuetudi-
nem abiit: sed nec Latinorum nomen frequen-
tatur. ideoque nostra pietas omnia augere, &
in meliorem statum perducere desiderans, dua-
bus constitutionibus hoc emendauit, & in pri-
stinum statum reduxit: quia & à primis vr-
bis Romæ cunabulis vna atque simplex liber-
tas competebat, id est, eadem quam habebat
manumissor: nisi quòd scilicet libertinus fit,
qui manumittitur, licet manumissor ingenuus
sit. Et dedititios quidem per constitutionem no-
stram expulimus, quam promulgauimus inter
nostras decisiones: per quas, suggerente nobis
Triboniano viro excelso Quæstore, antiqui iu-
ris altercationes placauimus. Latinos autem Iu-
nianos, & omnem quæ circa eos fuerat, obser-
uantiam, alia constitutione per eiusdem Quæ-
storis suggestionem correximus, quæ inter Im-
periales radiat sanctiones. Et omnes liberos
(nullo nec ætatis manumissi, nec dominū ma-
numittentis, nec in manumissionis modo, di-
scrimine habito, sicuti antea observabatur)
ciuitate Romana donauimus: multis mo-
dis additis, per quos possit libertas ser-
uari cum ciuitate Romana, quæ
sola est in præsentis,
præstari.

*

b

4

QVI

QVI ET QVIBVS EX
CAVSIS MANVMITTERE
NON POSSINT.

TIT. VI.

Ei qui soluendo nō est, non licet in fraudem
creditorū manumittere : nisi forte seruum
vnum quem sibi heredem, vel cum adie-
ctione, vel sine mentione libertatis insti-
tuat. l. i. C. qui manu. non poss. l. penult. C.
de necess. her.

I. **N**on tamen cuique volenti manumittere
licet. nam is qui in fraudem creditorum
manumittit, nihil agit : quia lex Aelia Sentia
impedit libertatem. Licet autem domino, qui
soluendo nō est, testamento seruum suum cum
libertate heredem instituere, vt fiat liber, he-
resque ei solus & necessarius. si modō ei nemo
alius ex eo testamēto heres extiterit : aut quia
nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus
est, qualibet ex causa heres non extiterit. Idq;
eadem lege Aelia Sentia prouisum est, & recte.
Valde enim prospiciendum erat, vt egentes ho-
mines, quibus alius heres extiturus non esset,
vel seruum suum necessarium heredem habe-
rent, qui satisfactorius esset creditoribus : aut,
hoc eo non faciente, creditores res hereditarias
serui nomine vēdant, ne iniuria defunctus ad-
ficiatur. Idēque iuris est, et si sine libertate
seruus

seruus heres institutus est. Quod nostra constitutio non solum in domino qui soluendo non est, sed generaliter constituit, noua humanitatis ratione: vt ex ipsa scriptura institutionis, etiam libertas ei competere videatur. quum non sit verisimile, eum quem heredem sibi elegit, si pratermiserit libertatis dationem, seruum remanere voluisse, & neminem sibi heredem fore.

Fraudulenta manumissio ea demum vim habet nullam, cuius euentus malo testatoris animo respondet. l. 10. D. qui & à quib.

In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, soluendo non est: vel datis libertatibus, desiturus est soluendo esse. Præualuit tamen, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit, non impediri libertatem, quauis bona eius creditoribus non sufficiant. sepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores: id est, & ex consilio manumittentis, & ex ipsa re, eo quod eius bona non sunt suffectura creditoribus.

Minor annis viginti manumittere, nisi causa consilio probata, non potest: semel autem

b s prob

probata non retractatur. l. 9. cum 4. seq. D.
de manumi. vindict.

XII. Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quam si dicta apud consilium iusta causa manumissionis, adprobata fuerit manumissio. Iusta autem manumissionis causa hæ sunt: veluti si quis patrem, aut matrem, filium, filiamve, aut fratrem sororemve naturalem, aut pedagogum, aut nutricem, aut educatorem, aut alumnum alumnamve, aut collactaneum manumittat: aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonij causa: dum tamen intra sex menses vxor ducatur, nisi iusta causa impediatur: & qui manumittitur procuratoris habendi gratia, nec minor decem & octo annis manumittatur. Semel autem causa adprobata, siue vera sit, siue falsa, non retractatur.

Iustinianus dominis annū ætatis decimum-octauum ingressis, seruos testamento manumittere permittit.

XIII. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legē Aeliam Sentiam constitutus erat: eueniebat, vt qui quatuordecim annos ætatis expleuerat, licet testamentum facere, & in eo sibi heredem instituire, legatæque relinquere posset: tamen se adhuc

adhuc minor esset viginti annis, libertatem seruo dare non posset. Quod non erat ferendum, si ei curatorum suorum bonorum dispositio data erat, vni seruo dare libertatem non permittebatur. quare nos similiter ei, quæ admodum alias res, ita & de seruis suis in vltima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, vt & libertatem eis possit præstare. sed cum libertas inæstimabilis sit, & propter hoc ante vicesimum ætatis annum antiquitas libertatem seruo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare seruo suo concessimus, nisi decimumseptimum annum impleuerit, & decimumoctauum attigerit. Cum enim antiquitas huiusmodi ætatis, & pro alijs postulare concesserit: cur non etiam sui iudicij stabilitas ita eos adiuuare credatur, vt ad libertates dandas seruis suis possint peruenire?

DE LEGE FVSIA CANINIA TOLLENDA.

TIT. VII.

Iustinianus eandem in testamento, quam inter viuos, manumittendi potestatem sublata lege Caninia permittit. l. vii. C. cod.

Lege Fusia Caninia certum modus constitutus

tutus erat in seruis testamento manumittendis: quam quasi libertatibus impediendam, & quodammodo inuidam, tollendam esse censuimus: cum satis fuerat inhumanum, viuos quidem licentiam habere, totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediatur libertatem: morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

DE IIS QVI SVNT SVI,

VEL ALIENI IVRIS.

TIT. VIII.

Secunda personarum diuisio, in qua illæ non tam per se, quam propter relationem considerantur. l. i. D. eod.

I. SEquitur de iure personarum alia diuisio.
 „ Nam quedam personæ sui iuris sunt, quæ-
 „ dam alieno iuri subiectæ sunt. rursus earum
 „ quæ alieno iuri subiectæ sunt, aliæ sunt in po-
 „ testate parentum, aliæ in potestate domino-
 „ rum. Videamus itaque de his quæ alieno iuri
 „ subiectæ sunt. nam si cognouerimus quæ istæ
 „ personæ sunt, simul intelligemus quæ sui iuris
 „ sunt. ac prius dispiciamus de his quæ in pote-
 „ state dominorum sunt.

Domini iure gentium infinitam in seruos potestatem habent, iure ciuili finitam. l. i. D. hoc tit.

In

In potestate itaque dominorum sunt serui: I. I.
 quæ quidem potestas, iuris gentium est. nam⁶⁶
 apud omnes peræquè gentes animaduvertere⁶⁶
 possumus, dominis in seruos vitæ necisque po-⁶⁶
 testatem esse: & quodcumque per seruum ad-⁶⁶
 quiratur, id domino adquiri. Sed hoc tempore⁶⁶
 nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt,⁶⁶
 licet supra modum, & sine caussa legibus co-⁶⁶
 gnita, in seruos suos seuire. nam ex constitu-⁶⁶
 tione diui Antonini, qui sine caussa seruum⁶⁶
 suum occiderit, nō minus puniri iubetur, quàm⁶⁶
 qui alienum seruum occiderit.

Qui seruos suos præter modum vexat, is per
 magistratum bonis eos cōditionibus ven-
 dere cogitur. l. 2. D. eod.

Sed & maior asperitas dominorum, eius- III.
 dem principis constitutione coercetur. nam con-
 sultus à quibusdam Præsidibus provinciarum
 de his seruis, qui ad eadem sacram, vel ad sta-
 tuas Principum confugiunt: præcepit, vt si in-
 tolerabilis videatur seuitia dominorum, co-
 gantur seruos suos bonis conditionibus vende-
 re, vt precium dominis daretur: & rectè. ex-
 pedit enim Reipublicæ; ne sua re quis malè vta-
 tur. Cuius rescripti ad Aelium Marcianum
 emissi verba sunt hæc: Dominorum quidem
 potestatem in seruos, suos illibatam esse oportet,
 nec cuiquam hominum ius suum detrahi: sed

„sed & dominorum interest, ne auxilium con-
 „tra seuitiam, vel famem, vel intolerabilem in-
 „iuriam denegetur ijs qui iuste deprecantur.
 „Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex fa-
 „milia Iulij Sabini ad statuam confugerunt. &
 „si vel durius habitos, quam equum est, vel in-
 „fami iniuria affectos cognoueris: venire iube,
 „ita vt in potestatem domini non reuertantur.
 „qui si mee constitutioni fraudem fecerit, sciet
 „me admissum seuerius executurum.

DE PATRIA POTE-
 STATE. TIT. IX.

In parentum potestate sunt, qui ex iustis nu-
 ptiis procreati sunt, quæ potestas est iuris
 ciuilis. l. 3. & 4. D. de his qui sunt sui vel.

I. **I**N potestate nostra sunt liberi nostri, quos
 „lex iustis nuptijs procreauimus. Nuptia au-
 „tem, siue matrimonium, est viri & mulieris
 „coniunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem
 „continens. Ius autem potestatis, quod in liberos
 „habemus, proprium est ciuium Romanorum:
 „nulli enim alij sunt homines, qui talem in li-
 „beros habeant potestatem, qualem nos habemus.

Cuius quisque ex filiofamiliâs (non etiam ex
 filia.) eiusue stirpe virili nascitur, eius in
 potestate est. l. 4. & 5. D. qui sunt sui vel al.

Qui

Qui igitur ex te & vxore tua nascitur, in I. tua potestate est. Item qui ex filio tuo & vxore eius nascitur, id est, nepos tuus & neptis: æque in tua sunt potestate, & pronepos, & pronepotis & deinceps ceteri. Qui autem ex filia tua nascitur, in potestate tua non est, sed in patris eius.

DE NVPTIIS.

TIT. X.

Nuptiæ iustæ dicuntur, quas ciues Romani puberes, parentibus (siquidem in eorum potestate sint) auctoribus inter se contrahunt.

Iustas autem nuptias inter se ciues Romani contrahunt, qui secundum præcepta legum coeunt: masculi quidem puberes, foemina autem viri potentes, siue patresfamiliarum sint, siue filijfamiliarum: dum tamen, si filijfamiliarum sint, consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere, & civilis & naturalis ratio suadet: in tantum, ut iussus parentis præcedere debeat.

Furiosi tam filio quàm filia licet sine patris auctoritate matrimonium contrahere. l. 15. C. de nupt.

Vnde quæsitum est, an furiosi filia nubere, II. ant

aut furiosi filius uxorem ducere possit? cūq;
super filio variabatur, nostra processit decisio:
qua permissum est ad exemplum filiae furiosi,
filium quoque furiosi posse, & sine patris in-
teruentu matrimonium sibi copulare, secundum
datum ex nostra constitutione modum.

Nuptiæ cum iis qui vel natura vel adoptione
parentes liberi que sunt, ne post emancipa-
tionem quidem recte contrahuntur. l. 55.
& l. vlt. de rit. nupt.

III. Ergo non omnes nobis uxores ducere licet.
nam à quarundam nuptiis abstinendum est.
inter eas enim personas, quæ parentum libero-
rumque locum inter se obtinet, contrahi nuptiæ
non possunt: veluti inter patrem & filiam, vel
avum & nepotem, vel matrem & filium, vel
aviam & nepotem, & usque in infinitum. Et
si tales personæ inter se coierint, nefarias atque
incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et hæc
adeo vera sunt, ut quamvis per adoptionem, pa-
rentum liberorumque loco sibi esse coeperint, non
possint inter se matrimonio iungi: intantum, ut
etiam dissoluta adoptione, idem iuris maneat.
Itaque eam, quæ tibi per adoptionem filia vel
neptis esse coeperit, non poteris uxorem ducere,
quamvis eam emancipaveris.

III. Nuptias cum fratre vel sorore contrahere non
licet.

licet. at cum adoptiuis, post emancipationem licet. l. 17. de rit. nupt.

Inter eas quoque personas, quæ ex trans- I.III.
uerso gradu cognationis iunguntur, est quæ-
dam similis observatio, sed non tanta. Sanè
enim inter fratrem sororemque nuptiæ prohi-
bitæ sunt: siue ab eodem patre eademque ma-
tre nati fuerint, siue ex alterutro eorum. Sed
si qua per adoptionem soror tibi esse cœperit:
quandiu quidem constat adoptio, sanè inter te
& eam nuptiæ consistere non possunt. cùm ve-
rò per emancipationem adoptio fuerit dissolu-
ta, poteris eam uxorem ducere. Sed & si tu
emancipatus fueris, nihil est impedimento nu-
ptiis. Et ideo constat, si quis generum adoptare
velit, debere eum antea filiam suam emanci-
pare: & si quis velit nurum adoptare, debere
eum antea filium suum emancipare.

Nullam ex fratris sororisue posteris, ducere
uxorem licet: at sororis adoptiue filiam,
licet. l. 17. C. eod. l. 12. de rit. nupt.

Fratris verò vel sororis filiam, uxorem du- v.
cere non licet: sed nec neptem fratris vel sororis
uxorem quis ducere potest, quamuis quarto
gradu sint. cuius enim filiam uxorem ducere
non licet, eius neque neptem permittitur. Eius
verò mulieris, quam pater tuus adoptauit, fi-
liam

liam, non videris impediri vxorem ducere: quia neque naturali, neque civili iure tibi coniungitur.

Consobrinae nuptiae iustae sunt: amicae vero, materteraq; quamuis magnae, itemque adoptivae amicae, iniustae. l. 3. & 17. de rit. nupt.

V I. Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris & sororis, coniungi* possunt. Item amitam, licet adoptivam, ducere vxorem non licet, item nec materteram: quia parentum loco habetur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam, & materteram magnam, prohiberi vxorem ducere.

Vitrici cum priuigna, nouerca cum priuigno, nurus cum socero nuptiae prohibita sunt. l. 12. & 14. cod.

VII. Adfinitatis quoque veneratione à quarundam nuptiis abstinere necesse est: ut ecce priuignam aut nurum vxorem ducere non licet, quia utraque filiae loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut priuigna tua. nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo: alia ratione vxorem eam ducere non poteris, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item, si adhuc priuigna tua est, id est, si mater eius tibi nupta est: ideo eam vxorem ducere

ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet. Sacrum quoque, & nouercam, prohibitum est uxorem ducere: quia matris loco sunt. Quod & ipsum dissoluta demum adfinitate procedit. alioquin si adhuc nouerca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere: quia eadem duobus nupta esse non potest. Itē, si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia eius tibi nupta est: ideo impediuntur nuptiæ, quia duas uxores habere non potes.

Nuptiæ inter compriuignos, etiam natis ex parentum suorum matrimonio liberis, recte contrahuntur. l. 34. D. de rit. nupt.

Mariti verò filius ex alia uxore, & uxoris VIII.
filia ex alio marito, vel contrā, matrimonium recte contrahunt: licet habeant fratrem sororemue, ex matrimonio postea contracto natos.

Cum uxoris dimissæ filia, item filij patrisq;
sponsa, nuptiæ iniustæ sunt. l. 12. D. de rit.
nupt.

Sed si uxor tua post diuortium ex alio fi- IX.
liam procreauerit: hæc non est quidem priuigna tua: sed Iulianus ab huiusmodi nuptiis abstinere debere ait. nam nec sponsam filij, nec nuncum esse: neq; sponsam patris, nouercam. rectius tamen ex iure facturo eos, qui ab hu-

iusmodi nuptijs se abstinnerint.

Cognatio in servitute quaesita post manumissionem legibus connubialibus astricta est. l. 14. D. de rit. nupt.

- x. Illud certum est, serviles quoque cognationes impedimento nuptijs esse: si forte pater & filia, aut frater & soror manumissi fuerint. Sunt & aliae personae, quae propter diversas rationes, nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digestorum, seu Pandectarum ex vetere iure collectarum enumerari permisimus.

Ex iniusto concubitu, nec ius, nec nomen ullum, quale iusta matrimonia tribuunt, acquiritur. l. 4. & 6. C. de incest. nupt.

- xi. Si aduersus ea quae diximus, aliqui coierint: nec vir, nec vxor, nec nuptiae, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaque ij qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales sunt (quantum ad patriam potestatem pertinet) quales sunt ij quos mater vulgò concepit, nam nec hi patrem habere intelliguntur, cum & his pater incertus sit: unde solent spurij appellari, vel à Græca voce quasi σποράδην concepti, vel quasi s. p. id est, sine patre filij. Sequitur ergo, vt dissoluta tali coitu, nec dotis exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias coeunt, & alias pœ-

nas patiuntur, quæ sacris constitutionibus continentur.

Filius ex ea cum qua connubij ius erat susceptus, si vel decurio fuit, vel eius parentes matrimonium literis publicis consignent, patriæ potestati subiicitur. l. 10. C. de natu. lib.

Aliquando autem euenit, vt liberi, qui statim, vt nati sunt, in potestate parentum non sunt, postea in potestatem parentum redigantur. qualis est is, qui dum naturalis fuerat, postea curiæ datus, potestati patris subiicitur. necnon is, qui à muliere libera procreatus, cuius matrimonium minimè legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione dotabilibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur. Quod etsi alij liberi nulli ex eodem matrimonio postea fuerint procreati, similiter nostra præbuit constitutio.

DE ADOPTIONIBVS.

TITVLVS XI.

Patria potestas etiam in alienis acquiritur: cum aut Paterfamilias per principem, aut filiusfamilias per magistratum ab extraneo in ius locumque filiifamilias asciscitur. l. 2. D. de ad.

I. **N**on solum autem naturales liberi, se-
 „ cundum ea quæ diximus, in potestate
 „ nostra sunt, verumetiam ij quos adoptamus.
 „ Adoptio autem duobus modis fit: aut princi-
 „ pali rescripto, aut imperio magistratus. Im-
 „ peratoris auctoritate adoptare quis potest eos
 „ easue, qui quæue sui iuris sunt: quæ species
 „ adoptionis dicitur Adrogatio. Imperio magi-
 „ stratus adoptare licet eos easue, qui quæue in
 „ potestate parentum sunt: siue primum gra-
 „ dum liberorum obtinent, qualis est filius, fi-
 „ lia: siue inferiorem, qualis est nepos, neptis,
 „ pronepos, pronepotis.

Hodie adoptio ius naturalis agnationis non
 „ extinguit, nisi nepos ab auo, vel pronepos
 „ à proauo sit adoptatus. l. pen. C. de adopt.

II. Sed hodie ex nostra constitutione, cum fi-
 „ lius familias à patre naturali extraneæ perso-
 „ næ in adoptionem datur, iura patris natura-
 „ lis minime dissoluuntur: nec quicquam ad pa-
 „ trem adoptiuum transit, nec in potestate eius
 „ est, licet ab intestato iura successionis ei à no-
 „ bis tributa sint. Si verò pater naturalis non
 „ extraneo, sed auo filij sui materno, vel si ipse
 „ pater naturalis fuerit emancipatus, etiam auo
 „ paterno, vel proauo simili modo paterno vel
 „ materno filium suum dederit in adoptionem:
 „ in hoc casu, quia concurrunt in vnâ perso-
 „ nam

nam & naturalia & adoptionis iura, manet
 stabile ius patris adoptiui, & naturali vincu-
 lo copulatū, & legitimo adoptionis nodo con-
 strictum, vt & in familia, & in potestate hu-
 iusmodi patris adoptiui sit.

Impubes causa cognita sic arrogatur, vt de
 ipsius ante pubertatem mortui bonis, iis
 ad quos ea res pertinet restituēdis, cauea-
 tur: & si ex causa emancipetur, sua secum
 auferat: sin absque causa, vel si exherede-
 tur, quadrantem bonorum arrogatoris
 cū suis bonis obtineat. l. 18. & sequenti.
 Digest. eodem.

Cū autem impubes per principale rescri-
 ptū adrogatur, causa cognita adrogatio per-
 mittitur: & exquiratur causa adrogationis
 an honesta sit, expediātque pupillo: & cum
 quibusdam conditionibus adrogatio sit, id est,
 vt caueat adrogator personæ publicæ, hoc est
 tabulario, si intra pubertatem pupillus deces-
 serit, restitutum se bona illis: qui, si adoptio
 facta non esset, ad successionem eius venturi
 essent. Item, non aliter emancipare eum potest
 adrogator, nisi causa cognita, dignus emanci-
 patione fuerit, & tunc sua bona ei reddat. Sed
 si decedēs pater eum exheredauerit, vel viuus
 sine iusta causa emancipauerit: iubetur quar-
 tam partem ei bonorum suorum relinquere,
 videlicet præter bona, quæ ad patrem ado-
 ptium

ptium transtulit, & quorum commodum ei postea adquisiuit.

Neminem nisi se plena pubertate minorem, adoptare licet: in nepotis autem gradum, etiam filium non habens, recte adoptat.

l. 15. & 37. D. hoc tit.

IIII.

Minorem natu, maiorem non posse adoptare, placet. adoptio enim naturam imitatur: & pro monstro est, ut maior sit filius, quam pater. Debet itaque is qui sibi filium per adoptionem vel adrogationem facit, plena pubertate, id est, decem & octo annis precedere. Licet autem & in locum nepotis vel neptis, pronepotis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat.

Auus & nepotē ex emancipato filio, in primum gradum: & extraneum in secundum recte, consentiente filiofam. adoptat: nepotem verò ex filiofam. etiam sine patris consensu, potest in adoptionem tradere.

v.

Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam nepotem * in locum filij. Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex eo filio quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo quem naturalem in sua potestate habet: eo casu & filius consentire debet, ne eo invito suus heres agnascatur, sed ex contrario,

rio, si auus ex filio nepotem det in adoptionem: non est necesse filium consentire.

Et nepos adoptatus, & quiuis arrogatus alteri recte in adoptionem datur.

In plurimis autē causis adsimilatur is qui VI.
adoptatus vel arrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. Et ideo si quis per Imperatorem, vel apud Praetorem, vel Praesidem provinciae non extraneum adoptauerit: potest eundem in adoptionem alij dare.

Spadones & arrogare & adoptare possunt: castrati & foeminae, nisi venia ob liberos amissos impetrata, non possunt. l. 2. eod.

Sed & illud vtriusque adoptionis commune est, quod & ij qui generare non possunt (quales sunt spadones) adoptare possunt: castrati autem non possunt. Foeminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habent: sed ex indulgentia Principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt. VII.

Qui patrem arrogat, eius quoque filios tantum naturales, tum adoptiuos arrogat: & qui seruum suum adoptat, aut filium actis interpositis nominat, eum non filij iure, sed libertate donare intelligitur. l. 2. D. hoc tit. & l. 1. C. de Lat. lib. toll.

VIII. Illud proprium est adoptionis illius, quæ
 ,, per sacrum oraculum fit, quod is qui liberos in
 ,, potestate habet, si se adrogandam dederit, non
 ,, solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed
 ,, etiã liberi eius in eiusdem sunt potestate tan-
 ,, quam nepotes. Sic enim diuus Augustus non
 anteæ Tiberium adoptauit, quam is Germa-
 nicum adoptasset: vt protinus adoptione fa-
 cta, inciperet Germanicus Augusti nepos esse.
 Apud Catonem bene scriptum refert antiqui-
 tas: seruos, si à domino adoptati sint, ex hac
 ipso posse liberari. Vnde & nos eruditi, in no-
 stra constitutione etiam eum seruum, quem
 dominus actis interuenientibus filium suum
 nominauerat, liberum esse constituimus, licet
 hoc ad ius filij accipiendum non sufficiat.

Q V I B V S M O D I S I V S
 P O T E S T A T I S S O L V I T V R.
 T I T. XII.

Filiosfa. mors patris patria potestate liberat:
 nepotes verò mors aui, cuius in potestate
 sunt: aut filio in potestatem tradit: aureo
 antè mortuo vel emancipato, sui iuris effi-
 cit. l. 5. de his qui sunt.

I. Videamus nunc, quibus modis ij qui alieno
 iuri sunt subiecti, eo iure liberentur. Et qui-
 dem serui quemadmodum à potestate liberen-
 tur

tur, ex ijs intelligere possumus, quæ de seruis manumittendis superius exposuimus. Hæ vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo, sui iuris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit. nam mortuo patre, sive omnimodo filij filiaue sui iuris efficiuntur. Mortuo vero auctore, non omnimodo nepotes neptisque sui iuris fiunt: sed ita, si post mortem aui in potestatem patris sui recasuri non sunt. Itaque si moriente auctore pater eorum & viuit, & in potestate patris sui est: tunc post obitum aui in potestate patris sui fiunt. Si vero is, quo tempore auus moritur, aut iam mortuus est, aut exijt de potestate patris: tunc ij qui in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt.

Deportatio siue patris, siue filij, itemque pœnæ seruitus, ius patriæ potestatis extinguunt. quod tamen recuperari beneficio Imperatoris potest: relegatio vero non extinguit. l. 6. 9. ult. C. de sent. pass.

Cum autem is qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur, ciuitatem amittat: sequitur, vt eo qui eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, perinde quasi mortuo, desinant eius liberi in potestate esse. Par ratione, & si is qui in potestate parentis est, in insulam deportatus fuerit, desinit in potestate parentis esse. sed si ex indulgentia principali restit

restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. Relegati autem patres in insulam, in potestate suos liberos retinent. Et ex contrario liberi relegati, in potestate parentum remanent. Poenae servus effectus, filios in potestate habere desinit. Servi autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur, & qui bestiis subiiciuntur.

Nec militia, nec Senatoria dignitas, nec ullus praeter patriciatum magistratus, filium e patria potestate liberat. l. ult. C. de Coss.

III. Filius familiars si militauerit, vel si Senator vel Consul factus fuerit, remanet in potestate patris. militia enim, vel consularis dignitas, de patris potestate filium non liberat. Sed ex constitutione nostra, summa Patriciatus dignitas ilico Imperialibus codicillis praestitis, filium a patria potestate liberat. Quis enim patiatur, patrem quidem posse per emancipationis modum potestatis suae nexibus filium relaxare: imperatoriam autem celsitudinem non valere, cum quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere, re potestate?

Patre filioque ab hostibus capto, ius patriae potestatis ita pedit, ut si captivus apud hostes moriatur, ab eo tempore quo captus est, extinctum ius sit: sin redierit, pro nihilo captivitas habeatur. l. 12. §. 1. D. de captivis.

Si ab

liberi in potestate parentum esse. sed emancipatio antea quidem vel per antiquā legis observationem procedebat, quæ per imaginarias venditiones, & intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. Nostra autē providentia etiam hoc in melius per constitutionem reformavit, ut fictione pristina explosa, recta via ad competentes indices, vel magistratus, parentes intrent: & filios suos, vel filias, nepotes, vel neptes, ac deinceps, sua manu dimitterent. Et tunc ex edicto Prætoris in bonis huiusmodi filij, vel filia, nepotis, vel neptis, qui quævis à parente manumissus, vel manumissa fuerit: eadem iura præstantur parenti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti. Et præterea si impubes sit filius, vel filia, vel ceteri: ipse parens ex manumissione tutelam eius nanciscitur.

Qui in potestate filium & nepotem habet,
rectè vel virumq; vel virum volet, emancipat. l. 28. D. de adopt.

¶ I. Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei qui filium, & ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit: filium quidem de potestate dimittere, nepotem verò vel neptem retinere. & ex diverso filium quidem in potestate retinere, nepotem verò vel neptem manumittere (quæ eadem & de pronepote

& pronepte dicta esse intelligantur) vel om-
nes sui iuris efficere.

Paterfamilias filium suum auo, proauo, vt in
adoptionem tradens, suam omnem in
illos patriam potestatem transfert. l. pe-
nult. C. de adopt.

Sed & si pater filium, quem in potestate
habet, auo vel proauo naturali secundum no-
stras constitutiones super his habitas, in ado-
ptionem dederit: id est, si hoc ipsum actis in-
teruenientibus apud cōpetentem iudicem ma-
nifestauerit: presente eo qui adoptatur, &
non contradicente, nec non eo qui adoptat, sol-
uitur quidem ius potestatis patris naturalis:
transit autem in huiusmodi parentem ado-
ptiuum, in cuius persona & adoptionem esse
plenissimam antea diximus.

Nepos ante filij emancipationē conceptus,
in aui potestate nascitur, post verò patri
suo agnascitur: exire autem ē patris inuiti
familia filiusfam. nō solet. l. 14. de adopt.

Illud autem scire oportet, quod si nurus tua
ex filio tuo conceperit, & filium postea eman-
cipaueris, vel in adoptionem dederis, pragna-
te nurus tua: nihilominus quod ex ea nasci-
tur, in potestate tua nascitur. Quod si post
emancipationem vel adoptionem conceptus
fuerit:

fuerit: patris sui emancipati, vel aui adoptiui potestati subicitur. Et quidem neque naturales liberi, neque adoptiui vlllo penè modo possunt cogere parentes, de potestate sua eos dimittere.

DE TUTELIS.

TIT. XIII.

Secundæ personarum diuisionis subdivisio:
tutelæ tutorumque definitio & etymologia. l. i. d. de tutelis.

- I. **T**Ranseamus nunc ad aliam diuisionem personarū. Nam ex his personis, quæ in potestate nō sunt, quædam vel in tutela sunt, vel in curatione: quædā neutro iure tenentur. Videamus ergo de his, quæ in tutela vel in curatione sunt. ita enim intelligemus ceteras personas, quæ neutro iure tenentur. Ac prius discipiamus de his quæ in tutela sunt. Est autem tutela (vt Seruius definiuit) vis ac potestas in capite libero, ad tuendum eum qui per ætatem suā sponte se defendere nequit, iure civili data ac permissa. Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, exque ipsa res nomen acceperunt. itaque appellantur tutores, quasi tutores atque defensores: sicut ædiles dicuntur, qui ædes tuentur.

Paterfa

Paterfam. moriens impuberi filio, itemque nepoti, quem tamen non patris, sed suæ potestati relicturus est, tutorem dare potest. l. i. D. de test. tut.

Permissum est itaque parentibus, liberis im-
puberibus, quos in potestate habent, testamen-
to tutores dare. Et hoc in filios filiasque proce-
dit omnimodo. nepotibus vero, neptibusque ita
demum parentes possunt testamento tutores
dare, si post mortem eorum in potestatem pa-
tris sui non sunt recasuri. Itaque si filius tuus
mortis tuæ tempore in potestate tua sit: nepo-
tes ex eo non poterunt ex testamento tuo tu-
tores habere, quamuis in potestate tua fuerint:
scilicet quia mortuo te, in potestatem patris sui
recasuri sunt.

Pater ei postumo qui suus nasciturus erat, re-
cte tutorem attribuit: emancipato vero
datus a patre tutor, à magistratu confir-
mandus est. l. i. D. de test. tutel.

Cum autem in compluribus alijs causis pa-
stumi pro iam natis habetur, tum in hac caus-
sa placuit non minus postumis, quam iam na-
tis, testamento tutores dari posse: si modo in ea
caussa sint, ut si viuis parentibus nascerentur,
sui, & in potestate eorum fierent. Sed si eman-
cipato filio tutor à patre datus fuerit testa-
mento, confirmandus est ex sententia Præsidis
omnimodo: id est, sine inquisitione.

DE IIS QUI TUTO-
RES TESTAMENTO DA-
RI POSSUNT.

TITVLVS XIII.

Et filiusfamil. & seruus cum proprius, cum
alienus, dari tutores possunt: ita tamen,
si aut proprium testator non putet esse li-
berum: aut alienum, cum liber erit, tute-
lam suscipere iubeat. l. 16. & 28. D. cod.

I. **D**ari autem testamento tutor potest non
solum paterfamilias, sed etiam filiusfa-
miliās. sed & seruus proprius, testamēto cum
libertate recte tutor dari potest. Sed sciendum
est, cum & sine libertate tutorem datum, ta-
cite & libertatem directam accepisse videri,
& per hoc recte tutorem esse. Plane si per erro-
rem, quasi liber, tutor datus sit: aliud dicen-
dum est. Seruus autem alienus pure inutiliter
testamento datur tutor: sed ita, CUM LI-
BER ERIT, vtiliter datur. Proprius au-
tem seruus inutiliter eo modo tutor datur.

Si furiosus aut minor tutor detur, ille cum
furere, hic cum minor esse desierit, tute-
lam geret. l. 10. §. 3. & l. 32. cod.

II. Furiosus vel minor vigintiquinque annis
tutor testamento datus, tutor tunc erit, cum
compos mentis, aut maior vigintiquinque an-
nis fuerit factus.

Tutor

Tutor quouis & modo & testamenti loco,
dum tamē ne rei causæue certæ attribua-
tur, recte datur. l. 8. 12. 13. 14. D. de test. tut.

Ad certum tempus, vel ex certo tempore, III.
vel sub conditione, vel ante heredis institutio-
nem posse dari tutorem, non dubitatur. Certæ
autem rei vel causæ tutor dari nō potest: quia
personæ, non causæ, vel rei tutor datur.

Qui filiis, idem postumis, at non etiam ne-
potibus, tutores dat: qui liberis, aut postu-
mis, cuiusvis gradus liberis postumisque.
l. 5. & 6. eod.

Si quis filiabus suis, vel filijs tutores dede- IIII.
rit, etiam postumæ vel postumo dedisse vide-
tur: quia filij vel filix appellatione, & postu-
mus & postuma continentur. Quod si nepo-
tes sint, an appellatione filiorum & ipsis tuto-
res dati sint? Dicendum est, vt & ipsis quoque
dati videantur, si modò liberos dixerit. cete-
rū si filios, non continebuntur. aliter enim
filij, aliter nepotes appellantur. Planē si postu-
mis dederit, tam filij postumi, quā ceteri li-
beri continebuntur.

DE LEGITIMA AGNA- TORVM TUTELA. TIT. XV.

Quibus testamento datus tutor non est, co-

rum agnati tutelam suscipiunt: item qui
legitimi tutores & agnati dicantur. l. 1. &
7. D. legit. tutor.

III. **Q**uibus autem testamento tutor datus
non est, his ex lege duodecim tabularum
agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi.
Sunt autem agnati, cognati per virilis sexus
cognitionem coniuncti, quasi à patre cognati:
veluti frater ex eodem patre natus, fratris fi-
lius, neposue ex eo: item patruus, & patru-
filius, neposue ex eo. At qui per feminini se-
xus personas cognitione iunguntur, agnati non
sunt, sed aliàs naturali iure cognati. Itaque
amita tuae filius, non est tibi agnatus, sed co-
gnatus: & inuicem tu illi eodem iure coniun-
geris: quia qui ex ea nascuntur, patris, non
matris familiam sequuntur.

Ab intestato tutela est etiam, cum ex testa-
mento nulla est. l. 6. D. de legit. tut.

II. **Q**uod autem lex ab intestato vocat ad tu-
telam agnatos: non hanc habet significatio-
nem, si omnino non fecerit testamentum is,
qui poterat tutores dare: sed si quantum ad
tutelam pertinet, intestatus decesserit. quod
tunc quoque accidere intelligitur, cum is qui
datus est tutor, vivo testatore decesserit.

Legitima tutela ei qui proximo in gradu
est,

est, deferitur: & si plures in eo sint, omnibus æquabiliter. l. 9. D. de legit. tut.

Cum autem ad agnatos tutela pertineat, III.
non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum qui proximiores gradu sunt: vel, si plures eiusdem gradus sunt, ad omnes pertinet, veluti si plures fratres sunt, qui vñ gradum obtinent, pariter ad tutelam vocantur.

Ex legitimis tutelis ea quidē quæ agnationis iure deferitur, quauis diminutione capitis intercidit: quæ verò cognationis, maxima & media duntaxat.

Sed agnatione quidem ius omnibus modis IIII.
capitis diminutione plerumq; perimitur. nam agnatio iuris civilis nomen est, cognationis verò ius non omnibus modis commutatur: quia civilis ratio ciuilia quidem iura corrumpere potest, naturalia verò nō vtique. Quod autem dictum est, manere cognationis ius etiam post capitis diminutionem: hoc ita est, si minima capitis diminutio interueniat. manet enim cognatio: nā si maxima capitis diminutio incurrat, ius quoq; cognationis perit, vtpote seruitute alicuius cognati: & ne quidē si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed

& si in insulam quis deportatus sit, cognatio soluitur.

D E C A P I T I S D E M I -
N U T I O N E .

T I T V L V S X V I .

Capitis deminutionis definitio, item tripartita diuifio: ex l. 1. & ult. D. de capit. minut.

- I. **E** St autem capitis deminutio, prioris status commutatio. eaque tribus modis accidit. Nam aut maxima est capitis deminutio: aut minor, quam quidam mediam vocat: aut minima. Maxima capitis deminutio est, cum aliquis simul & ciuitatem & libertatem amittit. quod accidit in his, qui serui poena efficiuntur, atrocitate sententiae: vel libertis, ingrati erga patronos condemnatis: vel his, qui se ad pretium participandum venundari passi sunt. Minor siue media capitis deminutio est, cum ciuitas quidem amittitur, libertas verò retinetur. quod accidit ei, cui aqua & igni interdictum fuerit: vel ei, qui in insulam deportatus est. Minima capitis deminutio est, cum ciuitas retinetur, & libertas, sed status hominis commutatur. quod accidit in his, qui cum suo iuris fuerint, coeperunt alieno iuri subiecti esse: vel contra, si filius familiars emancipatus fuerit, est capite deminutus.

Nomen capitis minutionis ad seruum manumissum, aut Senatorem senatu motum non producitur. l. 2. D. eod.

Seruus

Seruus autem manumissus, capite non minuitur: quia nullum caput habuit. Quibus autem dignitas magis quam status permutatur, capite non minuuntur: & ideo senatus consultum, capite non minui constat.

DE LEGITIMA PATRONORVM TUTELA.

TITVLVS XVII.

Ex ratione legis 12. quæ tutelas agnatis iccirco defert, quia hæredes ab intestato sunt inductum est, ut patroni libertorum suorum tutelam susciperent, quæ iccirco legitima dicitur. l. 3. D. de legit. tutor.

EX eadem lege duodecim tabularum, libertorum & libertarum tutela ad patronos liberòsque eorum pertinet, quæ & ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim in ea lege de hac tutela caueatur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, ac si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberòsque eorum pertinere: crediderunt veteres, voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere: cum & agnatos, quos ad hereditatem lex vocat, eosdem & tutores esse iusserit. quia plerumque ubi successionis est emolumentum, ibi

1. tutela onus esse debet. Ideo autem diximus ple-
runque, quia si a femina impubes manumit-
tatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius
sit tutor.

DE LEGITIMA PA- RENTVM TUTELA.

DE LEGIT. TUT. L. I.
TIT. XIX.

Patribus manumissorum à se liberorum tu-
tela adinstar quasi legitimæ defertur. l. 3.

§. vlt. D. de legit. tut.

1. **E**xemplo patronorum recepta est & alia
» tutela, quæ et ipsa legitima vocatur. nam
» si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem
» ex filio, & deinceps impuberes emancipave-
» rit, legitimus eorum tutor erit.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

TITVLVS XIX.

Filiisfam. à patre manumissi pater tutor est
legitimus: eo vero defuncto, frater tutor
fiduciarius existit. l. 4. D. de legit. tut.

1. **E**st & alia tutela, quæ fiduciaria appella-
tur. nam si parens filium vel filiam, ne-
potem vel neptem, vel deinceps impuberes ma-
numisit: legitimam nanciscitur eorum tute-
lam.

lam. Quo defuncto, si liberi eius virilis sexus
 existant: fiduciarij tutores filiorum suorum,
 vel fratris, vel sororis & ceterorum efficiun-
 tur. Atque patrono legitimo tutore mortuo,
 liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quo-
 niam filius quidem defuncti, si non esset à vi-
 uo patre emancipatus, post obitum eius sui iu-
 ris efficeretur, nec in fratrum potestatem re-
 cederet: * ideoque nec in tutelam. Libertus * vacans.
 autem, si seruus mansisset, utique eodem iure
 apud liberos domini post mortem eius futurus
 esset. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si
 perfectæ sint ætatis: quod nostra constitutio
 generaliter in omnibus tutelis & curationi-
 bus observari præcepit.

DE ATILIANO TU-
 TORE, ET EO QUI EX
 lege Iulia & Titia
 dabatur.

TITVLVS XX.

Cui neque testamentarij, neq; legitimi sunt
 tutores, ei tutor magistratus imperio de-
 cernitur.

SI cui nullus omnino tutor fuerat, ei daba-
 tur in vrbe quidem Roma à Præatore vr-
 bano, & maiore parte Tribunorum plebis, tu-
 tor ex lege Atilia: in provincijs verò, à Præsi-
 dibus prouinciarum, ex lege Iulia & Titia.

d s

Dum

Dum tutor testamento datus gerere non potest, tantisper alius à magistratu decernitur. l. 10 & 11. D. de testament. tut.

- II. Sed & si testamento tutor sub conditione, aut ex die certo datus fuerat, quādiu conditio aut dies pendebat, ex eisdem legibus tutor dari poterat. Item si purè datus fuerat, quādiu ex testamento nemo heres existeret, tamdiu ex eisdem legibus tutor petendus erat: qui desinebat esse tutor, si conditio existeret, aut dies veniret, aut heres existeret. Ab hostibus quoq; tutore capto, ex his legibus tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is qui captus erat, in ciuitatem reuersus fuerat. nam reuersus, recipiebat tutelam iure postlimini.

Post superiores leges constitutum est, ut magistratus qui tutores decernerent, eos & satisdare, rem pupilli saluam fore, & tutelam pupilli recipere cogerent.

- III. Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, postea quā primò Consules pupillis vtriusq; sexus tutores ex inquisitione dare coeperunt, deinde Prator ex constitutionibus. Nā suprascriptis legibus neq; de cautione à tutoribus exigenda, rem saluam pupillis fore: neque de compellendis tutoribus ad tutelam administrationem quicquam cauebatur. Sed hoc iure utimur, ut Romæ quidem Præfectus, vrbi, vel Prator secundum suam iurisdictionem: in pro-

vincijs autem praesides ex inquisitione tutores
crearent, vel magistratus iussu Praesidum, si
non sint magna pupilli facultates.

Magistratibus ciuitatum prouincialium li-
cet hoc iure pupillis, non maiorem quin-
gentorum aureorum censum habentibus,
de sententia Episcopi tutorem, cautione
ab eo data, decernere.

Nos autem per constitutionem nostram hu- IIII.
iusmodi difficultates hominum ressecantes, nec
expectata iussione praesidum, disposuimus, si
facultates pupilli, vel adulti usque ad quin-
gentos solidos valeant: defensores ciuitatum
una cum eiusdem ciuitatis religiosissimo anti-
stite, vel alias publicas personas, id est magi-
stratus, veluti iuridicum Alexandrinae ciui-
tatis, tutores vel curatores creare: legitima
cautela secundum eiusdem constitutionis nor-
mam praestanda, videlicet eorum periculo qui
eam accipiunt.

Tutelarum causa & aequitas, naturalis est.
item, tutela gesta ratio reddi post puber-
tatem debet.

Impuberes autem in tutela esse naturali v.
iuri conueniens est: ut is, qui perfecta aetatis
non est, alterius tutela regatur. Cum ergo pu-
pillorum pupillarumq; tutores negotia gerant,
post

post pubertatē tutela iudicio rationē reddunt.

DE AVCTORITATE TUTORVM.

TITVLVS XXI.

Pupillus sine tutoris auctoritate contrahēs,
alterū obligare potest: obligari verò ipse
nisi tutore auctore, non potest l. 9. D. eod.

1. **A**uctoritas tutoris in quibusdam causis
necessaria pupillis est, in quibusdam non
est necessaria. ut ecce si quid dari sibi stipulen-
tur, non est necessaria tutoris auctoritas. quòd
si alijs promittant pupilli, necessaria est. Nan-
que placuit meliorem quidem suam conditio-
nē licere eis facere, etiā sine tutoris auctori-
te: deteriore verò nō aliter, quā tutore aucto-
re. unde in his causis, ex quibus obligationes
mutuæ nascuntur, ut in emptionibus, vendi-
tionibus, locationibus, conductionibus, man-
datis, depositis, si tutoris auctoritas non inter-
ueniat: ipsi quidem qui cum his contrahunt,
obligantur, at inuicem pupilli non obligantur.

Pupillus hereditatem quamvis fructuosam
adire, nisi tutore auctore non potest. l. 9.
§. 2. D. eod.

11. Neque tamen hereditatem adire, neque
bonorum possessionem petere, neque heredi-
tatem

tatem ex fidei commissio suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate: quamvis illis lucrosa sit, nec vllum damnum habeat.

Auctoritas à tutore praesente, & in ipso negotio gerendo, interponenda est. l. 9. §. 2. D. eod.

Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimauerit. post tempus verò, vel per epistolam interposita tutoris auctoritas, nihil agit.

Pupillo cū tutore litigaturo curator datur, qui finita lite curator esse desinit. l. 3. D. de tut.

Si inter tutorem & pupillum iudicio agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest: non Praetorius tutor (vt olim) constituitur, sed curator in locum eius datur: quo curatore interueniente, iudicium peragitur: & eo peracto, curator esse desinit.

QVIBVS MODIS TUTELA FINITVR.

TITVLVS XXII.

Tutela pubertate adepta finitur, quam foemina anno ætatis 12, maribus anno decimo quarto completo Iustinianus attribuit. l. ult. C. quando tut. vel cur.

Pupil.

1. **P**upilli pupillæq; , cum puberes esse cœperint, à tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. Nostra autem maiestas dignum esse castitate nostrorum temporum bene putavit, quod in fœminis etiam antiquis impudicum esse visum est: id est, inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo sancta constitutione promulgata, pubertatem in masculis post decimumquartum completum annum ilico initium accipere disposuimus: antiquitatis normam in fœminis bene positâ suo ordine relinquētes, ut post duodecimū annum cōpletum viri potentes esse credantur.

Tutela qualibet capitis diminutione pupilli, tutoris autem media & maxima, & , si legitimus sit, etiam minima: item conditionis euentu, temporis præfiniti decursu, suspecti crimine, & iusta excusatione, dissolvitur. l. 14. D. de tutelis.

II. Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes, vel deportati: item si in servitutē ut ingratus patrono pupillus redigatur, vel si ab hostibus captus fuerit. Sed & si ad certam conditionem datus sit tutor testamento: aequè convenit, ut desinat esse tutor, existente conditione. Simili modo finitur tutela morte vel pupillo

pupillorum, vel tutorum. Sed & capitis deminutione tutoris, per quam libertas vel ciuitas eius amittatur, omnis tutela perit. Minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptione dederit, legitima tantum tutela perit: cetera non pereunt. Sed pupilli pupillaeque capitis deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. Præterea qui ad certum tempus testamento dantur tutores, finito eo, deponunt tutelam. Desinunt etiam tutores esse, qui vel remouentur à tutela ob id, quod suspecti visi sunt: vel qui ex iusta causa sese excusant, & onus administrandæ tutelæ deponunt, secundum ea quæ inferius proponemus.

DE CVRATORIBVS

TITVLVS XXIII.

Magistratus puberibus, non tamen inuitis, nisi fortè in litē, curatores vsque ad annum 25. decernunt, aut testamento datos confirmant. l. 1. D. de min, l. 2. C. de confir. tut.

Masculi puberes, & fœmina viripotētes, l. vsque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt: quia licet puberes sint, adhuc tamē eius ætatis sunt, vt sua negotia tueri nō possint. Dantur autem curatores ab eisdem magistratibus, à quibus & tutores.

tutores. Sed curator testamento non datur: datus tamen confirmatur decreto Prætoris, vel Præsidis. Item inuiti adoleſcētes, curatores non accipiunt, præterquam in litem. curator enim & ad certam cauſſam dari poteſt.

Furiſis, prodigis, mente captis, ſurdis, mutis, perpetuo morbo affectis, curatores à magiſtratibus ex inquisitione decernuntur. l. i. D. & C. de curat. fur.

II. **F**uriosi quoque & prodigi, licet maiores viginti quinque annis ſint: tamen in curatione ſunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. Sed ſalē Romæ Præfecti vrbi, vel Prætores, & in prouincijs Præsides, ex inquisitione eis curatores dare. Sed & mente captis, & ſurdis, & mutis, & qui perpetuo morbo laborant, (quia rebus ſuis ſuperſſe nō poſſunt) curatores dandi ſunt.

Si tutor idoneus non eſt, aut ſe ad tempus excuſat, ei curator adiungitur. at ſi fraudator eſt, exauctoratur. neceſſario tamen impeditus petere ſuo periculo actorem poteſt. l. 13. D. de tut. l. 24. de admin. tut.

III. **I**nterdū autē & pupilli curatores accipiunt. Iſtuta ſi legitimus tutor non ſit idoneus: quoniam habent tutorem, tutor dari non poteſt. Idem, ſi teſtamento datus tutor, vel à Præ-

Pratore, aut Præside, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulentè negotia administret, solet ei curator adiungi. Item loco tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus à tutela excusantur, solent curatores dari. Quòd si tutor aduersa valetudine, vel alia necessitate impediatur, quo minus negotia pupilli administrare possit: & pupillus vel absit, vel infans sit: quem velit actorem, periculo ipsius tutoris, Prætor, vel qui provincie præerit, decreto constituet.

DE SATISDATIONE

TUTORVM, VEL

curatorum.

TITVLVS XXIIII.

Satisfactio rem saluam fore, tum à tutoribus tum à curatoribus, nisi vel testamento, vel ex inquisitione dati sint, præstari debet. l. 4 l. 17. D. de test. tut. l. 3. & pen. C. de tut. qui non sat.

NE tamē pupillorum pupillarumue, & I. eorum qui quæue in curatione sunt, negotia à tutoribus curatoribusue cōsumantur, vel deminuantur: curat Prætor, vt & tutores & curatores eo nomine satisfident. Sed hoc non est perpetuum. nam tutores testamento dati, satisfacere non coguntur: quia fides eorum

rum, & diligentia ab ipso testatore approbata est. item ex inquisitione tutores vel curatores dati, satisfactione non onerantur, quia idonei electi sunt.

E pluribus qui satisfacere nō coguntur, is solus administrat, qui vel solus, vel cūm quispam paratus esset, satisfecit: quāue à testatore aut maiore collegarum parte, aut cūm inter eos non conueniret, à Praetore delectus erit. l. 3. D. de admin. tut. l. 17. D. test. tut.

II. **S**ed si testamento, vel ex inquisitione duo pluresue dati fuerint, potest vnus offerre satisfactionem de indemnitate pupilli vel adolescentis, & contutori suo vel concuratori preferri, vt solus administret: vel vt contutor aut concurator satis offerens praeponatur ei, vt & ipse solus administret. Itaq; per se non potest petere satisfactionem à contutore suo, vel concuratore: sed offerre debet, vt electionem det contutori vel concuratori suo, vtrum velit satis accipere, an satisfacere. Quod si nemo eorum satis offerat: si quidem adscriptum fuerit à testatore, quis gerat, ille gerere debet. Quod si nō fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, vt edicto Praetoris cauetur. Sin autē ipsi tutores dissenserint, circa eligendum, vel eos, qui gerere debent: Praetor partes suas

suas interponere debet. Idem & in pluribus ex inquisitione datis probandum est: id est, ut maior pars eligere possit, per quem administratio fiat.

In eos qui satis accipere neglexerunt, actio subsidiaria excussis administratoribus conceditur. l. i. & 4. C. de magistrat. conuen.

Sciendum est autem, non solum tutores vel curatores pupillis, vel adultis, ceterisque personis ex administratione teneri: sed etiam in eos, qui satisfactionem accipiunt, subsidiariam actionem esse, quae ultimum eius praesidium possit adferre. Subsidiaria autem actio in eos datur, qui aut omnino à tutoribus vel curatoribus satisfdari non curauerunt, aut non idonei passi sunt caueri. Quae quidem tam ex prudentium responsis, quam ex constitutionibus imperialibus etiam in heredes eorum extenditur. Quibus constitutionibus. Et illud exprimitur, ut nisi caueant tutores et curatores, pignoribus captis coerceantur. Neque autem Praefectus urbi, neque Praetor, neque Praeses provinciae, neque quisquam alius, cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur: sed hi tantummodo, qui satisfactionem exigere solent.

DE EXCVSATIONIBVS

TUTORVM VEL

curatorum.

TITVLVS

XXV.

Qui Romę tres, in Italia quatuor, in prouincijs quinque habent vel in potestate, vel emancipatos naturales iustosq; liberos, à tutela & curatione excusantur. in liberis autem nepotes ex filio mortuo, nō etiam ex filia: item filij qui in prælio cæsi sunt, numerantur. l. i. C. qui num. lib. l. 2. & l. 18. D. de excusat.

- I. **E**Xcusantur autem tutores & curatores varijs ex causis: plerunque autē propter liberos, siue in potestate sint, siue emancipati. Si enim tres liberos superstites Romę quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in prouincijs quinque, à tutela vel cura potest excusari, exemplo cæterorum munerū. nam & tutelam & curam placuit publicum munus esse. Sed adoptiui liberi nō prosunt. in adoptionem autē dati, naturali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt, vt in locum patris sui succedant: ex filia non prosunt. Filij autem superstites tantum ad tutelæ vel curæ muneris excusationem prosunt: defuncti autem non prosunt. Sed si in bello amissi sunt, quæsitum est, an prosint. Et cōstat eos solos prodesse, qui in acie
- amitt

amittuntur. hi enim, qui pro republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelliguntur.

Administratio fisci, legatio, & magistratus excusationē præbent: ac legatio quidem tutelam prius susceptam tantisper interrumpit: à suscipiēda verò anni vacationē præbet. magistratus autem à suscipiēda dum geritur, non autē à suscepta, excusat.

Item diuus Marcus in semestribus rescripsit, eum qui res fisci administrat, à tutela vel cura, quamdiu administrat, excusari posse. Item qui reip. causa absunt, à tutela & cura excusantur. Sed & si fuerint tutores vel curatores dati, deinde reipub. causa abesse cœperint: à tutela vel cura excusantur, quatenus reipublicæ causa absunt: & interea curator loco eorum datur. qui si reuersi fuerint, recipiunt onus tutelæ: nam nec anni habent vacationem, vt Papinianus libro quinto Responsorum scripsit. nam hoc spatium habent ad nouas tutelas vocati. Et qui potestatem aliquam habent, se excusare possunt, vt diuus Marcus rescripsit: sed susceptam tutelam deferere non possunt.

Qui de bonis omnibus, aut hereditate cum pupillo litigat, tres tutelas nō affectatas gerit, inops, ægrotus, nesciens literarum, pro-

pter odium datus, qui capitales inimicitias usque ad defuncti mortem gessit, statúsue controuersiam ab eo passus est, excusari debent. l. 21. l. 31. l. 7. l. 6. l. 15. cod.

Y I I. Item propter litem, quam cum pupillo vel
 "adulto tutor vel curator habet, excusare ne-
 "mo se potest: nisi fortè de omnibus bonis, vel de
 "hereditate cōtrouersia sit. Itē tria onera tutelæ
 nō adfectatæ, vel curæ præstant vacationem,
 quamdiu administrantur: vt tamen plurium
 pupillorum tutela, vel cura eorundem bono-
 rum, veluti fratrum, pro vna computetur.
 "Sed & propter paupertatem, excusationem
 "tribui, tam diui fratres, quàm per se diuus
 "Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri in-
 "iuncto possit docere. Item propter aduersam
 valetudinem, propter quam ne suis quidem
 negotiis superesse potest, excusatio locū habet.
 Similiter eū qui literas nesciret, esse excusan-
 dum, diuus Pius rescripsit: quamuis & impe-
 riti literarū possint ad administrationē nego-
 tiorū sufficere. Item, si propter inimicitias ali-
 quem testamento tutorem pater dederit, hoc
 ipsum præstat ei excusationem: sicut per con-
 trarium non excusantur, qui se tutelam admi-
 nistraturos patri pupillorum promiserāt. Non
 esse autem admittendam excusationem eius,
 qui hoc solo utitur, quòd ignotus patri pupil-
 lorum sit, diui fratres rescripserunt. Inimici-
 tie,

ria, quas quis cum patre pupillorum vel adul-
torum exercuit: si capitales fuerunt, nec re-
conciliatio interuenit, à tutela vel cura solent
excusare. Item is qui status controuersiam à
pupillorū patre passus est, excusatur à tutela.

Maiores annis LXX iure se excusat. ac XXV
minor, itēque miles, ne volentes qui-
dem admittuntur. qui verò Grammati-
cam, Rhetoricam & Medicinam Ro-
mæ, vel in patria, dum tamen intra nu-
merum sint, exercent, excusari debēt. l. 2.
l. 6. D. eodem. l. vlt. C. de legit. tut.

Item maior septuaginta annis, à tutela & cura se potest excusare. minores autem vigin-
tiquinque annis, olim quidem excusabantur:
nostra autem constitutione prohibentur ad tu-
telam vel curam adspirare, adeo ut nec excu-
satione opus sit. Qua constitutione canetur,
ut nec pupillus ad legitimā tutelam vocetur,
nec adultus: cum sit inciuile, eos qui alieno
auxilio in rebus suis administrandis egere no-
scuntur, & ab alijs reguntur, aliorū tutelam
vel curam subire. Idem & in milite obseruā-
dū est, ut nec volens ad tutelæ munus admit-
tatur. Item Romæ grammatici, rhetores, &
medici, & qui in patria sua has artes exercēt,
& intra numerum sunt, à tutela & cura ha-
bent vacationem.

Ex pluribus excusationibus si quedam impro-
batae sint, reliquas intra legitimum tem-
pus experiri licet. Tempus autem diebus
30. constat: qui quamprimum cognita res
est, labuntur. Sed si qui sunt ultra lapidem
centesimum, praeter singulos dies in vice-
na millia passuum assignatos, vel triginta
dies, vel si plures ex quinquaginta super-
sint, omnes obtinebunt. l. 21. & l. 13. D. eod.

V. Qui autem vult se excusare, si plures habeat
excusationes, & de quibusdam non probauerit:
alijs uti intra tempora constituta non prohibe-
tur. Qui autem excusare se volunt, non appellant:
sed intra quinquaginta dies continuos, ex quo
cognouerint se esse tutores vel curatores datos,
se excusare debent, cuiuscunque generis sint,
id est, qualitercunque dati fuerint tutores: si
intra centesimum lapidem sunt ab eo loco,
ubi tutores dati sunt. Si vero ultra centesimum
lapidem habitant: dinumeratione facta vigin-
ti millium diurnorum, & amplius triginta
dierum. quod tamen (ut Scaeuola dicebat) sic
debet computari, ne minus sit, quam quin-
quaginta dies.

Pupilli patrimonium ultra lapidem cente-
simum prouinciāque diffusum, à tutela:
item tutela pupilli gesta, ab eiusdem ad-
ulti curatione excusationem praebent. l.
21. D. eod. & l. 2. & 20. C. eod.

VI. Datus autem tutor, ad vniuersum patri-
monium datus esse creditur. tamen excusare
se pos

se potest, ne ultra centesimum lapidem tutelam ex-
gerat: nisi in eadem provincia pupilli patri-
monium sit. Qui tutelam alicuius gessit, inui-
tus curator eiusdem fieri non compellitur: in-
tantum, ut licet pater qui testamento tuto-
rem dedit, adiecerit se eundem curatorem dare,
tamen inuitum eum curam suscipere non co-
gendum, diui Severus & Antoninus rescripserint.

Ab vxoris curatione quauis suscepta datur
excusatio: falsæ autem causæ quauis pro-
batæ tutelæ periculo non eximunt. l. 1.
C. si tut. fals.

Iidem rescripserunt, maritum vxori suæ VII.
curatorem datum, excusari posse, licet se im-
misceat. Si quis autem falsis allegationibus ex-
cusationem tutelæ meruerit, non est liberatus
onere tutelæ.

DE SUSPECTIS TUTO- RIBVS, VEL curatoribus.

TITVLVS XXVI.

Suspecti iudicium lex XII. instituit: quod
Prætor, Præses, legatusque proconsulis sic
exercent, ut cuius ignominiosè tutelam
adiuant: patrono tamen, sine infamia. l.
1. & l. 9. D. cod.

Sciendum est, suspecti crimen è lege duo-
decim tabularum descendere. Datum est
c 5 autem

» autem ius remouendi tutores suspectos Romæ
 » Prætori, & in provincijs Præsîdibus earum,
 » & legato Proconsulis. Ostendimus, qui possint
 » de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui su-
 » specti fieri possint. Et quidem omnes tutores
 » possunt: siue sint testamentarij, siue non sint,
 » sed alterius generis tutores. Quare & si legi-
 » timus sit tutor, accusari poterit. Quid si patro-
 » nus? adhuc idem erit dicendum: dummodo
 » meminerimus, famæ patroni parcendum esse,
 » licet vt suspectus remotus fuerit.

Hæc actio cuius etiam mulieri, quamuis
 alienæ, cuius consilium Prætor probavit,
 itémque adolescēti in curatorem datur:
 pupillo tamen in suum tutorem, non
 datur. l. i. & 7. D. eodem.

11. Consequens est, vt videamus, qui possint
 » suspectos postulare. Et sciendum est, quasi
 » publicam esse hanc actionem, hoc est, omnibus
 » patēre. Quinimo & mulieres admittuntur ex
 » rescripto diuorum Seueri & Antonini: sed eæ
 » solæ quæ pietate necessitudinis ductæ, ad hoc
 » procedunt: vt puta mater, nutrix quoque, &
 » auia possunt. potest & soror. sed & si qua alia
 » mulier fuerit, cuius Prætor propensam pietatē
 » intellexerit, non sexus verecundiam egredien-
 » tem, sed pietate productam, non continere
 » iniuriam pupillorum, admittet eam ad accu-
 » sationem.

sationem. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare. puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: & ita diui Seuerus & Antoninus rescripserunt.

Quamuis locuples quis sit, vocari tamen etiam ante tutelam initam in suspicionē potest: nec tamen nisi ob dolum remotus, sit infamis. Reo verò administratione interdicitur: sed eo mortuo iudicium extinguatur. l. 5. & 7. D. eo. l. 2. 3. & ult. C. eod.

Suspectus autem est, qui non ex fide tutelā ^{II} gerit, licet soluēdo sit, vt Iulianus quoq; scripsit. Sed & ante, quā incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum remoueri, idem Iulianus scripsit: & secundum eum constitutum est. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob culpam, non aequē. Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, vt Papinianovisum est. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, posteaq; tutor vel curator decesserit, extinguatur suspecti cognitio.

Pupillus, tutore latitante, in eius bona mittitur: tutor autem pro suspecto remouetur: & si deesse facultates mentiatur, aut precio tutelam sit adeptus, ad vrbs præfectum remittitur. l. 7. §. 1. & l. 3. §. tutor. & l. 2. D. eod.

Si quis

XIII. Si quis tutor copiam sui non faciat, ut ali-
 * menta pupillo decernantur: cauetur epistola
 » diuorum Severi & Antonini, ut in possessione
 » bonorum eius pupillus mittatur: & quæ mora
 » deteriora futura sunt, dato curatore distrahi
 iubentur. Ergo ut suspectus remoueri poterit,
 qui non præstat alimenta. Sed & si quis præ-
 sens negat propter inopiam alimenta posse de-
 » cerni, si hoc per mendaciū dicat, remittendum
 » eum esse ad Præfectum vrbi puniendum, pla-
 » cuit: sicut ille remittitur, qui data pecunia mi-
 » nisteriū tutelæ adquisierit. Libertus quoque,
 » si fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum
 » patroni gessisse probetur, ad Præfectum vrbi
 » remittitur puniendus.

Fraudulentus tutor, quamuis satis offerat,
 remouendus est, suspectum autem non
 fortunæ faciunt, sed mores. l. 5. 6. 8. D. eo.

V. Nouissimè sciendum est, eos qui fraudulen-
 ter tutelam vel curam administrant, etiam si
 satis offerant, remouendos esse à tutela: quia
 » satisfactio tutoris propositum maleuolum non
 » mutat, sed diutius grassandi in re familiari
 » facultatem præstat. Suspectum etiam cum pu-
 » tamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit.
 » Enimuerò tutor vel curator, quamuis pauper
 » est, fidelis tamen & diligens, remouendus nō
 » est quasi suspectus.

INSTITVTIO- NVM IVRIS, D.

I V S T I N I A N I,

L I B E R I I.

De rerum diuisione, & acquirendo
earum dominio.

T I T V L V S I.

Rerum quarundam commercium est, qua-
rundam non est. earum autem est, quæ
sunt priuatæ: quæ verò communes, vni-
uersitatis, aut nullius sunt, earum com-
mercium non est. l. i. & 2. D. eod.

V P E R I O R E libro de
iure personarum exposui-
mus: modò videamus de re
bus quæ vel in nostro patri-
monio, vel extra patrimo-
nium nostrum habentur.

Quædam enim naturali iure communia sunt
omnium, * quædam publica, quædam vni-
uersitatis, quædam nullius, pleraque singulo-
rum, quæ varijs ex causis cuique adquirun-
tur

“ quæ ea-
dem.
“
“

tur

tur, sicut ex subiectis apparebit.

Aer, aqua profluens, mare, litora, flumina, portus, & riparum usus communia sunt omnium, iurisque gentium publica. ex l. 2. & seq. D. eod.

- II. Et quidem naturali iure communia sunt
 » omnium hæc: aer, aqua profluens, & mare, &
 » per hoc litora maris. Nemo igitur ad litus ma-
 » ris accedere prohibetur: dum tamen villis, &
 » ædificijs, & monumentis abstineat: quia non
 » sunt iuris gentium, sicut & mare. Flumina au-
 » tem omnia, & portus publica sunt. ideoque ius
 » piscandi omnibus commune est in portu, flu-
 » minibusque. Est autem litus maris, quatenus
 » hybernus fluctus maximus excurrit. Ripa-
 » rum quoque usus publicus est iure gentium,
 » sicut ipsius fluminis. Itaque naues ad eas appel-
 » lere, funes arboribus ibi natis religare, onus
 » aliquod in his reponere, cuilibet liberum est,
 » sicut per ipsum flumen navigare. sed proprie-
 » tas earum illorum est. quorum prædijs hæret.
 » qua de causa arbores quoque in eisdem na-
 » tæ, eorundem sunt. Litorum quoque usus pu-
 » blicus est iuris gentium, sicut & ipsius maris.
 » Et ob id quibuslibet liberum est casam ibi po-
 » nere, in quam se recipiat: sicut retia siccare, &
 » ex mari deducere. Proprietas autem eorum po-
 » test intelligi nullius esse: sed eiusdem iuris esse,

cuius & mare, & quæ subiacet mari, terra,
vel arena.

Vniuersitatis dicuntur, quæ alterius quàm
Romanæ ciuitatis propria sunt: Nullius,
quæ vel sacra, vel religiosa, vel sancta
sunt. l. 6. & l. 1. D. eod.

Vniuersitatis sunt, non singulorum, veluti III.
quæ in ciuitatibus sunt theatra, stadia, & si
qua alia sunt communia ciuitatũ. Nullius au-
tẽ sunt res sacre & religiose & sancte: quod
enim diuini iuris est, id nullius in bonis est.

Sacrum publicè consecrari oportet: tum ne-
que alienari neque obligari, nisi ob capti-
uorum redemptionem, potest. ex l. 6. D.
eod. l. 17. C. de sacros. eccles.

Sacræ res sunt, quæ ritè per Pontifices Deo IIII.
consecratæ sunt: veluti ædes sacræ, & dona,
quæ ritè ad ministerium Dei dedicata sunt:
quæ etiam per nostram constitutionem aliena-
ri & obligari prohibuimus, excepta causa re-
demptionis captiuorum. Si quis autem auctori-
tate sua quasi sacrum sibi constituerit: sacrum
non est, sed profanum. Locus autem, in quo
ædes sacræ sunt edificatæ: etiã diruto edificio,
sacer adhuc manet, vt & Papinianus scripsit.

Religiosa loca mortuis inferendis fiunt: in
communem quidem agrum, si socius: in

proprietaryum, si fructuarius: in alienum, si dominus vel consentiat, vel ratum habeat. l. 6. § 3. D. eod. l. 2. §. 3. De relig.

v. Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. In communem autem locum purum invito socio inferre non licet. in commune vero sepulchrum etiam invitis ceteris licet inferre. Item si alienus ususfructus est, proprietaryum placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere. In alienum locum concedente domino licet inferre: & licet postea ratum habuerit, quam illatus est mortuus, tamen locus religiosus fit.

Sanctæ res dicuntur, quæ ut inuiolatæ essent, pœna proposita cautum est. l. 1. & 8. & 10. D. eod.

v I. Sanctæ quoque res, veluti muri & portæ, quodammodo diuini iuris sunt: & ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia pœna capitis constituta est in eos qui aliquid in muros deliquerint. Ideo & legum eas partes, quibus pœnas constituimus aduersus eos qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

Priuatæ res sunt iure duplici: gentium, & ciuili. ab illo autem, utpote vetustiori,

com

commodius est differendi initium ordi-
ri. l. i. D. de acq. rer. dom.

Singulorum autem hominum multis mo- VII.
dis res fiunt. quarundam enim rerum domi-
nium nanciscimur iure naturali, quod (sicut
diximus) appellatur ius gentium : quarun-
dam verò iure civili. Commodius est itaque
à vetustiore iure incipere. palàm est autem,
vetustius esse ius naturale, quod cum ipso ge-
nere humano rerum natura prodidit. ciuilia
enim iura tunc esse cœperunt, cum & ciuita-
tes condi, & magistratus creari, & leges scri-
bi cœperunt.

Ferarum omnium quæ quidem libertate
naturali potiantur, libera cuius, etiam in
alieno agro, per occupationem acquisi-
tio est: quæ, libertate illa recuperata, sta-
tim amittitur. l. i. l. 3. l. 5. D. de acq. do.

Feræ igitur bestię, & volucres, & pisces, VIII.
id est, omnia animalia, quæ in terra, mari, cœ-
lòque nascuntur, simulatque ab aliquo capta
fuerint, iure gentium statim illius esse inci-
piunt. quod enim antè nullius est, id natura-
li ratione occupanti conceditur, nec interest,
feras bestias & volucres vtrum in suo fundo
quisque capiat, an in alieno. Planè qui alie-
num fundum ingreditur venandi, aut aucu-
pandi gratia, potest à domino, si is præuiderit,
f. prohi

» prohiberi, ne ingrediatur. Quicquid autem eo-
 » rum ceperis, eò usque tuum esse intelligitur,
 » donec tua custodia coercetur. Cùm verò
 » tuam euaserit custodiam, & in libertatem
 » naturalem sese receperit, tuum esse desinit,
 » & rursus occupantis fit. Naturalem autem
 » libertatem recipere intelligitur, cùm vel ocu-
 » los tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo,
 » ut difficilis sit eius persecutio.

Fera quamuis ita vulnerata sit, ut capi per-
 sequendo possit, naturalem tamen liberta-
 tem retinet. l. 5. de acq. do.

1X. Illud quæsitum est, an si fera bestia ita
 » vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse in-
 » telligatur. Et quibusdam placuit, statim esse
 » tuam: & eousque tuam videri, donec eam
 » persequaris. quod si desieris eam persequi, de-
 » sinere esse tuam, & rursus fieri occupantis.
 » Alij verò putauerunt, non aliter tuam esse,
 » quàm si eam ceperis. Sed posteriorem senten-
 » tiam nos confirmamus, quòd multa accidere
 » soleant, ut eam non capias.

Apes quamuis in alicuius arbore fauos fece-
 rint, & volucres nidos, sunt primi occu-
 pantis: examen autem quandiu in cons-
 pectu est, capique potest, eius, cuius est al-
 ueus, permanet. l. 5. de acq. do.

Apium

Apium quoque natura fera est. Itaque quæ x.
 in arbore tua confederint, antequam à te al-
 ueo tuo includantur, non magis tuæ intelli-
 guntur esse, quàm volucres, quæ in arbore tua
 nidum fecerint. ideòque si alius eas incluserit,
 is earum dominus erit. Fauos quoque, si quos
 hæ fecerint, eximere quilibet potest. Plane in-
 tegra re, si præuideris ingredientem fundum
 tuum, poteris eum iure prohibere, ne ingredia-
 tur. Examen quod ex alueo tuo euolauerit,
 eousque intelligitur esse tuum, donec in cons-
 pectu tuo est, nec difficilis persecutio eius est:
 alioquin occupantis fit.

Feræ quæ commearé solitæ sunt, si redire de-
 fuerint, à pristino domino descivisse, ac
 nullius esse intelliguntur. l. 5. §. 5. de acq.
 dom.

Pauonum & columbarum fera natura est. XI.
 nec ad rem pertinet, quòd ex consuetudine
 auolare & reuolare solent. nam & apes idem
 faciunt, quarum constat feram esse naturam.
 Cervos quoque ita quidam mansuetos habent,
 ut in syluam ire & redire soleant: quorum
 & ipsorum feram esse naturam, nemo negat.
 In ijs autem animalibus, quæ consuetudine a-
 bire & redire solent, talis regula comprobata
 est: ut eò usque tua esse intelligantur, donec re-
 uertendi animum habeant. nam si reuertendi
 animum habere desierint, etiam tua esse desi-

nunt, & sunt occupantium. Reuertendi autem animum videntur desinere habere tunc, cum reuertendi consuetudinem deseruerint.

Non si anseres, gallinæue mansuetæ in locum alienum, & extra domini potestatem effugerint, ideo ipsius esse desinunt. l. 5. §. 6. de acq. dom.

XII. Gallinarum & anserum non est fera natura: idque ex eo possumus intelligere, quod aliæ sunt gallinæ quas feras vocamus, item alij sunt anseres quos feros appellamus. Ideoque si anseres tui, aut gallinæ tuæ, aliquo modo turbati, turbatæue euolauerint, licet conspectum tuum effugerint: quocunque tamen loco sint, tui tuæue esse intelliguntur: & qui lucrandi animo ea animalia detinet, furtum committere intelligitur.

Quæ cepimus ex hostibus, nostra sunt: homines autem captiuitate soluti, pristinum statum recipiunt. l. 5. in fi. & l. 7. de acq. dom.

XIII. Item ea quæ ex hostibus capimus, iure gentium statim nostra sunt: adeo quidem, ut & liberi homines in seruitutem nostram deducantur, qui tamen, si euaserint nostram potestatem, & ad suos reuersi fuerint, pristinum statum recipiunt.

Quæ

Quæ in litore inueniuntur, aut ex animalibus nostris nascuntur, nostra sunt. l. 3. de rer. diuis. l. 6. De acq. rer. dom.

Item lapilli, & gemmæ, & cetera, quæ in litore inueniuntur, iure naturali statim inuentoris sunt. Item, ea quæ ex animalibus domino tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur.

Cuius in agro paulatim aliquid lambendo flumen adiecit, eius id fit. quod verò vno impetu, domini permanet. arbores tamen radicibus in vicini agrum immisis, ei sese addicunt. l. 7. de acq. do.

Præterea quod per alluionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi acquiritur. Est autem alluio incrementum latens. Per alluionem autem id videtur adijci, quod ita paulatim adijcitur, vt intelligere non possis, quantum quoquo momento temporis adijciatur. Quod si vis fluminis partem aliquam de tuo prædio detraxerit, & vicini prædio attulerit: palam est eam tuam permanere. Planè si longiore tempore fundo vicini hæserit, arboresque quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint: ex eo tempore videtur vicini fundo adquisita esse.

Insula in mari nata primi occupantis est.
in flumine verò, siquidem in medio,
communis eorum est qui vtrique præ-
dia possident: sin citra, propinquiorum
tantum. l. 7. §. 3. de acq. do.

- XVI. Insula, quæ in mari nata est (quod rarò ac-
cidit) occupantis fit. nullius enim esse creditur.
At in flumine nata (quod frequenter accidit)
si quidem mediam partem fluminis tenet, com-
munis est eorum qui ab vtraque parte flumi-
nis prope ripam prædia possident: pro modo
latitudinis cuiusque fundi, quæ latitudo pro-
pe ripam sit. Quod si alteri parti proximior
sit, eorum est tantum qui ab ea parte prope
ripam prædia possident.

Flumen agrum alicuius circumfluens, insu-
lam eius efficit. alueum autem immutans,
pristinum finitimis addicit: nouam ita
publicum efficit, ut ad pristinum reuersus,
illum confinibus addicat: inundatio verò
nihil immutat. d. l. 7. §. 4.

- XVII. Quod si aliqua parte diuisum sit flumen,
deinde infra vnitum, agrum alicuius in for-
mam insule redegerit: eiusdem permanet
is ager, cuius & fuerat. Quod si naturali
alueo

alueo in vniuersum derelicto, alia parte flue-
 re coeperit: prior quidem alueus eorum est qui
 prope ripam prædia possident: pro modo scili-
 cet latitudinis cuiusq; agri, quæ latitudo pro-
 pe ripam sit. nouus autē alueus eius iuris esse
 incipit, cuius & ipsum flumen, id est publicus.
 Quod si post aliquod tempus ad priorem al-
 ueum reuersum fuerit flumen: rursus nouus
 alueus eorū esse incipit, qui prope ripam eius
 prædia possident. Alia sanē caussa est, si cuius
 ager totus inundatus fuerit: neq; enim inun-
 datio fundi speciem commutat. & ob id, si re-
 cesserit aqua, palam est eum fundum eius
 manere, cuius & fuit.

Species ex aliena re confecta, si ad pristinam
 formam reduci possit, eius est cuius res
 erat: sin minus, aut si ex vtriusq; materia
 confecta est, eius qui effecit. l. 7. §. 5. eod.

Cū ex aliena materia species aliqua fa-
 cta sit ab aliquo, quæri solet, quis eorum na-
 turali ratione dominus sit: vtrum is qui fe-
 cerit, an potius ille qui materiae dominus fue-
 rit. vt ecce, si quis ex alienis vuis, aut oliuis,
 aut spicis, vinum, aut oleum, aut frumentum
 fecerit: aut ex alieno auro, vel argēto, vel ære
 vas aliquod fecerit: vel ex alieno vino & mel
 le mulsum miscuerit: vel ex medicamētis alie-
 nis emplastrum, aut collyrium composuerit:

XVIII.

f 4

vel e

» vel ex aliena lana vestimentum fecerit: vel ex
 » alienis tabulis nauem, vel armarium, vel sub-
 » sellium fabricauerit. Et post multas Sabinia-
 » norum & Proculianorum ambiguitates, pla-
 » cuit media sententia existimantium, si ea spe-
 » cies ad priorem & rudem materiam reduci
 » possit, eum videri dominum esse, qui materiae
 » dominus fuerit: si non possit reduci, eum po-
 » tius intelligi dominum, qui fecerit. ut ecce, vas
 » conflatum potest ad rudem massam aeris, vel
 » argenti, vel auri reduci: vinum autem vel
 » oleum, aut frumentum, ad vvas, vel oliuas,
 » vel spicas reuerti non potest: ac ne mulsum
 » quidem ad vinum & mel resolui potest. Quod
 » si partim ex sua materia, partim ex aliena
 » speciem aliquam fecerit quis, veluti ex suo vi-
 » no & alieno melle mulsum miscuerit, aut ex
 » suis & alienis medicamentis emplastrum aut
 » collyrium, aut ex sua lana & aliena vesti-
 » mentum fecerit: dubitandum non est, hoc casu
 » eum esse dominum qui fecerit: cum non solum
 » operam suam dederit, sed & partem eiusdem
 » materiae praestiterit.

Aliena purpura vesti cui intexta est, quam-
 uis viliori, cedit: at fur, quamuis alius in-
 texuerit, furti actione & condictione te-
 nebitur. l. 7. D. ad exhib.

XIX. Si tamen alienam purpuram vestimento
 suo

suo quis intexuerit, licet preciosior sit purpura, tamen accessionis vice cedit vestimento: & qui dominus fuerat purpure, aduersus eum qui subripuit, habet furti actionem & conditionem: siue ipse sit qui vestimentum fecit, siue alius. nam extinctæ res, licet vendicari non possint, condici tamen à furibus, & quibusque alijs possessoribus possunt.

Duorum materiæ siue diuersæ, siue eiusdem generis sint: item siue fortuito, siue voluntate ipsorum commixtæ, dummodo earum mutata substantia sit, vtriusque sunt communes: at si mutata non sit. nisi voluntate dominorum commixtæ sint, communes non sunt. in eam autem qui retinet, arbitraria in rem actio conceditur. l. 7. §. 6. eod.

Si duorum materiæ ex voluntate dominorum confusæ sint, totum id corpus quod ex confusione fit, vtriusque commune est: veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflauerint. Sed & si diuersæ materiæ sint, & ob id propria species facta sit: fortè ex vino & melle mulsum, aut ex auro & argento electrum, idem iuris est. nam & eo casu communem esse speciem non dubitatur. Quod si fortuito & non voluntate dominorum confusæ fuerint vel diuersæ materiæ, vel quæ eiusdem generis sunt, idem iuris esse

f s pla

placuit. Quòd si frumētum Titij tuo frumento
 mistum fuerit, si quidem ex voluntate ve-
 stra, commune erit: quia singula corpora, id
 est singula grana, quæ cuiusq; propria fue-
 runt, ex consensu vestro communicata sunt.
 Quòd si casu id mistum fuerit, vel Titius id
 miscuerit sine tua volūtate, non videtur com-
 mune esse: quia singula corpora in sua sub-
 stantia durant. Sed nec magis istis casibus com-
 mune fit frumentum, quàm grex intelligitur
 esse communis, si pecora Titij tuis pecorib.
 mista fuerit. Sed si ab alterutro vestrūm to-
 tum id frumentum retineatur: in rem quidem
 actio pro modo frumenti cuiusq; competit. ar-
 bitrio autem iudicis continetur, vt is æstimet,
 quale cuiusque frumentum fuerit.

Aedificij, quod quis in suo ex aliena mate-
 ria ædificauit, ipse dominus est: materiæ
 verò, idem qui fuerat. tamen si eam vin-
 dicare nisi ab ædificio deiunctam non
 possit: duplum tamen consequi poterit.
 l. 7. §. 7. de acq. rer. dom.

XXI. Cū in suo solo aliquis ex aliena materia
 „ domum ædificauerit, ipse dominus intelli-
 „ tur ædificij: quia omne quod inædificatur,
 „ solo cedit. Nec tamen ideò qui materiæ domi-
 „ nus fuerat, desinit dominus eius esse: sed
 „ tantisper neque vindicare eam potest, neque
 ad

ad exhibendum de ea re agere, propter legem
 duodecim tabularum, qua cauetur, ne quis
 tignum alienum ædibus suis iunctum exime-
 re cogatur: sed duplum pro eo præstet, per
 actionem quæ vocatur de tigno iuncto. Ap-
 pellatione autem tigni, omnis materia signi-
 ficatur, ex qua ædificia fiunt. Quod ideo
 prouisum est, ne ædificia rescindi necesse sit.
 Quod si aliqua ex causa dirutum sit ædifi-
 cium, poterit materia dominus, si non fuerit
 duplum iam consecutus, tunc eam vendicare,
 & ad exhibendum de ea re agere.

Qui sciens ex materia sua in alieno ædifi-
 cat, etiam materiam ipsam donare in-
 telligitur: at qui ignorans, bonæque fide,
 impendium per doli exceptionem serua-
 bit. l. 7. §. 9. cod.

Ex diuerso, si quis in alieno solo sua ma-
 teria domum ædificauerit, illius fit domus,
 cuius & solum est. Sed hoc casu materia do-
 minus proprietatem eius amittit: quia vo-
 luntate eius intelligitur esse alienata, utique
 si non ignorabat se in alieno solo ædificare.
 & ideo licet diruta sit domus, materiam ta-
 men vendicare non potest. Certè illud con-
 stat, si in possessione constituto ædificatore,
 soli dominus petat domum suam esse, nec
 soluat precium materiae, & mercedes fa-
 brorum

» brorum, posse eum per exceptionem doli ma-
 » li repelli: utique si bonæ fidei possessor fue-
 » rit, qui edificauit. Nam scienti alienum so-
 » lum esse, potest obijci culpa, quod temerè edi-
 » ficauerit in eo solo, quod intelligeret alie-
 » num esse.

Eius quæque plantæ & sata sunt, cuius in so-
 lum radicem egerunt: quæ verò in plu-
 rium, si in confinio sint, communia sunt:
 sed doli exceptione quod bona fide im-
 pensum est, seruatur. d. l. 7. §. 10. & l. 9.
 eodem

XXIII. Si Titius alienam plantam in solo suo po-
 » suerit, ipsius erit: ex diuerso, si Titius suam
 » plantam in Mæuij solo posuerit, Mæuij planta
 » erit. si modò utroque casu radices egerit. ante-
 » quàm enim radices egerit, eius permanet
 » cuius fuerat. Adeò autem ex quo radices
 » egerit planta, proprietates eius commutatur:
 » ut si vicini arbor ita terram Titij presserit,
 » ut in eius fundum radices egerit, Titij effici
 » arborem dicamus. ratio enim non permittit,
 » ut alterius arbor esse intelligatur, quàm cu-
 » ius in fundum radices egerit. Et ideò prope con-
 » finium arbor posita, si etiam in vicini fun-
 » dum radices egerit, communis fit. Qua ra-
 » tione autem plantæ, quæ terra coalescunt, so-
 » lo cedunt: eadem ratione frumenta quoque,
 » quæ

quæ sata sunt, solo cedere intelliguntur. Ce-
 terum sicut is qui in alieno solo ædificauit, si
 ab eo dominus soli petat ædificium, defendi
 potest per exceptionem doli mali, secundum
 ea quæ diximus: ita eiusdem exceptionis au-
 xilio tutus esse potest is, qui alienum fundum
 sua impensa bona fide conseruit.

Scriptura chartæ quamuis viliori cedit, bo-
 næ tamē fidei possessor scripturæ impen-
 dium per doli exceptionem seruabit. l. 9.
 §. 1. eod.

Literæ quoque, licet aureæ sint, perinde **XXIIII.**
 chartis membranisque cedunt, ac solo cedere
 solent ea quæ inædificantur, aut inseruntur.
 ideòq; si in chartis membranisque tuis carmen,
 vel historiam, vel orationem Titius scripserit:
 huius corporis non Titius, sed tu dominus es-
 se videris. Sed si à Titio petas tuos libros, tuas
 ve membranas, nec impensas scripturæ solue-
 re paratus sis: poterit se Titius defendere per
 exceptionem doli mali, utique si earum char-
 tarum membranarumve possessionem bona
 fide nactus est.

Tabula picturæ cedit: suum tamen nec pi-
 ctor à domino, nec hic ab illo vindicare,
 nisi precio alienæ rei oblato, poterit. l.
 9. §. 2. eod.

Si

XXV.

Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturæ cedere, alijs videtur picturam (qualiscunque sit) tabulæ cedere. sed nobis videtur melius esse, tabulam picturæ cedere. Ridiculum est enim, picturam Apellis, vel Parrhasij, in accessionem vilissimæ tabulæ cedere. Vnde si à domino tabulæ, imaginem possidente, is qui pinxit, eam petat, nec soluat precium tabulæ: poterit per exceptionem doli mali summoneri. At si is qui pinxit, eam possideat: consequens est, ut utilis actio domino tabulæ aduersus eum detur. quo casu si non soluat impensam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli: utique si bona fide possessor fuerit ille qui picturam imposuit. Illud enim palam est, quod siue is qui pinxit, subripuit tabulam, siue alius, competit domino tabulæ furti actio.

Quos fructus elaboratos bonæ fidei possessor collegit, atque consumpsit, suos efficit: quos autem prædo, vnà cum fundo vindicanti domino restituet. l. 45. de vsur. l. 48. de acq. dom.

XXVI.

Si quis à non domino, quem dominum esse crediderit, bona fide fundum emerit, vel ex donatione, aliàve qua iusta causa equè bona fide acceperit: naturali ratione placuit, fructus, quos percepit, eius esse pro cultura & cura.

cura. Et ideò si postea dominus superuenerit,
& fundum vendicet, de fructibus ab eo con-
sumptis agere non potest. Ei verò qui sciens a-
lienum fundum possederit, non idem conces-
sum est itaque cum fundo etiam fructus, licet
consumpti sint, cogitur restituere.

Fructus moriente fructuario colonove pen-
dentes, ad proprietarium dominumve
pertinent. l. 13. quib. mod. vsufr. l. 26. de
furt.

Is ad quem vsusfructus fundi pertinet, nō **XXVII.**
aliter fructuum dominus efficitur, quàm si
eos ipse perceperit. Et ideò licet maturis fru-
ctibus, nondum tamen perceptis, decesserit: ad
heredem eius non pertinent, sed domino pro-
prietatis adquiruntur. Eadem ferè & de co-
lono dicuntur.

In fructu, cùm de vsufructu agitur, omniū
animalium, præterquam hominum, fœ-
tus computantur: gregis autem vinea-
rūque fructuarius, capitum numerum
tueri debet. l. 28. de vsur. l. 68. de vsufr.

In pecudum fructu etiam fœtus est, sicuti **XXVIII.**
lac & pilus & lana, itaque agni, & hœdi, &
& vituli, & equuli, & fuculi, statim natu-
rali iure dominij fructuarij sunt, partus verò
ancillæ in fructu non est. itaque ad dominum
propr

» proprietatis pertinet. absurdum enim vide-
 » batur, hominem in fructu esse: cum omnes fru-
 » ctus rerum natura hominum gratia compa-
 » rauerit. Sed si gregis usum fructum quis ha-
 » beat, in locum de mortuorum capitum ex fac-
 » tu fructuarius submittere debet (vt & Iulia-
 » no visum est) & in vinearum de mortuarum
 » vel arborum locum alias debet substituere.
 » Rectè enim colere, & quasi bonus pater fa-
 » milias vti debet.

Qui suo sacro ve in loco thesaurum inuene-
 rit, suum illum totum efficit: qui in alia-
 no, publico ve, partim suum, partim do-
 mini. l. 63. de acq. rer. dom.

XXIX. Thesauros quos quis in loco suo inuenerit,
 diuus Hadrianus, naturalem æquitatem se-
 cutus, ei concessit qui eos inuenerit. Idemque
 statuit, si quis in sacro aut religioso loco fortui-
 to casu inuenerit. At si quis in alicno loco, non
 data ad hoc opera, sed fortuitu inuenerit: di-
 midium inuentori, & dimidium domino soli
 concessit. Et conuenienter, si quis in Cæsaris lo-
 co inuenerit, dimidium inuentoris, dimidium
 esse Cæsaris statuit. Cui conueniens est, vt
 si quis in publico loco, vel fiscali inuenerit:
 » dimidium ipsius esse debeat, & dimidium fisci
 » vel civitatis.

Alien

Alienatio cuiusvis rei corporalis fieri commodè per traditionem potest. l. 9. §. 3. de acq. rer. dom.

Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur: nihil enim tam cōueniens est naturali equitati, quàm voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. & ideo, cuiuscunque generis sit corporalis res, tradi potest, & à domino tradita alienatur. Itaque stipendiaria quoque & tributaria prædia eodem modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria & tributaria prædia, quæ in provincijs sunt. inter quæ, nec non & Italica prædia, ex nostra constitutione nulla est differentia. sed si quidem ex causa donationis, aut dotis, aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur.

XXX.

Rei venditæ dominium, quamvis tradita sit, nisi tamen vel emptor satisfecerit, vel eius fidem venditor secutus sit, non transfertur: vtrum autem ipse dominus, an aliter eius mandatu tradat, nihil interest. l. 19. de cont. empt. l. 9. §. 3. de acq. rer.

Venditæ verò res, & traditæ, non aliter emptori adquiruntur, quàm si is venditori premium soluerit, vel alio modo ei satisfecerit: veluti expromissore aut pignore dato. quod

XXXI.

§.

quanq

quanquam cauetur ex lege duodecim tabu-
 larum: tamen rectè dicitur, & iure gentium,
 id est, iure naturali id effici. Sed si is qui ven-
 didit fidem emptoris secutus est: dicendum
 » est, statim rem emptoris fieri. Nihil autem in-
 » terest, utrum ipse dominus tradat alicui rem,
 * potestas an voluntate eius alius, cui eius rei * possessio
 » permissa sit. Qua ratione, si cui libera vniuer-
 » sorum negotiorum administratio permissa
 » fuerit à domino, isque ex his negotiis rem
 » vendiderit, & tradiderit, faciet eam acci-
 » pientis.

Ab alienatio etiam sine traditione ac nuda
 voluntate rectè fit, si iam antè res aliam
 ob causam tradita fuerat: item, clauium
 traditio pro rerum inclusarum traditio-
 ne vale: l. 9. §. 5. & 6. eod.

XXXII. Interdum etiam sine traditione, nuda vo-
 » luntas domini sufficit ad rem transferen-
 » dam: veluti si rem, quam tibi aliquis commo-
 » dauit, aut locauerit, aut apud te deposue-
 » rit, postea aut vendiderit tibi, aut donauerit.
 » Quamuis enim ex ea causa tibi eam non tra-
 » diderit: eo tamen ipso, quòd patitur tuam es-
 » se, statim tibi acquiritur proprietas, perinde
 » ac si eo nomine tradita fuisset. Item si quis
 » merces in horreo repositas vendiderit, simul-
 » atq; clauis horrei tradiderit emptori, trans-
 fert

fert proprietatem mercium ad emptorem.

Qui rem in missilibus sparsam, aut à domino pro derelicto habitam occupat, eius dominus efficitur. l. 9. §. 6. cod. l. 1. 1. & l. 2. pro derelict.

Hoc amplius, interdum & in incertam personam collata voluntas domini, transfert rei proprietatem: ut ecce Prætores vel Consules, qui missilia iactant in vulgus, ignorant quid eorum quisque excepturus sit: & tamen quia volunt, quod quisque acceperit, eius esse, statim eum dominum efficiunt. Qua ratione verius esse videtur, si rem pro derelicto à domino habitam occupauerit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id in numero rerum suarum esse nolit: ideoque statim dominus eius esse desinit.

XXXIII.

Qui quod navis leuandæ causâ iactum est, quòdque de rheda decidit, lucrandi animo aufert, furti obligatur. l. 9. §. ult. eod.

Alia causâ est earum rerum, quæ in tempestate maris leuandæ navis causâ eijciuntur. hæ enim dominorum permanent: quia palam est eas non eo animo eijci, quòd quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa navi pericul

XXXIII.

» periculum maris effugiat. Qua de caussa, si
 » quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso
 » mari nactus, lucrandi animo abstulerit, fur-
 » tum committit. Nec longè discedere videntur
 » ab his, quæ de rheda currente non intelligen-
 » tibus dominis cadunt.

DE REBUS CORPO-
 RALIBVS ET INCOR-
 PORALIBVS.

TITVLVS II.

Res corporales tangi, demonstrarique pos-
 sunt: incorporales nec tangi, nec demon-
 strari, cerni tamen animo atque intelligi
 possunt. l. i. de rer. diuis.

I. QVædam præterea res corporales sunt,
 » quædam incorporales. Corporales hæ-
 » sunt, quæ tangi possunt: veluti fundus, homo,
 » vestis, aurum, argentum, & denique aliæ res
 » innumerabiles. Incorporales autem sunt, quæ
 » tangi non possunt: qualia sunt ea quæ in iure
 » consistunt: sicut hereditas, vsusfructus, vsus,
 » obligationes quoquo modo contractæ. Nec ad
 » rem pertinet, quod in hereditate res corpora-
 » les continentur. nam & fructus, qui ex fundo
 » percipiuntur, corporales sunt: & id quod ex
 » aliqua obligatione nobis debetur, plerunque
 » corporale est: veluti fundus, homo, pecunia.

nam

nam ipsum ius hereditatis, & ipsum ius vten-
di fruendi, & ipsum ius obligationis, incorpo-
rale est. Eodem numero sunt iura prædiorum
urbanorum & rusticorum, quæ etiam servi-
tutes vocantur.

DE SERVITVTIBVS

PRÆDIORVM.

TITVLVS III.

Quæ rusticorum prædiorum iura sint: item
quid sit iter, actus, via, aquæductus. l. i. de
seruit. rust.

Rusticorum prædiorum iura sunt hæc: I.
iter, actus, via, aquæductus. Iter est, ius
eundi ambulandi hominis, non etiam * iumen-
tum agendi, vel vehiculū. Actus est, ius agen-
di * vel * iumentum, * vel vehiculum. Ita-
que qui habet iter, actum non habet: qui a-
ctum habet, & iter habet, eoque vti potest e-
tiam sine iumento. Via est, ius eundi & agen-
di & ambulandi: nam & iter & actum in se
via continet. Aquæductus est, ius aquæ ducen-
dæ per fundū alienum. Inter rusticorum præ-
diorū seruitutes quidā computari recte putāt
aquæ haustum, pecoris ad aquam appulsum,
ius pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ.

Prædiorum urbanorum seruitutes dicuntur,
quarum vsus est tantum in ædibus: siue

illæ in vrbe, siue in agro sint. l. 198. de
verb. sig.

II. Prædiorum urbanorum seruitutes sunt hæ,
quæ edificijs inherant. idè urbanorum præ-
diorum dictæ, quoniam ædificia omnia urba-
na prædia appellamus, etsi in villa ædificata
sint. Item urbanorum prædiorum seruitutes
sunt hæ, vt vicinus vicini onera sustineat: vt
in parietem eius liceat vicino tignum immit-
tere, vt stillicidium vel flumen recipiat quis
in ædes suas, vel in aream, vel in cloacam: vel
nō recipiat. & ne altius quis tollat ædes suas,
ne luminibus vicini officiatur.

Hæ seruitutes quia sine prædiis esse nequeūt,
prædiorum appellantur: & pactionibus,
stipulationibus ac testamentis constitui
possunt. l. 1. & 16. com. præd. l. 3. de usufr.

III. Idè autem hæ seruitutes prædiorum ap-
pellantur, quoniam sine prædijs constitui non
possunt. nemo enim potest seruitutem acqui-
rere urbani vel rustici prædiij, nisi qui habet
prædium: nec quisquam debere, nisi qui præ-
dium habet. Si quis velit vicino aliquod ius
constituere, pactionibus atque stipulationibus
id efficere debet. Potest etiam in testamento
quis heredem suum damnare, ne altius tollat
ædes suas, ne luminibus ædium vicini officiatur:
vel

vel vt patiatur eum tignum in parietem im-
mittere, stillicidiūue aduersus eum habere;
vel vt patiatur eum per fundū ire, agere, a-
quāue ex eo ducere.

DE VS VFRVCTV.

TITVLVS IIII.

Vsusfructus definitur, traditurque constitui
in rebus alienis per testamentum, pactio-
nem & stipulationem: certisque aliis mo-
dis cum proprietate reconciliari. l. 1. 2. &
3. de vsufr.

VSusfructus est ius alienis rebus vtendi
fructuendi, salua * rerum substantia. Est * earum
enim ius in corpore: quo sublato, & ipsum tol-
li necesse est. Vsusfructus à proprietate separa-
tionem recipit; idque pluribus modis accidit.
vt ecce, si quis vsumfructum alicui legauerit:
nam heres nudam habet proprietatem, legata-
rius verò vsumfructum. Et contrà, si fundum
legauerit, deducto vsufructu: legatarius nu-
dam habet proprietatem, heres verò vsumfru-
ctum. Item alij vsumfructum, alij deducto eo
fundum legare potest. Sine testamento verò si
quis velit vsumfructum alij constituere, pa-
ctionibus & stipulationibus id efficere debet.
Ne tamen in vniuersum inutiles essent pro-
prietates, semper abscedente vsufructu: placuit

» certis modis extinguere usufructum, & ad
» proprietatem reuerti.

Ususfructus rerum duntaxat quæ utendo non
consumuntur, constitui potest: ceterarum
verò quasi usufructus per cautionem con-
stituitur. l. 1. 2. 3. D. de usufr. ear. rer.

II. Constituitur autem usufructus non tan-
» tum in fundo & ædibus, verum etiam in ser-
» uis, & iumentis, & ceteris rebus: exceptis iis
» quæ ipso usu consumuntur. Nam hæ res ne-
que naturali ratione, neque civili recipiunt
usufructum. quo numero sunt vinum, oleum,
frumentum, vestimenta: quibus proxima est
pecunia numerata. Namque ipso usu assidua
» permutatione quodammodo extinguitur. Sed
» utilitatis causa senatus censuit, posse etiam
earum rerum usufructum constitui: ut ta-
men eo nomine heredi utiliter caueatur. Ita-
que si pecuniæ usufructus legatus sit, ita da-
tur legatario, ut eius fiat: & legatarius sa-
tisdet heredi de tanta pecunia restituenda, si
moriatur, aut capite minuetur. Ceteræ quo-
que res ita traduntur legatario, ut eius fiant:
» sed æstimated his, satisfidatur, ut si moriatur,
» aut capite minuatur, tanta pecunia restitua-
» tur, quanti hæ fuerint æstimate. Ergo senatus
non fecit quidem earum rerum usufructum
(nec enim poterat) sed per cautionem quasi
usufr

vsusfructum constituit.

Vsusfructus fructuarij morte, capitis deminutione, non rectè vtendo, cessione, consolidatione, mutatione rei sic extinguitur, vt solida rei proprietates ad dominum reuertatur. l. 1. & 5. D. quib. mod. vsusfr. amitt.

Finitur autem vsusfructus morte vsufructuarij, & duabus capitis deminutionibus, maxima & media, non vtendo per modum & tempus: quæ omnia nostra statuit constitutio. Item finitur vsusfructus, si domino proprietatis ab vsufructuario cedatur (nam cedente extraneo, nihil agitur) vel ex cōtrario, si vsufructuarius proprietatem rei adquisierit: quæ res Consolidatio appellatur. Eo amplius constat, si ædes incendio consumptæ fuerint, vel etiam terræ motu, vel vitio suo corruerint: extinguere vsusfructum, & ne aræ quidem vsusfructum deberi. Cùm autem finitus fuerit vsusfructus, reuertitur scilicet ad proprietatem, & ex eo tempore nudæ proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

DE VSV ET HABITATIONE.

TITVLVS V.

Vsus iisdem, quibus vsusfructus, constituitur & finitur modis: sed hoc differunt, quòd

usus ad necessitatem, fructus etiam ad utilitatem ac voluptatem refertur. l. 1. 10. 11.

12. D. eod.

1. *Isdem istis modis, quibus ususfructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet: usdemque illis modis finitur, quibus & ususfructus desinit. Minus scilicet iuris est in usu, quam in usufructu. nanque is qui fundi nudum habet usum, nihil ulterius habere intelligitur, quam ut oleribus, pomis, floribus, feno, stramentis, lignis ad usum quotidianum utatur: in eoque fundo haecenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque ijs per quos opera rustica fiunt, impedimento. nec ulli alij ius, quod habet, aut vendere, aut locare, aut gratis concedere potest: cum is qui usufructum habet, possit haec omnia facere.*

Usuarius edium familiam, libertos, hospitesque suos potest recipere: ius autem suum transferre non potest. l. 2. & 4. eod.

11. *Item is qui edium usum habet, haecenus ius habere intelligitur, ut ipse tantum inhabitet: nec hoc ius ad alium transferre potest. & vix receptum esse videtur, ut hospitem ei recipere liceat: & cum vxore liberisque suis, item libertis, nec non alijs liberis personis, quibus non minus quam servis utitur, habitandi ius habeat. Et cōueniēter, si ad mulierem usus edij pertineat, cum marito ei habitare liceat.*

Servi,

Serui, iumentive vsus personalis est: pecoris
vsus in agro stercorando tantum confi-
stit. l. 12. §. 2. & 4. eod.

Item is ad quem serui vsus pertinet, ipse II I.
tantum opera atque ministerio eius uti potest:
ad alium verò nullo modo ius suum transferre
ei concessum est. Idem scilicet iuris est & in iu-
mento. Sed & si pecorum, veluti ovium, vsus
legatus sit. neque lacte, neque agnis. neque la-
na utetur vsuarius: quia ea in fructu sunt. „
Planè ad stercorandum agrum suum pecori-
bus uti potest.

Habitatio ab usu & usufructu diuersa est,
transferrique in alium potest. l. 13. C. eod.

Sed si cui habitatio legata fuerit, siue aliquo III I.
modo constituta sit: neque vsus videtur, neque
vsusfructus, sed quasi proprium aliquod ius:
quanquam habitationem habentibus, propter
rerum utilitatem, secundum Marcelli senten-
tiam nostra decisione promulgata permisimus
non solum in ea degere, sed etiam alijs locare.
Hæc de seruitutibus, & usufructu, & usu, &
habitatione dixisse sufficiat. De hereditatibus
autem & obligationibus, suis locis propone-
mus. Exposuimus summam, quibus modis
iure gentium res acquiruntur: modò videa-
mus, quibus modis legitimo & civili iure ac-
quiruntur.

DE VSVCAPIONIBVS ET LONGI TEMPORIS POS- sessionibus.

TITVLVS VI.

Ex constitutione Iustiniani res mobiles triennio: immobiles inter præsentes decem, inter absentes viginti annis per vniuersum Rom. imperium vsucapiuntur. l. i. C. de vsucap. transfer.

I. *IVre civili constitutum fuerat, vt qui bona fide ab eo qui dominus non erat, cum crederet eum dominum esse, rem emerit, vel ex donatione, aliâue qua iusta causa acceperit: is eam rem, si mobilis erat, anno vbique: si immobilis, biennio tantum in Italico solo vsucaperet, ne rerum dominia in incerto essent. Et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus sufficere dominis ad inquirendas res suas præfata tempora: nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur, neque certo loco beneficium hoc concludatur. Et ideo constitutionem super hoc promulgauimus, qua cautum est, vt res quidem mobiles per triennium, immobiles verò per longi temporis possessionem (id est, inter præsentes decennio, inter absentes viginti annis) vsucapiantur. Et his modis non solum in Italia, sed etiam in omni terra, quæ nostro imperio*

rio gubernatur, dominium rerum iusta causa
possessionis precedente acquiratur.

Liber homo, res sacra, seruus fugitiuus, res
furtiua, vel vi possessa, nullo tempore ne
à bonæ fidei possessore vsucapi
possunt l. 9. & 4. D. eod.

Sed aliquando, etiam si maximè quis bona IX.
fide rem possederit, non tamen illi vsucapio
vlllo tempore procedit: veluti si quis liberum
hominem, vel rem sacram, vel religiosam, vel
seruum fugitiuum possideat. Furtivæ quoque
res, & quæ vi possessæ sunt, nec si prædicto
longo tempore bona fide possessæ fuerint, vsu-
capi possunt. nam furtivarum rerum lex duo-
decim tabularum, & lex Atinia inhihent vsu-
capiationem: vi possessorum, lex Plautia & Iulia.
Quod autem dictum est, furtivarum & vi
possessorum rerum vsucapiationem per leges pro-
hibitam esse, non eò pertinet, vt ne ipse fur,
quæue per vim possidet, vsucapere possit (nam
his alia ratione vsucapio non competit, quia
scilicet mala fide possident) sed ne vllus
alius, quamvis ab eis bona fide emerit, vel ex
alia causa acceperit, vsucapiendi ius habeat.
Vnde in rebus mobilibus non facile procedit,
vt bonæ fidei possessori vsucapio competat.
Nam qui sciens alienam rem vendidit, aut ex
alia causa tradidit, furtum eius committit.

Heres

Heres qui rem alienam, quam hereditariam putabat: vel fructuarius, qui ancillæ partum quem suum esse credebat, bona fide accipienti vendit, vsucapiendi facultatem emptori præbet. l. 36. cod.

II. Sed tamen id aliquando aliter se habet.
 „ nam si heres rem defuncto commodatam, aut
 „ locatam, vel apud eum depositam, existimans
 „ hereditariam esse, bona fide accipienti vendi-
 derit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit:
 quin is qui acceperit, vsucapere possit, dubium
 non est: quippe cum ea res in furti vitium non
 ceciderit: cum utique heres, qui bona fide tan-
 quam suam alienauerit, furtum non commit-
 „ tat. Item, si is ad quem ancillæ vsusfructus
 „ pertinet, partum suum esse credens vendide-
 „ rit, aut donauerit: furtum non committit.
 „ furtum enim sine affectu furandi non com-
 „ mittitur. Alijs quoque modis accidere potest,
 „ ut quis sine vitio furti, rem alienam ad ali-
 quem transferat, & efficiat ut à possessore
 vsucapiatur.

Qui vacuum alterius possessionem occupa-
 uit, si cui bona fide accipienti eam tradat,
 ei ipsius vsucapiendæ facultatem præbet.
 l. 37. & 38. D. cod.

III. Quod autem ad eas res quæ solo continen-
 tur, expedit, ius ita procedit: ut si quis loci va-
 cantis

eantis possessionem propter absentiam aut negligentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur: quamvis ipse mala fide possideat (quia intelligit se alienum fundum occupasse) tamen si alij bona fide accipienti tradiderit, poterit, ei longa possessione res acquiri, quia neque furtivum, neque vi possessum acceperit. Abolita est enim quorundam veterum sententia, existimantium etiam fundi locum furtum fieri. Et eorum utilitati, qui res soli possident, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa & indubitata possessio debeat auferri.

Res furtiva, vel vi possessa si in domini potestatem redeat, vsucapi potest. res vero fisci non potest: nisi cum bona vacantia nondum fisco denunciata sunt. l. 4. §. 4. & l. 18. cod.

Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res vsucapi potest: veluti si in domini potestatem reuersa fuerit. tunc enim vitio rei purgato, procedit eius vsucapio. Res fisci nostri vsucapi non potest: sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nunciatis, bona fidei emptorem traditam sibi rem ex his bonis vsucapere posse. & ita diuus Pius, & diui Severus & Antoninus rescripserunt.

Vitiū rei & iniusta possessionis falsa opinio vsucapionem impediunt. l. 27. D. cod.

Noviss.

VI. Nouissimè sciendum est, rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium, ut à bona fidei emptore vsucapi possit, vel qui ex alia iusta causa possidet. Error autem falsæ causæ vsucapionem non parit: veluti si quis, cum non emerit, emisse se existimans, possideat: vel cū ei donatū nō fuerit, quasi ex donatione possideat.

Possessio defuncti qui bona fide nitebatur, successori etiam sciēti prodest: itemq; venditoris tēpus, emptori. l. 43. & 14. D. eod. l. 14. de diuers. & temp.

VII. Diutina possessio, quæ prodesse cœperat defuncto, & heredi & bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat prædium alienum esse. Quod si ille initium iustum non habuit, heredi & bonorum possessori, licet ignorati, possessio non prodest. Quod nostra constitutio similiter & in vsucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur. Inter venditorem quoque & emptorem coniungi tempora, diui Severus & Antoninus rescripserunt.

Qui à fisco, vel Cæsare, vel Augusta rem alienam iusto titulo accepit, statim eam suam efficit: at dominus intra quadriennium agere cum fisco poterit. l. 2. & 3. C. de quad. præscript.

VIII. Edicto diui Marci cauetur, eum qui à fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium præterierit, posse dominum rei excepti

exceptione expellere. Constitutio autem diuæ memoriæ Zenonis bene prospexit ijs, qui à fisco per venditionem, aut donationem, vel alium titulum accipiunt aliquid: vt ipsi quidem securi statim fiant, & victores existant, siue experiantur, siue conueniantur. Aduersus autem sacratissimum ærarium vsque ad quadriennium liceat ijs intendere, qui pro dominio, vel hypotheca earum rerum quæ alienatæ sunt, putauerint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem diuina constitutio, quam nuper promulgauimus, etiam de ijs qui à nostra vel venerabilis Augustæ domo aliquid acceperint, hæc statuit, quæ in fiscalibus alienationibus præfata Zenoniana constitutione continentur.

DE DONATIONIBVS.

TIT. VII.

Donationum duo genera describit, & quæ mortis causa donatio sit, exponit. l. 1. & 2. D. de mort. ca. don. l. ult. C. eod.

Est & aliud genus acquisitionis, donatio. I.
 Donationum autem duo sunt genera: mortis causa, & non mortis causa. Mortis causa donatio est, quæ propter mortis fit suspensionem: cum quis ita donat, vt si quid humanitatis ei contigisset, haberet is qui accepit. Sin autem superuixisset, is qui donauit reciperet: vel si
 h eum

eū donationis pœnituiſſet, aut prior deceſſerit
 is, cui donatū ſit. Hæ mortis cauſſa donationes
 ad exemplum legatorum redactæ ſunt per
 omnia. nam cum prudentibus ambiguum fue-
 rat, vtrum donationis an legati inſtar eam
 obtinere oporteret, & vtriusque cauſſæ quæ-
 dam habebat inſignia, & alij ad aliud genus
 eam retrahebant: à nobis conſtitutum eſt, vt
 per omnia ferè legatis connumeretur, & ſic
 procedat, quemadmodum noſtra conſtitutio
 » eam formauit. Et in ſumma, mortis cauſſa do-
 » natio eſt, cum magis ſe quis velit habere, quàm
 » eum cui donat: magiſque eum cui donat,
 » quàm heredem ſuum. ſic & apud Homerum
 » Telemachus donat Pireo:

Πείραι, ὃ γάρ τ' ἰδμεν ὅπως ἔσται τάδε ἔργα,
 Εἴκεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήμεροι ἐν μεγάροισι
 Ἀάδρη κτείναντες πατρώϊα πάντα δάσονται,
 Αὐτὸν ἔχοντά σε βάλοι' ἐπαιρέμεν ἢ τινα τῶνδε.
 Εἰ δὲ κ' ἐγὼ τέτοισι φόρον κ' κηρὰ φυτῶσιν,
 Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δῶμα λαχάρων.

Donatio inter viuos liberalitatis ſolius cauſſa fit:
 ſolæque voluntatis teſtatione ſic perficitur, vt
 traditionis neceſſitatem afferat: publicis literis
 cōſignari, niſi quingentos aureos ſuperet, non
 debeat: ab ingrato tamen repeti certis de cauſ-
 ſis poſſit. l. i. D. de don. l. 35. & pen. C. cod. l. ult.
 C. de reuoc. donat.

II. Aliæ autem donationes ſunt, quæ ſine vlla
 mortis cogitatione ſiunt, quas inter viuos ap-
 pellamus: quæ omnino non comparantur le-
 gatis. quæ ſi fuerint perfectæ, temerè reuo-
 caræ

eari non possunt. Perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis, aut sine scriptis manifestauerit. Et ad exemplum venditionis, nostra constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit: vt etiam si non tradantur, habeant plenissimum & perfectum robur, & traditionis necessitas incumbat donatori. Et cum retrò Principum dispositiones insinuari eas actis interuenientibus volebant, si maiores fuerant ducentorum solidorum: constitutio nostra eam quantitatem vsque ad quingentos solidos ampliauit, quam stare etiam sine insinuatione statuit. sed & quasdam donationes inuenit, quæ penitus insinuationem fieri minimè desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. Alia insuper multa ad vberiore exitum donationum inuenimus: quæ omnia ex nostris constitutionibus, quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendum tamen est, quòd etsi plenissimæ sint donationes: si tamen ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem, licentiam præstauimus certis ex causis, eas renocare: ne qui suas res in alios contulerint, ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enumeratos in constitutione nostra modos.

Donationem quæ ante nuptias olim vocabatur, Iustinianus propter nuptias appellari,

nec ante nuptias tantum: sed & constante matrimonio fieri, augeri que posse statuit. l. ult. C. de donat. ant. nupt.

II I.

Est & aliud genus inter vivos donationis, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum: postea autem à iunioribus diuis Principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur: & tacitam in se conditionem habebat, vt tunc ratum esset, cum matrimonium fuerat insecutum. Ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur: & nunquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem diuus Iustinus, pater noster, cum augeri dotes & post nuptias fuerat permissum: si quid tale eueniret, & ante nuptias donationem augeri constante matrimonio, sua constitutione permisit. sed tamen nomen inconueniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes, & consequentia nomina rebus esse studentes: constituimus, vt tales donationes non augeantur tantum, sed etiam constante matrimonio initium accipiant: & non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur: & dotibus in hoc exaequentur, vt quemadmodum dotes constante matrimonio non solum

solùm augentur, sed etiam fiunt: ita & istæ donationes, quæ propter nuptias introductæ sunt, non solùm antecedant matrimonium, sed eo etiam contracto & augeantur & constituantur.

Seruus communis, si ab vno manumittatur, non (vt iure antiquo) alteri accrescit: sed ita libertatem retinet, si manumissor alteri suæ partis precium persoluat. l. i. C. de seru. commun. man.

Erat olim & alius modus civilis acquisitionis per ius accrescendi, quod est tale. Si communem seruum habens aliquis cum Titio, solus libertatem ei imposuerit vel vindicta, vel testamento: eo casu pars eius amittebatur, & socio accrescebat. Sed cùm pessimum fuerat exemplo, & libertate seruum defraudari, & ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, seuioribus autem lucrum accrescere: hoc quasi inuidia plenum, pio remedio per nostram constitutionem menderi, necessarium duximus: & inuenimus viam, per quam & manumissor, & socius eius, & qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente (cuius fauore antiquos legumlatores multa etiam contra communes regulas statuisse manifestissimum est) & eo, qui eam

libertatem imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente: & socio indemni conseruato, præciūmque serui secundum partem dominij, quod nos definiuimus, accipiente.

Q V I B V S A L I E N A R E
L I C E T, V E L N O N.

T I T V L V S V I I I.

Maritus dotale prædium siue Italicum, siue prouinciale, ne consentiente quidem vxore vel alienare vel oppignerare potest. l. x. §. & cum l. x. C. de rei vx. act.

- I. **A**ccidit aliquando, vt qui dominus sit, alienare non possit: & cōtrā, qui dominus non sit, alienandæ rei potestatem habeat. Nam dotale prædium maritus inuita muliere per legem Iuliā prohibetur alienare: quamuis ipsius sit dotis causā ei datum. quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. Cum enim lex in solis tantummodò rebus locum habebat, quæ Italica fuerant: & alienationes inhibebat, quæ inuita muliere fiebant: hypothecas autem earum rerum, etiam volente ea, vtrique remedium imposuimus, vt etiam in eas res quæ in prouinciali solo posita sunt, interdicta sit alienatio
vel

vel obligatio: & neutrum eorum neq; consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ earum conuerteretur.

Creditor pignus quod ei datum hac lege est, vt id si pecunia sua die non soluatur vendat, iure aliena: l. ult. C. de iur. dom. imp.

Contrà autem creditor pignus ex pactione, I I. quamuis eius ea res non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideò videtur fieri, quòd voluntate debitoris intelligitur pignus alienari: quia ab initio contractus pactus est, vt liceret creditori pignus vendere, si pecunia non soluatur. Sed ne creditores ius suum persequi impedirentur neque debitores temerè suarum rerum dominium amittere viderentur: nostra constitutione consultum est, & certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere: cuius tenore vtrique parti creditorum & debitorum, satis abundè prouisum est.

Pupillus numos à se, sine tutore auctore, creditos extantes quidem vindicare, bona autem fide consumptos, condicere: mala verò, petere vt exhibeantur potest. l. 29. si cer. pet. l. 9. de auct. tut.

Nunc admonendi sumus, neq; pupillum, I I I.
h 4 neq;

neque pupillam, ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideoque si mutuam pecuniam sine tutoris auctoritate alicui dederit, non contrahit obligationem: quia pecuniam non facit accipientis. ideoque vindicari numi possunt, sicubi extant. Sed si numi, quos mutuo minor dederit, ab eo qui accepit, bona fide consumpti sunt, condici possunt: si mala fide, ad exhibendum de his agi potest.

Debitor pupillo ex tutoris auctoritate, iudicisque sententia solvens, liberatur: alioqui pupillo iterum petenti, siquidem is ex pecunia locupletior est, dolum obijciat: sin minus, iterum condemnabitur. at pupillus suo debitori soluere, sine tutore auctore non potest. l. 15. C. de admini. tut.

II II. At ex contrario, omnes res pupillo & pupillae sine tutoris auctoritate recte dari possunt. * Idenique si debitor pupillo soluat, necessaria est tutoris auctoritas: alioqui si non soluerit cum auctoritate tutoris, non liberabitur. Sed hoc etiam evidentissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Caesarienses advocatos ex suggestione Triboniani viri eminentissimi, quaestoris sacri palatii nostri, promulgavimus: qua dispositum est, ita licere tutori, vel curatori debitorem pupillare

pillarem soluere: vt prius iudicialis sententia “
 sine omni damno celebrata, hoc permittat. “
 quo subsecuto, si & iudex pronunciauerit, “
 & debitor soluerit, sequatur huiusmodi so- “
 lutionem plenissima securitas. Sin autem ali- “
 ter, quàm disposuimus, solutio facta fuerit:
 pecuniam autem saluam habeat pupillus, aut
 ex ea locupletior sit, & adhuc eandem pecu-
 nia summam petat: per exceptionem doli mali
 poterit submoueri. Quòd si aut malè consum-
 pserit, aut furto amiserit: nihil proderit de-
 bitori doli mali exceptio, sed nihilominus con-
 demnabitur: quia temerè sine tutoris aucto-
 ritate, & non secundum nostram dispositio-
 nem soluerit. Sed ex diuerso, pupilli vel pu-
 pillæ soluere sine tutoris auctoritate non pos-
 sunt: quia id quod soluunt, non fit accipien-
 tis: cùm scilicet nullius rei alienatio eis sine
 tutoris auctoritate concessa sit.

PER QVAS PERSONAS
 CUIQUE ACQVIRITVR.

TITVLVS IX.

Quod filiusfam. ex re patris acquirit, id to-
 tum patri acquirit: quod autem alia ex
 causa, eius vsumfr. pater, ipse nudam pro-
 prietatem adipiscitur. l. 10. de acqui. rer.
 dom. l. 6. C. de bon. quæ lib.

h s

Adquæ

1. **A**dquiritur vobis non solum per vosmet-
ipsum, sed etiam per eos quos in potestate
habetis : item per eos seruos, in quibus vsum-
fructum habetis : item per homines liberos, &
per seruos alienos, quos bona fide possidetis.
de quibus singulis diligentius dispiciamus.
Igitur liberi vestri vtriusque sexus, quos in po-
testate habetis, olim quidem, quicquid ad eos
peruenerat (exceptis videlicet castrensibus
peculijs) hoc parentibus suis acquirebant
sine vlla distinctione. & hoc ita parentum
fiebat, vt etiam esset eis licentia, quod per
vnum vel vnam eorum acquisitum esset, alij
filio, vel extraneo donare vel vendere, vel
quocunque modo applicare. Quod nobis in-
humanum visum est, & generali constitu-
tione emissa, & liberis pepercimus, & patri-
bus honorem debitum reseruauimus. Sanci-
tum etenim à nobis est, vt si quid ex re pa-
tris ei obueniat, hoc secundum antiquam ob-
seruationem totum parenti acquiratur. Quæ
enim inuidia est, quod ex patris occasione
profectum est, hoc ad eum reuerti? Quod
autem ex alia causa sibi filius familiars ac-
quisiuit, huius vsumfructum patri quidem
acquirat, dominium autem apud eum re-
maneant : ne quod ei suis laboribus, vel prospe-
ra fortuna accesserit, hoc in alium perueniens,
luctuosum ei procedat.

Qui

Qui filium suum emancipat, non tertiam
aduenticij peculiij partem, vt olim: sed
vsusfructus dimidiam adipiscitur. l. 6. §.
cū autem. C. de bon. quæ lib.

Hoc quoque à nobis dispositum est & in ea II.
specie, vbi parens emancipando liberum suum
ex rebus quæ acquisitionem effugiebant, sibi
tertiam partem retinere (si voluerat) licen-
tiam ex anterioribus constitutionibus habe-
bat, quasi pro precio quodammodo emanci-
pationis: & inhumanum quiddam accide-
bat, vt filius rerum suarum ex hac emanci-
patione dominio pro parte tertia defraudare-
tur: & quod honoris ei ex emancipatione
additum erat, quod sui iuris effectus esset,
hoc per rerum diminutionem decresceret.
Ideoq; statuimus, vt parens pro tertia parte
dominiij, quam retinere poterat, dimidiam
non dominiij rerum, sed vsusfructus retineat.
Ita etenim res intactæ apud filium remane-
bunt, & pater ampliore summa fruatur, pro
tertia dimidia potiturus.

Seruus siue proprietatem, siue possessionem
vllius rei acquirat, non sibi, sed pleno do-
mino tum ignorati, tum inuito acquirit:
hereditatem tamen adire sine ipsius iussu
non potest. at fructuario ea tantum acqui-
rit, quæ ex re ipsius suisque operis adeptus
est. l. 10. D. de acq. rer. dom.

Item

111. Item vobis acquiritur, quod serui vestri
 » ex traditione nanciscuntur: siue quid stipu-
 » lentur, siue ex donatione, vel ex legato, vel
 » ex qualibet alia causa acquirant. Hoc enim
 » vobis ignorantibus & inuitis obuenit. Ipse
 » enim seruus qui in potestate alterius est, ni-
 » hil suum habere potest. Sed si heres institutus
 » sit, non alias nisi vestro iussu, hereditatem
 » adire potest. Et si vobis iubentibus adierit, vo-
 » bis hereditas acquiritur, perinde ac si vos ipsi
 » heredes instituti essetis. Et conuenienter scili-
 » cet legatum per eos vobis acquiritur. Non so-
 » lum autem proprietas per eos quos in potesta-
 » te habetis, vobis acquiritur, sed etiam possessio.
 » Cuiuscunque enim rei possessionem adepti fue-
 » rint, id vos possidere videmini. Vnde etiam
 » eorum per * eos usucapio, vel longi temporis posses-
 » sio vobis accedit. De iis autem seruis, in qui-
 » bus tantummodo usumfructum habetis, ita
 » placuit: vt quicquid ex re vestra, vel ex ope-
 » ris suis acquirant, id vobis adiiciatur: quod
 » verò extra eas causas consecuti sunt, id ad
 » dominum proprietatis pertineat. Itaque si is
 » seruus heres institutus sit, legatumve quid
 » ei, aut donatum fuerit: non usufructuario, sed
 » domino proprietatis acquiritur.

* eorum
 usucapio-
 nem &c.
 possessio
 acquiritur

Qui bona fide possidetur, quod ex re posses-
 » foris, suisve operis acquirit, siue possessio
 » sit, siue proprietas, possessori acquirit.

quod

quod aliunde, si liber est, sibi: si seruus, domino. at qui seruum vsucepit, quacunque ex causa quesitum sibi vindicat: fructuarius verò nunquam vsucapit. l. 10. §. 4. de acq. rer. do. l. 1. de acq. poss.

Idem placet & de eo qui à vobis bona fide possidetur, siue is liber sit, siue alienus seruus. Quod enim placuit de vsufructuario, idem placet & de bonæ fidei possessore. Itaque quod extra istas duas causas acquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est: vel ad dominum eius, si seruus est. Sed bonæ fidei possessor cum vsuceperit seruum (quia eo modo dominus fit) ex omnibus causis per eum sibi acquirere potest. Fructuarius verò vsucapere non potest: primum, quia non possidet, sed habet ius vtendi fruendi: deinde, quia scit seruum alienum esse. Non solum autem proprietas per eos seruos, in quibus vsufructum habetis, vel quos bona fide possidetis, aut per liberam personam, quæ bona fide vobis seruit, vobis acquiritur, sed etiam possessio. Loquimur autem in vtriusque persona secundum * distinctionem, quam proximè exposuimus: id est, si quæ possessionem ex re vestra, vel ex suis operis adepti fuerint. * definitionem.

Per extraneas personas, id est, quarum nihil interest, præter possessionem nihil nobis acquiritur: quæ si à domino tradita est,

est, dominium: sin minus, vsucapiendi facultatem affert. l. i. C. de acq. poss. l. i. C. hoc tit.

v. Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neque vestro iuri subiectos habetis, neque bona fide possidetis: item per alienos seruos, in quibus neq; vsusfructum habetis, neque possessionem iustā, nulla ex causa vobis acquiri posse. Et hoc est quod dicitur, per extraneā personā nihil acquiri posse, excepto eo quod per liberam personam (veluti per procuratorem) placet non solum scientibus, sed & ignorantibus vobis acquiri possessionem, secundum diui Severi constitutionem: & per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuerit qui tradidit: vel vsucapionem, aut longi temporis præscriptionem, si dominus non sit.

Haftenus quibus modis res singulae nostrae fiant, exposuit: deinceps quibus modis per vniuersitatē acquirantur, explicabit.

¶ I. Haftenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum singulae res vobis acquirantur. nam legatorum ius, quo & ipso iure singulae res vobis acquiruntur: item fidei commissorum, vbi singulae res vobis relinquuntur, opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaque nunc, quibus modis per vniuersitatem res vobis acquirantur. Si cui ergo hered

heredes facti sitis, siue cuius bonorum possessionem petieritis, vel si quem adrogaueritis, vel si cuius bona libertatum conseruandarum causa vobis addicta fuerint: eius res omnes ad vos transeunt. Ac prius de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex conditio est. nam vel ex testamento, vel ab intestato ad vos pertinent. Et prius est, vt de his despiciamus, quæ ex testamento vobis obueniunt. qua in re necessarium est, initio de ordinandis testamentis exponere.

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

TITVLVS X.

Quid sit testamentum, & qualia illa fuerint quæ ex iure ciuili calatis comitiis, in procinctu, ac per æs & libram: ex prætorio, per testium subscriptionem fiebāt. l. i. D. qui test. fac. Gell. lib. 15. cap. 27.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis sit. Sed vt nihil antiquitatis penitus ignoretur: sciendum est, olim quidem duo genera testamentorum in vsu fuisse: quorum altero in pace & ocio utebantur, quod calatis comitijs appellabant: altero, cum in prælium exituri essent, quod procinctum dicebatur. Accessit deinde tertium genus testamenti

mentorum, quod dicebatur per *æs & libram*: scilicet quia per mancipationem, id est, imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus, & libripende, ciuibus Romanis puberibus presentibus, & eo qui familie emptor dicebatur. Sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt. quod verò per *æs & libram* fiebat, licet diutius permanserit, attamen partim & hoc in usu esse desijt. Sed prædicta quidem nomina testamentorum ad ius civile referebantur. postea verò ex edicto Prætoris alia forma faciendorum testamentorum introducta est. Iure enim honorario nulla mancipatio desiderabatur: sed septem testium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium non essent necessaria.

Hoc tempore testamēta ex ciuili, prætorio & constitutionum iure sic fiunt, vt à septē testibus, nullo alieno interposito actu, vel eodem, vel etiam alieno annulo consignentur, subscribantur ab iis & à testatore: heredisque nomen vel ab hoc solo, vel ab illis ascribatur. l. 28. 29. C. de testament.

¶ I. Sed cum paulatim tam ex usu hominum, quàm ex constitutionum emendationibus cœpit in vnam consonantiam ius civile & prætorium iungi: constitutum est, vt vno eodemq; tempo

tempore (quod ius civile quodammodo exigebat) septem testibus adhibitis, & subscriptione testium (quod ex constitutionibus inuentum est) & (ex edicto prætoris) signacula testamentis imponerentur. vt hoc ius tripertitum esse videatur: vt testes quidem & eorum præsentia vno contextu testamenti celebrandi gratia, à iure civili descendant: subscriptiones autem testatoris & testium, ex sacrarum constitutionum obseruatione adhibeantur: signacula autem, & testium numerus, ex edicto prætoris. Sed his omnibus à nostra constitutione propter testamentorum sinceritatem, vt nulla fraus adhibeatur, hoc additum est: vt per manus testatoris vel testium nomen heredis exprimatur, & omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant. Possunt autem omnes testes & vno annulo signare testamentum. quid enim si septem annuli vna sculptura fuerint, secundum quod Papiniano visum est? Sed & alieno quoque annullo licet signare.

¶ In quibus testamenti factio est præter mulierem, impuberem, mutum, surdum, seruum, furiosum, prodigum & intestabilem, testes adhiberi testamentis possunt: eius tamen serui testimonium qui liber credebatur, prodest. l. 20. & 26. D. eodem. l. 1. C. eod.

Testes

II I. Testes autem adhiberi possunt ij, cum quibus testamenti factio est. Sed neque mulier, neque impubes, neque servus, neque mutus, neque surdus, neque furiosus, neque is cui bonis interdictum est: neque is quem leges iubent improbum intestabilémque esse, possunt in numerum testium adhiberi. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimaretur, postea autem servus apparuit: tam diuus Hadrianus * Catoni, quam postea diui Severus & Antoninus rescripserunt, subuenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, ac si, ut oportet, factum esset: cum eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberi loco fuerit, neque quisquam esset qui status ei quaestionem moueret.

* Catonio
Vero.

Plures ex vna familia testes alieno testamento adhiberi possunt: domesticus autem testis non admittitur. l. 17. D. de testib. l. 20. §. 2. D. eod.

II II. Pater, nec non is qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, * utrique testes in vno testamento fieri possunt: quia nihil nocet, ex vna domo plures testes alieno negotio adhiberi. In testibus autem non debet esse is, qui in potestate testatoris est. Sed & si filius familiars de castrensi peculio

peculio post missionem faciat testamentum:
nec pater eius recte adhibetur testis, nec is qui
in potestate eiusdem patris est: reprobatum
est enim in ea re domesticum testimonium.

Cum olim neque familiae emptor, neque
quisquam ex ipsius familia ad testimo-
nium admitteretur: Iustinianus id in he-
rede, eiusque familia valere voluit. l. 20.
D. cod.

Sed neque heres scriptus, neque is qui in po-
testate eius est, neque pater eius, qui eum ha-
bet in potestate, neque fratres, qui in eiusdem
patris potestate sunt, testes adhiberi possunt:
quia hoc totum negotium, quod agitur testa-
menti ordinandi gratia, creditur hodie inter
testatorem & heredem agi. Licet autem to-
tum ius tale conturbatum fuerit, & veteres
quidem familiae emptorem, & eos qui per pa-
triam potestate ei coniuncti fuerant, a testa-
mentarijs testimonijs repellebant: heredi autem,
& ijs qui per potestate ei coniuncti fuerant, co-
cedebant testimonia in testamentis praestare:
licet ijs qui id permittebant, hoc iure minimè
abuti eos debere suadebant: tamen nos ean-
dem observationem corrigentes, & quod ab
illis suatum est, in legis necessitatem transfe-
rentes, ad imitationem pristini familiae empto-
ris merito nec heredi qui imaginem vetustis-
simi

simi familiae emptoris obtinet, neque alijs personis, quæ ei (vt dictum est) coniunctæ sunt, licentiam concedimus, sibi quodammodo testimonia præstare. ideoq; nec eiusmodi veterẽ constitutionẽ nostrò codici inseri permisimus.

Legatarij & fideicom. quique ex eorum familia sunt, testes adhiberi testamentis possunt. l. 10. D. eod.

VI. Legatarijs autem & fideicommissarijs, quia non iuris successores sunt, & alijs personis eis coniunctis testimonium non denegamus: imò in quadam nostra constitutione & hoc specialiter eis concessimus. Et multò magis ijs qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus.

Testamenta quacunque in materia, & quot quisque volet exemplis conscribi licet: sine scriptis autem fieri apud septem testes nuncupata voluntate possunt. l. 1. de bon. pos. secund. l. 24. D. eod.

VII. Nihil autem interest, utrũ testamentum in tabulis, an in chartis, membranisque, vel in alia materia fiat. Sed & vnum testamentum pluribus codicibus conficere quis potest, secundum obtinentem tamen observationem omnibus factis. quod interdum etiam necessarium est: veluti si quis nauigaturus & secum

eum ferre, & domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quæ humanis necessitatibus imminant. Sed hæc quidem de testamentis, quæ scriptis conficiuntur: si quis autem sine scriptis voluerit ordinare iure civili testamentum, septem testibus adhibitis, & sua voluntate coram eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamentum iure civili, firmumque constitutum.

DE MILITARI TE-

STAMENTO.

TITVLVS XI.

Militi, quandiu in militia est, testamentum quoquo modo facere permittitur: extra militiam verò, communi iure ac legibus tenetur. l. r. D. eod. l. pen. C. eod.

SVprà dicta diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam imperitiam eorum constitutionibus principalibus remissa est. Nam quamvis ij neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque aliam testamentorum sollemnitatem observauerint: rectè nihilominus testantur, videlicet cū in expeditionibus occupati sunt. quod meritò nostra constitutio introduxit.

Quoquo enim modo voluntas eorum suprema inueniatur, siue scripta, siue sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eorum. Illis autem temporibus, per quæ citra expeditionum necessitatem in alijs locis vel suis edibus degunt: minimè ad vindicandum tale privilegium adiuvantur. sed testari quidem, et si filijs familiarum sint, propter militiam conceduntur: iure tamen communi eadem observatione & in eorum testamentis adhibenda, quam in testamentis paganorum proximè exposuimus.

Nō quælibet militis oratio heredem se aliquem facere dicentis, sed testatō pronuntiata testamenti vim obtinet. l. 24. D. eodem.

I. Planè de testamentis militum diuus Traianus Statilio Seuero ita rescripsit: Id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta, rata sint: sic intelligi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse, quod & sine scriptura, & à non militantibus fieri potest. Is ergo miles, de cuius bonis apud te queritur, si convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut declararet, quem vellet sibi heredem esse, & cui libertatem tribueret: potest videri sine scripto
hoc

hoc modo esse testatus, & voluntas eius rata
 habenda est. Ceterum si (vt plerumque ser-
 monibus fieri solet) dixit alicui: EGO TE
 HEREDEM FACIO, aut TIBI BO-
 NA MEA RELINQVO: non oportet
 hoc pro testamento observari. Nec ullorum
 magis interest, quam ipsorum quibus id pri-
 vilegium datum est, eiusmodi exemplum non
 admitti. alioqui non difficulter post mortem
 alicuius militis testes existerent, qui adfir-
 marent se audisse dicentem aliquem, relinque-
 re se bona cui visum sit: & per hoc vera iudi-
 cia subuerterentur.

Auditus sermonisue amissio, militi dum in
 castris est, ius hoc suum non adimit. l. 4.
 eodem.

Quinimò & mutus & surdus miles te- III.
 stamentum facere potest. Sed hactenus hoc illis
 à principalibus constitutionibus conceditur,
 quatenus militant, & in castris degunt.

Et veterani post missionem, & milites dum
 extra castra sunt, communibus testamen-
 torum legibus tenentur: at eorum testa-
 menta in castris facta post annum à mis-
 sione valent, & eousque dum institutio-
 nis conditio extiterit. l. pen. C. cod. l. 21.
 & 26. D. cod.

IIII. Post missionem verò veterani, vel extra castra alij, si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum iure id facere debent. Et quòd in castris fecerint testamentum, non communi iure, sed quomodo voluerint: post missionem intra annum tantum valebit. Quid ergo si intra annum quidem decesserit, conditio autem heredi ascripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? Et placet, valere quasi militis.

Quod testamentum ante militiam non rite factum, miles postea factus aperit & obsignat, valet: nec militis testamentum propter insequentem sui capitis minimam diminutionem evertitur. l. 20. 22. & 23. D. eod.

V. Sed & si quis ante militiam non iure fecit testamentum, & miles factus, & in expeditione degens resignavit illud, & quaedam adiecit, siue detraxit, vel aliàs manifesta est militis voluntas hoc valere volentis: dicendum est valere testamentum, quasi ex nova militis voluntate. Denique & si in adrogationem datus fuerit miles, vel filius familiàs emancipatus est: testamentum eius quasi ex nova militis voluntate valet, nec videtur capitis diminutione irritum fieri.

Omnibus

Omnibus per Iustiniani legem de peculio quasi castrensi, testamenti communi iure faciendi potestas datur. l. ult. C. de inoff. test.

Sciendum tamen est, quod ad exemplum v. l. castrensis peculij tam anteriores leges, quam principales constitutiones quibusdam quasi castrensia dederunt peculia: & horum quibusdam permissum erat, etiam in potestate degentibus testari. Quod nostra constitutio latius extendens, permisit omnibus, in his tantummodo peculij testari quidem, sed iure communi. Cuius constitutionis tenore perspecto, licet nihil eorum quæ ad præfatum ius pertinent, ignorare.

QVIBVS NON EST PER-
MISSVM FACERE TE-
STAMENTVM.

TITVLVS XII.

Testamentum à filiofam. quamuis consentiente patre factum, nec si sui iuris factus decesserit, valet. à milite tamen & veterano de castrensi peculio factum, ratum est: quod peculium ab intestato legitimis heredibus defertur: nec iis viuentibus in vllius alterius potestatem cadit. l. 6. & 19. D. eod. l. 3. & 4. C. de bon. quæ lib.

1. Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ij qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti faciendi ius non habent: adeò quidem, vt quamuis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint: exceptis ijs quos antea enumerauimus, & præcipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris acquisierunt, permissum est ex constitutionibus Principum testamentum facere. Quod quidem ius ab initio tantum militantibus datum est, tam ex auctoritate diui Augusti, quam Neruæ, necnon optimi Imperatoris Traiani: postea verò subscriptione diui Hadriani, etiam dimissis à militia, id est, veteranis concessum est. Itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum, quem heredem reliquerint. si verò intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus: ad parentes eorum iure communi pertinebit. Ex hoc intelligere possumus, quod in castris acquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere, vel aliter inquietare, neque patre mortuo cum fratribus commune esse: sed scilicet proprium eius esse, id quod in castris acquisierit: quamquam iure civili omnium qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum

parentum computentur, ac seruorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet ijs quæ ex sacris constitutionibus, & præcipue nostris propter diuersas causas non acquiruntur. Præter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filius familiæ testamentum fecerit, inutile est, licet suæ potestatis factus decesserit.

Nec impuberis, nec furiosi, nec prodigi testamentum valet, quamuis pubes, mentis compos, frugue decesserit: nisi fortè eo tempore à furioso factum sit, quo furor erat intermissus. l. 5 & 18. D. eo. l. 2. D. de inoff. test.

Præterea testamentum facere non possunt ^{II.} impuberes: quia nullum eorum animi iudicium est. Item furiosi, quia mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes: aut furiosus, postea compos mentis factus fuerit, & decesserit. Furiosi autem, si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse videntur, certè eo quod ante furorem fecerint, testamento valente. Nam neque testamentum rectè factum, neque vllum aliud negotium rectè gestum, postea furor interueniens perimit. Item prodigus, cui bonorum suorum admi-
nistratio

nistratio interdicta est, testamentum facere non potest: sed id quod antè fecerit, quàm interdictio bonorum suorum ei fiat, ratum est.

Nec mutus qui eloqui nihil potest, nec surdus qui nihil exaudit: nisi eo quem Iustinus præscripsit modo, testari potest. l. 6. D. cod. l. 10. C. eod.

III. *Item surdus & mutus non semper testamentum facere possunt. Vtique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non audit, non quò tardè exaudit. nam & mutus is intelligitur, qui eloqui nihil potest, non qui tardè loquitur. sæpe autem etiam literati & eruditi homines varijs casibus, & audiendi & loquendi facultatem amittunt. Vnde nostra constitutio etiam his subuenit, ut certis casibus & modis secundum normam eius possint testari, aliàque facere quæ eis permissa sunt.*
» Sed si quis post testamentum factum aduersa
» valetudine, aut quolibet alio casu mutus aut
» surdus esse cœperit: ratum nihilominus ma-
» net eius testamentum.

Cæcus facere testamentum, nisi eo quem Iustinus præscripsit modo, non potest. Eius verò qui apud hostes est, testamentum, si modò ante captiuitatem factum sit, valet:

fin mō

fin minus, nequaquam. l. 8. C. eod. & l. 8.
D. eod.

*Cecus autem non potest facere testamen- I I I I .
tum, nisi per observationem, quam lex diui
Iustini patris mei introduxit. Eius qui apud
hostes est, testamentum, quod ibi fecit, non
valet, quamuis redierit. sed quod, dum in
ciuitate fuerat, fecit: siue redierit, valet iure
postlimini: siue illic decesserit, valet ex lege
Cornelia.*

DE EXHEREDATIONE
LIBERORVM.

TIT. XIII.

Testamentum quo filiusfam. prateritus est,
quamuis viuo patre postea decesserit, nul-
lius momenti est. olim vero filia, natu sue
ex filio si prateriretur, institutis heredibus
partem adimebat. item quid sit. Nomina-
tim exheredare. l. 1. & 17. D. de iniust. test.
l. 7. D. de lib. & posthu. l. 4. C. de lib. præt.

Non tamen vt omnimodo valeat testa- l.
mentu, sufficit hac observatio, quam su-
pra exposuimus: sed qui filium in potestate ha-
bet, curare debet, vt eum heredem instituat,
vel exheredem nominatim faciat. alioqui si
eum silentio praterierit, inutiliter testabitur:
adeo quidem, vt si viuo patre filius mortuus
sit, ne

fit, nemo heres ex eo testamento existere possit: quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. Sed non ita de filiabus, & alijs per virilem sexum descendantibus liberis utriusque sexus antiquitati fuerat observatum: sed si non fuerant scripti heredes, scriptæque, vel exheredati, exheredatæque, testamentum quidem non infirmabatur, ius tamen accrescendi eis ad certam portionem præstabatur. sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat inter ceteros hoc facere. Nominatim autem quis exheredari videtur, siue ita exheredetur, TITIVS FILIVS MEVS EXHERES ESTO: siue ita, FILIVS MEVS EXHERES ESTO, non adiecto proprio nomine, scilicet si alius filius non extet.

Agnatio postumi postumæque, præteriti præteritæque, testamentum rumpit: abortitio verò non rumpit. postumi autem exheredari nisi nominatim non possunt: at postumæ, si modò quid eis legetur, etiam inter ceteros possunt. l. 1. 3. D. de iniur. rupt.

II. Postumi quoque liberi, vel heredes institui debent, vel exheredari. Et in eo par omnium conditio est: quòd & filio postumo, & quolibet ex ceteris liberis, siue foeminini sexus, siue masculini, præterito, valet quidem testamen-

tum, sed postea agnatione postumi siue postuma rumpitur, & ea ratione totum infirmatur. Ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit: nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. Sed foeminini quidem sexus personae, vel nominatim, vel inter ceteros exheredari solebant: dum tamen, si inter ceteros exheredarentur, aliquid eis legaretur, ne per obliuionem prae teritae esse viderentur. Masculos vero postumos, id est filios, & deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nominatim exheredarentur, hoc scilicet modo:
**QVICVNQVE MIHI FILIVS
 GENITVS FVERIT, EXHERES
 ESTO.**

Non modò filiosfam. sed & eos qui in ipsorum è familia demigrantium locum succedendo proximum patrifam. gradum obtinebunt, nominatim vel instituerre, vel exheredare necesse est. l. 13. D. de iniust. test.

Postumorum autem loco sunt & hi, qui in III. sui heredis locum succedendo, quasi agnascendo sunt parentibus sui heredes. vt ecce, si quis filium, & ex eo nepotem neptemue, in potestate habeat: quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamuis nepos

» nepos quoque & neptis ex eo in eadem pote-
 » state sint. Sed si filius eius viuo eo moriatur,
 » aut qualibet alia ratione exeat de potestate
 » eius, incipit nepos neptisue in eius locum suc-
 » cedere, & eo modo iura suorum heredum
 » quasi agnatione nanciscitur. Ne ergo eo mo-
 » do rumpatur eius testamentum: sicut ipsum
 » filium vel heredem instituere, vel nomina-
 » tim exheredare debet testator, ne non iure fa-
 » ciat testamentum: ita & nepotem neptemue
 », ex filio necesse est ei vel heredem instituere,
 », vel exheredare: ne forte eo viuo, filio mor-
 », tuo, succedendo in locum eius nepos neptisue,
 », quasi adgnatione rumpat testamentum. Idq;
 » lege Iunia Vellea prouisum est, in qua simul
 » exheredationis modus ad similitudinem postu-
 » morum demonstratur.

Emancipati præteriti testamentum non
 rumpunt, sed à Prætorè bonorum posses-
 sionem contra tabulas impetrant. l. i. &
 pass. D. de bon. poss. cont. tab.

IIII. Emancipatos liberos iure civili neque he-
 » redes instituere, neque exheredare necesse est:
 » quia non sunt sui heredes. Sed Prætor om-
 » nes tam fœminini sexus, quàm masculini,
 » si heredes non instituuntur, exheredari iu-
 » bet: virilis sexus nominatim, fœminini ve-
 » rò &

rò & inter ceteros : quia si neque heredes instituti fuerint, neque ita vt diximus, exheredati, promittit eis Prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionem.

Adoptiui liberi, à patre adoptiuo præteriti, eius testamentum rumpunt : sed ab eo emancipati, contra patris naturalis tabulas tantum bonorum possessionem impetrant.
l. 4. D. si tab. test. nullæ extab.

Adoptiui liberi, quandiu sunt in potestate patris adoptiui, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quæsi : itaque heredes instituendi vel exheredandi sunt, secundum ea quæ de naturalibus exposuimus. Emancipati verò à patre adoptiuo, neque iure civili, neque eo iure quod ad edictum Prætoris attinet, inter liberos connumerantur. Quâ ratione accidit, vt ex diuerso (quod ad naturalem parentem attinet) quandiu quidem sunt in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur : vt eos neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit. cum verò emancipati fuerint ab adoptiuo patre, tunc incipiant in ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre emancipati fuissent.

Iustiniani lege nulla prorsus inter liberos

k

differen

differentia est: sed omnes nominatim vel institui vel exheredari debent: cuiusvis generis, sexus gradusque sint. l. 4. C. de lib. præc.

¶ I. Sed hæc quidem vetustas introducebat. nostra verò constitutio inter masculos & feminas in hoc iure nihil interesse existimans: quia utraque persona in hominum procreatione simili naturæ officio fungitur, & lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod & prætores postea secuti esse videntur: ideo simplex ac simile ius, & in filiis, & in filiabus, & in ceteris descendantibus per virilem sexum personis non solum iam natis, sed etiam postumis, introduxit: ut omnes siue sui, siue emancipati sint, vel heredes instituuntur, vel nominatim exheredentur: & eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmenda, & hereditatem auferendam, quem filij sui vel emancipati habent, siue iam nati sint, siue adhuc in utero constituti, postea nati sint.

Adoptivis Iustinianus sua lege prospexit, militum autem liberi in castris exheredati testamentum non vitiant, sed tacite exheredati iudicantur. l. pen. C. de adopt.

l. 7. D. de test. mil.

Circa

Circa adoptiuos autem certam induximus VII.
 diuisionem, quæ in cōstitutione nostra quam
 super adoptiuis tulimus, continetur. Sed si
 in expeditione occupatus miles testamentum
 faciat, & liberos suos iam natos vel postu-
 mos nominatim non exheredauerit, sed silen-
 tio præterierit, non ignorans an habeat libe-
 ros: silentium eius pro exheredatione nomi-
 natim facta valere, cōstitutionibus princi-
 pum cautum est.

Quem mater auūue maternus præteriit,
 quasi pro exheredato numeratur: que-
 rendi tamen de inofficioso potestatem.
 habet. l. 4. §. 2. D. de bon. poss. cont. tab.

Mater, vel auus maternus, necesse non ha- VIII.
 bent liberos suos aut heredes instituere, aut
 exheredare: sed possunt eos omittere. nam
 silentium matris, aut aui materni, & cetero-
 rum per matrem ascendentium tantum facit,
 quantum exheredatio patris. Neq; enim ma-
 tri filium filiāue, neq; auo materno nepo-
 tem neptēue ex filia, si eum eāue here-
 dem non instituat, exheredare necesse est: siue
 de iure civili queramus, siue de edicto Præ-
 toris, quo præteritis liberis contra tabulas bo-
 norum possessionem promittit: sed aliud eis
 adminiculum seruatur, quod paulo post vobis
 manifestum fiet.

DE HEREDIBVS IN-
STITVENDIS.

TITVLVS XIII.

Heredes institui & liberi homines & serui
possunt : ac serui tum proprii, idq; etiam
sine libertatis adlectione; tum alieni. l. 31.
48. D. hoc tit. l. pen. C. de necess. ser.

- I. **H**eredes instituere permissum est, tam li-
beros homines, quàm seruos : & tam
proprijs, quàm alienos. Proprios autem olim
quidem secundum plurium sententias non ali-
ter, quàm cum libertate, rectè instituere li-
cebat : hodie verò etiam sine libertate, ex no-
stra constitutione heredes eos instituere per-
missum est. Quod non per innovationem in-
duximus: sed quoniam æquius erat: & Atili-
cino placuisse Paulus suis libris quos tam ad
Masurium Sabinum, quàm ad Plautium scri-
psit, refert. Proprius autem seruus etiam is in-
telligitur, in quo nudam proprietatem testa-
tor habet, alio vsumfructum habente. Est ta-
men casus, in quo nec cum libertate vtiliter
seruus à domina heres instituitur, vt consti-
tutione diuorum Severi & Antonini caue-
tur, cuius verba hæc sunt : Seruum adulterio
maculatum, non iure testamento manumis-
sum ante sententiam ab ea muliere videri,
quæ

quæ rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est. Quare sequitur, vt in eundem à domina collata heredis institutio, nullius momenti habeatur. Alienus seruus etiam intelligitur, in quo vsusfructum testator habet.

Seruus ab hero suo heres institutus, si in eadem familia permanserit, necessarius heres ac liber erit: sin ab eodem sit manumissus, voluntarius. sin autem alienatus, domino suo iubenti hereditatem acquireret, manebitq; seruus. l. 6. §. 3. & l. 90. eod.

Seruus autem à domino suo heres institutus, si quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber, heresque necessarius. Si verò à viuo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest: quia non fit heres necessarius, cum vtrunque ex domini testamento non consequatur. Quòd si alienatus fuerit, iussu noui domini adire hereditatem debet: & ea ratione per eum nouus dominus fit heres. nam ipse alienatus, neq; liber, neque heres esse potest, etiamsi cum libertate heres institutus fuerit: destitisse enim à libertatis datione videtur dominus, qui eum alienauit.

Cuius quisq; seruus in domini potestate est, eius iussu delatam sibi ab alieno hereditatem adire debet: manumissus autem arbitrari suo adibit. l. 2. in fi. D. de bon. poss. sec. tab.

III. Alienus quoque seruus heres institutus, si in eadem causa durauerit, iussu sui domini adire hereditatem debet. Si vero alienatus fuerit ab eo, aut viuo testatore, aut post mortem eius, antequam adeat, debet iussu noui domini adire. At si manumissus est viuo testatore, vel mortuo, antequam adeat: suo arbitrio adire hereditatem potest.

Alienus seruus etiam post domini mortem institui heres potest: plurium autem seruus, eorum cuique quorum iussu alienam hereditatem adierit, pro parte domini acquirat. l. 31. & 51. & 64. D. eod.

IIII. Seruus autem alienus post domini mortem recte heres instituitur: quia & cum hereditarijs seruis est testamenti factio. Nondum enim adita hereditas, personae vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti: cum etiam eius qui in utero est, seruus recte heres instituitur. Seruus autem plurium, cum quibus testamenti factio est: ab extraneo institutus heres, unicuique dominorum, cuius iussu adierit, pro portione domini acquirat hereditatem.

Et heredes & hereditatis suae partes quot quisque vult potest facere: neque quisquam nisi miles sit, potest ex parte tantum testatus decedere. l. 13. & 50. D. eod.

V. Et unum hominem, & plures, usque in
infi

infinitum, quot quisque velit, heredes facere
 licet. Hereditas plerunque diuiditur in duo-
 decim vncias, quæ assis appellatione conti-
 nentur. Habent autem & hæ partes propria
 nomina, ab vncia vsque ad assem: vtpu-
 tæ hæ vncia, sextans, quadrans, triens, quin-
 cunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans,
 deunx, as. Non autem utique semper duodecim
 vncias esse oportet. nam tot vnciæ assen effi-
 ciunt, quot testator voluerit: & si vnum tan-
 tum quis ex semisse (verbi gratia) heredem
 scripserit, totus as in semisse erit. Neque enim
 idem ex parte testatus, & ex parte intesta-
 tus decedere potest: nisi sit miles, cuius sola vo-
 luntas in testando spectatur. Et è contrario
 potest quis in quanta scunque voluerit, pluri-
 mas vncias suam hereditatem diuidere.

Si heredes omnes indefinitis partibus insti-
 tuantur, assem æqualiter diuident: sin ali-
 quot duntaxat, eas quæ supersunt partes.
 at qui toto asse certis attributo, indefinitè
 instituuntur, semissem illis adimunt. l. 13.
 17. 18. D. cod.

Si plures instituuntur heredes: ita demum
 in hoc casu partium distributio necessaria est,
 si nolit testator eos ex æquis partibus heredes
 esse. satis enim constat, nullis partibus nomi-
 natis, ex æquis partibus eos heredes esse. Par-

tibus autem in quorūdam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars aſſi deerit, ex ea parte heres fit. Et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrunt. Si verò totus as completus sit, hi qui nominatim expressas partes habent, in dimidiam partem vocantur: & ille vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec interest, primus, an medius, an novissimus, sine parte heres scriptus sit: ea enim pars alata intelligitur, quæ vacat.

Pars vacans unicuique pro rata parte accrescet: exuperans, si quisque definite sit institutus, cuique pro rata decrescit: si minus, is cuius pars indefinita est, quod dupondio, deest, habebit. l. 13. 17. 18. D. eodem.

V I I. Videamus si pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte sit heres institutus, quid iuris sit. veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. Et constat, vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere: & perinde haberi, ac si ex tertijs partibus heredes scripti essent. & ex diverso, si plures in portionibus sint, tacite singulis decrescere: ut si (verbi gratia) quatuor ex tertijs partibus heredes scripti sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex quarta parte scri

re scriptus fuisset. Si plures vncie quàm duodecim distributæ sint: is qui sine parte institutus est, quod dupondio deest, habebit. Idemque erit, si dupondius expletus sit. quæ omnes partes ad assem postea reuocantur, quamuis sint plurium vnciarum.

Heres & purè & sub conditione institui potest: dies autem conditionis impossibilis adiecta, nullius momenti est. l. 34. D. eod. l. 20. D. de cond. instit.

Heres & purè & sub conditione institui VIII. potest: ex certo tempore, aut ad certum tempus non potest: veluti POST QVINQUENNIVM, QVAM MORIAR, vel EX KALENDIS ILLIS, vel VSQVE AD KALENDAS ILLAS HERES ESTO. Denique diem adiectum haberi pro superuacuo, placet: & perinde esse, ac si purè heres institutus esset. Impossibilis conditio in institutionibus & legatis, necnon in fideicommissis & libertatibus, pro non scripta habetur.

Si plures institutioni conditiones adiectæ sint, coniunctas quidem omnes expleri oportet: disiunctas, ex parte tantum: institui autem heres etiam ignotus potest l. 3. de conditio. instit. l. 16. C. hoc tit.

k s

Si plu

IX. Si plures conditiones institutioni adscriptae sunt, si quidem coniunctim, utputa, **SI ILLVD ET ILLVD FACTVM FVERIT**: omnibus parendum est. si separatim, veluti **SI ILLVD AVT ILLVD FACTVM ERIT**: cuilibet obtemperare satis est. Ii quos nunquam testator vidit, heredes institui possunt: veluti, si fratris filios peregrinatos, ignorans quis essent, heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

DE VVLGARI SVBSTI- T V T I O N E.

TITVLVS XV.

In defectum heredum institutorum alios sufficere, & vnum vni, plures pluribus, plures vni, vnum pluribus, ipsoe institutos inter se substituere possumus. l. 26. D. codeni.

POtest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere: utputa, **SI ILLE HERES NON ERIT, ILLE HERES ESTO**: & deinceps, in quantum velit testator, ut nouissimo loco in subsidium, vel seruum necessarium heredem instituere possit. Et plures in vnus lo-

cum possunt substitui, vel vnus in plurium, ⁶⁶
 vel singuli singulis, vel inuicem ipsi qui here- ⁶⁶
 des instituti sunt. ⁶⁶

Qui dispariter institutos inuicem indefini-
 te substituit, tacite partes easdem repeti-
 se intelligitur ei: verò substitutus qui co-
 heredi suo substitutus est, vtriq; substitu-
 tus censetur. l. j. C. de impub. & l. i4. & l.
 27. D. hoc tit.

Et si ex disparibus partibus heredes scri- ^{II.}
 ptos inuicem substituerit, & nullam mentio-
 nem in substitutione partium habuerit, eas
 videtur in substitutione partes dedisse, quas
 in institutione expressit. & ita diuus Pius
 rescripsit. Sed si instituto heredi, & coheredi
 suo substituto alius substitutus fuerit: diui
 Severus & Antoninus sine distinctione rescri-
 pserunt, ad vtranque partem substitutum
 admitti.

Qui seruo alieno quem testator patrem fa-
 putabat, substitutus est, quamvis domini
 iussu seruus adierit, in partem tamen hæ-
 reditatis vocabitur. l. 40. & 41. De he-
 redi. institut.

Si seruum alienum quis patrem familiæ ^{III.}
 arbitratus, heredem scripserit: & si heres non
 esset, Mæuium ei substituerit: isq; seruus ius-
 su domini adierit hereditatem, Mæuius in
 partem admittitur. illa enim verba: SI HE-
 RES NON ERIT, in eo quidē quem alie-
 no iure

no iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse heres erit, neque alium heredem effecerit. in eo verò, quem patrem familiàs esse arbitratur, illud significant: si hereditatem sibi eïue, cuius iuri postea subiectus esse ceperit, non adquisierit. Idq; Tiberius Cæsar in persona Parthenij serui sui constituit.

DE PVPILLARI SUBSTITUTIONE.

TITVLVS XVI.

Filiosfam. pater ita substituere potest: si vel heres non erit, vel impubes decesserit. & priore casu, substitutus patri fit heres: altero, ipsi filio. cui moribus licet adusque pubertatem heredem attribuere, l. 1. & 2. D. eod.

¶ Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita, vt supra diximus, substituere potest: id est, vt si heredes ei non extiterint, alius sit ei heres: sed eo amplius, vt si heredes ei extiterint, & adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres: veluti si quis dicat hoc modo: TITIVS FILIVS MEVS HERES MIHI ESTO. SI VERO FILIVS MEVS HERES MIHI NON ERIT, SIVE HERES ERIT, ET PRIVS MORIATVR, QVAM IN

IN SVAM TVTELAM VENERIT, TVNC SEIVS HERES ESTO. Quo casu, si quidem non extiterit heres filius, tunc substitutus patri fit heres: si verò extiterit heres filius, & ante pubertatē decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. nam moribus institutum est, vt cū eius ætatis filij sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant.

Pater liberis amentibus cuiuscunque sexus gradusue sint, Iustiniani lege substituere ita potest, vt tamē eis resipiscētibz substitutio intercīdat. l. 9. C. de impub. & al. subst.

Qua ratione excitati, etiam constitutio- I X.
nem posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, vt si qui mente captos habeant filios, vel nepotes, vel pronepotes, cuiuscunque sexus: liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplū pupillaris substitutionis, certas personas substituere. sin. autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari: & hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quæ postquam pupillus adoleuerit, infirmatur.

Cum pupillari modo substituitur, quasi duo testamenta, vel certē duarum hereditatū vnum testamentum fieri videtur. l. 2. §. 3. D. eod.

Igit

III. Igitur in pupillari substitutione secundā
præfatum modum ordinata, duo quodammo-
do sunt testamenta: alterum patris, alterum
filij, tanquam si ipse filius sibi heredem insti-
tuisset: aut certe vnum testamentum est
duarum causarum, id est, duarum heredi-
tatum.

Si substitutio hæc pupillo periculosa est, po-
test testator eam in ima parte tabularum
scribere, quam lino traiccto constrictam
obsignabit, & ne ante pueri vel mortem
vel pubertatem aperiatur, cauebit. l. 8. D.
test. quemad. ap.

IIII. Sin autem quis ita formidolosus sit, vt ti-
meat, ne filius suus pupillus adhuc ex eo, quod
palam substitutum acceperit, post obitum eius
periculo insidiarum subiaceat: vulgarem qui-
dem substitutionem palam facere, & in pri-
mis testamenti partibus ordinare debet. il-
lam autem substitutionem, per quam, & si
heres extiterit pupillus, & intra pubertatem
decesserit, substitutus vocatur: separatim in
inferioribus partibus scribere, eamque partē
proprio lino, propriāque cera consignare, &
in priore parte testamenti cauere, ne inferio-
res tabule viuo filio & adhuc impubere ape-
riantur. Illud palam est, non ideo minus vale-

re substitutionem impuberis filij, quod in eisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisse, quamuis pupillo hoc periculosum sit.

Hæc substitutio fieri etiam exheredato filio potest. omniâque illius aduentitia emolumenta substituto attribuuntur. superior autem omnis disputatio ad postumos etiam pertinet. l. 1. & 10. D. eod.

Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis, ita substituere parentes possunt, ut si heredes eis extiterint, & ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is, quem ipsi voluerint: sed etiam exheredatis. Itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus, legatisue, aut donationibus propinquorum atque amicorum acquisitum fuerit: id omne ad substitutum pertinebit. Quæcunque diximus de substitutione impuberum liberorum, vel heredum institutorum vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intelligimus.

Hæc substitutio paterni testamenti appendicula quædam est, eiusque solius firmitate nititur. l. 1. 2. §. 1. D. eod.

Liberis autem suis testamentum nemo facere potest, nisi & sibi faciat. nam pupillare testamentum, pars & sequela est paterni testamenti

menti: adeò, ut si patris testamentum non valeat, nec filij quidem valebit.

Et singulis liberis, & ei tantum, qui postremus morietur, substitui potest. l. 37. D. eod.

VII. Vel singulis autem liberis, vel ei, qui eorum
 „ novissimus impubes morietur, heres substitui
 „ potest. singulis quidem, si neminem eorum
 „ intestatum decedere voluerit: novissimo, si ius
 „ legitimarum hereditatum integrum inter eos
 „ custodiri velit.

Qui filio substituit, quisque sibi heres erit, is qua quisque ex parte heres extiterit, quæque substituere intelligitur. l. 5. D. eod.

VIII. Substituatur autem impuberi aut nominatim, veluti TITIVS: aut generaliter, ut QVISQVIS MIHI HERES ERIT. Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi qui & scripti sunt heredes & extiterunt, & pro qua parte heredes facti sunt.

Hanc substitutionem siue ea masculo, siue feminae facta sit, semper pubertas extinguit, nec puberibus liberis, extraneisve substitui in certum tempus potest: fidei autem committi potest. l. 7. eod.

Masculi

Masculo igitur vsque ad quatuordecim an¹ ¹ ² nos substitui potest: foemina verò vsque ad duodecim annos. & si hoc tempus excesserint, substitutio euanescit. Extraneo verò vel filio puberi heredi instituto, ita substituere nemo potest: vt si heres extiterit, & intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres: sed hoc solum permissum est, vt eum per fideicommissum testator obliget alij hereditatem eius, vel totam vel pro parte restituere. quod ius quale sit, suo loco trademus.

QVIBVS MODIS TESTAMENTA INFIRMIVR.

TITVLVS XVII.

Testamentum quamuis iure factum, tamen adoptione filij, quasi agnatione sui heredis rumpitur. rumpi autem dicitur, quod cum suis viribus constaret, euertitur. l. 1. & 8. De iniust. rupt.

Testamentum iure factum, vsque eò va- l. let, donec rumpatur, irritumue fiat. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti ius vitatur. Si quis enim post factum testamentum adoptauerit sibi filium per Imperatorem, eum qui sui iuris est, aut per Praetorem secundum

dum nostram constitutionem, eum qui in potestate parentis fuerit, testamentum eius rumpitur quasi adgnatione sui heredis.

Posteriore testamēto quamuis nullus ex eo heres extiterit tamē si & iure factum est, & ex eo heres esse potuerit, superius ita rumpitur, ut paterfam. intestatus decessisse iudicetur. l. 2. & 16. D. cod.

II. Posteriore quoque testamento, quod iure perfectum est, superius rumpitur: nec interest, extiteritne aliquis heres ex eo, an non. Hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideoque si quis aut noluerit heres esse, aut vivo testatore, aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit: aut conditione, sub qua heres institutus est, defectus sit: in his casibus paterfamiliās intestatus moritur. Nam & prius testamentum non valet, ruptum à posteriore: & posterius æquè nullas habet vires, cum ex eo nemo heres extiterit.

Superius testamentum à posteriore etiam quo certis ex rebus heres institutus est, rumpitur: sed, si priores tabulæ valere iussæ sunt, posterior heres priori hereditatem, quarta retenta restituit. l. 29. D. ad Sen. Treb.

III. Sed & si quis priore testamento iure perfectum,

Et, posterius æquè iure fecerit: etiam si ex
 certis rebus in eo heredem instituerit, superius
 tamen testamentum sublatum esse, diui Seue-
 rus & Antoninus rescripserunt. cuius consti-
 tutionis verba & hîc inseri iussimus, cum
 aliud quoque præterea in ea constitutione ex-
 pressum sit. Imperatores Severus & Antoni-
 nus Cocceio Campano. Testamentum secundo
 loco factum, licet in eo certarum rerum heres
 scriptus sit, perinde iure valere, ac si rerum
 mentio facta non esset: sed & teneri heredem
 scriptum, ut contentus rebus sibi datis, aut sup-
 pleta quarta ex lege Falcidia, hereditatem re-
 stituat his, qui in priore testamento scripti fue-
 rant, propter inserta secundo testamento fidei-
 commissi verba, quibus ut valeret prius te-
 stamentum, expressum est, dubitari non oportet.
 Et ruptum quidem testamentum hoc mo-
 do efficitur.

Testamentum deminutione capitis testato-
 ris irritum fieri dicitur. l. 6. §. 4. D. eod.

Alio autem modo testamenta iure facta in- I I I I.
 firmantur: veluti cum is, qui fecit testamen-
 tum, capite deminutus sit. quod quibus modis
 accidat, primo libro retulimus. Hoc autem ca-
 su irrita fieri testamenta dicuntur, cum alio-
 qui, & quæ rumpuntur, irrita fiant: & ea,
 l. 2. quæ

quæ statim ab initio non iure fiunt, irrita sint. sed & ea, quæ iure facta sunt, & postea propter capitis diminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sanè commodius erat, singulas causas singulis appellationibus distinguere: ideo quædam non iure facta dicuntur, quædam iure facta rumpi, vel irrita fieri.

Testamentum diminutione capitis irritum factum, si testator mortis tempore integro capite fuerit. prætor per bonorum possessionem ruerit. l. i. §. 5. De bon. poss. sec. tab.

v. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quæ ab initio iure facta, propter capitis diminutionem irrita facta sunt. nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere: si modo defunctus, & cuius Romanus, & suæ potestatis mortis tempore fuerit. Nam si ideo irritum factum sit testamentum, quia civitatem, vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit, & mortis tempore in adoptionis patris potestate sit: non potest scriptus heres secundum tabulas, bonorum possessionem petere.

Testamentum neque nuda voluntate, neque postea

posteriori testamento imperfecto rum-
pitur. l. 18. De legat. tertio.

Ex eo autem solo non potest infirmari te- V R
stamentum, quod postea testator id noluerit
valere: vsque adeo, vt & si quis post factum
prius testamentum posterius facere coeperit,
& aut mortalitate praeuentus, aut quia eum
eius rei poenituit, id non perfecerit: diui Per-
tinacis oratione cautum sit, ne alias tabulae
priores iure factae irritae fiant, nisi sequentes
iure ordinatae & perfectae fuerint. nam im-
perfectum testamētum sine dubio nullum est.

Princeps neque litis causa, neque nuda vo-
ce, neque minus solenni testamento recte
instituitur. l. pen. D. de hered. inst. l. 3. &
20. C. de testam.

Eadem oratione expressit, non admissu- VII.
rum se hereditatem eius, qui litis causa Prin-
cipem heredem reliquerit: neque tabulas non
legitime factas, in quibus ipse ob eam causam
heres institutus erat, probaturum: neque ex
nuda voce heredis nomen admissurum: neque
ex vlla scriptura, cui iuris auctoritas desit,
aliquid adepturum. Secundum hoc diui quo-
que Severus & Antoninus saepissime rescri-
pserunt. Licet enim (inquiunt) legibus soluti
simus, attamen legibus viuimus.

DE INOFFICIOSO
TESTAMENTO.

TITVLVS XVIII.

Et parentum & liberorum testamenta quibus exheredati sumus, item fratrum & sororum quibus personæ turpes, relictis nobis, institutæ sunt, inofficiosi arguere possumus. l. 1. 2. 3. & 5. D. cod. l. 27. C. cod.

- I. **Q**uia plerunque parentes sine causa liberos suos vel exheredant, vel omittunt: inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur aut inique se exheredatos, aut iniquè præteritos: hoc colore, quasi non sanæ mentis fuerint, cum testamentum ordinarent. Sed hoc dicitur, non quasi verè furiosus sit, sed rectè quidem fecerit testamentum, non autem ex officio pietatis. Nam si verè furiosus sit, nullum est testamentum. Non tantum autem liberis permissum est testamentum parentum inofficiosum accusare, verum etiam liberorum parentibus. Soror autem & frater, turpibus personis scriptis heredibus, ex sacris constitutionibus prælati sunt. Non ergo contra omnes heredes agere possunt. Ultra fratres igitur & sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes vincere.

Liberis

Liberis tum naturalibus, tum adoptiuis, tum etiam postumis, vti hac actione ita demum licet, si nec alia ratione adipisci hereditatem possint, nec quicquam omnino eis relictum sit: quibus tamen, si minus quarta relictum sit, suppletur. l. 8. D. eod. l. 6. & l. 30. C. eod.

Tam autem naturales liberi, quam secun- I I.
dum nostræ constitutionis diuisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio iure ad defuncti bonæ peruenire possint. Nam qui alio iure ad hereditatem totam vel partem eius veniunt, de inofficioso agere non possunt. Postumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso testamento agere possunt. Sed hæc ita accipienda sunt, si nihil eis penitus à testatoribus testamento relictum est, quod nostra constitutio ad verecundiam naturæ introduxit. Sin verò quantacunque pars hereditatis, vel res eis fuerit relictæ: de inofficioso querela quiescente, id quod eis deest, vsque ad quartam legitimæ partis repleatur: licet non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam repleri.

Tutor nec ob legatum pupillo petiturum, patris sui testamentum oppugnare: nec ob impugnatum patris pupilli testamentum quod sibi in eo legatum est, persequi

prohibetur. l. 30. D. cod. l. 32. De his quæ
ut indig.

- III. Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum à patre suo: nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. Sed si è contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerat, de inofficioso egerit, & superatus est: ipse quod sibi in testamento eodem legatum relictum est, non amittit.

Quadrans hereditatis siue vni, siue pluribus
quouis titulo relictus hanc impedit actio-
nem. l. 35. C. cod.

- IIII. Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit: siue iure hereditario, siue iure legati, vel fideicommissi: vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter viuos, in ijs tantummodo casibus, quorum nostra constitutio mentionem facit, vel alijs modis, qui constitutionibus continentur. Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum est: ut siue vnus fuerit, siue plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur: vna quarta eis dari possit, ut ea pro rata eis distribuatur: id est, pro virili portione quarta.

DE HEREDVM QVALI- TATE ET DIFFE- RENTIA.

TITVLVS XIX.

Triplex heredum differentia traditur, & ne-
cessarius definitur is seruus, qui heredita-
tem quidem cum libertate accipere, non
tamen quod sibi acquireret creditoribus
tradere cogitur. l. i. C. de necess. ser.

Heredes autem, aut necessarij dicuntur, i.
aut sui & necessarij, aut extranei. Ne-
cessarius heres, est seruus heres institutus: ideo
sic appellatus, quia siue velit, siue nolit, omni-
no post mortem testatoris protinus liber &
necessarius heres fit. Vnde qui facultates suas
suspectas habent, solent seruum suum primo,
aut secundo, aut etiam vltiore gradu here-
dem instituere: vt si creditoribus satis nō fiat,
potius eius heredis bona, quā ipsius testato-
ris à creditoribus possideantur, & vel distra-
hantur, vel inter eos diuidantur. Pro hoc ta-
men incommodo, illud ei commodum presta-
tur: vt ea, quæ post mortem patroni sui sibi
adquisierit, ipsi reseruentur. Et quamuis bo-
na defuncti non sufficiant creditoribus,
iterum tamen ex ea causa res eius,
quas sibi adquisierit, non
veneunt.

Sui & necessarij heredes dicuntur, liberi qui in familia proximum à patrefa. gradum obtinent: sui, quia hereditatem tanquam suam: necessarij quia iure antiquo retinere cogebantur. l. ii. de lib. & postu. l. 57. de acq. hered.

II. Sui autem & necessarij heredes sunt, veluti filius, filia, nepos neptisue ex filio, & deinceps ceteri liberi, qui modò in potestate morientis fuerint. Sed ut nepos neptisue sui heredes sint, non sufficit eum eamque in potestate aui mortis tempore fuisse: sed opus est, ut pater eius, viuo patre suo, deserit suus heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus potestate. tunc enim nepos neptisue in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideò appellantur, quia domestici heredes sunt, & viuo quoque patre quodammodo domini existimantur. Unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarij verò ideo dicuntur, quia omnino, siue velint, siue nolint, tam ab intestato, quam ex testamento, heredes fiunt. Sed his prætor permittit volentibus abstinere se ab hereditate: ut potius parentis, quam ipsorum bona similiter à creditoribus possideantur.

Extranei heredes dicuntur etiam emancipati liberi, patribus: quibus liberi, matribus: ser-

bus: serui post institutionem manumissi,
patronis.

Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non III.
sunt, extranei heredes appellantur. Itaque li-
beri quoque nostri, qui in potestate nostra non
sunt, heredes à nobis instituti, extranei here-
des* videntur. Qua de causa, & qui here- *vocalur,
des à matre instituuntur, eodem numero sunt:
quia feminae in potestate liberos non habent.
Seruus quoque heres à domino institutus, &
post testamentum factum ab eo manumissus,
eodem numero habetur.

Extraneus heres nisi testamenti, mortis, & a-
ditionis tempore testamenti factionem
habuerit, inutiliter institutus est: reliqui
verò temporis ratio non ducitur. l. 49. D.
de hered. instit.

In extraneis heredibus illud observatur, vt IIII.
sit cum eis testamenti factio: siue heredes
ipsi instituuntur, siue hi, qui in potestate
eorum sunt. & id * duobus temporibus inspi- *tribus
citur: testamenti quidem facti tempore, vt
constiterit institutio: mortis verò testatoris,
vt effectum habeat. hoc amplius, & cum adit
hereditatem, esse debet cum eo testamenti
factio: siue purè, siue sub conditione heres in-
stitutus sit. nam in heredis eo maxime tempo-
re in

re inspiciendum est, quo acquirit hereditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum, & mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio iuris non nocet heredi: quia (vt diximus) tria tempora inspicere debent.

Testamenti factio, non modò testamenti faciendi, sed etiam capiendi ex testamento facultatem significat. l. 16. D. de testam.

V. Testamenti autem factionem non solùm is habere videtur, qui testamentum facere potest: sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest, vel alij acquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideò furiosus & mutus, & postumus & infans, & filius-familiàs & seruus alienus testamenti factionem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento vel sibi, vel * alij acquirere possunt.

* alijs

Extraneo heredi spacium ad deliberandum datur: quicumque autem hereditatem amplexus erit, ab ea, nisi minor aut miles sit, liberari non potest. l. vlt. C. de iur. deli. & l. vlt. C. de repud: hered.

VI. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate, vel non adeunda. Sed siue is cui abstinendi potestas est.

immi

immiscuerit se bonis hereditatis: siue extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit: postea relinquendæ hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit viginti-quinque annis. Nam huius ætatis hominibus, sicut in cæteris omnibus causis, deceptis: ita & si temerè damnosam hereditatem susceperint, prætor succurrit. Sciendum est tamen, diuum Hadrianum etiam maiori viginti-quinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande æs alienum, quod aditæ hereditatis tempore latebat, emerisset. Sed hoc quidem diuus Hadrianus cui-dam speciali beneficio præstitit: diuus autem Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit.

Lege Iustiniani necessitas spacij ad delib. randum petendi sublata est, si modò rerum hereditariarum inuentarium ritè & modo conficiatur. l. ult. C. de iur. delib.

Sed nostra beneuolentia commune omni-
bus subiectis imperio nostro hoc beneficium præstitit, & constitutionem tam exquisitam, quàm nobilissimam scripsit: cuius tenorem si obseruauerint homines, licet eis & adire hereditatem, & in tantum teneri, quantum valere bona hereditatis contingit.

vt ex

ut ex hac caussa, neque deliberationis auxilium sit eis necessarium, nisi ommissa observatione nostrae constitutionis, & deliberandum existimauerint, & sese veteri gravamini additionis supponere maluerint.

Extraneus heres potest vel facto, id est gerendo pro herede, vel nuda testificatione hereditatem acquirere, quin & hac sola repudiare potest: surdus autem & mutus pro herede gerendo acquirunt. l. 20. & 88. & 5. De acq. hered.

VIII. Item extraneus heres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus, potest aut pro herede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri. Pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tanquam heres utatur, vel vendendo res hereditarias, vel praedia colendo, locandoue, & quoquo modo voluntatem suam declaret, vel re, vel verbis, de adeunda hereditate: dummodo sciat eum, in cuius bonis pro herede gerit, testatum intestatumue obuisse, & se et heredem esse. Pro herede enim gerere, est pro domino gerere. Veteres enim, Heredes pro dominis appellabant. Sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit: ita contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. Eum, qui surdus vel mutus natus, vel

tus, vel postea factus est: nihil prohibet pro herede gerere, & adquirere sibi hereditatem, sed tamen intelligit quod agit.

DE LEGATIS.

TITVLVS XX.

Deinceps se de legatis explicaturum ostendit: & quid legatum, quóque olim legatorum species fuerint, exponit. L. 36. De legat. 2. l. 21. C. de legat.

Post hæc videamus de legatis, quæ pars iuris extra propositâ quidem materiâ videtur, (nam loquimur de iis iuris figuris, quibus per vniuersitatem res nobis acquiruntur) sed cum omnino de testamento, deque heredibus, qui testamento instituuntur, locuti sumus: non sine caussa sequenti loco potest hæc iuris materia tractari. Legatum itaque est donatio quædam à defuncto derelicta. Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per præceptionem: & certa quædam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quæ singula genera legatorum significabantur. Sed ex constitutionibus diuorum Principum sollemnitas huiusmodi verborum penitus sublata est.

Iustinianus vnâ omnium legatorum ra-

tionem

tionem esse voluit, itaque ut ea personali, reali, & hypothecaria actione peti possent, constituit. l. 1. C. com. de leg.

II. Nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes, & non verbis, sed voluntatibus eorum fauentes, disposuit, ut omnibus legatis una sit natura: & quibuscunque verbis aliquid relictum sit, liceat legatarius id persequi: non solum per actiones personales, sed etiam per in rem, & per hypothecariam. Cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est.

Iustiniani lege legata ita fideicommissis exaequata sunt, ut hodie una eademque illorum natura sit. l. 2. C. commun. de legat.

III. Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. Cum enim antiquitatem inuenimus, legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus, omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia: sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum: & si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissorum

missorum natura. Sed ne in primis legum cunabulis permiste de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem, operæpretium esse duximus interim separatim prius de legatis, & postea de fideicommissis tractare: ut natura vtriusque iuris cognita, facile possint permissionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere.

Testator non modò suas, aut heredis, sed etiam alienas res, quarum tamen commercium sit, quâque alienas esse scit, legare potest. id autem eum scisse, legatarius probabit: ac tum vel rem redemptam, vel eius æstimationem ab herede accipiet. l. 39. in fi. De legat. 1. l. 67. §. 6. De legat. 2. l. 21. De probat.

Non solum autem testatoris vel heredis 1111.
res, sed etiam aliena legari potest: ita, ut heres cogatur redimere eam, & præstare: vel si eam non potest redimere, æstimationem eius dare. Sed si talis sit res, cuius commercium non est, nec æstimatio eius debetur. veluti si campum Martium, vel basilicas, vel templa, vel quæ publico vsui destinata sunt, legauerit, nam nullius momenti tale legatum est. Quod autem diximus alienam rem posse legari: ita intelligendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non si ignorabat. Forsitan enim si scisset alienam, non legasset. & ita
m diuus.

diuus Pius rescripsit. Et verius est ipsum, quod agit, id est legatarium probare oportere, scisse alienam rem legare defunctum: non heredem probare oportere, ignorasse alienam: quia semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit.

Heres rem legatam, quam defunctus oppigneratam sciebat, luere cogitur: nisi ut id legatarius faceret, testator cauit. l. 57. De legat. 1.

v. Sed & si rem obligatam creditori aliquis legauerit, necesse habet heres eam luere. Et in hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena: ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse. & ita diui Severus & Antoninus rescripserant. Si tamen defunctus voluit legatarium luere, & hoc expressit: non debet heres eam luere.

Qui legatæ sibi rei dominium precio adeptus est, legatum persequetur: qui gratis, nequaquam. cui verò duorum testamento legata res est, non adepta re, æstimationem sed hanc nactus, illam petere poterit. l. 34. & 84 De legat. 1.

v i. Si res aliena legata fuerit, & eius rei viuo testatore legatarius dominus factus fuerit: si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione

actione precium consequi potest. Si verò ex
caussa lucratiua, veluti ex donatione, vel ex
alia simili caussa, agere non potest. Nam
traditum est duas lucratiuas caussas in eun-
dem hominem, & eandem rem concurrere
non posse. Hac ratione, si ex duobus testamen-
tis eadem res eidem debeat: interest, vtrum
rem, an aestimationem ex testamento conse-
cutus sit. nam si rem habet, agere non potest,
quia habet eam ex caussa lucratiua: si aesti-
mationem, agere potest.

Quod nondum in rerum natura est, legari
potest. l. 24. De leg. 1.

Ea quoque res, quæ in rerum natura non
est, si modò futura est, rectè legatur: veluti
fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod
ex illa ancilla natum erit.

Eadem res duobus coniunctim, disiunctim-
ue legata, vel vtrique accipienti pariter
diuiditur, vel altero deficiente tota alteri
addicitur. l. 19. & 33. De leg. 1.

Si eadem res duobus legata sit, siue con-
iunctim, siue disiunctim: si ambo perueniant
ad legatum, scinditur inter eos legatum. si
alter deficiat, quia aut spreuerit legatum, aut
vivo testatore decesserit, vel alio quolibet
modo

modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. Coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat, TITIO ET SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO. disiunctim ita, TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO, SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO. Sed & si expresserit eundem hominem Stichum, æquè disiunctim legatū intelligitur.

Is cui fundus alienus legatus est, si proprietatem mercede, vsum fr. gratis adeptus sit, solius proprietatis æstimationem consequitur. l. 82. §. 2. De leg. 1.

IX. Si cui fundus alienus legatus fuerit, & emerit proprietatem detracto vsufructu, & vsufructus ad eum peruenerit, & postea ex testamento agat: rectè eum agere, & fundum petere Iulianus ait: quia vsufructus in petitione seruitutis locum obtinet. sed officio iudicis continetur, vt deducto vsufructu, iubeat æstimationem præstari.

Cui res sua legata est, quamuis eam alienauerit, ei tamen nec res, nec æstimatio debetur. l. 13. C. de leg. 1. 41. D. de leg. 1.

X. Sed si rem legatarij quis ei legauerit, inutile est legatum: quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest, & licet aliena

alienauerit eam, non debetur nec ipsa res, nec
æstimatio eius.

Qui rem suam, quam alienam legatariue
putabat esse, legauit, rectè legasse iudi-
catur.

Si quis rem suam quasi alienam legauerit, XI.
valet legatum: nam plus valet quod in ve-
ritate est, quàm quod in opinione. Sed & si
legatarij esse putauit, valere constat: quia
exitum voluntas defuncti habere potest.

Non si testator rem à se legatam postmo-
dum alienauerit, pignoriue dederit, ic-
circo ademisse legatum intelligitur. l. ii.
§. ii. de legat. tertio. l. 3. C. de legat. l. 8. de
legat. i.

Si rem suam legauerit testator, posteaque XII.
eam alienauerit, Celsus existimat, si non
adimendi animo vendidit, nihilominus de-
beri. idemque Diui Seuerus, & Antoninus
rescripserunt. Iidem rescripserunt, eum qui
post testamentum factum prædia quæ legata
erant, pignori dedit, ademisse legatum non
videri: & ideò legatarium cum herede agere
posse, vt prædia à creditore luantur. Si verò
quis partem rei legatæ alienauerit, pars quæ
non est alienata, omnino debetur: pars au-
tem alienata ita debetur, si non adimendi

animo alienata sit.

Non modò creditor debitori liberationem, idque tum in perpetuum, tum ad tempus, sed & debitor creditori debitum, siquidem plus in legato quàm in debito sit, legare potest. l. 1. 3. & passim. de lib. legat.

XIII. Si quis debitori suo liberationem legauerit, legatum utile est: & neque ab ipso debitore, neque ab herede eius potest repeti, neque ab alio, qui heredis loco est. sed & potest à debitore conueniri, ut liberet eum. potest etiam quis vel ad tempus iubere, ne heres petat. Ex contrario, si debitor creditori suo, quod debet, legauerit: inutile est legatum, si nihil plus est in legato, quàm in debito: quia nihil amplius per legatum habet. Quòd si in diem vel sub conditione debitum ei purè legauerit, utile est legatum propter representationem. Quòd si viuo testatore dies venerit, vel conditio extiterit, Papinianus scripsit, utile esse nihilominus legatum: quia semel constitit. quod & verum est. Non enim placuit sententia existimantium, extinctum esse legatum quia in eam causam peruenerit, à qua incipere non potest.

Dotem vxori legare maritus, etiam quam non accepit, potest, dummodo certam in legando pecuniam exprimat. l. 6. De dot. prel.

Sed

Sed si uxori maritus dotem legauerit, va- XIIII.
 let legatum: quia plenius est legatum, quàm
 de dote actio. Sed si quam non accepit dotem;
 legauerit: diui Severus & Antoninus rescri-
 pserunt, si quidem simpliciter legauerit, inu-
 tile esse legatum. si verò certa pecunia, vel cer-
 tum corpus, aut instrumenta dotis in præle-
 gando demonstrata sunt, valere legatum.

Heres sine cuius factio contigit, vt præstari
 res legata non possit, liberatus est: at cu-
 ius factum intercessit, nequaquam. l. 26.
 §. 1. l. 112. §. 1. De leg. 1.

Si res legata sine facto heredis perierit, le- XV.
 gatario decedit. Et si seruus alienus legatus
 sine facto heredis manumissus fuerit, non te-
 netur heres. Si verò heredis seruus legatus sit,
 & ipse eum manumiserit: teneri eum Iulia-
 nus scripsit. nec interesse, sciuerit, an ignora-
 uerit à se legatum esse. Sed & si alij donaue-
 rit seruum, & is cui donatus est, eum manu-
 miserit: tenetur heres, quamuis ignorauerit
 à se eum legatum esse.

Cui res cum accessione sua legata est, ei re
 premissa, non debetur accessio, non au-
 tem vt peculium serui, aut instrumentum
 fundi, sic natus ancillæ, vel vicarius ordi-
 narij accessio est. l. 3. & 4. De pecul. leg.
 l. 62. 63. De leg. 1.

XVI. Si quis ancillas cum suis natis legauerit: etiam si ancilla mortua fuerint, partus legato cedunt. Idem est, & si ordinarij serui cum vicarijs legati fuerint: quia licet mortui sint ordinarij, tamen vicarij legato cedunt. Sed si seruus fuerit cum peculio legatus: mortuo seruo, vel manumisso, vel alienato, peculij legatum extinguitur. Idem est, si fundus instructus, vel cum instrumento legatus fuerit. Nam fundo alienato, & instrumenti legatum extinguitur.

Cui grex domusue legata est, ei quicquid vel superfuerit, vel adiectum fuerit, debetur. l. 21. 22. De leg. 1.

XVII. Si grex legatus fuerit, & postea ad vnā ouem peruenierit: quod superfuerit, vindicari potest. Grege autem legato, etiam eas oves, quæ post testamentum factum gregi adiunguntur, legato cedere Iulianus ait. Est enim gregis vnum corpus ex distantibus capitibus, sicut ædium vnum corpus est ex coherentibus lapidibus. Aedibus denique legatis, columnas & marmora, quæ post testamentum factum adiecta sunt, legato cedere.

Cui peculium legatum est, ad eundem eius accretio decretioque pertinet. at quod, mortuo testatore ante aditionem accesserit, si seruo legatum factum est, ei cedit:

fin

fin extraneo , heredi . l . 8 . In fi . De pec . leg .

Si peculium legatū fuerit, sine dubio quic-
quid peculio accedit, vel decedit viuo testato-
re, legatarij lucro vel damno est. Quod si post
mortem testatoris, ante aditam hereditatem
aliquid seruus adquisierit: Iulianus ait, se
quidem ipsi manumisso peculium legatum
fuerit, omne, quod ante aditam hereditatem
adquisitum est, legatario cedere: quia huius-
modi legati dies ab adita hereditate cedit. sed
si extraneo peculium legatum fuerit, non ce-
dere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus au-
ctum fuerit peculium.

X V I I I .

Non ut inter viuos, sic in testamento manu-
misso seruo peculium suum donatum
intelligitur. Cui verò legatum est, veluti
si rationibus relatis liber esse iussus est, ei
quod pro domino impendit, non debe-
tur. l . i . C . de pec . eius qui lib . l . 6 . D . pec .
leg .

Peculium autem, nisi legatum fuerit, ma-
numisso non debetur: quamuis si viuos ma-
numiserit, sufficit, si non adimatur. Et ita di-
ui Severus Et Antoninus rescripserunt. Idem
rescripserunt, peculio legato, non videri id re-
lictum, ut petitionem habeat pecunie quam
in rationes dominicas impendit. Idem rescri-
pserunt, peculium videri legatum, cum ra-
tionibus

X I X .

tionibus redditis liber esse iussus est, & ex eo reliqua inferre.

Legatum etiam incorporalis rei valet: veluti, eius quod testatori aliquis debet, nisi viuis id exegerit: ut domum heres reficiat, ut aliquem aere alieno liberet. l. 105. de leg. 1. l. 11. §. 11. De leg. 3.

XX. *Tam autem corporales res legari possunt, quam incorporales: & ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario praestet: nisi exegerit viuis testator pecuniam. nam hoc casu legatum extinguitur. Sed & tale legatum valet: DAMNAS ESTO HERES MEVS DOMVM ILLIVS REFICERE. vel, ILLVM AERE ALIENO LIBERARE.*

Cui genus legatum est, nisi quid aliud restator dixit, eius est electio. l. 108. De leg. 1.

XXI. *Si generaliter seruus vel res alia legetur, electio legatarij est, nisi aliud testator dixerit.*

Cui optio legata est, etiam eius heredibus, si viuis ipse non optarit, optio debetur. pluribus autem vel legatariis, vel heredibus legatarij dissentientibus, sorte qui optet, deligitur. l. ult. C. com. de legat.

Optio

Optionis legatum, id est, vbi testator ex **XXII.**
 seruis suis vel alijs rebus optare legatarium
 iusserat, habebat olim in se conditionem: &
 ideo nisi ipse legatarius viuus optasset, ad he-
 redem legatum non trans mittebat. sed ex con-
 stitutione nostra & hoc in meliorem statum
 reformatum est: & data est licentia heredi
 legatarij optare seruum, licet viuus legata-
 rius hoc non fecerit. Et diligentiore tracta-
 tu habito, & hoc in nostra constitutione ad-
 ditum est, vt siue plures legatarij extiterint,
 quibus optio relicta est, & dissentiant in cor-
 pore eligendo: siue vnus legatarij plures he-
 redes sint, & inter se circa optandum dissen-
 tiant, alio aliud corpus eligere cupiente: ne
 pereat legatum (quod plerique prudentium
 contra beneuolentiam introducebant) fortu-
 nam esse huius optionis iudicem, & sorte hoc
 esse dirimendum, vt ad quem sors venerit,
 illius sententia in optione praeceat.

Neque iis quibus testamenti factio non est,
 neque incertis personis legari potest.

Legari autem illis solum potest, cum qui- **XXIII.**
 bus testamenti factio est. Incertis vero per-
 sonis, neque legata, neque fideicommissa olim
 relinqui concessum erat. Nam ne miles qui-
 dem incertae personae poterat relinquere, vt
 diuus Hadrianus rescripsit. Incerta autem
 perso

persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subiiciebat: veluti si quis ita dicat, *QVICVNQVE FILIO MEO FILIAM SVAM IN MATRIMONIO * collocaverit, * DEDERIT, EI HERES MEVS ILLVM FVNDVM DATO.* Illud quoque, quod ijs relinquebatur, qui post testamentum scriptum primi consules designati erunt, æquæ incertæ personæ legari videbatur. & denique multæ aliæ huiusmodi species sunt. Libertas quoq; incertæ personæ non videbatur posse dari: quia placebat nominatim servos liberari. Tutor quoque certus dari debebat.

Ex certis personis incertæ personæ legatum valet. quod autem incertæ personæ legatum est, non cōdicitur. l. 5. D. de reb. dub.

XXIIII. Sub certa verò demonstratione, id est, ex certis personis incertæ personæ rectè legabatur: veluti, *EX COGNATIS MEIS QVI NVNC SVNT, SI QVIS FILIAM MEAM VXOREM DVXERIT, EI HERES MEVS ILLAM REM DATO.* Incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta, & per errorem soluta, repeti non posse, sacris constitutionibus cautum est.

Olim

Olim alieno postumo, nihilomagus quàm incertæ personæ legari poterat. sed vtrunque Iustiniani cōstitutione correctū est.

Postumo quoque alieno inutiliter antea XXV.
legabatur. Est autem alienus postumus, qui natus, inter suos heres testatori futurus non est. Ideoque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus erat postumus auo. Sed nec huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione derelicta: cum in nostro codice constitutio posita sit, per quam & huic parti medemur, non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis & fideicommissis: quod euidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit.

Tutorem incertum neq; olim licuit, neque nunc licet instituere: alienum autem postumum heredem instituere & olim licuit, & nunc licet. l. 20. De test. tut.

Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debet: quia certo iudicio debet quis pro tutela suæ posteritati cauere. XXVI.
Postumus autem alienus heres institui & antea poterat, & nunc potest: nisi in utero eius sit, quæ iure nostro vxor esse non potest.

Nec error in nomine, si de persona constet, nec falsa demonstratio, nec falsa causa nisi conditionaliter adiecta sit, legatum vitiat. l. 4. C. de testam. l. 17. D. de condit. & demonstrat.

Siqui

XXVII. Siquidem in nomine, cognomine, prænominē, agnomine legatarij testator errauerit: si de persona constat, nihilominus valet legatum. Idemque in heredibus seruatur, & rectè. Nomina enim, significandorum hominum gratia reperta sunt: qui si alio quolibet modo intelligantur, nihil interest. Huic proxima est illa iuris regula, falsa demonstratione legatum non perimi. veluti si quis ita legauerit, S T I C H V M S E R V V M M E V M V E R N A M D O L E G O. licet enim non verna, sed emptus est: si tamen de seruo constat, vtile est legatum. Et conuenienter, si ita demonstrauerit, S T I C H V M S E R V V M, Q V E M A S E I O E M I, sitq; ab alio emptus, vtile est legatum, si de seruo constat. Longè magis legato falsa caussa adiecta non nocet: veluti cum quis ita dixerit, T I T I O, Q V I A M E A B S E N T E N E G O T I A M E A C V R A V I T, S T I C H V M D O L E G O. vel ita, T I T I O, Q V I A P A T R O C I N I O E I V S C A P I T A L I C R I M I N E L I B E R A T V S S V M, S T I C H V M D O L E G O. Licet enim neque negotia testatoris vnquam gesserit Titius, neque patrocinio eius liberatus sit: legatum tamen valet. Sed si conditionaliter enunciata fuerit caussa, aliud iuris est: veluti hoc modo, T I T I O, S I N E G O T

GOTIA MEA CVRAVERIT,
FVNDVM DO LEGO.

Heredis seruo legatum, si putè factum est,
non valet: si sub conditione ita valet, si ea
existète, seruus extra illius potestatem est.
domino verò heredis vtrocunque modo
legatum valet: sed iussu ipsius adeunte ser-
uo, restringitur. l. 41. §. 1. & l. 25. & 91. De
legat. 1.

An seruo heredis rectè legemus, queritur. XXVIII.
 & constat purè inutiliter legari, nec quid-
 quam proficere, si vivo testatore de potestate
 heredis exierit: quia quod inutile foret lega-
 tum, si statim post factum testamentum de-
 cessisset testator, hoc non debet ideò valere,
 quia diutius testator vixerit. Sub conditione
 verò rectè legatur seruo, vt requiramus, an
 quo tempore dies legati cedit, in potestate he-
 redis non sit. Ex diuerso, herede instituto ser-
 uo, quin domino rectè etiam sine conditione
 legetur, non dubitatur. Nam & si statim post
 factum testamentum decesserit testator, non
 tamen apud eum, qui heres sit, dies legati ce-
 dere intelligitur: cum hereditas à legato sepa-
 rata sit, & possit per eum seruum alius heres
 effici, si prius, quàm iussu domini adeat, in al-
 terius potestatem translatus sit: vel manu-
 missus ipse heres efficitur, quibus casibus vti-
 le est legatum. Quod si in eadem causa per-
 mans

manferit, & iussu legatarij adierit, evanescit legatum.

Iustiniani lege nō modò ante, sed etiam inter medias heredum institutiones, & legata & libertates licet relinquere. l. 24. C. testam.

XXIX. Ante heredis institutionem inutiliter antea legabatur: scilicet quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, & ob id veluti caput atque fundamētum intelligitur totius testamenti heredis institutio. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat. Sed quia incivile esse putavimus ordinem quidem scripturae sequi (quod & ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum) sperni autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem & hoc vitium emendavimus, ut liceat & ante heredis institutionem, & inter medias heredum institutiones legatum relinquere, & multo magis libertatem, cuius usus favorabilior est.

Iustiniani lege, post heredis legatariive mortem legatū relinquere, non minus quàm per fideicommissum licet. l. vn. C. ut act. ab hered.

XXX. Post mortem quoque heredis aut legatarij, simili modo inutiliter legabatur: veluti si quis ita dicat, CVM HERES MEVS MORTVVS

TVVS FVERIT, DO LEGO. Itē PRI-
DIE, QVAM HERES AVT LEGA-
TARIVS MORIETVR. *Sed simili mo-
do & hoc correximus, firmitatem huiusmodi
legatis ad fideicommissorum similitudinem
præstantes: ne in hoc casu deterior caussa lega-
torum, quàm fideicommissorum inueniatur.*

Iustiniani lege, pœnæ nomine & legari, &
legatum adimi ac transferri, dum condi-
tio nec impossibilis, nec probrosa, nec il-
licita sit, potest. l. vn. C. de iis quæ pœnæ
no.

Pœnæ quoque nomine inutiliter antea le- XXXI.
gabatur, & adimebatur, vel transferebatur.
Pœnæ autem nomine legari videtur, quod
coercendi heredis caussa relinquitur, quo ma-
gis aliquid faciat, aut nō faciat: veluti si quis
ita scripserit, HERES MEVS SI FI-
LIAM SVAM IN MATRIMONIO
TITIO COLLOCAVERIT, vel ex di-
uerso: SI NON COLLOCAVERIT,
DATO DECEM AVREOS SEIO: aut
si ita scripserit, HERES MEVS SI SER-
VVM STICHVM ALIENAVERIT:
vel ex diuerso, SI NON ALIENAVE-
RIT, TITIO DECEM AVREOS DA-
TO. Et intantum hac regula observabatur,
vt: quamplurimis principalibus constitutio-
nibus

nibus significaretur, nec Principem quidem agnoscere, quod ei pœnæ nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamuis aliàs militum voluntates in ordinandis testamentis valde obseruentur. quinetiam nec libertatem pœnæ nomine dari posse placebat: eo amplius nec heredem pœnæ nomine adijci posse, Sabinus existimabat: veluti si quis ita dicat, TITIVS HERES ESTO, SI TITIVS FILIAM SVAM IN MATRIMONIO SEIO COLLOCAVERIT, SEIVS QVOQVE HERES ESTO. Nihil enim intererat, quæ ratione Titius coereretur, vtrum legati datione, an coheredis adiectione. Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit: & generaliter ea, quæ relinquuntur, licet pœnæ nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in alium translata: nihil distare à cæteris legatis constituimus, vel in dando, vel in adimendo, vel in transferendo: exceptis videlicet ijs, quæ impossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut aliàs probrosa. Huiusmodi enim testatorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur.

✱

DE ADEPTIONE ET
TRANSLATIONE
LEGATORVM.

TITVLVS XXI.

Legatum & eodem testamento, & codicillis tum adimi, tum in alium transferri quibusvis verbis potest. l. i. & passi. D. de adimend. & transf.

Adeptio legatorum, siue eodem testamento adimantur, siue codicillis, firma est. sed & si contrarijs verbis fiat adeptio: veluti si quis ita quid legauerit, DO LEGO: ita adimatur, NON DO, NON LEGO: siue non contrarijs, sed alijs quibuscunque verbis. Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest: veluti si quis ita dixerit, HOMINEM STICHVM, QVEM TITIO LEGAVI, SEIO DO LEGO: siue in eodem testamento, siue in codicillis hoc fecerit. quo casu simul & Titio adimividetur, et Seio dari.

DE LEGE FALCIDIA.

TITVLVS XXII.

Legandi potestas quæ ex lege XII. infinita erat, Furia primùm & Voconia, postremò Falcidia lege sic imminuta est, ut plus in legata quàm dodrantem consumere non liceret. l. i. D. ad l. Falcid.

I. **S**uperest, ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissimè legatis impositus est. Cùm enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe cùm ea lege ita cautum esset, **VT I LEGASSIT SVAE REI, ITA IVS ESTO**) visum est hanc legandi licentiam coartare: idque ipsorum testatorum gratia provisum est, ob id, quòd plerunque intestati moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. Et cùm super hoc tam lex Furia, quàm lex Voconia latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur, novissimè lata est lex Falcidia, qua cauetur, ne plus legari liceret, quàm dodrantem totorum bonorum: id est, ut siue vnus heres institutus esset, siue plures, apud eũ eòsue, pars quarta remaneret.

Quartam Falcidia non omnes tantum, verum etiam singuli heredes ex sua cuiusque parte retinere possunt. l. 77. eod.

II. Et cùm quæsitum esset, duobus heredibus institutis (veluti Titio & Seio) si Titij pars aut tota exhausta sit legatis, quæ nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata: à Seio. verò aut nulla relictæ sint legata, aut quæ

quæ partem eius duntaxat in partem dimidiam minuunt: an quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quæ ab eo relicta sunt, retinere liceret: placuit, ut quartam partem suæ partis saluam habeat, posse retinere. etenim in singulis heredibus ratio legis Falcidiæ ponenda est.

Heres in Falcidia deducenda modum patrimonij, non qui hereditatis adeundæ, sed qui mortis tempore fuit, sequetur. l. 73. eod.

Quantitas autem patrimonij, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur, mortis tempore spectatur. Itaque si (verbi gratia) is, qui centum aureorum patrimonium in bonis habebat, centum aureos legauerit: nihil legatarijs prodest, si ante aditam hereditatem per seruos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditariarum, aut ex foetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum aureis legatorum nomine erogatis heres quartam partem hereditatis habiturus sit: sed necesse est, ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diuerso, si septuagintaquinque legauerit, & ante aditam hereditatem in tantum decreuerint bona (incendijs fortè, aut naufragijs, aut morte seruorū) ut non amplius, quàm septuaginta

gintaquinque aureorum substantia, vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur. Nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem. quæ res efficit, ut sit necesse legatarijs, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portionem legatorum pacisci.

Ante Falcidiæ rationem æs alienum, funeris sumptus, & precia manumissorum servorum detrahenda sunt: dein ex eo quod superest quadrans heredi, dodrans legatariis attribuitur. l. 73. §. ult. eod.

IIII. Cum autem ratio legis Falcidiæ ponitur, antè deducitur æs alienum, item funeris impensa, & precium servorum manumissorum: tunc demum in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredem remaneat: tres verò partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque si fingamus quadringentos aureos legatos esse, & patrimonij quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse: quarta pars legatarijs singulis debet detrahi. Quod si trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. Quod si quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Antè enim detrahendum est, quod extra bonorum

norum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

DE FIDEICOMMISSA-
RIIS HEREDITA-
TIBVS.

TITVLVS XXIII.

Fideicommissa quæ olim in fide atque arbitrio heredum posita erant, nunc suum prætorem qui de iis ius dicat, eaque præstari iubeat, propter Augusti auctoritatem habent.

Nunc transeamus ad fideicommissa. sed prius est, ut de hereditatibus fideicommissariis videamus. Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma fuisse: quia nemo inuitus cogebatur præstare id, de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hereditatem vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant. Et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea primus diuus Augustus semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, iussit consulibus auctoritatē suam

interponere. Quod quia iustum videbatur, & popolare erat, paulatim conuersum est in assiduam iurisdictionem: tantusque eorum fauor factus est, ut paulatim etiam prætor proprius crearetur, qui de fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant.

Fideicommissum ita relinqui debet, ut aliquis directis verbis heres instituatur, & alteri hereditatem partemue restituere vel purè, vel sub conditione, vel ex certo die rogetur.

- 11. In primis igitur sciendum est, opus esse, ut aliquis recto iure, testamento heres instituat: eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alij restituat. alioquin inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. Cùm igitur aliquis scripserit, **LVCIVS TITIVS HERES ESTO: poterit adijcere, ROGO TE LVCI TITI, VT CVM PRIMVM POTERIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, EAM CAIO SEIO REDDAS RESTITVAS.** Potest autem quisque & de parte restituenda heredem rogare: & liberum est, vel pure, vel sub conditione relinquere fidei commissum, vel ex certo die.

Ex S. C. Trebelliano quæ actiones tum heredi, tum in heredem competere, eas
Prætor

Prætor fideicommissarium tum in fideicommissarium transfert: quæ igitur vtiliter appellantur. l. i. D. ad S. C. Trebell.

Restituta autem hereditate, is quidem, qui I II.
restituit, nihilominus heres permanet: is verò,
qui recipit hereditatem, aliquando heredis, ali-
quando legatarij loco habetur. Et Neronis qui-
dem temporibus, Trebellio Maximo & An-
næo Seneca consulibus senatusconsultum fa-
ctum est: quo cautum est, vt si hereditas ex fi-
deicommissi causa restituta sit, omnes actio-
nes, quæ iure civili heredi & in heredem com-
peterent, ei & in eum darentur, cui ex fidei-
commissio restituta esset hereditas. Post quod
senatusconsultum prætor vtiliter actiones ei &
in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi
& in heredem dare cœpit.

Ex S. C. Pegasiano fideicommissum restitueri rogatus quadrantem retinere poterat: ita tamen vt hereditatis commoda & incommoda inter eum & fideicommissarium communicarentur.

Sed quia heredes scripti, cum aut totam he- I III.
reditatem, aut penè totam plerunque resti-
tuere rogabantur, adire hereditatem ob nul-
lum vel minimum lucrum recusabant, at-
que ob id extinguiebantur fideicommissa: post-

ea Vespasiani Augusti temporibus, Pegasio & Pusione Consulibus senatus, censuit: ut ei, qui rogatus esset, hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus, quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. Post quod senatusconsultum ipse heres onera hereditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommissio recipiebat partem hereditatis, legatarium partiarium loco erat, id est eius legatarium, cui pars bonorum legabatur. quæ species legati, Partitio vocabatur: quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. Unde quæ soluebant stipulationes inter heredem & partiarium legatarium interponi, eadem interponebantur inter eum, qui ex fideicommissio recepit hereditatem, & heredem, id est, ut lucrum & damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune esset.

Si non plus dodrante fideicommissum sit, actiones ex Trebelliano in fideicommissarium transeunt: sin amplius, tum heres, siquidem sua voluntate adierit, communia cum fideicommissario habet onera: sin à Prætorè coactus, omnium est expers: actionibus nimirum omnibus in alterum translatis.

v. Ergo si quidem non plus, quàm dodrantem heredi

hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hereditas, & in vtrunque actiones hereditariae pro rata parte dabantur: in heredem quidem iure civili: in eum verò, qui recipiebat hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano tanquam in heredem. At si plus, quam dodrantem, vel etiam totam hereditatem restituere rogatus esset, locus erat Pegasiano senatusconsulto: & heres, qui semel adierat hereditatem (si modò sua voluntate adierat) siue retinuerat quartam partem, siue retinere noluerat, ipse vniuersa onera hereditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis & pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium & heredem: si verò totam hereditatem restitueret, emptae & venditae hereditatis stipulationes interponebantur. Sed si recusabat scriptus heres adire hereditatem, ob id, quòd diceret eam sibi suspectam esse quasi damnosam: cauebatur Pegasiano senatusconsulto, vt desiderante eo, cui restituere rogatus esset, iussu Prætoris adiret, & restitueret hereditatem: perindèque ei & in eum, qui reciperet hereditatem, actiones darentur, ac iuris est, ex Trebelliano senatusconsulto. quo casu nullis stipulationibus est opus: quia simul & huic, qui restituit, securitas datur: & actiones here

nes hereditaria ei, & in eum transferuntur, qui recipit hereditatem, utroque senatusconsulto in hac specie concurrente.

Lege Iustiniani, Pegasiani vis in Trebellianum ita transfusa est, ut heres vel quartam, vel quod ei deest retinere, solutumve repetere possit: actiones autem pro rata communicentur. at si totam sponte coactusue restituit, omnium tum commodorum, tum incommodorum sit expers.

VI. Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes, & ipsi antiquitati displicuerunt, & quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenij Papinianus appellat, & nobis in legibus magis simplicitas, quam difficultas placet: ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus, quam differentiis utriusque senatusconsulti: placuit, exploso senatusconsulto Pegasiano, quod postea superuenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatusconsulto præstare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur: siue habeat heres ex voluntate testatoris quartam, siue plus, siue minus, siue nihil penitus: ut tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere, vel repetere solutum quasi ex Trebelliano senatuscon-

natusconsulto : pro rata portione, actionibus tam in heredem, quàm in fideicommissarium competentibus. si verò totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariæ actiones fideicommissario, & aduersus eum competant. Sed etiam id, quod præcipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, vt quando recusaret heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere, & omnes ad eum & contra eum transferre actiones : & hoc transposuimus ad senatusconsultum Trebellianum, vt ex hoc solo necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire, fideicommissarius desideret restitui sibi hereditatem, nullo nec damno, nec commodo apud heredem remanente.

Quæ superius de herede ex asse instituto dicta sunt, etiam ad eum qui ex parte institutus est, valent.

Nihil autem interest, vtrum aliquis ex asse VI I. heres institutus, aut totam hereditatē, aut pro parte restituere rogetur: an ex parte heres institutus, aut totam eam partem, aut partem partis restituere rogetur. Nam & hoc casu eadem obseruari præcipimus, quæ in totius hereditatis restitutione diximus.

Qui he

Qui hereditatē, partēque ex qua institutus est præcepta re, summāque aliqua, rebusque certis sibi legatis restituit, quamvis ea æque maximam hereditatis partem contineant, ad eum tamen nulla ex parte actiones hereditariæ pertinent: sed in solidum ad fideicommissarium transferuntur.

VIII. Si quis una aliqua re deducta, sine præcepta, quæ quartam continet (veluti fundo, vel alia re) rogatus sit restituere hereditatem: simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiet, perinde ac si quarta parte retenta, rogatus esset reliquam hereditatem restituere. sed illud interest, quòd altero casu, id est, cum deducta, sine præcepta aliqua re, restituitur hereditas, in solidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur: & res, quæ remanet apud heredem, sine ullo onere hereditario apud eum remanet, quasi ex legato ei adquisita. altero verò casu, id est, cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem, & restituit: scinduntur actiones, & pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium: pro quadrante remanent apud heredem. Quinetiam licet una re aliqua deducta, aut præcepta, restituere aliquis hereditatem rogatus sit, in qua maxima pars hereditatis contineatur: æquè in solidum transferuntur actiones: & secum

secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. Eadem scilicet interueniunt, & si duabus pluribusue deductis præceptisue rebus, restituere hereditatem rogatus sit. Sed & si certa summa deducta præceptæ, quæ quartam, vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. Quæ autem diximus de eo, qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus & ad eum, qui ex parte heres scriptus est.

Fideicommissum etiam is qui intestatò moriturus est, potest relinquere, fideicommissariùmque rogare, vt eandem rem vel aliam, reiue partem alteri restituat. l. 1. §. 2. & 3. cod.

Præterea intestatus quoque moriturus, **IX.** potest rogare eum, ad quem bona sua vel legitimo iure, vel honorario pertinere intelligit: vt hereditatem suam totam, partemue eius, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniam) alicui restituat: cum alioqui legata, nisi ex testamento, non valeant. Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, vt id rursum alij aut totum, aut ex parte, vel etiam aliquid aliud restituat.

Fides de fideicommissio præstando, quamuis sine scriptura & testibus data sit: adeò
tamen

ramen seruanda est, vt postquam de calumnia petitor iurauerit, heres vel iurare cogatur, vel recusans pro confesso habeatur. l. vlt. C. de fideic.

X. Et quia prima fideicommissorum cunabula à fide heredum pendent, & tam nomen, quàm substantiam. acceperunt: ideò diuus Augustus ad necessitatem iuris eadem traxit. Nuper & nos eundem principem superare contendentes, ex facto, quod Tribonianus vir excelsus ex quaestor sacri palatij nostri suggestit, constitutionem fecimus: per quam disposuimus, si testator fidei heredis sui commisit, vt vel hereditatem, vel speciale fideicommissum restituat, & neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero (qui in fideicommissis legitimus esse noscitur) possit res manifestari, sed vel pauciores, quàm quinque vel nemo penitus testis interuenerit: tunc siue pater heredis, siue alius quicumque sit, qui fidem heredis elegerit, & ab eo restitui aliquid voluerit: si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsecutam: si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iurauerit: necesse eum habere vel iusiurandum subire, quod nihil tale à testatore audiuerit, vel recusantem ad fideicommissi vel vniuersalis vel specialis solutio.

solutionem coartari, ne depereat vltima voluntas testatoris fidei heredis commissa. Eadem observari censuimus, & si à legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quòd si is, à quo relictum dicitur, confiteatur quidem aliquid à se relictum esse, sed ad legis subtilitatem decurrat, omnino solvere cogendus est.

DE SINGVLIS REBVS PER
FIDEICOMMISSARIVM
relictis.

TITVLVS XXIIII.

Rerum singularum fideicommissum, tum ab herede, tum à legatario relinqui potest.

Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere: veluti fundum, argentum, hominem, vestem, pecuniam numeratam: & vel ipsum heredem rogare, vt alicui restituat, vel legatarium, quamuis à legatario legari non possit.

Fideicommissum rerum singularum cuiuscunque in dominio sint, quatenus ex testamento perceptum est, debetur: rei autem alienæ æstimationem præstare satis est. l. 10. C. de leg. l. 40. D. de legat. 1.

o Potest

II. Potest autem non solum proprias res testator per fideicommissum relinquere: sed & heredis, aut legatarij, aut fideicommissarij, aut cuiuslibet alterius. Itaque & legatarius & fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei relicta sit: sed etiam de alia, siue ipsius, siue aliena sit. Hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit. nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere & prestare, aut æstimationem eius solvere.

Libertas etiam alieno seruo per fideicommissum relicta debetur: nam aut dominus, si quid ex testamento receperit, vendere cogitur, aut alia emendi facultas expectatur. l. 16. D. de fideicom. lib. l. 6. C. eod.

III. Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest, ut heres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius. nec interest, utrum de suo proprio seruo testator roget, an de eo, qui ipsius heredis, aut legatarij, vel etiam extranei sit. Itaque & alienus servus redimi, & manumitti debet. Quod si dominus eum non vendat, si modo

modò nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, perceperit: non statim extinguatur fideicommissaria libertas, sed differtur: quia possit tempore procedente, ubicunque occasio serui redimendi fuerit, præstari libertas.

Manumissus ex fideicommissò. manumissoris fit libertus: directò, testatoris: orcinusque appellatur: siquidem & testamèti & mortis tempore testatoris fuerit: verba item fideicommissorum propria exponuntur. l. 7. C. de fid. lib.

Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur, non testatoris fit libertus, etiam si testatoris seruus sit, sed eius, qui manumittit. At is, qui directò testamento liber esse iubetur, ipsius testatoris libertus fit, qui etiam Orcinus appellatur. Nec alius vllus directò ex testamento libertatem habere potest, quàm qui vtroque tempore testatoris fuerit, & quo faceret testamentum, & quo moreretur. Directa autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio seruum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. Verba autem fideicommissorum hæc maximè in vsu habentur: PETO, ROGO, VOLO, MANDO, FIDEI TVAE COMMITTO. quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in vnum congesta essent.

D E C O D I C I L L I S.

T I T V L V S X X V.

Vsus codicillorum ab Augusto primùm in Lentuli persona receptus, de Trebatij aliorumque Iurisconsultorum sententia comprobatus, propter longinquas peregrinationes, quibus commodè fieri testamenta non poterant, ab eodem Imperatore confirmatus est.

- I. **A**Nte Augusti tēpora cōstat codicillorum Aius in usu non fuisse, sed primus Lucius Lentulus (ex cuius persona etiam fideicommissa cœperunt) codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petijt per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et cum diuus Augustus voluntatem eius impleisset, deinceps reliqui eius auctoritatem secuti, fideicommissa præstabant: & filia Lentuli, legata, quæ iure non debebat, soluit. Dicitur autem Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, & quæsisse, an posset recipi hoc, nec absonans à iuris ratione codicillorum usus esset: & Trebatium suasisse Augusto, quòd diceret utilissimum & necessarium hoc ciuibz esse propter magnas & longas peregrinationes, quæ apud veteres

veteres fuissent: vbi si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quæ tempora cum & Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

Codicilli siue ab intestato facti, siue ab eo qui postea testatus nullam eorum mentionem fecit, nisi mutata eius voluntatem appareat, valent. l. 16. & 5. D. eod.

*Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed & intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant: Papinianus ait, non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. Sed diui Severus & Antoninus rescripserunt, ex ijs codicillis, qui testamentum præcedunt, posse fideicommissum peti: si appareat eum, qui postea testamentum fecit, à voluntate, quam in codicillis expresse-
rat, non recessisse.*

Hereditas per codicillos dari adimue, nisi fideicommissi modo, non potest: institutioni autem factæ neque conditionem, neque directam substitutionem licet adicere. l. 2. C. eod.

II I. *Codicillis autem hereditas, neq; dari, neque adimi potest, ne confundatur ius testamentorum & codicillorum: & ideo nec exhereditatio scribi. Directò autem hereditas codicillis, neque dari, neque adimi potest. nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur. Nec conditionem heredi instituto codicillis adijcere, neque substituere directò quis potest.*

Codicillos plures, idq; sine vllis solennibus facere ius est. l. 6. D. eod.

II I I. *Codicillos autem etiam plures quis facere potest, & nullam solennitatem ordinationis desiderant.*

I N S T I

INSTITVTIO-
NVM IVRIS D.
IVSTINIANI

LIBER III,

Ex partitione vsitata, & in scholis
inueterata, hinc incipit.

DE HEREDITATIBVS
QVAE AB INTESTATO
deferuntur.

TITVLVS XXVI.

Quot modis decessisse aliquis intestatò di-
catur: item ad quos primùm ex XII. Ta-
bulis intestatorum hereditates pertineāt.
l. i. D. de suis & legit.

INTESTATVS decessit, i.
qui aut omnino testamen-
tum non fecit, aut non iure
fecit: aut id, quod fecerat,
ruptum irritumue factum
est: aut si ex eo nemo heres
extiterit. Intestatorum autem hereditates ex

o 4 lege

lege Duodecim tabularum, primùm ad suos heredes pertinent. Sui autem heredes existimantur (vt & suprà diximus) qui in potestate morientis fuerunt: veluti filius filiæ, nepos neptis ex filio, pronepos pronepotis ex nepote, ex filio nato prognatus prognatæ. Nec interest, vtrum naturales sint liberi, an adoptiui.

Et spurij curiis ciuitatum dati, & qui ex contubernio quod postea cōiugium factum est, nati sunt, suorum ius obtinent. l. 10. & 11. C. de nat lib.

- II. Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem matrimonijs nō sunt progeniti, curijs tamen ciuitatum dati secundum diuinalium constitutionum, quæ super his posite sunt, tenorem, heredum suorum iura nanciscuntur. Necnon eos, quos nostræ amplexæ sunt constitutiones, per quas iussimus, vt si quis mulierem in suo contubernio copulauerit, non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, & ex ea liberos sustulerit: postea verò affectione procedente, etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, & filios vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos, & in potestate patris esse: sed etiam anteriores, qui & ijs, qui postea

postea nati sunt, occasionem legitimi nominis præstiterunt. Quod obtinere censuimus, etiam si non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce fuerint subtracti.

Sui ius iis tantum qui in testatoris familia primum ab eo gradum obtinent, & postumis qui nati eundem habituri erant, conceditur. l. 3. D. de iniust. test.

Ita demum tamen nepos neptisue, prone- III
pos proneptisue, suorum heredum numero sunt, si præcedens persona defierit in potestate parentis esse: siue morte id acciderit, siue alia ratione, velut emancipatione. Nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit: nepos ex eo, suus heres esse non potest. Idq; & in ceteris deinceps liberorum personis dictum intelligimus. Postumi quoque, qui si viuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt.

Ius sui & ignorantibus & furiosis conceditur. quod qui adepti sunt, continuare potius dominium, quam hereditatem acquirere videntur. l. 63. D. de acquiren. heredit. l. 11. de lib. & post.

Sui autem heredes fiunt etiam ignorantes. l. 111.

Et licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus nobis acquiritur, ex his causis et furiosis acquiri potest. Et statim morte parentis quasi continuatur dominium. Et ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis, cum etiam ignorantibus adquiratur suis heredibus hereditas. nec curatoris assensu acquiritur furioso, sed ipso iure.

Sui ius ei qui ab hostibus patre mortuo reuertitur, conceditur: ei verò cuius pater post mortem perduellionis damnatur, adimitur. l. 1. §. 3. De suis & legit.

v. Interdum autem, licet in potestate parentis, mortis tempore, suus heres non fuerit, tamen suus heres parenti efficitur: veluti si ab hostibus quis reuersus fuerit post mortem patris sui. ius enim postlimini hoc facit. Per contrarium euenit, ut licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat: veluti si post mortem suam pater indicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria eius damnata fuerit. suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedat: sed potest dici ipso quidem iure suum heredem esse, sed desinere.

E suis si quis suus esse desierit, eius in locum
infe

inferior succedit suus: ac proinde siue pari siue impari gradu sint, quibus hereditas debetur, ea nō in capita, sed in stirpes diuidetur. l. 2. & 3. C. de suis & legit.

Cum filius filiāue, & ex altero filio nepos ^{VL} neptisue existunt, pariter ad hereditatem aui vocantur: nec qui gradu proximior est, vltiorem excludit. Aequum enim esse videtur, nepotes neptēsque in patris sui locum succedere. Pari ratione, & si nepos neptisue sit ex filio, & ex nepote pronepos proneptisue, simul vocantur. Et quia placuit nepotes neptēsue, item pronepotes proneptēsue in parentis sui locum succedere: conueniens esse visum est, non in capita, sed in stirpes hereditatem diuidi: vt filius partem dimidiam hereditatis habeat, & ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam. Item, si ex duobus filiis nepotes neptēsue existant, ex altero vnus fortē aut duo, ex altero tres aut quatuor: ad vnum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres vel ad quatuor altera dimidia.

Tum demum suusne aliquis sit, quæritur, cum intestatō patremfam. decessisse constat, potest enim qui mortis tempore non erat, suus heres effici. l. 1. De suis & legit.

Cum

VII. Cū autem queritur, an quis suus heres
 existere possit: eo tempore querendum est,
 quo certum est aliquem sine testamento de-
 cessisse, quod accidit & destituto testamento.
 Hac ratione, si filius exheredatus fuerit, &
 extraneus heres institutus, & filio mortuo
 postea certum fuerit heredem institutum ex
 testamento non fieri heredem, aut quia noluit
 esse heres, aut quia non potuit, nepos aui suus
 heres existet: quia quo tempore certum est
 intestatum decessisse patremfamilias, solus
 inuenitur nepos. & hoc certum est. Et licet
 post mortem aui natus sit, tamen aui viuo cō-
 ceptus, mortuo patre eius, posteaque deserto
 aui testamento, suus heres efficitur. Planè si
 & cōceptus & natus fuerit post mortem aui,
 mortuo patre suo, desertoque postea aui testa-
 mento, suus heres aui non existet: quia nullo
 iure cognationis patrem sui patris attigit. Sed
 nec ille est inter liberos aui, quem filius eman-
 cipatus adoptauit. Hi autem, cū non sint
 vacat * sui (quantum ad hereditatem) liberi: ne-
 que bonorum possessionem petere possunt,
 quasi proximi cognati. Hac de suis heredibus.

Emancipati & suitatis & agnationis iure à
 lege x i i. Tab. spoliuntur: Prætor tamen
 iis bonorum possessionem siue soli sint,
 siue cum suis concurrant, concedit. l. 4.
 Si tab. test. null.

Emanc

Emancipati autem liberi, iure civili nihil VIII.
 iuris habent (neque enim sui heredes sunt,
 qui in potestate parentis esse desierunt) ne-
 que vlllo alio iure * per legem duodecim tabu- * præter
 larum vocantur. sed Prætor naturali æquita-
 te motus, dat eis bonorum possessionē VNDE
 LIBERI, perinde ac si in potestate parentis
 tempore mortis fuissent: siue soli sint, siue cum
 suis heredibus concurrant. Itaque duobus li-
 beris extantibus, emancipato vno, & eo, qui
 tempore mortis in potestate fuerit: sanè qui-
 dem is, qui in potestate fuit, solus iure civili
 heres est, & solus suus heres. sed cū emanci-
 patus beneficio Prætoris in partem admitti-
 tur, euenit, vt suus heres pro parte heres fiat.

Qui emancipati sese arrogandos extraneo
 dederunt, si patre viuo sui iuris fiant, ad
 eius admittuntur bona: sin mortuo, ab
 vtriusq; bonis excluduntur. l. 4. si tab. test.

At hi, qui emancipati à parente in adoptio- IX.
 nem se dederunt, non admittuntur ad bona
 naturalis patris quasi liberi: si modò, cū is
 moreretur, in adoptiua familia fuerint. Nam
 viuo eo emancipati ab adoptiuo patre, perinde
 admittuntur ad bona naturalis patris, ac si
 emancipati ab ipso essent, nec vnquam in ado-
 ptiua familia fuissent. Et conuenienter, quod
 ad adoptiuum patrem pertinet, extraneorum
 loco

loco esse incipiunt. Post mortem verò naturalis patris emancipati ab adoptiuo patre: & quantum ad hunc adoptiuum, æquè extraneorum loco fiunt: & quantum ad naturalis patris bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, esse in potestate patris adoptiui, ad quos bona naturalis patris pertineret, vtrum ad liberos eius, an ad adgnatos.

A patre naturali emancipati, à Prætorè ad eius bonorum possessionem admittuntur: ab adoptiuo verò, nequaquam. l. 4 D. si tab. test. null.

- x. Minus ergo iuris habet adoptiui filij, quàm naturales. Namque naturales emancipati, beneficio Prætoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdant: adoptiui verò emancipati, & iure civili perdunt gradum liberorum, & à Prætorè non adiuvantur, & rectè. naturalia enim iura civilis ratio perimere nō potest: nec quia desinunt sui heredes esse, possunt desinere filij filiaue, aut nepotes neptēsve esse. adoptiui verò emancipati, extraneorum loco incipiunt esse: quia ius noménque filij filiaue, quod per adoptionem consecuti sunt, alia civili ratione, id est emancipatione perdūt,

Præteritis liberis, siue sui, siue emancipati
sint, contra tabulas naturalis patris bonorum

norum possessio conceditur: at contra patris adoptiui tabulas, si ab eo emancipati sunt, non datur. L. I. D. de contr. tab.

Eadem hæc obseruantur, & in ea bonorū ^{XL} possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis præteritis, id est, neque hæredib. institutis, neque vt oportet exhereditis, prætor pollicetur. Nam eos quidem, qui in potestate parentis mortis tempore fuerint, & emancipatos vocat prætor ad eandem bonorum possessionem: eos verò, qui in adoptiua familia fuerint per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. Item adoptiuos liberos emancipatos ab adoptiuo patre, sicut ab intestato, ita longè minus contra tabulas testamenti ad bona eius non admittit: quia defuncti numero liberorum esse.

Qui in adoptiua familia sunt, ab eâve post patris mortem emancipati ordine cognatorum ad eius bonorum possessionem admittuntur. L. I. & l. 4. D. si tab. test.

Admonendi tamen sumus, eos, qui in adoptiua familia sunt, quive post mortem naturalis parentis ab adoptiuo patre emancipati fuerint: intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur: alia tamen parte vocari, scilicet qua cognati defuncti ^{XII.}

functi vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi, neque emancipati obſtent, neque agnatus quidem ullus interueniat. Antè enim Prætor liberos vocat tã ſuos heredes, quàm emancipatos: deinde legitimos heredes, dehinc proximos cognatos.

Lege Iuſtiniani, extraneo in adoptionem datus nihil iuris, nec in familia naturali deperdit, nec in adoptiua præter ſucceſſionẽ ab inteſtato acquirit: auo verò proauõve datus, antiqua omnia adoptionis iura conſequitur. l. pen. C. de adopt.

XII. *Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem à noſtra conſtitutione acceperunt, quam ſuper ijs perſonis compoſuimus, quæ à patribus ſuis naturalibus in adoptionem alijs dantur. Inuenimus etenim nonnullos caſus, in quibus filij & naturalium parentum ſucceſſionem propter adoptionem amittebant: & adoptione facile per emancipationem ſoluta, ad neutrius patris ſucceſſionem vocabantur. Hoc ſolito more corrigentes, conſtitutionem ſcripſimus, per quam definimus, quando parens naturalis filium ſuum adoptandum alij dederit, integra omnia iura ita ſeruari, atque ſi in patris naturalis poteſtate permanſiſſet: nec penitus adoptio fuiſſet ſubſecuta, niſi in hoc tantummodo caſu, vt poſſit ab inteſtato ad patris adoptionem*
ptini

ptiui venire successionem. Testamento autem ab eo facto, neque iure civili, neque pratorio, ex hereditate eius aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque inofficiosi querela instituta: cum nec necessitas patri adoptiuo imponatur, vel heredem eum instituere, vel exheredatum eum facere, vtpote nullo vinculo naturali copulatus, neque si ex Sabiniano senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nam & in eiusmodi casu, neque quarta ei seruatur, neque vlla actio ad eius persecutionem ei competit. Nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum suscepit. Vtroque enim iure tam naturali, quam legitimo in hanc personam concurrente: pristina iura tali adoptioni seruauimus, quemadmodum si paterfamilias sese dederit adrogandum. quæ specialiter & singulatim ex præfata constitutionis tenore possunt colligi.

Lege Iustiniani, ad intestatorum hereditates non minus qui ex muliebri, quam qui ex virili sexu prognati sunt, sine vlla tertiæ quartæue deductione, diuisione in stirpes facta, vocantur .l. ult. C. de suis & legit.

Item vetustas ex masculis progenitos plus XIIII. diligens, solos nepotes vel neptes, qui quæue

p

ex

ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabant successionem, & iuri adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, & pronepotes ex neptibus, cognatorum loco numerans, post agnatorum lineam eos vocabat, tam in aui vel proavi materni, quam in avia vel proavia, siue paternae siue maternae successionem. Divi autem Principes non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinqueret: sed cum nepotis & pronepotis nomen commune sit utrisque, tam qui ex masculis, quam qui ex foeminis descendunt: ideo eundem gradum & ordinem successionis eis donaverunt. Sed ut amplius aliquid sit eis, qui non solum naturae, sed etiam veteris iuris suffragiis mununtur: portionem nepotum, vel neptum, vel deinceps (de quibus supra diximus) paulo minuendam esse existimaverunt: ut minus tertia parte acciperent, quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum, vel avus paternus, siue maternus, quando foemina mortua sit, cuius de hereditate agitur: iisque (licet soli sint) advenantibus, adgnatos minime vocabant. Et quemadmodum lex duodecim Tabularum filio mortuo nepotes vel neptes, pronepotes vel proneptes in locum patris sui ad successionem aui vocat: ita & principalis dispositio in locum matris suae, vel aviae,

ania, eos cum iam designata partis tertiae diminutione vocat. Sed nos, cum adhuc dubitatio maneret inter adgnatos & memoratos nepotes, quartam partem substantiae defuncti adgnatis sibi vendicantibus ex cuiusdam constitutionis auctoritate: memoratam quidem constitutionem à nostro Codice segregauimus, neque inseri eam ex Theodosiano codice in eo concessimus. Nostra autem constitutione promulgata, toti iuri eius derogatum est: & sanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, & deinceps, superstitis, adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vendicare: ne hi, qui ex transfuersa linea veniunt, potiores quàm habeantur, qui recto iure descendunt. Quam constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem & tempora, & nunc sancimus: ita tamen, ut quemadmodum inter filios, & nepotes ex filio antiquitas statuit, non in capita, sed in stirpes diuidi hereditatem: similiter nos inter filios & nepotes ex filia, distributionem fieri iubeamus, vel inter omnes nepotes & neptes, & inter pronepotes & proneptes, & alias deinceps personas: ut utraque progenies, matris vel patris, auiae vel aui, portionem sine ulla diminutione consequatur: ut si fortè vnus vel duo ex vna parte, ex altera tres aut quatuor extent: vnus aut duo dimidiam, alteri

tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

DE LEGITIMA AGNATORVM SUCCESSIONE.

TITVLVS XXVII.

Hereditas intestati, si suus heres non extet, agnato proximo, etiam qui post illius mortem natus, aut per adoptionem agnatus factus est, lege xii. Tab. defertur. l. i. & 2. D. de suis & legit.

I. **S**I nemo suus heres, vel eorum, quos inter suos heres prætor, vel constitutiones vocant, existat, qui successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim Tabularum ad agnatum proximum pertinet hereditas. Sunt autem agnati (ut primo quoque libro tradidimus) cognati, per virilis sexus personas cognatione coniuncti, quasi à patre coniuncti. Itaque ex eodem patre nati fratres, agnati sibi sunt, qui & consanguinei vocantur: nec requiritur, an etiam eandem matrem haberint. Item patruus fratris filio, & inuicem is illi agnatus est. Eodem numero sunt fratres patruales, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. Quare

ratione etiam ad plures gradus agnationis peruenire poterimus. Ii quoque, qui post mortem patris nascuntur, iura consanguinitatis nanciscuntur. Non tamē omnibus simul agnatis dat lex hereditatem: sed is, qui tunc proximio gradu sunt, cum certū esse cōperit aliquem intestatum decessisse. Per adoptionem quoque agnationis ius consistit: veluti inter filios naturales, & eos, quos pater eorum adoptauit. Nec dubium est, quin improprie consanguinei appellentur. Item si quis ex ceteris agnatis tuis: veluti frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu est, adoptauerit aliquem, agnatos inter tuos esse nō dubitatur.

Iustiniani lege, intestatorum hereditates agnatis fœminis, æquē ac maribus, exemplo xii. Tab. deferuntur: cū antea solæ sorores, iure ciuili remotiores, Prætoris beneficio, cognatorum ordine succederent. l. pen. & ult. C. de legit. hered.

Ceterū inter masculos quidem agnationis iure hereditas, etiam si longissimo gradu sint, vltro citroque capitur. Quod ad fœminas verò attinet: ita placebat, vt ipsæ consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint: vltcrius non capiant. masculi autem ad earum hereditates (etiam si longissimo gradu sint) admittantur. Qua de caussa fratris tui aut patruus tui filia, vel amita tuæ hereditas

ad te pertinebat: tua verò ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita iura constitui, ut plerunque hereditates ad masculos confluerent. Sed quia sanè iniquum erat, in uniuersum eas quasi extraneas repelli: Prætor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur. ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque agnatus ullus, neque proximior cognatus interueniat. Et hæc quidem, lex duodecim Tabularum nullo modo introduxit: sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes agnatos, siue masculos, siue feminas, cuiuscunque gradus, ad similitudinē suorum inuicem ad successionem vocabat. Media autem iuris prudentia, quæ erat quidē lege duodecim Tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior: subtilitate quadam excogitata, præfatam differentiam inducebat, & penitus eas à successionē agnatorum repellibat, omni alia successionē incognita: donec Prætores paulatim asperitatē iuris civilis corrigentes, siue quod deerat, adimplentes, humilino proposito alium ordinem suis edictis addiderunt: & cognationis linea proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionē eas adiunabant, & pollicebantur his bonorum possessionem, quæ **VNDE COGNATI** appellat

pellatur. Nos verò legem duodecim Tabularum sequentes, & eius vestigia in hac parte conseruantes: laudamus quidem Pratores suæ humanitatis, non tamen eos in plenum huic causse mederi inuenimus. Quare etenim vno eodemque gradu naturali concurrente, & agnationis titulis: tam in masculis, quàm in feminis æqua lance constitutis: masculis quidem dabatur ad successionē venire omnium agnatorum, ex agnatis autem mulieribus nulli penitus, nisi soli sorori, ad agnatorum successionem patebat aditus? Ideò nos in plenum omnia reducentes, & ad ius duodecim Tabularum eandem dispositionem exequantes: nostra constitutione sancimus, omnes legitimas personas, id est, per virilem sexum descendentes (siue masculini generis, siue foeminini sint) simili modo ad iura successionis legitimæ ab intestato vocari secundum sui gradus prerogatiuam: nec ideò excludendas, quia consanguinitatis iura, sicut germanæ, non habent.

Iustiniani lege, auunculi hereditas non minus vterinæ consanguineæque sororis, quàm fratris liberis, diuisione in stirpes facta deferitur.

Hoc etiam addendum nostræ constitutioni
existimauimus, ut transferatur vnus tantummodò gradus à iure cognationis in legi-

timam successionem: vt non solum fratris filius & filia (secundum quod iam definiuimus) ad successionem patru sui vocentur: sed etiam germanæ consanguineæ, vel sororis uterine filius & filia soli, & non deinceps personæ vnà cum his ad iura auunculi sui perueniant: & mortuo eo, qui patruus quidem est sui fratris filijs, auunculus autem sororis suæ soboli, simili modo ab utroque latere succedant: tanquam si omnes ex masculis descendentes, legitimo iure veniant, scilicet vbi frater & soror superstites non sunt. His etenim personis præcedentibus, & successionem admittentibus: cæteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hereditate non in stirpes, sed in capita diuidenda.

Si paterfam. intestatò moritur, qui proximus agnatorum gradus est: aut, si etiam vnicus est, ad hereditatem admittitur. l. 2. D. de suis & legit.

IIII. Si plures sint gradus agnatorum, aperte lex duodecim Tabularum proximum vocat. Itaque si (verbi gratia) sint defuncti frater, & alterius fratris filius, aut patruus, frater potior habetur. Et quamuis singulari numero vsa lex proximum vocet: tamen dubium non est, quin si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur. Nam & proprie proximus ex pluribus

pluribus gradibus intelligitur: & tamen non dubium est, quin licet vnus sit gradus agnatorum, pertineat ad eos hereditas.

Nulla testamento facto, proximus ex mortis tempore spectatur: facto verò tum demum, cum destitutum esse testamentum constiterit. l. 2. D. de suis & legit.

Proximus autem, siquidem nullo testamento facto quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cuius de hereditate queritur. Quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit, nullum ex testamento heredem extitutum. tunc enim proprie quisque intestatus decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spacio temporis saepe accidit, vt proximior mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus.

Lege Iustiniani, in agnatorum hereditatibus successio permittitur: cum olim ad tutelam tantum ex lege XII. Tab. permitteretur à Prætoribus, ita vt ordine cognatorum accederent. l. 2. De suis & leg.

Placebat autē in eo genere, percipiendarum.

p s

hered

hereditatum successionem non esse: id est, ut quamvis proximus, qui secundum ea quae diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreuerit hereditatem, aut antequam adeat decesserit: nihilo magis legitimo iure sequentes admittantur. Quod iterum Praetores imperfecto iure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant: sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote agnationis iure eis recluso. Sed nos nihil perfectissimo iuri deesse cupientes, nostra constitutione sanximus, quam de iure patronatus humanitate suggerente protulimus, successionem in agnatorum hereditatibus non esse eis denegandam: cum satis absurdum erat, quod cognatis a Praetore apertum est, hoc agnatis esse reclusum: maximè cum in onere quidem tutelarum & primo gradu deficiente, sequens succedit: & quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum.

Lege Iustiniani, pater ad emancipati filij hereditatem omnimodo vocatur: cum olim non nisi fiducia contracta ad eam admitterentur. l. ult. C. de emancip. lib.

¶ II. Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem, ac deinceps

deinceps emancipat. quod ex nostra constitutione omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur quasi contracta fiducia fieri: cum apud antiquos non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumississet.

DE SENATVSCONSVLTO

TERTVLLIANO.

TITVLVS XXVIII.

Tertulliano S. C. mater ingenua, quamvis filiafa. ius trium liberorum habens, libertina quatuor, ad liberorum intestatorum hereditatem admittitur: vetere iure tum XII. tab. tum prætorio, tum Claudij, Cæsaris sublato. l. 2. & passim D. eod.

L Ex duodecim Tabularum ita stricto iure 1. utebatur, & præponebat masculorum progeniem: & eos, qui per scæminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem & filium filiâne vltro citroque hereditatis capiendæ insdaretur: nisi quod Prætores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione VNDECOGNATI accommodata, vocabant. Sed hæ iuris angustie postea emendatae sunt. Et primus quidem diuus Claudius matri ad solatium liberorum

berorum amissorum, legitimam eorum detulit hereditatem. Postea autem senatusconsulto Tertulliano, quod diui Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam auiæ deferenda cautum est: ut matre ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumque admittatur intestatò mortuorum, licet in potestate parentis sit: ut scilicet cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat hereditatem, cuius iuri subiecta est.

Filio mortuo, sui: filia verò, liberi præferuntur matri. virovis mortuo pater, (non etiam auus) item cōsanguineus, siue solus sit, siue cum eo soror, eidem præferuntur: at consanguinea sola pariter cum matre succedit. l. 2. D. eod.

- II. Præferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quæque suorum loco sunt, siue primi gradus, siue vltioris. Sed & filia suæ mortuæ filius vel filia præponitur ex constitutionibus matri defunctæ, id est, auiæ suæ. Pater verò vtriusque, non etiam auus & proauus matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus tam filij quam filia excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum ma

cum matre admittebatur. Sed si fuerant frater & soror consanguinei, & mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat: communis autem erat hereditas ex æquis partibus, fratribus & sororibus.

Lege Iustiniani, legitima liberorum hereditas, eaque solida, matri cuius conceditur. ita tamen, vt si sorores aliquæ sint, semissem auferant: sin fratres, aut soli, aut cum sororibus tum in capita diuidatur hereditas. l. 2. C. de iur. lib. l. ult. C. ad Tertyll.

Sed nos constitutione, quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subueniendum esse existimauimus: respicientes ad naturam, & puerperium & periculum, & sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in eius admitti detrimentum. si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit: immerito defraudabatur successione suorum liberorum. quid enim peccauit, si non plures, sed paucos peperit? Et dedimus ius legitimum plenum matribus, siue ingenuis, siue libertinis, & si non ter enixæ fuerint, vel quater, sed eum tantum vel eam, quæ uel morte intercepti sunt, vt & sic vocentur ad liberorum suorum legitimam successionem. Sed cum antea constitutiones iura legitima.

mae successionis perscrutantes, partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant, nec in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in alijs autem contrarium faciebant: nobis visum est recte & simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, & sine vlla diminutione filiorum suorum successionem accipere: excepta fratris & sororis persona, siue consanguinei sint, siue sola cognationis iura habentes: ut quemadmodum eam toti alij ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres & sorores, siue legitimi sint, siue non, ad capiendas hereditates simul vocemus: ita tamen, ut si quidem sola sorores adgnatae vel cognatae, & mater defuncti vel defunctae supersint: dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant. Si vero matre superstite & fratre vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, siue legitima, siue sola cognationis iura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas.

Mater quae liberis tutores non postulat, ab eorum impuberum hereditate excluditur: Tertullianum autem etiam in matre, quae vulgò concepit, valet. l. 2. §. 15. D. de iust. & legit. ad sc. 7. a. 61.

Sed

Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli consulere; scituris eis, quod si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti, vel excusati intra annum petere neglexerint: ab eorum impuberum morientium successione meritò repellentur. Licet autem vulgò quæsitus sit filius, filiæque: potest tamen ad bona eius mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti.

DE SENATVSCONSVLTO ORPHITIANO.

TITVLVS XXIX.

Liberi quamuis in potestate sint, ex Orfitiano S. C. matri intestatæ uccedunt: nepotes verò, ex Imp. constitutionibus. l. r. D. vnd. cogn.

Per contrarium autem fit, ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur ex senatusconsulto Orphitiano, quod Orphitio & Rufo consulibus effectum est, diui Marci temporibus: & data est tam filio quàm filiæ, legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sint: & præferuntur consanguineis & agnatis defunctæ matris. Sed cum ex hoc senatusconsulto nepotes & neptes ad auia successionem legitimo iure non vocarentur: postea hoc constitutionibus principalibus emendatum

datum est, vt ad similitudinem filiorum filiarumque & nepotēs & neptes vocentur.

Hoc S. C. etiam ad emancipatos vulgòque quæsitos liberos pertinet. l. i. D. eod:

II. Sciendum autem est, huiusmodi successiones quæ ex Tertulliano & Orphitiano deferuntur, capitis deminutione non perimuntur: propter illam regulam, qua nouæ hereditates legitimæ capitis deminutione non pereunt, sed illæ solæ quæ ex lege duodecim Tabularum deferuntur. Nouissimè sciendum est, etiam illos liberos qui vulgò quæsitæ sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti.

Destituto à quibusdam testamento, pars eorum reliquis accrescit. l. 9. D. de suis & legit.

III. Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatē, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis, qui adierint, adcrefcit illorum portio: & licet antè decesserint, quàm accresceret; ad heredes tamen eorum pertinet.

DE SVCCESIONE COGNATORVM.

TIT. XXX.

Post suos & agnatos, quæ ius eorum obtinent,

nent, à Prætorē agnati emancipati admittuntur: ab Anastasio verò, emancipati fratres & sorores reliquis agnatis omnibus anteponuntur. l. i. D. vñd. cogn. l. vlt. C. de legit. hered.

Post suos hæredes, eosque, quos inter suos i. hæredes Prætor & constitutiones vocant, & post legitimos (quorum numero sunt adgnati, & hi, quos in locum adgnatorum tam supradicta senatusconsulta, quam nostra erexit constitutio) proximos cognatos Prætor vocat, qua parte naturalis cognatio spectatur. nam adgnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex Lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed à Prætorē tertio ordine vocantur: exceptis solis tantummodo fratre & sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constitutis, vocat quidem ad legitimam fratris hæreditatem, siue sororis: non æquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere. Alijs vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen antepōnit eos, & proculdubio cognatis.

Per fœminā cognati post suos & legitimos,

q . . . à Præ

à Prætorè admittuntur, eoque in numero liberi ex adoptiva familia ad naturalis patris hereditatem locantur. l. 1. D. vnd. cog.

- II.** Eos etiam, qui per fœminini sexus personas ex transverso cognatione iunguntur, tertio gradu, proximitatis nomine Prætor ad successionem vocat. Liberi quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.

Vulgò quæsitæ neque consanguineorum neque agnatorum, sed cognatorum ordine ad bonorum possessionem admittuntur. l. 4. vnd. cogn.

- III.** Vulgò quæsitos, nullos habere agnatos, manifestum est: cum agnatio à patre sit, cognatio à matre. hi autem nullum patrem habere intelliguntur. Eadem ratione ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse: quia consanguinitatis ius, species est agnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut ex matre cognati sunt. Itaque omnibus istis ex ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur.

Agnati etiam ex decimo, cognati ex septimo tam

motantum gradu ad bonorum possessionem admittuntur. l. 9. vnde cogn.

Hoc loco & illud necessario admonendi IIII.
sumus, agnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem, & si decimo gradu sit, siue de lege duodecim Tabularum queramus, siue de edicto, quo Prætor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. Proximitatis verò nomine ijs solis Prætor promittit bonorum possessionem, qui vsque ad sextum gradum cognationis sunt, & ex septimo, sobrino sobrinæque nato natæue.

DE GRADIBVS COGNATIONIS.

TITVLVS XXXI.

Ordo supra Titij caput directus, parentes eius continet: sub eodem subiectus, liberos: à lateribus agnatos cognatosque complectitur. l. 1. D. eod.

Hoc loco necessarium est exponere, quem-
admodum gradus cognationis numerentur. Quæ in re in primis admonendi sumus, cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transuerso, quæ etiam à latere dicitur. Superior cognatio est parentum, inferior liberorum ex transuerso fratrum sororumue, & eorum, qui quæue ex his generantur:

& conuenienter patruus, amita, auunculi, matertera. Et superior quidem & inferior cognatio à primo gradu incipit. at ea, quæ ex transuerso numeratur, à secundo.

Qui primo, secundo, tertioque gradu sint: item quis patruus, auunculus, amita, matertera dicatur. l. vlt. eod.

II. Primo gradu est suprâ pater, mater: infrâ, filius, filia. Secundo suprâ, auus, auia: infrâ, nepos, neptis: ex transuerso, frater, soror. Tertio suprâ, proauus, proauia: infrâ, pronepos, proneptis: ex transuerso, fratris sororisq; filius, filia: & conuenienter patruus, amita, auunculus, matertera. Patruus, est frater patris, qui Græcè *πατὴρ* vocatur. Auunculus, est frater matris, qui apud Græcos propriè *μητὴρ* appellatur: & vterque promiscuè *θεῖος* dicitur. Amita, est patris soror, Matertera verò, matris soror: vtraq; *θεῖα*, vel apud quosdam *τῆθίς* appellatur.

Quæ personæ quarto gradu sint: item qui consobrini, amitini, patruelesque dicantur. l. i. & vlt. eod.

III. Quarto gradu suprâ, abauus, abauia: infrâ, abnepos, abneptis: ex transuerso, fratris sororisque nepos, neptisue: & conuenienter patruus magnus, amita magna: id est, auus frater

frater & soror. item auunculus magnus, & matertera magna: id est, auie frater & soror. item consobrinus, consobrina: id est, qui quæue ex sororibus aut fratribus progenerantur. Sed quidam rectè consobrinos eos propriè dici putant, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos: eos verò qui ex duobus fratribus progenerantur, propriè fratres patrueles vocari. Si autem ex duobus fratribus filie nascuntur, sorores patrueles appellari. At eos qui ex fratre & sorore progenerantur, amitinos propriè dici putant. Itaque amita tuæ filij, consobrinum te appellant, tu illos amitinos.

Quæ personæ quintum vsquequaque gradum occupent: item qui propius sobrino dicantur. l. ult. eod.

Quinto gradu suprà adauus, adauia: in- I I I I.
fratres adnepos, adneptis: ex transuerso fratris sororisque pronepos, proneptis: & conuenienter propatruus, proamita, id est, proauis frater & soror: & proauunculus & promatertera, id est, proauie frater & soror. Item fratris patrueles, vel sororis patrueles, consobrini & consobrinae, amitini & amitinae filius filia: propior sobrino, propior sobrina. hi sunt patrui magni, amita magnæ, auun-

culi magni, matertera magna filius filia.

Quæ personæ sexto in gradu sint: item qui
Sobrini appellentur. l. ult. cod.

- V. Sexto gradu sunt, *suprà tritavus, tritavia:*
infra trinepos, trineptis: ex transverso fratris
sororisque abnepos, abneptis: & conuenien-
ter abpatruus, abamita, id est, abavi frater
& soror: abauunculus, abmatertera, id est,
abavie frater & soror. Item fratris patruelis,
sororis patruelis, consobrini, consobrina, ami-
tini, amitina nepos, neptis. Item propatruus,
proamita, proauunculus, promatertera filius,
filia: item sobrini, sobrina, id est, qui quæve
ex fratribus vel sororibus, patruelibus vel
consobrinis vel amitinis progenerantur.

Reliquos gradus singularum personarum
adiunctione multiplicari, omnemque hanc
graduum in eundem rationem facilius
ex ipsa figura intelligi.

- VI. Hactenus ostendisse sufficiat, quemadmo-
dum gradus cognationis numerentur. Namque
ex his palam est intelligere, quemadmodum
ulteriores quoque gradus numerare debeamus:
quippe semper generata persona gradum ad-
iungat, ut longe facilius sit respondere, quoto
quisque gradu sit, quam propria cognationis
appel

appellatione quenquam denotare. Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur. Sed cum magis veritas oculata fide, quam per aures animis hominum infigatur: ideo necessarium duximus, post narrationem graduum, eos etiam presenti libro inscribi, quatenus possint & auribus, & oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

Iustiniani lege nati ex seruis, si manumissi manumissis parentibus superstites sint, ius idem tum in illorum, tum in fratrum sororumque omnium intestatorum hereditatibus obtinent. quod ij qui ex iustis nuptiis suscepti sunt. l. i. C. de iur. patron.

Illud certum est, ad seruiles cognationes illam partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio permittitur, non pertinere: nam nec vlla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostra constitutione, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum, atque nube plenum, & undique confusum fuerat) & hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis in seruili constitutus consortio, liberum vel liberos habuerit. siue ex libera, siue ex seruili conditionis muliere: vel contra serua mulier ex libero vel seruo habuerit liberos

cuiuscunque sexus : & ad libertatem his peruenientibus, ij qui ex seruili ventre nati sunt, libertatem meruerint : vel dum mulieres liberae erant, ipsi in seruitute eos habuerint, & postea ad libertatem peruenerint : vt hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius successionem mutuam vocauimus : ex illa lege specialiter eos vocantes, siue soli inueniantur, qui in seruitute nati, & postea manumissi sunt : siue vnà cum alijs, qui post libertatem parentum concepti sunt : siue ex eodem patre, & eadem matre, siue ex alijs qualicunque copulatione nati sunt : ad similitudinem eorum qui ex iustis nuptijs procreati sunt.

Ius hereditatis ab intestato capiendae prius ex ordinis à lege praescripti, tum ex graduum ratione aestimatur. l. 7. & 9. C. de legit. hered.

VIII. Repetitis itaque omnibus quae iam tradidimus, apparet, non semper eos qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari : eoque amplius, ne eum quidem qui proximior sit cognatus, semper potiozem esse. Cum enim prima causa sit suorum heredum, quosque

que inter suos heredes iam enumerauimus: apparet, pronepotem vel abnepotem defuncti potio- rem esse, quàm fratrem aut patrem matrémque defuncti: cùm alioqui pater quidem & mater (vt supra quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater verò secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognationis, & abnepos quarto. Nec interest, in potestate morientis fuerit, an non, quòd vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex foeminino sexu propagatus est.

Graduum cognationis ratio tum demum habetur, cùm neque sui, neque agnati integro capite vlli sunt: fratres tamen & sorores, quamuis diminuto capite, cæteris agnatis præferuntur. l. 5. l. 7. & l. pen. C. de legit. heredib.

Amotis quoque suis heredibus, quòsque inter suos heredes vocari diximus: agnatus, qui integrum ius habet agnationis, etiamsi longissimo gradu sit, plerunque potior habetur, quàm proximior cognatus. Nam patruus nepos vel pronepos auunculo vel matertera præfertur. Toties igitur dicimus aut potio- rem haberi eum qui proximio- rem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos qui cognati sunt, quoties neque suorum heredes, quique inter suos heredes sunt, neque

agnationis iure aliquis præferri debeat secundum ea, quæ tradidimus: exceptis fratre & sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur: qui etsi capite deminuti sunt, tamen præferuntur ceteris ulterioris gradus agnatis.

DE SVCCESIONE LIBERTORVM.

TITVLVS XXXII.

Lege xii. Tab. patronus ad liberti hereditatem, nisi cum intestato, ac sine suis heredibus decessisset, non vocabatur. l. 3. D. de suis & legit.

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum suum impunè testamento præterire. nam ita demum lex duodecim Tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, nullo suo herede relicto. Itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela. si verò adoptivus filius fuisset, apertè iniquum erat, nihil iuris patrono superesse.

Edicto

Edicto Pratoris, semis bonorum liberti,
 siue testati, siue etiam (cùm adoptiuum
 tantum suum heredem haberet) intestati,
 patrono tribuitur: cui liberi naturales
 etiam emancipati, nisi exheredati sint,
 officiant. l. i. & passim De bon. lib.

Qua de caussa postea Pratoris edicto hac IX.
iuris iniquitas emendata est. siue enim facie-
bat testamentum libertus: iubebatur ita te-
stari, vt patrono partem dimidiam bonorum
suorum relinqueret. & si aut nihil, aut minus
parte dimidia reliquerat, dabatur patrono
contra tabulas testamenti partis dimidiæ bo-
norum possessio. Siue intestatus moriebatur,
suo herede relicto filio adoptiuo: dabatur æquæ
patrono contra hunc suum heredem, partis
dimidiæ bonorum possessio. Prodesse autem
liberto solebant ad excludendum patronum
naturales liberi, non solum quos in potesta-
te mortis tempore habebat, sed etiam eman-
cipati, & in adoptionem dati: si modò ex ali-
qua parte scripti heredes erant, aut præteriti
contra tabulas bonorum possessionem ex edi-
cto petierant. nam exheredati, nullo modo
repellebant patronum.

Lege Papia, patronus eius qui H S. centum
 millium rem habebat, si is minus tribus
 liberis reliquisset, siue testatus, siue in-
 testa

testatus decessisset, virilem partem obtinebat.

III. Postea lege Papia adauēta sunt iura patronorum, qui locupletiores libertos habebāt. Cautum est enim, vt ex bonis eius qui sester-tium centum patrimonium reliquerat, & pau-ciores quā tres liberos habebat, siue is testa-mento facto, siue intestatus mortuus erat, vi-rilis pars patrono deberetur. Itaque cū vnū quidem filium filiāve heredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur pa-trono, ac si is sine vllō filio filiāve * intesta-tus decessisset. cū verò duos duāsve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono. si tres reliquerat, repellebatur patronus.

Iustiniani lege, patronus in bonis liberti non centenarij testati, ius habet nullum: intestati ius antiquum, at in bonis centenarij sine liberis ac testamento mortui, ius antiquum: testatò mortui, si vel libe-ros non habeat, vel eos exheredarit, trien-tem purum liquidūque auferet.

III. Sed nostra constitutio, quam pro omni na-tione, græca lingua compendioso tractatu ha-bito, composuimus, ita huiusmodi causam de-finiuit: vt si quidem libertus vel liberta mi-nores centenarijs sint, id est minus * centum
* mille aureis habeant substantiam (sic enim legis
Papie

Papiae summam interpretati sumus, vt pro
 * mille sestertijs vnus aureus computetur) * centum
 nullum locum habeat patronus in eorum suc-
 cessione, si tamen testamentum fecerint. Sin
 autem intestati decesserint, nullo liberorum
 relicto: tunc patronatus ius (quod erat ex le-
 ge duodecim tabularum) integrum reserua-
 uimus. Cum verò maiores centenarijs sint, si
 heredes vel bonorum possessores liberos ha-
 beant, siue vnum, siue plures, cuiuscunque se-
 xus vel gradus: ad eos successiones parentum
 deduximus, omnibus patronis vna cum sua
 progenie semotis. Sin autem sine liberis deces-
 serint, si quidem intestati, ad omnem heredi-
 tatem patronos patronasque vocauimus. si
 verò testamentum quidem fecerint, patronos
 autem aut patronas praterierint, cum nullos
 liberos haberent, vel habentes eos exhereda-
 uerint, vel mater siue auus maternus eos prae-
 terierint, ita vt non possint argui inofficiosa
 eorum testamenta: tunc ex nostra constitu-
 tione per bonorum possessionem contra tabu-
 las, non dimidiam (vt antea) sed tertiam par-
 tem bonorum liberti consequantur: vel quod
 deest eis, ex constitutione nostra repleatur, si
 quando minus tertia parte bonorum suorum
 libertus vel liberta eis reliquerit: ita sine one-
 re, vt nec liberis liberti libertaue ex ea parte
 legata vel fideicommissa praestentur, sed ad
 coher

coheredes eorum hoc onus redundet.

Lege Iustiniani ad libertorum successionem & patroni, & eorum liberi, cognatique ad quintum usque gradum ita vocantur, ut inter liberos & cognatos proximiores præferantur, hereditasque in capita diuidatur. l. i. De iur. patr.

v. Multis alijs casibus à nobis in præfata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi dispositionem iuris perspeximus: ut tam patroni patronæq; , quam liberi eorum, necnon qui ex transverso latere veniunt, usque ad quintum gradum ad successionem libertorum vocentur: sicut ex ea constitutione intelligendum est, ut si eiusdem patroni vel patronæ, vel duorum vel duarum pluriusve liberi sint: qui proximior est, ad liberti seu libertæ vocetur successione, & in capita, non in stirpes diuidatur successio. eodem modo & in ijs qui ex transverso latere veniunt, seruando. Penè enim consonantia iura ingenuitatis & libertinitatis in successione fecimus.

Ex Iustiniani constitutione, abrogato iure legis Iuniæ, S. C. Largiani, Traianique edicti, libertorum omnium vna eademque cōditio est, ut omnes æquabiliter ciuitate Rom. fruatur. l. i. C. de lat. lib. coll.

Sed hæc de ijs libertinis hodie dicenda sunt, vbi
qui in ciuitatem Romanam peruenerint, cum
nec sint alij liberti: simul & Dediticijs &
Latinis sublati, cum Latinorum legitimæ suc-
cessionibus nullæ penitus erant. quia licet vt li-
beri vitam suam peragebāt, attamen ipso vl-
timo spiritu simul animam atque libertatem
amittebant, & quasi seruorum, bona eorum
iure quodammodo peculij ex lege Iunia ma-
numissores detinebant. Postea verò senatus-
consulto Largiano cautum fuerit, vt liberi
manumissoris non nominatim exheredati fa-
cti, extraneis heredibus eorum in bonis Lati-
norum preponerentur. Quibus etiam super-
uenit diui Traiani edictum, quod eundem ho-
minem, si inuito vel ignorante patrono ad ci-
uitatem Romanam venire ex beneficio Prin-
cipis festinarat, faciebat quidem viuum ciuem
Romanum, Latinum verò morientem. Sed no-
stra constitutione propter huiusmodi condi-
tionum vices, & alias difficultates, cum ipsis
Latinis etiam legem Iuniam, & senatuscon-
sultum Largianum, & edictum diui Traia-
ni, in perpetuum deleri censuimus, vt omnes
liberti ciuitate Romana fiantur. & mirabi-
li modo quibusdam adiectionibus ipsas vias
quæ in Latinitatem ducebant, ad ciuitatem
Romanam capiendam transposuimus.

DE

DE ASSIGNATIONE
LIBERTORVM.

TITVLVS XXXIII.

Licet patronis vni è suis liberis ita libertum
libertamve aliquam assignare, vt ei soli
hereditas eius debeat: ad quam tamen,
isto sine liberis mortuo, reliqui admittan-
tur. l. i. D. eod.

I. **I**N summa (quod ad bona libertorum atti-
net) admonendi sumus, censuisse senatum
vt quamuis ad omnes patroni liberos, qui eius-
dem gradus sunt, equaliter bona libertorum
pertineant: tamen liceret parenti, vni ex libe-
ris assignare libertum, vt post mortem eius
solus is patronus habeatur, cui assignatus est:
& ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bo-
na, nulla assignatione interueniente, pariter
admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant:
sed ita demum pristinum ius recipiant, si is
cui assignatus est, decesserit, nullis liberis re-
lictis. Nec tantum libertum, sed etiam liber-
tam: & non tantum filio, nepotivæ, sed etiam
filie neptivæ assignare permittitur.

Assignandi potestas ei demum qui plures
in potestate liberos habeat permittitur:
nam emancipatione ius illud amittitur.
assignatio autem fieri quibusque ver-
bis potest. l. i. & 7. D. eod.

Datur autem hæc assignandi facultas ei, II. qui duos pluresue liberos in potestate habebit, ut eis quos in potestate habet, assignare libertum libertamue liceat. Vnde quærebatur, si eum cui assignauit, postea emancipauerit: num evanescat assignatio. Sed placuit, evanescere: quod & Iuliano & alijs plerisque visum est. Nec interest, testamento quis assignet, an sine testamento: sed etiam quibuscunque verbis patronis hoc permittitur facere, ex ipso senatusconsulto, quod Claudianis temporibus factum est, Suellio Ruso & Osterio Scapula Consulibus.

DE BONORVM POSSESSIONIBVS.

TITVLVS XXXIIII.

Bonorum possessio à Prætore iuris veteris tum emendandi, tum confirmandi causa instituta est: eaque non tantum ab intestato, sed etiam ex testamento defertur.
l. 6. D. de bon. posses.

IVs bonorum possessionis introductum est à I. prætore emendandi veteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo Prætor emendauit, sicut supra dictum est: sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus postumus heres fue
rit

rit institutus: quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat: honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum à Pratore adiunbatur. sed & is à nostra constitutione hodie rectè heres instituitur, quasi & iure civili nō incognitus. Aliquando tamen, neque emendandi, neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmādi gratia Prator pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque qui rectè testamento facto heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem. Item ab intestato suos heredes & agnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed & remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hereditas iure civili.

Quibus Prator sua sponte bonorum possessionem dedit, ij non heredes, sed bonorum possesores appellantur, heredūque locum obtinent. idque Prator ad ius percipiendarum hereditatum amplificandum instituit.

II. Quos autem solus vocat Prator ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt: nam Prator heredem facere non potest. per legem enim tantum, vel legi similem iuris constitutionem heredes fiunt: veluti per senatusconsulta & constitutiones principales. sed cum

eis Prætor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur, & vocantur bonorum possessores. Adhuc tamen & alios complures gradus Prætor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim Tabularum ius percipiendarum hereditatum, Prætor ex bono & æquo dilatauit.

Bonorum possessiones ex testamento dantur: contra tabulas, & secundum tab. ab intestato autem, octo: vnde liberi, vnde legitimi, vnde decem personæ: vnde cognati qui ex familia, vnde patroni, eorumque liberi & parentes: vnde vir & vxor, vnde cognati manumissoris.

Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hæc. Prima, quæ præteritis liberis datur, vocaturque CONTRA TABVLAS. Secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus Prætor pollicetur, idèoque vocatur SECUNDVM TABVLAS. Et cum de testamētis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primo loco suis heredibus, & ijs qui ex edicto prætoris inter suos connumerantur, dat bonorum possessionem, quæ vocatur VNDE LIBERI. Secundo, legitimis heredibus. Tertio, decem personis, quas extraneo manumissori præferebat. sunt autem decem

r 2 personæ

personæ hæ: pater, mater, avus, avia, tam paterni, quàm materni. item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio quàm ex filia: frater, soror, siue consanguinei, siue vterini. Quarto, cognatis proximis. Quinto, TVM QVI EXFAMILIA. Sexto, patrono & patronæ, liberisque eorum, & parentibus. Septimo, viro & uxori. Octavo, cognatis manumissoris.

Iustiniani instituto, quatuor primæ bonorum possessiones receptæ sunt: & sexta, in quintæ sublatæ locum restituta. l. ult. C. de emancip.

IIII. Sed eas quidem Prætoria introduxit iurisdic-
dictio: à nobis tamen nihil incuriosum prætermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem, & secundum tabulas, bonorum possessiones admisi-
mus, utpote necessarias: nec non ab intestato
VNDE LIBERI & VNDE LEGITIMI bonorum possessiones. Quæ autem in Prætoris edicto quinto loco posita fuerat, id est, VNDE DECEM PERSONÆ: eam pio
proposito, & compendioso sermone superuacuum ostēdimus. Cum enim præfata bonorum possessio decem personas præponebat extraneo manumissori: nostra constitutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus, eisdemque manumissoribus contra-

sta

Et a fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat priuilegium, & superuacua fiat prædicta bonorum possessio. Sublata igitur præfata quinta bonorum possessione, in gradum eius sextam antea bonorum possessionem induximus: & quintam fecimus, quam prætor proximis cognatis pollicetur.

Iustiniani instituto septima, octaua, & decima bon. possessiones sublatae sunt, & sextantum ordinariae in usum receptae. quarum illa, unde vir & uxor, postremum locum obtinet.

Cumque antea fuerat septimo loco bonorum possessio **TVM QVI EX FAMILIA,** & octauo **VNDE PATRONI PATRONAE QVE LIBERI ET PARENTES EORVM:** utranque per constitutionem nostram, quam de iure patronatus fecimus, penitus euacuauimus. Cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum, libertinorum successiones posuerimus, quas usque ad quintum gradum tantummodo coartauimus, ut sit aliqua inter ingenuos & libertinos differentia: sufficit eis tam contra tabulas bonorum possessio, quam **VNDE LEGITIMI,** & **VNDE COGNATI:** ex quibus possunt sua iura vendicare, omni scrupulositate & in-

extricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem quæ VNDE VIR ET VXOR appellatur, & nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, & in suo vigore seruauimus, & altiore loco, id est, sexto eam posuimus: decima quoq; veteri bonorum possessione, quæ erat VNDE COGNATI MANVMISSORIS, propter causas enarratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinaria permaneant, suo vigore pollentes.

Posseſſio qua ex legibus, postrema est, & extra ordinem iis datur, quibus nouo iure delata est. l. i. D. ut ex legib.

V I. Septima eas secuta, quam optima ratione Praetores introduxerunt. Nouissimè enim promittitur edicto ijs etiam bonorum possessio, quibus ut detur, lege, vel senatusconsulto, vel constitutione comprehensum est: quam neque bonorum possessionibus quæ ab intestato veniunt, neque ijs quæ ex testamento sunt Praetor stabili iure connumerauit: sed quasi vltimum & extraordinarium auxilium (prout res exegit) accommodauit, scilicet ijs qui ex legibus, senatusconsultis, constitutionibusve principum, ex nouo iure, vel ex testamento, vel ab intestato veniunt.

Petend

Petendis bon. possessionibus anni spacium parentibus & liberis præfinitum est, agnatis & cognatis dierum centum: sic vt ius petendi omissum continuò, vel eiusdem gradus personis accrescat, vel in sequentibus acquiratur.

Cum igitur plures species successionum VII. Prætor introduxisset, easque per ordinem disposuisset, & in vnaquaque specie successionis sæpe plures extent dispari gradu personæ: ne actiones creditorum differrentur, sed haberent quos conuenirent: & ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, & eo modo sibi consularent: ideo petendæ bonorum possessioni certum tempus præfinit. Liberis itaque & parentibus, tam naturalibus quàm adoptiuis, in petenda bonorum possessione anni spacium, cæteris autem agnatis vel cognatis centum vtilium dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis adcrecit: vel si nemo sit, deinceps cæteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui præcedebat, ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiauerit: non quousque tempus bonorum possessioni præfinitum excesserit expectatur, sed statim cæteri ex eodem edicto admittuntur.

Dies omnes hîc viles numerantur, bono-
rûmque possessio quoquo modo rectè
admittitur l. 2. D. quis ordo in bon. l. ult.
C. qui admitt.

VIII. In petenda autem bonorum possessione
dies viles singuli considerantur. Sed bene an-
teriores Principes & huic causse prouiderunt,
ne quis pro petenda bonorum possessione cu-
ret: sed quocunque modo admittentis eam in-
dicium intra statuta tempora ostenderit, ple-
num habeat eorum beneficium.

DE ACQUISITIONE PER ARROGATIONEM.

TITVLVS XXXV.

Iustiniani lege, qui patremfam. arrogat, v-
sumfructum earum omnium rerum quas
aliunde quàm ex re patris quæsiuit, sub-
lato iure antiquo adipiscitur.

I. **E**st & alterius generis per vniuersitatem
successio, quæ neque lege duodecim Ta-
bularum, neque Prætoris edicto, sed eo iure
quod consensu receptum est, introducta est.
Ecce enim, cum paterfa. sese in adrogationem
dat, omnes res eius corporales & incorpora-
les, quæque ei debitæ sunt, adrogatori antea
quidem pleno iure acquirebantur: exceptis ijs
quæ per capitis deminutionem pereunt, qua-
les

les sunt operarum obligationes, & ius agnationis. vsus etenim & vsusfructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli prohibuit nostra constitutio. nunc autem nos eandem acquisitionem, quæ per adrogationem fiebat, coartauimus ad similitudinem naturalium parentum. Nihil enim aliud, nisi tantummodo vsusfructus, tam naturalibus patribus, quàm adoptiuis, per filios familiâs acquiritur in ijs rebus, quæ extrinsecus filijs obueniunt, dominio eis integro seruato.

Arrogator mortui apud se arrogati bonorum, nisi certæ personæ extent, plenus dominus efficitur. illius autem viuentis aut creditoribus satisfacere, aut vt in bona eiusdem mittantur, pati cogitur. l. ult. C. commun. de success.

Mortuo autem filio adrogato in adoptiua II. familia, etiam dominium rerum eius ad adrogatorem pertransit: nisi supersint aliæ personæ, quæ ex constitutione nostra patrem in ijs quæ adquiri non possunt, antecedant. Sed ex diuerso, pro eo quod is debuit, qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure adrogator nō tenetur, sed nomine filij conuenitur: & si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per cōpetentes nostros magistratus, bona,

quæ eius cum usufructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecisset, possidere, & legitimo modo ea disponere.

DE EO CUI LIBERTATIS
CAVSSA BONA ADDICVNTVR.

TITVLVS XXXVI.

Cui heres non extat, eius bona cuius qui se æs alienum soluturum caueat, libertatum conseruandarum cauſſa addicuntur: vt etiam ſeruorum manumittendorum, ſi conſentiant, patronus efficiatur. quòd ſi ſi fiſcus vacantem hereditatem occupet, libertates præſtabir. l. vlt. C. de teſt. manu. l. 2. & 4. D. de fid. lib.

- I. Acceſſit nouus caſus ſucceſſionis ex conſtitutione diui Marci. Nam ſi ij qui libertatem acceperunt à domino in teſtamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona ſibi addici libertatum conſeruandarum cauſſa, audiuntur. Et ita diui Marci reſcripto ad Pompilium Ruſum continetur. verba reſcripti ita ſe habent: Si Verginio Valenti, qui teſtamento ſuo libertatem quibuſdam adſcripſit, nemi-
ne ſucceſſore ab inteſtato exiſtente, in ea cauſſa bona eius eſſe cœperunt, vt vanire debeant: is, cuius de ea re notio eſt, aditus, rationem deſiderij tui habebit, vt libertatum tam earum quæ directò, quàm earum quæ per

per speciem fideicommissi relicta sunt, tuer-
 darum gratia addicantur tibi: si idonee credi-
 toribus caueris de solido, quod cuique debetur,
 soluendo. Et ij quidem quibus directa liber-
 tas data est, perinde liberi erunt, ac si heredi-
 tas adita esset. Ii autem quos heres manumit-
 tere rogatus est, à te libertatem consequentur:
 ita autem, si non alia conditione velis tibi bo-
 na addici, quam vt ij etiam qui directò liber-
 tatem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic
 etiam voluntati tuæ, si ij quorum de statu agi-
 tur, consentiant, auctoritatem nostram ac-
 commodamus. Et ne huius rescriptionis no-
 stræ emolumentum alia ratione irritum fiat, si
 fiscus bona agnoscere voluerit, & ij qui rebus
 nostris attendunt, sciant commodo pecuniario
 præferendam esse libertatis causam: & ita
 bona cogenda, vt libertas ijs salua sit, qui eam
 adipisci potuerunt, ac si hereditas ex testa-
 mento adita esset.

Hoc rescripto & libertaribus & famæ de-
 functi consulitur: valétque non modò
 cùm testamento, sed & cum ab intestato
 libertas per codicillos relicta est. l. 2. & 4.
 cod.

Hoc rescripto subuentum est & libertati-
 bus, & defunctis, ne bona eorum à credi-
 toribus

toribus possideantur & vaneant. Certè si fuerint hac de caussa bona addicta, cessat bonorum venditio: existit enim defuncti defensor, & quidem idoneus, qui de solido creditoribus cauet. In primis hoc rescriptum toties locum habet, quoties testamento libertates datae sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens, codicillis libertates dederit, neque adita sit ab intestato hereditas? favor constitutionis debet locum habere? Certè si testatus decesserit, & codicillis dederit libertatem: competere eam, nemini dubium est.

Bona tum demum addicenda sunt, cum heredem constat fore neminem. eo tamen qui repudiarat, restituto, ratae libertates manent. l. 4. D. eod.

III. Tunc constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat. Ergo quandiu incertum sit utrum existat, an non: cessabit constitutio. Si verò certum esse coeperit, neminem extare, tunc erit constitutioni locus. Si is qui in integrum restitui potest, abstinuerit hereditate, quamvis potest in integrum restitui, potest admitti constitutio, & addictio bonorum fieri. Quid ergo, si post additionem libertatum conservandarum causa factam, in integrum sit restitutus? Vtique non erit dicendum reuocari libertates: quia

quia semel competierunt.

Libertatibus etiam inter viuos vel mortis
caussa datis, rectè fit addictio. ius autem
eius à Iustiniano multo vberius factum
est. l. vl. C. de test. manum.

*Hæc constitutio libertatum tuendarum IIII.
caussa introducta est. Ergo si libertates nullæ
sunt datæ, cessat hæc constitutio. Quid ergo si
viuus dederit libertates, vel mortis causa: &
ne de hoc queratur, vtrum in fraudem credi-
torum, an non factum sit, idcirco velint sibi
addici bona: an audiendi sint? Et magis est, vt
audiri debeant, etsi deficiant verba constitu-
tionis. Sed cum multas diuisiones eiusmodi
constitutioni deesse perspeximus, lata est à no-
bis plenissima constitutio, in qua multe species
collatæ sunt, quibus ius huiusmodi successionis
plenissimum est effectum, quas ex ipsa lectio-
ne constitutionis potest quis cognoscere.*

DE SVCCESIONIBVS SVBLA-
TIS, QVÆ FIEBANT PER
bonorum venditiones, & ex se-
natuconsulto Claudiano.

TITVLVS XXXVII.

Obsoleta simul cum iudiciis ordinariis bo-
norum emptione, hoc iure creditoribus
bonorè possessio solo iudicis officio at-
tribuitur. l. 29. Ex quibus causis in possess.

Erant

I. **E**Rant ante prædictam successionem olim
 & alia per vniuersitatem successiones:
 qualis fuerat bonorum emptio, quæ de bonis
 debitoris vendendis per multas ambages fue-
 rat introducta: & tunc locum habebat, quan-
 do iudicia ordinaria in usu fuerant. sed cum
 extraordinarijs iudijs posteritas usa est:
 ideò cum ipsis ordinarijs iudijs etiam bono-
 rum venditiones expirauerunt, & tantum-
 modo creditoribus datur officio iudicis bona
 possidere: & prout utile eis visum est, ea dis-
 ponere. quod ex latioribus Digestorum libris
 perfectius apparebit.

Iustiniani lege S. C. Claud. sublatum est.
 quo mulier quæ seruo se alieno iunxerat,
 in domini potestatem cum fortunis om-
 nibus redigebatur. l. i. C. de S. C. Claud.

II. Erat & ex senatusconsulto Claudiano mi-
 serabilis per vniuersitatem adquisitio: cum
 libera mulier seruili amore bacchata, ipsam li-
 bertatem per senatusconsultum amittebat,
 & cum libertate substantiam. quod in-
 dignum nostris temporibus esse
 existimantes, & à nostra ci-
 uitate deleri, & non in-
 seri nostris Digestis
 concessimus.

*

I N S T I

INSTITVTIO- NVM IVRIS D.

IUSTINIANI

LIBER III.

DE OBLIGATIONIBVS.

TITVLVS I.

Obligationis definitio, eiusque summa & prima diuisio: vt alia sint ciuiles, alia honoraria.

NUNC transeamus ad obligationes. Obligatio, est iuris vinculū, quo necessitate adstringimur alicuius rei soluendae, secundum nostrae ciuitatis iura. Omnium autem obligationum summa diuisio in duo genera diducitur. namque aut Ciuiles sunt, aut Praetoriae. Ciuiles sunt, quae aut legibus constitutae, aut certe iure ciuili comprobatae sunt. Praetoriae sunt, quas Praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam Honorariae vocantur.

Secunda obligationum diuisio quadripartita, & primae partis subdivisio. I. I. De obligat. & act.

Sequens

II. Sequens diuisio in quatuor species diducitur. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, vt de ijs quæ ex contractu sunt, dispiciamus. Harum æquæ quatuor sunt species. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu. de quibus singulis dispiciamus.

QVIBVS MODIS RE CONTRAHITVR OBLIGATIO.

TITVLVS II.

Mutuum, est contractus quo rerum quæ pondere, numero, mensura constant, vsus ita conceditur: vt postea non eadem, sed aliæ generis eiusdem reddantur. l. 2. Si cert pet. l. 1. D. de obligat.

I. **R**E contrahitur obligatio, veluti mutui datione. Mutui autem datio in ijs rebus consistit, quæ pondere, numero, mensuræ constant: veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo in hoc damus, vt accipientium fiant: & quandoque nobis non eadem res, sed aliæ eiusdem naturæ & qualitatis reddantur. Vnde etiam mutuum appellatum est, quia ita à me tibi datur, vt ex meo tuum fiat: & ex eo contractu nascitur actio, quæ vocatur condictio.

Qui

Qui indebitum ab imprudente accepit, con-
 dictione obligatur: pupillus tamen neque
 hoc modo, neque ex mutuo sine tutore
 auctore obligatur. l. 5. §. 5. De oblig. & act.

Is quoque qui non debitum accepit ab eo
 qui per errorem soluit, re obligatur: datúr-
 que agenti contra eum propter repetitio-
 nem condicticia actio. Nam perinde ei condici
 potest, SI PARET EVM DARE O-
 PORTERE, ac si mutuum accepisset. Vnde
 pupillus, si ei sine tutoris auctoritate indebi-
 tum per errorem datum est, non tenebitur in-
 debiti condictione, non magis quàm mutui
 datione. Sed hæc species obligationis non vide-
 tur ex contractu consistere: cum is qui soluen-
 di animo dat, magis voluerit negotium distra-
 here, quàm contrahere.

II.

Commodatum, est contractus quo gratis
 alicuius rei vsus ita conceditur, vt acci-
 piens summam in ea ipsa reddenda dili-
 gentiam præstare debeat. l. 1. De obligat.

Item is, cui res aliqua vtenda datur, id est, III.
 commodatur, re obligatur, & tenetur com-
 modati actione. Sed is, ab eo qui mutuum
 accepit, longè distat. nanque non ita ei res da-
 tur, vt eius fiat: & ob id de ea re ipsa restitu-
 enda tenetur. Et is quidem qui mutuum acce-
 pit, si

„ pit si quolibet fortuito casu amiserit quod ac-
 „ cepit : veluti incendio , ruina , naufragio , aut
 „ latronum hostiumue incurfu : nihilominus
 „ obligatus remanet. At is qui vtendum accepit,
 *exactissi- sane quidem * exactam diligentiam custodi-
 mam endæ rei præstare iubetur : nec sufficit ei tan-
 „ tam diligentiam adhibuisse , quantam in suis
 „ rebus adhibere solitus est : si modò alius dili-
 „ gentior poterat eam rem custodire. sed pro-
 „ pter maiorem vim , maiorésue casus non tene-
 „ tur : si modò non ipsius culpa is casus interue-
 „ nit. alioqui si id quod tibi domi commodatum
 est , peregrè tecum ferre malueris , & vel in-
 cursu hostium prædonumue , vel naufragio
 amiseris : dubium non est , quin de restituenda
 ea re tenearis. Commodata autem res tunc
 propriè intelligitur , si nulla mercede accepta
 vel constituta , res tibi vtenda data est. alio-
 qui mercede interueniente , locatus tibi vsus
 rei videtur. Gratuitum enim debet esse com-
 modatum.

Depositi-um , est contractus quo res aliqua ea
 lege apud alterum deponitur , vt is dolum
 tantum & latam in ea ipsa reddenda cul-
 pam præstare debeat. l. i. D. de obligat.

I I I I. Præterea & is apud quem res aliqua de-
 „ ponitur , re obligatur , actione depositi de ea
 „ re , & quam accepit , restituenda tenetur.

Sed

Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit. culpæ autem nomine, id est, desidia ac negligentia non tenetur. Itaq; securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amisit: quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, suæ facilitati id imputare debet.

Pignus, est contractus quo res aliqua creditori ea lege obligatur, ut in illa ipsa, cum primum ei satisfactum erit, reddenda, dolum & leuem culpam præstet. l. i. D. de obligat.

Creditor quoq; qui pignus accepit, re obligatur: quia & ipse de ea ipsa re, quam accepit, restituenda, tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus vtriusque gratia datur, & debitoris, quo magis pecunia ei credatur, & creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhibeat: quam si præstiterit, & aliquo fortuito casu eam rem amiserit: securum esse, nec impediri creditum petere.

DE VERBORVM OBLIGATIONE.

TIT. III.

Ex verborum obligatione, si res certa stipulata sit, certi condictio: sin incerta, ex stipulatu actio nascitur: quæ à stipulo, id est, firmo nomen sumpsit. l. i. De oblig. & act.

I. Verbis obligatio contrahitur, ex interro-
 » gatione & responsione, cum quid dari fieriue
 » nobis stipulamur. ex qua duæ proficiscuntur
 actiones, tam condictio, si certa sit stipulatio:
 quàm ex stipulatu, si incerta. quæ hoc nomi-
 ne utitur, quia stipulum apud veteres fir-
 * *στῖπτον* mum appellabatur, forte à *stipite descendens.

Leonis lege, solennes stipulationum formu-
 læ sublatae sunt. cautumque, ut quibus
 aptis idoneisque verbis conceperentur. l.
 10. C. de cont. stip.

XI. In hac re olim talia verba tradita fuerunt:
 SPONDES? SPONDEO. PROMIT-
 TIS? PROMITTO. FIDE PROMIT-
 TIS? FIDE PROMITTO. FIDE IV-
 BES? FIDE IVDEO. DABIS? DABO.
 FACIES? FACIAM. Vtrum autem Latina,
 an Græca, vel qualibet alia lingua stipulatio
 concipiatur, nihil interest: scilicet si uterque
 stipulantium intellectum eius linguae habeat:
 nec necesse est eadem lingua utrumque uti,
 sed sufficit congruenter ad interrogatum re-
 spondere. Quinetiam duo Græci Latina lin-
 gua obligationem contrahere possunt. Sed hæc
 solemnia verba olim quidem in usu fuerunt:
 postea autem Leonina constitutio lata est, quæ
 solemnitate verborum sublata, sensum & con-
 sonantem intellectum ab utraq; parte solum
 deside

desiderat, licet quibuscūq; verbis expressus est.

Stipulatio pura præsentem actionem parit: in diem facta, non ante diei præstitutæ finem: ad tempus autem cōcepta obligatio perpetua est, sed pacti exceptione infirmatur. l. 44. & l. 56. D. cod.

Omnis stipulatio, aut purè, aut in diem, III.
aut sub conditione fit. Purè: veluti, QVIN-
QUE AVREOS DARE SPONDES? Id-
que confestim peti potest. In diem: cū adiecto
die, quo pecunia solvatur, stipulatio fit: velu-
ti, DECEM AVREOS PRIMIS KA-
LENDIS MARTIIS DARE SPON-
DES? Id autem quod in diem stipulamur,
statim quidem debetur: sed peti prius quàm
dies venerit, non potest. ac ne eo quidem ipso
die, in quem stipulatio facta est, peti potest:
quia totus is dies arbitrio solventis tribui
debet. Neque enim certum est eo die, in quem
promissum est, datum non esse, priusquam is
præterierit. At si ita stipuleris, DECEM AV-
REOS ANNVO, QVOAD VIVAM,
DARE SPONDES? Et purè facta obliga-
tio intelligitur, et perpetuatur: quia ad tēpus
deberi non potest: sed heres petendo, pacti ex-
ceptione submouebitur.

Obligatione in incerti casus euentum col-
lata, sub conditione facta stipulatio dici-

tur: ex qua ante casus euēitum deberi tantum speratur, eaque spes ad heredem trāsmittitur. l. 64. de verb. signif.

IIII. Sub conditione stipulatio fit, cū in aliquem casum differtur obligatio: ut si aliquid factum fuerit, vel non fuerit, stipulatio committatur: veluti, SI TITIVS CONSUL FACTVS FVERIT, QVINQVE AVREOS DARE SPONDES? Si quis ita stipuletur, SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERO, DARE SPONDES? perinde erit, ac si stipulatus esset, cum morietur, sibi dari. Ex conditionali stipulatione tantum spes est debitum iri: eamque ipsam spem in heredem transmittimus, si priusquam conditio existat, mors nobis contigerit.

Qui certo dari loco stipulatur, adeo spaciū eò perueniendi dedisse intelligitur, ut si spatium præciderit, nihil legisse iudicetur. l. 73. eod.

V. Loca etiam inseri stipulationi solent, veluti, CARTHAGINE DARE SPONDES? Quæ stipulatio licet purè fieri videtur, tamen re ipsa habet tempus adiectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. Et ideo si quis Romæ ita stipuletur, HODIE CARTHAGINE DARE SPONDES?
inutilis

inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio.

Rei præsentis præteritæue conditio, si vera est, præsentem obligationem efficit: sin falsa, stipulationem extinguit. l. 100. D. eo.

Conditiones, quæ ad præsens vel præteri- VI.
tum tempus referuntur, aut statim infir-
mant obligationem, aut omnino non dif-
ferunt: veluti, SI TITIVS CONSVL
EVIT, vel SI MAEVIVS VIVIT, DA-
RESPONDES? Nam si ea ita non sunt, ni-
hil valet stipulatio. sin autem ita se habent,
statim valet. Quæ enim per rerum naturam
certa sunt, non morantur obligationem, licet
apud nos incerta sint.

Et fieri, & non fieri aliquid etiam vna con-
ceptione rectè stipulamur: pœna autem,
vt quanti intersit appareat, vtrique casui
subiicienda est. l. 71. & 137. eod.

Non solum res in stipulatum deduci pos- VII.
sunt, sed etiam facta: vt si stipulemur aliquid
fieri, vel non fieri. & in huiusmodi stipulatio-
nibus optimū erit pœnā subijcere, ne quātitas
stipulationis incerto sit, ac necesse sit actori
probare, quod eius intersit. Itaq; si quis vt fiat
aliquid, stipuletur: ita adijci pœna debet, SI
ITA FACTVM NON ERIT, TVNC
POENAE NOMINE DECEM AV-
REOS DARE SPONDES? Sed si quedam

fieri, quaedam non fieri, una eademque conceptione stipuletur quis, clausula huiusmodi erit adiicienda: SI ADVERSVS EA FACTVM ERIT, SIVE QVID ITA FACTVM NON ERIT: TVNC POENAE NOMINE DECEM AVREOS DARE SPONDES?

DE DVOBVS REIS STIPVLANDI ET PROMITTENDI.

TITVLVS IIII.

Et stipulandi & promittendi rei fieri plures possunt: cum scilicet ad plurium de eadem re stipulationes semel responderetur: aut plures coniunctim interrogati, separatim respondent. l. 2. & 3. eod.

- I. **E**T stipulandi & promittendi duo pluresue rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, SPONDEO: ut puta, cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, VTRIQVE VESTRVM DARE SPONDEO. Nam si prius Titio spoponderit, deinde alij interroganti spondeat: alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei stipulandi esse. Duo pluresue rei promittendi ita sunt, MAEVI QVINQVE AVREOS DARE SPONDES? ET SEI EOSDEM QVINQVE AVREOS DARE SPONDES? si respondeant singuli separatim, SPONDEO.

Ex istis stipulationibus solidum & singulis
& à singulis debetur: vniúsque solutione
omnis extinguitur obligatio. purè autem
obligatus, ante ceteros qui aliter astricti
sunt, rectè conuenitur. l. 3. & 7. eod.

Ex huiusmodi obligationibus, & stipulan- 11.
tibus solidum singulis debetur, & promitten-
tes singuli in solidum tenentur. In vtraque
enim obligatione vna res vertitur: & vel al-
ter debitum accipiendo, vel alter soluendo, o-
mnium perimit obligationem, & omnes libe-
rat. Ex duobus reis promittendi, alius purè,
alius in diem, vel sub conditione obligari po-
test: nec impedimento erit dies aut cōditio, quo-
minus ab eo qui purè obligatus est, petatur.

DE STIPVLATIONE SER- VORVM.

TITVLVS V.

Stipulari etiam seruis licet, dominóque, at-
que etiam hereditati iacenti acquiritur
obligatio. l. 1. & 35. eod.

Servus ex persona domini ius stipulandi 1.
habet. Sed & hereditas in plerisque, persona
defuncti vicem sustinet. ideóque quod servus
hereditarius ante aditam hereditatem stipu-
latur: acquirit hereditati, ac per hoc etiam he-
redi postea factó acquiritur.

Servus dari sibi, domino, conseruo, vel impersonaliter stipulatus, soli domino acquirit: filiusfam. autē, patri: at factum stipulatus, sibi soli acquirit. l. 15. eod. l. 38. De verb. oblig.

II. Sive autem domino, siue sibi, siue conseruo suo, siue impersonaliter servus stipuletur: domino acquirit. Idem iuris est & in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis acquirere possunt. Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur: veluti si servus stipuletur, ut sibi iure agere liceat. ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus eius.

Servus communis stipulans. singulis dominis pro domini parte acquirit. nisi forte vel unius iussu, aut nomine, vel quod uni acquiri non possit, stipulatus fuerit. l. 5. 7. eod.

III. Servus communis stipulando, unicuique dominorum pro portione domini acquirit, nisi iussu unius eorum, aut nominatim alicui eorum stipulatus est. tunc enim soli ei acquiritur. Quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis acquiri non potest, solidum alteri acquiritur. veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

DE

DE DIVISIONE STIPV-
LATIONVM.

TIT. VI.

Diuisio stipulationum in prætorias, iudicia-
les, communes & conuentionales : item
qualis cuiusque descriptio sit. l. 5. De
verb. oblig.

Stipulationum alie sunt iudiciales, alie
prætorie, alie conuentionales, alie com-
munes tam prætorie quàm iudiciales. Iudi-
ciales sunt duntaxat, quæ à mero iudicis of-
ficio profisciscuntur. veluti de dolo cautio, vel
de persequendo seruo, qui in fuga est, resti-
tuendoue precio. Prætorie sunt, quæ à mero
prætoris officio profisciscuntur, veluti damni
infecti, vel legatorum. Prætorias autem stipu-
lationes sic exaudiri oportet, vt in his conti-
neantur etiam ædilitiæ. nam & hæ à iurisdi-
ctione veniunt. Conuentionales sunt, quæ ex
conuentione vtriusque partis concipiuntur:
hoc est, neque iussu iudicis, neque iussu Præto-
ris, sed ex conuentione contrahentium: qua-
rum totidẽ genera sunt, quot (penè dixerim)
rerum contrahendarum. Communes sunt sti-
pulationes, veluti rem saluam fore pupilli: nam-
& Prætor iubet rem saluam fore pupillo ca-
ueri: & interdum index, si aliter hæc res ex-
pediri non potest: vel de rato stipulatio.

DE

DE INUTILIBVS STI-
PULATIONIBVS.

TITVLVS VII.

Rerum omnium præterquam earum quarum commerciū vel omnibus, vel stipulatori negatum est, valet stipulatio. l. 83. §. 2. De verb. oblig.

- I. **O**mnis res quæ dominio nostro subijcitur, in stipulationem deduci potest: siue mobilis sit, siue soli. At si quis rem quæ in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quem viuere credebat: aut hippocentaurum, qui esse nō possit: inutilis erit stipulatio. Idem iuris est, si rem sacram, aut religiosam, quam humani iuris esse credebat: vel publicam, quæ vsibus populi perpetuò exposita sit, vt forum, vel theatrum: vel liberum hominem, quem seruum esse credebat, vel cuius commercium non habuerit: vel rem suam dari quis stipuletur.

Quæ res stipulari natura sua nō potest, eius stipulatio, ne mutata quidem ea natura, conualescit, quinetiam illa natura superueniens, validam stipulationem extinguit. l. 73. de verb. oblig.

- II. Nec in pendentem erit stipulatio ob id, quod public

publica res in priuatum deduci, & ex libero seruus fieri potest, & commercium adipisci stipulator potest, & res sua stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. Item contra, licet ab initio vtiliter res in stipulatũ deducta sit: si tamen postea in aliquam earũ causam, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris deuenerit: extinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit, LVCIVM TITIVM, CVM SERVVS ERIT, DARE SPONDES? & similia: quia quæ natura sui dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt.

Qui daturum facturũve alium promittit, alterĩve quàm ei cuius in manu est stipulatur, nihil agit. At qui se stipulanti aut alteri daturum spondet, rectè obligatur: alterĩque, etiam repugnante stipulatore, soluens, liberatur. l. 38. & l. ult. De verbor. obl. l. 10. 11. 12. 59. D. de solu.

Si quis alium daturum facturũve quid III. sponderit, non obligabitur: veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se vt Titius daret, sponderit, obligatur. Si quis aliũ, quàm ei cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit. Planè solutio etiam in extranei personam conferri potest: veluti si quis ita stipuletur, MIHI AVT SEIO

SEIO DARE SPONDES? *ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solui tamen Seio, etiam invito eo, recte possit, ut liberatio ipso iure contingat: sed ille aduersus Seium habeat mandati actionem.*

Quod quis sibi & alteri dari stipulatur, eius dimidiam tantum partem sibi acquirit: nisi fortè seruo filiove fam. suo stipulatus id fuerit. l. 38. 56. & 110. eod.

IIII. Quod si quis sibi, & alijs, cuius iuri subiectus non sit, dari decem aureos stipulatus est: valebit quidem stipulatio. sed virum totum debeat quod in stipulatione deductum est, an verò pars dimidia, dubitatum est. sed placuit, non plus quàm dimidiam partem ei adquiri. Ei verò qui iuri tuo subiectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris: quia vox tua tanquam filij sit. sicuti & filij vox, tanquam tua intelligitur, in ijs rebus quæ tibi adquiri possunt.

Qui aliter quàm ut interrogatus est, respondet, nō obligatur: at. qui simpliciter promittere se respondet, ad omnia quæ interrogatus est, respondisse intelligitur. l. 1. §. 3. eod.

V. Præterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea quæ interrogatus fuerit, non respondeat: *veluti*

luti si quis decem aureos à te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contrà: aut si ille pure stipuletur, tu sub conditione promittas, vel contrà: si modò scilicet id exprimas. id est, si cui sub conditione vel in diem stipulanti, tu respondeas, **PRAESENTI DIE SPONDEO.** Nam si hoc solum respondeas, **PROMITTO:** breuiter videris in eandem diem vel conditionem spondidisse. Neque enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti, quæ stipulator expresserit.

Ab iis qui in manu nostra sunt, quorū uel ipsi in manu sumus, nō rectè stipulamur. extraneo uerò alligari filius fa. potest. Seruus autem, mutus, surdus, furiosus, stipulationibus interdicitur. l. 14. l. 39. & l. 1. §. ult. De oblig. & act.

Item inutilis est stipulatio, si uel ab eo sti. VI. puleris, qui tuo iuri subiectus est, uel si is à te stipuletur. Sed seruus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne quidem ulli alij: filij uerò familiarum alijs obligari possunt. Mutum neque stipulari, neque promittere posse, palam est. quod & in surdo receptum est: quia & is qui stipulatur, uerba promittentis: & is qui promittit, uerba stipulantis audire debet. unde apparet, non de eo nos loqui qui tardius exaudit: sed de eo, qui omnia

omnino non exaudit. Furiosus nullum negotium gerere potest: quia non intelligit quod agit.

Pupillus pubertati infantiæque proximus, sine tutore auctore obligare potest: obligari verò ipse non potest. impubes autem filiusfam. ne patre quidem auctore obligari potest. l. i. De oblig. & act. l. ult. De verb. oblig.

VII. Pupillus omne negotium recte gerit: ita tamen, ut sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor. veluti si ipse obligetur: nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. Sed quod diximus de pupillis, utique de ijs verum est, qui iam aliquem intellectum habent. nam infans, & qui infanti proximus est, non multum à furioso distant: quia huius ætatis pupilli nullum intellectum habent. Sed in proximis infanti, propter utilitatem eorum benignior iuris interpretatio facta est: ut idem iuris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes, ne auctore quidem patre obligatur.

Qui sub conditione impossibili stipulatur, nihil agit: qui verò, si quid impossibile non fiat, stipulatur, parè stipulatus intelligitur. l. 7. eod.

VIII. Si impossibilis conditio obligationibus adijciatur

ſciatur: nihil valet ſtipulatio. Impoſſibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento eſt, quo minus exiſtat: veluti ſi quis ita dixerit, SI DIGITO COELVM TETIGERO, DARE SPONDES? At ſi ita ſtipuletur, SI DIGITO COELVM NON ATTIGERO DARE SPONDES? purè facta obligatio intelligitur: ideòque ſtatim peti poteſt.

Stipulatio inter abſentes nō contrahitur: ſed ſcripturæ quæ factam ſtipulationem teſtatur, contradici non poteſt, niſi toto illo die quo ea facta dicitur, abſuiſſe alterutrum probetur. l. pen. C. de contr. ſtipul.

Item verborum obligatio inter abſentes I X. concepta inutilis eſt. Sed cum hoc materiam litium contentioſis hominibus præſtabat, fortè poſt tempus tales allegationes opponentibus, & non præſentes fuiſſe vel ſe vel aduerſarios ſuos contendentibus: ideò noſtra conſtitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta eſt, quam ad Cæſarienſes advocatos ſcripſimus: per quam diſpoſuimus, tales ſcripturas, quæ præſtò eſſe partes indicant, omnino eſſe credendas: niſi is qui talibus utitur, improbis allegationibus, maniſeſtiſſimis probationibus vel per ſcripturam, vel per teſtes idoneos adprobauerit, in ipſo toto die, quo conficiebatur

ciebatur instrumentum, sese vel aduersarium suum in alijs locis fuisse.

Lege Iustiniani, stipulationes huiusmodi, post mortem meam vel tuam, pridie quàm moriar, vel quàm moriaris, quas antiqui repudiabant, comprobata & recepta sunt. l. ii. C. de commit. stip. l. i. C. ut act. ab hered.

x. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat, non magis quàm post eius mortem à quo stipulabatur. Ac nec is qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat: quia patris vel domini voce loqui videretur. Sed & si quis ita stipuletur, PRIDIE QUAM MORIAR, vel PRIDIE QUAM MORIERIS, DARE SPONDES? inutilis erat stipulatio. Sed cum (ut iam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valeant: placuit nobis etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem: ut siue post mortem, siue pridie quàm morietur stipulator, siue promissor, stipulatio concepta sit, valeat stipulatio.

Præposteræ stipulationes Iustiniani lege comprobatae sunt. At in tempus mortis alterutrius rei, postue alieni mortem concepta perpetuò valuerunt: quem autem promisisse scriptum est, eundem stipulanti promisisse existimatur. l. 25. C. de testa. l. 45. D. de ver. obl.

Item

Item si quis ita stipulatus erat, SI NA-
VIS EX ASIA VENERIT, HODIE
DARE SPONDES? inutilis erat stipula-
tio, quia præposterè concepta est. Sed eum Leo
inclitæ recordationis in dotibus eandem stipu-
lationem, quæ præpostera nuncupatur, non
esse reiiciendam existimauerit: nobis placuit,
& huic perfectum robur accommodare, ut
nō solum in dotibus, sed etiam in omnibus va-
leat huiusmodi conceptio stipulationis. Ita au-
tem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat,
CVM MORIAR, DARE SPONDES?
vel, CVM MORIERIS: & apud vete-
res utilis erat, & nunc valet. Item post mor-
tem alterius rectè stipulamur. Si scriptum in
instrumento fuerit, promississe aliquem: perin-
de habetur, atque si interrogatione præceden-
te responsum sit.

Quot res in stipulationem deducuntur, tot
stipulationes numerantur. itaque, qui de
certis respondet, de iis tantum: qui verò
indefinitè, de omnibus obligatur. l. 29.

86. De verb. obligat.

Quoties plures res vna stipulatione com-
prehenduntur, si quidem promissor simplici-
ter respondeat, DARE SPONDEO: pro-
pter omnes tenetur. Si verò vnā ex his, vel
quasdam daturum se spondeat: obligatio in

is, pro quibus sponderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus una, vel quaedam videntur esse perfectæ: singulas enim res non stipulari, & ad singulas respondere debemus.

Stipulatio ut alteri detur, nisi pœna subiiciatur, nullius momenti est. At pœna subiecta, non quid intersit, sed quæ stipulationis quantitas conditioque sit, spectatur. l. 38. D. eod.

XIII. Alteri stipulari (ut supra dictum est) nemo potest: cum nihil interest sua. Inuētæ enim sunt huiusmodi stipulationes ad hoc, ut unusquisque adquirat sibi, quod sua interest. cæterum si alij detur: nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, pœnā stipulari conueniet: ut nisi ita factum sit, ut est comprehensum, committatur pœnæ stipulatio etiam ei, cuius nihil interest. Pœnam enim cum stipulatur quis, nō illud inspicitur, quod intersit eius, sed quæ sit quantitas conditioque stipulationis. Ergo si quis ita stipuletur TITIO DARI? nihil agit: sed si adiecerit pœnam, NISI DEDERIS, TOT AVREOS DARE SPONDES? tunc committitur stipulatio.

Stipulari alteri, dum tamen stipulatoris intersit, licet: alieni autem facti promissor, nisi subiecta pœna sit, non obligatur. l. 38. De verb. oblig.

XIIII. Sed & si quis stipuletur alij, cum eius interesset,

teresset, placuit stipulationem valere. Nam si is qui pupilli tutelam administrare coeperat, cesserit administratione contutori suo, & stipuletur rem pupilli saluam fore: quoniam interest stipulatoris fieri, quod stipulatus est (cū obligatus futurus sit pupillo, si malè res cesserit) tenet obligatio. Ergo & si quis procuratori suo dari stipulatus sit, habebit vires stipulatio. Et si creditori suo quis stipulatus sit: quod sua interest, ne fortè vel pœna committatur, vel prœdia distrahantur, quæ pignori data erant, valet stipulatio. Versa vice, qui alium facturum promisit, videtur in ea esse caussa, vt non teneatur, nisi pœnam ipse promiserit.

Qui rem alienam in eum casum quo sua futura est, aliâque rem quàm de qua promissor sensit, turpèque ob causam stipulatur, nihil egisse iudicatur. l. 87. l. 137. l. 26. cod.

Item nemo rem, suam futuram, in eum casum quo sua sit, vtiliter stipulatur. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor: perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset. veluti si hominem Stichum à te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. Quod turpi ex caussa promissum est: veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet.

XV.

Conditione post stipulatoris promissorisue mortem existente, & heredi & in heredem agere permittitur: qui verò anno mensue certo dari stipulatus est, petere nisi post id tempus non potest. ut qui purè stipulatus est, ante exactum tradendi spaciū, nō rectè petit. l. 57. l. 42. De verb. obli.

XVI. *Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit, licet ante conditionē decesserit: postea existente conditione heres eius agere potest. Idem est & ex promissoris parte. Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est: nisi omnibus partibus anni vel mensis præteritis, non rectè petet. Si fundum dari stipuleris, vel hominē, non poteris continuò agere, nisi tantum spaciū præterierit, quo traditio fieri possit.*

DE FIDEIUSSORIBVS.

TITVLVS VIII.

In omnibus obligationibus quocunque vel modo vel iure contractæ sint, quo melius creditori caueatur, adhiberi fideiussor potest. l. 1. §. 3. D. de oblig. l. 1. 6. 7. 8. eod.

I. *P*Ro eo qui promittit, solent alij obligari, qui fideiussores appellantur: quos hominē accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit. In omnibus autem obligationibus adsumi possunt: id est, siue re, siue verbis,

verbis, siue literis, siue consensu contracta fuerint. Ac ne illud quidem interest, vtrum civilis an naturalis sit obligatio, cui adiiciatur fideiussor: adeò quidem, vt pro seruo quoque obligetur, siue extraneus sit qui fideiussorem à seruo accipiat, siue ipse dominus in id quod sibi naturaliter debetur.

Fideiussio non ipsum modò sponsoem, verum etiam eius heredem obligat: rectèque tum ante tum post stipulationem adhiberi potest. l. 4. & 6. D. eod.

Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredem obligatum relinquit. Fideiussor & præcedere obligationem, & sequi potest. II.

Singuli fideiussores in solidum quidem obligantur: sed Adriani beneficio, si litis cōtestatæ tempore omnes soluendo sint, pro virili tantum tenentur: sin minus, onus ipsius suscipiunt confideiussores. Ei verò qui solidum soluerit, non succurritur. l. 3. II. 23. C. eodem. l. 26. & 39. D. eod.

Si plures sint fideiussores: quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. Itaque liberum est creditori, à quo velit solidum petere. Sed ex epistola diui Hadriani compellitur creditor à singulis, qui modò soluendo sint

litis contestata tempore, partes petere. Ideoque si quis ex fideiussoribus eo tempore soluendo non sit, hoc ceteros onerat. Sed & si ab vno fideiussore creditor totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is pro quo fideiussit, soluendo non sit: & sibi imputare debet, cum potuerit adiuuari ex epistola diui Hadriani: & desiderare, vt pro parte in se detur actio.

Grauiorem fideiussoris obligationem quam illam rei principalis esse, non licet: at leuiorem, licet. l. 8. & 34. eod.

IIII. Fideiussores ita obligari non possunt, vt plus debeant, quam debet is pro quo obligantur. Nam eorum obligatio, accessio est principalis obligationis: nec plus in accessione potest esse, quam in principali re. At ex diuerso, vt minus debeant, obligari possunt. Itaque si reus decem aureos promiserit, fideiussor in quinque rectè obligatur: contra verò obligari non potest. Item si ille purè promiserit, fideiussor sub conditione promittere potest: contra verò non potest. Non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus est enim, statim aliquid dare: minus est, post tempus dare.

Fidei

Fideiussor, eius quod soluit nomine mandati actionem habet. & cum fideiussisse aliquem scriptum est, ritè omnia transacta intelliguntur. l. 10. D. mandat. l. 30. De verb. oblig.

Si quid autem fideiussor pro reo soluerit, v. eius recuperandi causa habet cum eo mandati iudicium. Græcè fideiussor plerunque ita accipitur, τῆς μὲν πίστεως κειμένω, λέγω, δὲ λω, siue βέλομαι. sed & si φημί dixerit, pro eo erit, ac si dixerit λέγω. In stipulationibus fideiussorum sciendum est, hoc generaliter accipi: vt quodcunque scriptum sit quasi actum, videatur etiā actum. Ideoque constat, si quis scripserit se fideiussisse, videri omnia solemniter acta.

DE L I T E R A R V M O B L I - G A T I O N I B V S.

TITVLVS IX.

Obligatio quæ nominibus olim fiebat, obsoleuit. hodie verò etiam scriptura contrahitur: nam exceptio non numeratæ pecuniæ, instituto Iustiniani biennij finibus circūscribitur. l. 14. C. de nō num. pec.

Olim scriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur, quæ nomina hodie non sunt in vsu. Planè si quis debere se scripserit, quod ei numeratū nō est: de pecunia minime

mè numerata, post multum temporis exceptionem opponere non potest. hoc enim sæpissimè constitutum est. Sic fit, vt & hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur: & ex ea nascatur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione, antea quidem ex principalibus constitutionibus vsque ad quinquennium procedebat. sed ne creditores diutius possint suis pecunijs forsitan defraudari, per constitutionem nostram tempus coartatum est, vt vltra biennij metas huiusmodi exceptio minimè extendatur.

DE OBLIGATIONIBVS EX
C O N S E N S V.
T I T V L V S X.

Ex empto, conducto, mandato, societate, obligatio solo nudoque consensu, ac proinde etiam inter absentes. contrahitur. l. 2.
D. de oblig.

I. **C**onsensu fiunt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis. Ideo autem istis modis obligatio dicitur consensu contrahi: quia neque scriptura, neque præsentia omnimodo opus est. at nec dari quicquam necesse est, vt substantiam capiat obligatio: sed sufficit eos qui negocia gerunt, consentire. unde

unde inter absentes quoque talia negocia contrahuntur: veluti per epistolam, vel per nunciū. Itē in his cōtractibus alter alteri obligatur in id, quod alterū alteri ex bono & equo præstare oportet: cum aliqui in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat.

DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

TIT. XI.

Quæ sine scriptura emptiones fiunt, eæ constituto precio statim, etiam ante arram datam, contractæ intelliguntur. l. i. & 35. D. eod.

EMptio & venditio contrahitur, simulatque de precio conuenerit: quamuis nondum precium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit. Nam quod arræ nomine datur, argumentum est emptionis & venditionis contractæ. Sed hoc quidem de emptionibus & venditionibus, quæ sine scriptura consistunt, obtinere oportet. nam nihil à nobis in huiusmodi emptionibus & venditionibus innouatum est.

Contractus emptionis quam per scripturam fieri conuenit, tum demum perfectus est, cum aut à contrahentibus scriptus sub scriptusue, aut à tabellione perscriptus, partibusq; recitatus est. datas autem arras

emptor

emptor consilium mutans, amittit, venditor duplicatas reddit. l. 16. C. de fid. instr.

II. In iis autem quæ scriptura conficiuntur, non aliter perfectam esse venditionem & emptionem constituimus, nisi & instrumenta emptionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium: vel ab alio quidem scripta, à contrahentibus autem subscripta: & si per tabellionem fiunt, nisi & completiones acceperint, & fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his, & pœnitentiæ locus est, & potest emptor vel venditor sine pœna recedere ab emptione & venditione. Ita tamen impunè eis recedere concedimus, nisi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum. hoc enim subsecuto, siue in scriptis, siue sine scriptis venditio celebrata est: is qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor, perdit quod dedit: si verò venditor, duplum restituere compellitur, licet super arris nihil expressum est.

Emptio sine certo constitutoque precio nulla est: quod si alterius in arbitrium conferatur, Iustiniani legem valebit, cum ille precium definierit. quod idem etiam ad conductiones pertinet. l. ult. C. de cont. emp.

III. Precium autem constitui oportet: nam nulla emptio sine precio esse potest. Sed & certum

certum esse precium debet. alioqui si inter aliquos ita conuenerit, vt quanti Titius rem aestimauerit, tanti sit empti: inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, constaretne venditio, an non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, vt quoties sic composita sit venditio,

QUANTI ILLE AESTIMAUERIT, sub hac conditione staret contractus: vt si quidem ille qui nominatus est, precium definierit, tunc omnimodo secundum eius aestimationem & precium persoluatur, & res tradatur, vt venditio ad effectum perducatur: emptore quidem ex empti actione, venditore autem ex vendito agente. Sin autem ille qui nominatus est, vel noluerit, vel non potuerit precium definire: tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo precio statuto. Quod ius cum in venditionibus nobis placuit: non est absurdum & in locationibus & in conductionibus trahere.

Sublata Sabinianorum & Proculianorum controuersia, si corpus cum quantitate commutetur, emptio & venditio est: sin corpus cum corpore, vel quantitas cum quantitate permutatio. l. i. D. eod.

Item precium in numerata pecunia consistere debet. Nam in ceteris rebus an precium esse posset, veluti an homo, aut fundus, aut toga alterius rei precium esse posset, valde quare:

quærebat. Sabinus & Cassius etiam in alia
re putant precium posse consistere. unde illud
est quod vulgo dicebatur: permutatione re-
rum emptionem & venditionem contrahi, eam-
que speciem emptionis & venditionis vetustis-
simam esse. argumentoque utebantur, Græco
poeta Homero, qui aliquam partem exercitus
Achiuorum vinum sibi comparasse ait, permu-
tatis quibusdam rebus, his verbis:

ἐνθ' οὐδ' οἰνίζοντε καρχηνομέωντες ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἰθωνίσι δ' ὄρεσσι,
ἄλλοι δ' ἐρίοις, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόσινι,
ἄλλοι δ' ἀνδράπεδοι.

Diversa scholæ auctores contrā sentiebant:
aliudque esse existimabant permutationem
rerum, aliud emptionem & venditionem. a-
lioqui non posse rem expediri, permutatis re-
bus, quæ videatur res vānisse, & quæ precij
nomine data esse, nam utramque videri &
vānisse, & precij nomine datam esse, ratio-
nem non pati. Sed Proculi sententia, dicentis
permutationem propriam esse speciem contra-
ctus à venditione separatam, meritò præva-
luit: cum & ipse alijs Homericis versibus ad-
iuvabatur, & validioribus rationibus argu-
mentabatur: quod & anteriores divi Principes
admiserunt, & in nostris Digestis latius
significatur.

Emptione

Emptione contracta rei venditæ, tum periculum quod sine venditoris dolo culpæue contigit, tum emolumentum ad emptorem, quamuis nondum rem acceperit, spectat. l. 35. eod. l. 8. De peric. & comm. l. 13. De act. empt.

Cum autem emptio & venditio contracta v. sit (quod effici diximus, simulatque de precio conuenerit, cum sine scriptura res agitur:) periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis læsus fuerit, aut ædes totæ vel aliqua ex parte incendio consumptæ fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablati sit, siue etiam inundatione aquæ aut arboribus turbine deiectis longè minor aut deterior esse cæperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus precium soluere. Quicquid enim sine dolo & culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed & si post emptionem fundo aliquid per alluionem accesserit, ad emptoris commodum pertinet. Nam & commodum eius esse debet, cuius periculum est.

Si res vendita ante traditionem amittitur, siquidem eius custodiam venditor suscepit, & periculum, & quanti emptoris interest, præstabit: sin minus, suas emptori actiones

actiones concedet. l. 35. D. cod.

VI. Quòd si fugerit homo, qui veniit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus, neque culpa venditoris interuenerit, animaduertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor susceperit. Sanè enim si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si non susceperit, securus est. Idem & in ceteris animalibus, ceterisque rebus intelligimus. Vtique tamen vendicationem rei & condictiorem exhibere debet emptori: quia sanè qui nondum rem emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti & damni iniuria actione.

Emptio & purè & sub conditione rectè contrahitur. l. 7. eod.

VII. Emptio tam sub conditione, quàm purè contrahi potest. Sub conditione, veluti, **SI STICHVS INTRA CERTVM DIEM TIBI PLACVERIT, ERIT TIBI EMPTVS AVREIS TOT.**

Qui rem commercio exemptam emit, si sciens, nihil agit: si ignorans, scienti venditorem quanti sua interest, adstringit. l. 4. 5. 6. & l. 34. D. eod.

VIII. Loca sacra vel religiosa, item publica (veluti forum, basilicam) frustra quis sciens emit: quæ

mit. quæ tamen si pro profanis vel priuatis de-
ceptus à venditore quis emerit, habebit actio-
nem ex empto, quod non habere ei liceat, vt
consequatur quod sua interest, eum deceptum
non esse. Idem iuris est, si hominem liberum
pro seruo emerit.

DE LOCATIONE ET CON- DUCTIONE.

TITVLVS XII.

Locatio & conductio mercede constituta
statim contrahitur. At si extraneo per-
mittitur, illo demum statuente negotium
valebit: sin autem contrahentes ipsi eius
definitionem aliud in tempus differant,
præscriptis verbis agetur. l. 25. D. eod.

Locatio & conductio proxima est em- l.
ptioni & venditioni, usdemque iuris re-
gulis consistunt. Nam vt emptio & venditio
ita contrahitur, si de precio conuenerit: sic e-
tiam locatio & conductio ita contrahi intelli-
gitur, si merces constituta sit. & competit lo-
catori quidem locati actio, conductori verò
conducti. Et quæ suprà diximus, si alieno ar-
bitrio precium promissum fuerit, eadem & de
locatione & conductione dicta esse intelli-
mus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit.
Qua de causa si fulloni polienda curandæue,
aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis de-
derit

derit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos conuenierit: non propriè locatio & cōductio contrahi intelligitur, sed eo nomine actio præscriptis verbis datur.

Cùm utrinque res utenda fruendæue sine aliqua mercede datur, non locatio & cōductio est, sed contractus innominatus. ex quo præscriptis verbis agitur. l. 17. D. de præscrip. verb.

- II. Præterea sicut vulgò quærebatur, an permutatis rebus emptio & venditio contraheretur: ita quæri solebat de locatione & cōductione, si fortè rem aliquam tibi utendam siue fruendam quis dederit, & inuicem à te aliam utendam siue fruendam acceperit. Et placuit, non esse locationem & cōductionem, sed proprium genus esse contractus. veluti, si cum vnum bouem quis haberet, & vicinus eius vnum, placuerit inter eos, ut per denos dies inuicem boues commodarent, ut opus facerent, & apud alterum bos perierit: neque locati, vel cōducti, neque commodati competit actio: quia non fuit commodatum gratuitum, verum præscriptis verbis agendum est.

Cùm ea lege prædiū utendū datur, ut quando merces solvatur, ad dominum non redeat: Zenonis institutio proprius contractus instituitur, qui Emphyteusis dicitur.

ex quo

ex quò, nisi aliud cautum sit, rei totius interitus ad dominum pertinet, partis verò ad colonum. l. i. C. de iur. emphyteu.

Adeò autem familiaritatem aliquam inter se videntur habere emptio & venditio, item locatio & conductio: vt in quibusdam causis quæri soleat, vtrum emptio & venditio contrahatur, an locatio & conductio. vt ecce de prædijs, quæ perpetuò quibusdam fructu traduntur: id est, vt quandiu pensio siue redditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductori, neque heredi eius, cuius conductorem heres eius id prædium vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit, alioue quocunque modo alienauerit, auferre liceat. Sed * talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, & à quibusdam locatio, à quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana lata est, quæ emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam: & si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si natura talis esset contractus. sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum: tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redū dare periculum: sin autem particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire. quo iure vtimur.

* tali contractui.

Cum artifex constituto precio quid efficit,
 siquidem ex sua materia, venditio: sin ex
 eius qui iussit, conductio contracta intel-
 ligitur. l. 2. eod. l. 20. & 65 De cont. empt.

IIII. Item quæritur, si cum aurifice Titius con-
 uenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certæ-
 que formæ annullos ei faceret, & acciperet
 (verbi gratia) decem aureos: utrum emptio
 & venditio, an locatio & conductio contrahi
 videatur? Cassius ait, materiæ quidem em-
 ptionem & venditionem contrahi, operæ au-
 tem locationem & conductionem. Sed placuit,
 tantum emptionem & venditionem contrahi.
 Quod si suum aurum Titius dederit, mercede
 pro opera constituta: dubium non est, quin lo-
 catio & conductio sit.

In hoc contractu quæ prætermissa sunt ex
 æquo & bono supplentur, & leuissima
 culpa præstatur. conductore autem ante
 tempus defuncto, heres in ius ipsius suc-
 cedit. l. 25. D. eod. l. 2. l. 17. C. eod.

v. Conductor omnia secundum legem condu-
 ctionis facere debet: & si quid in lege præter-
 missum fuerit, id ex bono & æquo præstare.
 Qui pro usu aut vestimentorum, aut argen-
 ti, aut iumentis, mercedem aut dedit, aut pro-
 misit: ab eo custodia talis desideratur, qualem
 diligen

diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet. quam si praestiterit, & aliquo casu fortuito eam rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur. Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres eius eodem iure in conductione succedit.

DE SOCIETATE.

TIT. XIII.

Societas tum omnium bonorum, tum vnus negotiationis rectè contrahitur: partes autem si definitæ sunt, ita seruantur: fin minus, æquabiles intelliguntur. l. 5. §. 7. D. cod.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Græci specialiter κοινομία appellant: aut vnus alicuius negotiationis, veluti mancipiorum vendendorum emendorumque aut olei, aut vini, aut frumēti emendi vendendique. Et quidem si nihil de partibus lucri & damni nominatim conuenerit, æquales scilicet partes & in lucro & in damno spectantur. Quod si expressæ fuerint partes: hæc seruari debent. Nec enim vnquam dubium fuit, quin valeat cōuentio si duo inter se pacti sint, vt ad vnum quidem duæ partes & lucri & damni pertineant, ad alium tertia.

Lex in societate, vt vnus duas lucri partes,
vnam damni ferat: item, vt alter pecu-
niam

niam, alter operam solam præstet: item, ut vnus damni expers sit, valet. quæ pars autem de alterutro tantum definita est, eadem ad alteram quoque pertinet. l. 29. 30 eod.

11. De illa sanè conuentione quaesitum est, si Titius & Seius inter se pacti sint, ut ad Titium lucri duæ partes pertineant, damni tertia: ad Seium duæ partes damni, lucri tertia: an rata debeat haberi conuentio? Quintus Mutius contra naturam societatis talem partitionem esse existimauit, & ob id non esse ratam habendam. Seruius Sulpitius (cuius sententia præualuit) contrà sensit: quia sæpe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos iustum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam & ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat, & tamen lucrum inter eos commune sit: quia sæpe opera alicuius pro pecunia valet. Et adeò contra Quinti Mutij sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit posse conuenire, ut quis lucri partem ferat de damno nō teneatur, quod & ipsum fieri Seruius conuenienter* sibi existimauit. Quod tamen ita intelligi oportet, ut si in alia re lucrum, in alia damnum illatum sit: compensatione facta, solum quod superest, intelligatur lucro

*lucro esse. Illud expeditum est, si in vna caus^a *lucrum
sa pars fuerit expressa: veluti in solo lucro,
vel in solo damno: in altera verò omissa: in eo
quoque quod prætermissum est, eandem par-
tem seruari.

Societas non ante renuntiationem dissolui-
tur: qua tamen malitiosè facta, lucrum
captatum communicatur, & quod socie-
tati obuenerit, totum ei cui renuntiatum
est acquiritur. l. 64. 65. 14. eod.

Manet autem societas eò vsque, donec in III.
eodem consensu perseverauerint. At cum ali-
quis renunciauerit societati, soluitur socie-
tas. Sed plauè si quis callidè in hoc renuncia-
uerit societati, vt obueniens aliquod lucrum
solus habeat: veluti si totorum bonorum so-
cius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc
renunciauerit societati, vt hæreditatem solus
lucriferet, cogitur hoc lucrum communica-
re. Si quid verò aliud lucrifaciat, quod non ca-
ptauerit: ad ipsum solum pertinet. Ei verò cui
renuntiatum est, quicquid omnino post renun-
ciatam societatem acquiritur, soli conceditur.

Societas vnius morte, nisi aliter cautum sit:
item negotio cuius societas coierat, abso-
luto: bonorum præterea vnius vel publi-
catione, vel cessione, dissoluitur. Quod

si post cessionem eadem voluntas manet,
noua societas contracta iudicatur. l. 4.
63. 65. §. morte, & seq. D. cod.

IIII. Soluitur etiam societas & in morte socij:
» quia qui societatem contrahit, certam perso-
» nam sibi eligit. Sed & si consensu plurium so-
» cietas coita sit, morte vnus socij soluitur, &
» si plures supersint: nisi in coeunda societate
» aliter conuenerit. Item, si alicuius rei contra-
» cta societas sit, & finis negotio impositus est,
» finitur societas. Publicatione quoque distrahi
» societatem, manifestum est: scilicet si vniuersa
» bona socij publicentur. nam cum in eius lo-
» cum alius succedat, pro mortuo habetur. Item,
» si quis ex socijs mole debiti pregrauatus, bo-
» nis suis cesserit, & ideo propter publica aut
» priuata debita substantia eius vaneat, solui-
» tur societas. sed hoc casu, si adhuc consentiant
» in societatem, noua videtur incipere societas.

In societate dolus & culpa leuis præstatitur
tantum: hoc est, ea diligentia quam quis-
que suis rebus adhibere solet. l. 51. l. 72. eo.

V. Socius socio vtrum eo nomine tantum te-
» neatur pro socio actione, si quid dolo commi-
» serit, sicut is qui deponi apud se passus est: an
» etiam culpa, id est, desidia atque negligentia
» nomine, qua situm est. præualuit tamen etiam
culpa

culpa nomine teneri cum. Culpa autem non
 ad exactissimam diligentiam dirigenda est.
 Sufficit enim talem diligentiam in communi-
 bus rebus adhibere socium, qualem suis rebus
 adhibere solet. Nam qui parum diligentem so-
 cium sibi adsumit, de se queri, id est sibi hoc
 imputare debet.

DE MANDATO.

TITVLVS XIII.

Mandatum siue mādantis, siue mandatarij,
 siue alieni tantum, siue coniunctim plu-
 rium causa fiat, valet. At si mandatarij
 solius nequaquam. cuiusq; autem exem-
 pla ordine proferuntur. l. 2. l. 6. l. 22. D. de co.

Mandatum contrahitur quinque modis: si-
 ue sua tantum gratia aliquis tibi mandet, si-
 ue sua & tua, siue aliena tantum, siue sua &
 aliena, siue tua & aliena. At si tua tantum
 gratia mandatum sit, superuacuum est man-
 datum: & ob id nulla ex eo obligatio, nec
 mandati inter vos actio nascitur. Mandantis
 tantum gratia interuenit mandatum: veluti
 si quis tibi mandet vt negotia eius gereres, vel
 vt fundum ei emereres, vel vt pro eo sponderes.
 Tua gratia & mandantis: veluti si mandet ti-
 bi, vt pecuniam sub vsuris crederes ei, qui in
 rem ipsius mutuaretur: aut si volente te agere
 cum eo ex fideiussoria causa, mandet tibi, vt

» cum reo agas, periculo mandantis: vel ut ip-
 » sius periculo stipuleris ab eo, quem tibi dele-
 » get in id quod tibi debuerat. Aliena autem
 » causa interuenit mandatum: veluti si tibi
 » aliquis mandet, ut Titij negotia gereres, vel
 » ut Titio fundum emereres, vel ut pro Titio
 » sponderes. Sua & aliena: veluti si de commu-
 » nibus suis & Titij negotijs gerendis tibi man-
 » det, vel ut sibi & Titio fundum emereres, vel
 » ut pro eo & Titio sponderes. Tua & aliena:
 » veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris cre-
 » deres: quia si ut sine usuris crederes, aliena
 » tantum gratia intercedit mandatum.

Quod mandatarij solius in rem est, quasi
 merum esset consilium, nullam obliga-
 tionem parit. At qui credi alicui pecu-
 niam mandat, cum absque eo creditum
 non fuisset, obligatur. l. 2. & 6. D. eo.

II Tua gratia interuenit mandatũ: veluti si ti-
 » bi mādēt, ut pecunias tuas in emptiones potius
 » prædiorum colloques, quàm fœneres vel ex di-
 » uerso, ut pecunias tuas fœneres potius, quàm
 » in emptiones prædiorum colloques. Cuius gene-
 » ris mandatum magis consilium est, quàm
 » mandatum. & ob id non est obligatorium:
 » quia nemo ex consilio mandati obligatur,
 » etiam si non expediat ei cui dabatur: cum li-
 » beru m̃

berum cuique sit, apud se explorare, an expediat consilium. Itaque si ociosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emerēs, vel eam crederes: quamvis non expediat tibi eam emisse, vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo hæc ita sunt, ut quæsitum sit, an mandati teneatur, qui mandavit tibi, ut pecuniam Titio fœnerares. sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum: quia non aliter Titio credidisses, quàm si tibi mandatum esset.

Ex mandato rei quæ bonis moribus aduersatur, nulla nascitur obligatio. l. 6. eod.

Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: veluti si Titius de furto, aut de damno faciendo, aut de iniuria facienda mandet tibi. licet enim poenam istius facti nomine præstiteris, non tamen ullam habes aduersus Titium actionem. I I I .

Qui maiorem in obeundo mandato summam, quàm quæ præstituta fuerat, impendit, quatenus sibi mandatum est, mandati agit: qui verò minorem, quatenus impenderit. l. 3. 4. 5. eod.

Is qui exequitur mandatum, non debet I I I I .
excedere fines mādati. ut ecce si quis vsque ad centum aureos mandauerit tibi, ut fundum emerēs, vel ut pro Titio sponderes: neq; pluris emere

emere debes, neque in ampliorem pecuniam fideiubere: alioqui non habebis cum eo mandati actionem. adeo quidem, ut Sabino & Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere velis, inutiliter te acturum. Diversae scholae auctores recte usque ad centum aureos te acturum existimant. quae sententia sanè benignior est. Quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo mandati actionem: quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur. ut minoris (si possit) emeretur.

Et reuocatio & mors alterius re integra contingens, mandatum extinguit. At qui extinctum illud iusta ex causa ignorans exequitur, ex æquo & bono actione adiuuatur. l. 26. 27. 37. cod.

v. Rectè quoque mandatum contractum, si dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit, evanescit. Item, si adhuc integro mandato mors alterutrius interueniat: id est, vel eius qui mandauerit, vel illius qui mandatum suscepit, soluitur mandatum. Sed utilitatis causa receptum est, si eo mortuo, qui tibi mandauerat, tu ignorans eum decessisse, executus fueris mandatum, posse te agere mandati actione: alioqui iusta & probabilis ignorantia tibi damnum adferret. Et huic simile est,

est, quòd placuit, si debitores manumisso dispensatore Titij, per ignorantiam liberti soluerint, liberari eos cum alioqui stricta iuris ratione non possent liberari: quia alij soluisent, quàm cui soluere debuerint.

Mandatum non suscipere cuique liberum est. At susceptum nisi tempestiuè renuncietur, aut excusatio iusta subest, obligationem parit. Rectè autem & in diem & sub conditione interponitur. l. 22. & l. 1. eodem.

Mandatum non suscipere, cuilibet liberum ^{V I.} est: susceptum autem consummandum est, aut quamprimum renunciandum, vt per semetipsum, aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renuncietur, vt integra causa mandatori reseruetur eandem rem explicandi, nihilominus mandati actio locum habet: nisi iusta causa intercesserit, aut non renunciandi, aut intempestiuè renunciandi. Mandatum & in diem differri, & sub conditione fieri potest.

In mandatum cadere merces nō potest itaque mercede adhibita, non mandati, sed locati & conducti datur actio. l. pen. De præsript. verb.

In summa sciendum est, mandatum, nisi ^{VII} gratui

gratuitum sit, in aliam formam negocij cadere. Nam mercede constituta, incipit locatio & conductio esse. Et (vt generaliter dicamus) quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati aut depositi contrahitur negotium: ijs casibus interueniente mercede, locatio & conductio contrahi intelligitur. Et ideo, si fulloni polienda curandâve vestimenta quis dederit, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

DE OBLIGATIONIBUS

Q V A S I E X C O N T R A C T U .

T I T V L V S X V .

I. **P**ost genera cōtractuum enumerata, dispicimus etiam de ijs obligationibus, quae non propriè quidem nasci ex contractu intelliguntur: sed tamen quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur.

Qui negotium absentis sua sponte ac sine mandato gessit, ita obligatur, vt etiam leuissimam quamque culpam praestet: vicissimque dominum etiam ignorantem ex bono & aequo astringit. l. 5. De oblig. & act. l. 2. & 6. De neg. gest.

Igitur

Igitur cū quis negotia absentis gesserit, & vltro citroque inter eos nascuntur actiones, quæ appellantur negotiorum gestorum. sed domino quidem rei gesta aduersus eum qui gessit, directa competit actio: negotiorum autem gestori, contraria: quas ex nullo contractu propriè nasci manifestum est: quippe ita nascuntur istæ actiones, si sine mandato quisque alienis negocijs gerendis se obtulerit. ex qua causa ñ quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idq; vtilitatis causa receptum est, ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregrè profecti essent, desererentur negotia: quæ sanè nemo curaturus esset, si de eo quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is qui vtiliter gessit negotia, habet obligatum dominum negotiorum: ita & contra iste quoque tenetur, vt administrationis rationem reddat. quo casu ad exactissimā quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modò alius diligentior eo, commodius administraturus esset negotia.

Ex tutelæ administratione & tutor pupillo,
& vicissim hic illi de eo quod tutor præstiterit, tenetur: iudiciūque sis datur,

quasi

quasi contractum inter eos negotium
fuisse. l. 5. D. de obligat. & act.

- II. Tutores quoque qui tutela iudicio tenen-
tur, non propriè ex contractu obligati intel-
liguntur (nullum enim negotium inter tuto-
rem & pupillum contrahitur) sed quia sanè
non ex maleficio tenentur, quasi ex contra-
ctu teneri videntur. Et hoc autem casu mu-
tua sunt actiones. Non tantùm enim pupillus
cum tutore habet tutelæ actionem: sed & ex
contrario tutor cum pupillo habet cōtrariam
tutelæ, si vel impenderit aliquid in rem pu-
pilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam
creditoribus eius obligaverit.

Qui ob causam rei sine societate commu-
nis obligatus est, item heres legatorum
nomine, non ex cōtractu, sed quasi ex cō-
tractu iudicium patitur. l. 2. col. 3. D. cō-
mu. diuid. l. 5. De obli. & act.

- III. Item si inter aliquos communis res sit sine
societate, veluti quòd pariter eis legata dona-
tione esset: & alter eorum alteri ideò tenea-
tur communi diuidundo iudicio, quòd solus
fructus ex ea re perceperit, aut quòd socius
eius solus in eam rem necessarias impensas fe-
cerit: non intelligitur propriè ex contractu
obligatus esse: quippe nihil inter se contraxe-
runt. sed quia ex maleficio non tenetur: quasi
ex

ex contractu teneri videtur. Idem iuris est de eo, qui coheredi suo familiæ eriscunda iudicio ex his causis obligatus est. Heres quoque legatorum nomine non propriè ex contractu obligatus intelligitur (neque enim cum herede, neque cum defuncto, vllum negotium legatarius gessisse propriè dici potest) & tamen quia ex maleficio non est obligatus, quasi ex contractu debere intelligitur.

Qui pecuniam indebitam ab imprudente oblatam accipit, certi conditione, non ex contractu, sed quasi ex contractu, obligatur. l. 5. De obligat. & act.

Item is, cui quis per errorem non debitum soluit, quasi ex contractu debere videtur. Adeo enim non intelligitur propriè ex contractu obligatus esse, vt si certiore rationem sequamur, magis (vt supra diximus) ex distractu, quàm ex contractu possit dici obligatus esse. Nam qui soluendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, vt distrahat potius negotium, quàm contrahat. Sed tamen perinde is qui accipit, obligatur, ac si mutuum ei daretur: & ideo conditione tenetur.

Indebitum per errorem solutum ex iis causis, ex quibus inficiando lis crescit, non repetitur. veluti, ex lege Iustiniani, lega-

torum quæ religionis causa relicta sunt.
l.4.C.de cond indeb.

v. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. sic namque definierunt veteres, ex quibus causis inficiando lis crescit, ex ijs causis non debitum solutum, repeti non posse: veluti ex lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in ijs legatis locum habere voluerunt, quæ certa constituta, per damnationem cuique legata fuerant. nostra autem constitutio, cum unam naturam omnibus legatis & fideicommissis indulset, huiusmodi augmentum in omnibus legatis & fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatarijs hoc præbuit, sed tantummodo in ijs legatis & fideicommissis, quæ sacrosanctis ecclesijs, & cæteris venerabilibus locis, quæ religionis vel pietatis intuitu honorantur, relicta sunt: quæ si indebita solvantur, non repetuntur.

PER QVAS PERSONAS NO-
BIS OBLIGATIO AD-
QUIRATUR.

TITVLVS XVI.

Obligatio etiam per seruum filiūque fam.
rectè acquiritur: sed per hunc quæ sita, so-
lum

lum vsumfructum sui commodi patri ex
Iustiniani præscripto agenti, attribuit. l.
6. C. de bon. quæ lib.

Expositis generibus obligationum, quæ ex 1.
contractu, vel quasi ex contractu nascuntur:
admonendi sumus, acquiri nobis non solum
per nosmetipsos, sed per eas quoque personas
quæ in nostra potestate sunt, veluti per seruos
& filios nostros: vt tamen, quod per seruos
quidem nostros nobis acquiritur, totum no-
strum fiat: quod autem per liberos, quos in po-
testate habemus, ex obligatione fuerit acqui-
situm, hoc diuidatur secundum imaginem re-
rum proprietatis & vsumfructus, quam nostra
decreuit constitutio: vt quod ab actione com-
modum perueniat, huius vsumfructum qui-
dem habeat pater, proprietatem autem filio serue-
tur, scilicet patre actionem mouente secun-
dum nouellæ nostræ cōstitutionis diuisionem.

Per liberos homines, seruôsque alienos bo-
na fide possessos: item per seruos in qui-
bus vsum, vsumque fructum habemus,
tum ex ipsorum operis, tum ex re nostra
obligatio acquiri potest. l. 10. D. de acq.
rer. do.

Item per liberos homines, & alienos seruos, I I
quos bona fide possidemus, acquiritur nobis:
sed tantum ex duabus causis, id est si quid ex
x 2 operis

operis suis, vel ex re nostra adquirant. Per
eum quoque seruum, in quo vsumfructum
vel vsum habemus, similiter ex duabus istis
causis nobis acquiritur.

Quod seruus communis indefinitè acquirit,
dominis omnibus pro rata domini ac-
quirit. quod verò vnius nomine diserte
vel stipulatus est, vel per traditionem ac-
cepit, vniusue iussu acquisit, ei soli de-
betur. l. 5. D. de stipul. ser. l. ult. C. per quas
pers.

III. Communem seruum pro dominica parte do-
minis adquirere certum est: excepto eo, quod
nominatim vni stipulando, aut per traditio-
nem accipiendo, illi soli acquirit: veluti cum
ita stipulatur, TITIO DOMINO MEO
DARE SPONDES? Sed si domini vnius
iussu seruus fuerit stipulatus, licet antea du-
bitabatur: tamen post nostram decisionem res
expedita est, vt ille tantum adquirat, qui hoc
ei facere iussit, vt supra dictum est.

QVIBVS MODIS OBLIGA-
TIO TOLLITVR.

TITVLVS XVII.

Tum eius quæ debetur rei, tum etiam (dum
modò creditor consentiat) alterius solu-
tione, quamuis ab alio etiam inuito debi-
tore.

core facta sit, dissoluitur obligatio. quin
& rei fideiussorisue solutione utraque ob-
ligatio extinguitur.

Tollitur autem omnis obligatio, solutio- I.
ne eius quod debetur: vel si quis, con-
sentiente creditore, aliud pro alio soluerit. Nec
interest, quis soluat: vtrum ipse qui debet, an
alius pro eo. liberatur enim & alio solvente:
siue sciente debitore, siue ignorante, vel inuito
solutio fiat. Item si reus soluerit: etiam ij qui
pro eo interuenerunt, liberantur. Idem ex con-
trario contingit, si fideiussor soluerit: non enim
ipse solus liberatur, sed etiam reus.

Per acceptilationem (quæ stipulatio quæ-
dam est, à C. Aquilio remittendi debiti
caussa instituta) & verborum obligatio,
& alia quæuis in stipulationem deducta
etiam pro parte dissolui potest. l. 1. 8. &
18. D. de accept.

Item per acceptilationem tollitur obliga- II.
tio. Est autem acceptilatio, imaginaria solutio.
Quod enim ex verborum obligatione Titio
debetur, id si velit Titius remittere, poterit
sic fieri, vt patiaturs hæc verba debitorem dice-
re: QVOD EGO TIBI PROMISI,
HABESNE ACCEPTVM? & Titius
respondeat, HABEO. Sed & Græcè potest
acceptilatio fieri: dummodò sic fiat, vt Latinis
x 3 verbis

verbis solet, ἔχεις λαβὼν ἀντάγια τόσα; ἔχω
 λαβὼν. Quo genere (vt diximus) tantum eae
 solvuntur obligationes, quae ex verbis consti-
 stant, non etiam ceterae. Consentaneum enim
 visum est, verbis factam obligationem, alijs
 posse verbis dissolui. Sed & id quod alia ex
 causa debetur, potest in stipulationem dedu-
 ci, & per acceptilationem dissolui. Sicut au-
 tem quod debetur, pro parte recte soluitur: ita
 in partem debiti acceptilatio fieri potest. Est
 autem prodita stipulatio, quae vulgo Aquilia-
 na appellatur, per quam contingit, vt omnium
 rerum obligatio in stipulatum deducatur, &
 ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio e-
 nim Aquiliana renouat omnes obligationes,
 » & à Gallo Aquilio ita composita est: Quic-
 » quid te mihi ex quacunque causa dare facere
 » oportet, oportebitue, praesens in diemue, qua-
 » rumque rerum mihi tecum actio, quae que
 » aduersus te petitio, vel aduersus te persecutio
 » est, eritue, quodue tu meum habes, tenes, pos-
 » sides, dolone malo fecisti quo minus possideas:
 » quanti quaeque earum rerum res erit, tantam
 » pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius,
 » spondit Numerius Nigidius. quod Nume-
 » rius Nigidius Aulo Agerio spondit, id habe-
 » retne à se acceptum Numerius Nigidius Au-
 » lum Agerium rogauit. Aulus Agerius Nu-
 » merio Nigidio acceptum fecit.

Cum

Cum id quod nobis ab aliquo debetur, ab altero nouandi animo stipulamur, quamuis posterior obligatio nulla sit, prior tamen extinguitur. à nostro verò debitorè, nisi noui quid afferamus, stipulando nouare non possumus. l. 1. & pass. D. de nouat.

Præterea nouatione tollitur obligatio: ve- XII.
luti si id quod tu Seio debebas, à Titio dari stipulatus sis. Nam interuentu nouæ personæ, noua nascitur obligatio: & prima tollitur, translata in posteriorem: adeò vt interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima nouationis iure tollatur: veluti si id quod tu Titio debeas, à pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit: quo casu res amittitur. nam & prior debitor liberatur, & posterior obligatio nulla est. Non idem iuris est, si à seruo quis fuerit stipulatus. nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit, à qua postea stipuleris: ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit: fortè si conditio, aut dies, aut fideiussor adiiciatur, aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adiiciatur, nouationem fieri: sic intelligi oportet, vt ita dicamus factam nouationem, si conditio extiterit. alioqui si defecerit, durat prior obligatio.

Iustiniani lege, non modò animus ac voluntas, vt olim, ad nouandum exquiritur: verum etiam diserta, nominatimque testata conuentio. alioqui nec prior obligatio tollitur, & ei posterior accedit. l. ult. C. de nouat.

IIII. Sed cùm hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri nouationem, cùm nouandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando nouandi animo videretur hoc fieri, & quasdam de hoc præsumptiones alij in alijs casibus introducebant: ideò nostra processit constitutio, quæ apertissimè definiuit, tunc solùm nouationem fieri, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quòd propter nouationem prioris obligationis conuenerunt. alioqui & manere pristinam obligationem, & secundam ei accedere: vt maneat ex vtraque causa obligatio secundum nostræ constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere.

Quæ nudo consensu obligationes constant, eadem nudo consensu distrahi, dissoluique possunt. l. 80. D. de solut.

V. Hoc amplius, eæ obligationes, quæ consensu contrahuntur, contraria voluntate dissoluantur. Nam si Titius & Seius inter se consen-

consenserint, vt fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureis: deinde renondum secuta, id est, neque precio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, vt discederetur ab ea emptione & venditione: inuicem liberantur. Idem est & in conductione & locatione, & in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

x s

INSTIT

INSTITVTIO- NVM D. IV- STINIANI

LIBER IIII.

Ex vsitata partitione , & recepta in scho-
lis consuetudine , hinc incipit.

DE OBLIGATIONIBVS, QVAE EX DELICTO NAS- CVNTVR.

TITVLVS XVIII.

Transitio ad obligationes quæ priuatis ex
delictis nascuntur: quarum omnium con-
trahendarum modus est vnus: res scilicet,
quæ in furto , rapina , damno & iniuria
versatur. l. 4. D. de oblig. & act.

*V*M expositam sit superio-
re libro de obligationibus ex
contractu, & quasi ex contra-
ctu: sequitur, vt de obligatio-
nibus ex maleficio, & quasi
ex

ex maleficio dispiciamus. Sed illæ quidem (ut
suo loco tradidimus) in quatuor genera diui-
duntur, hæc verò vnius generis sunt: nam om-
nes ex re nascuntur, id est, ex ipso maleficio:
veluti ex furto, aut rapina, aut damno, aut
iniuria.

Definitio furti, eiusque notatio quadruplex.

l. 2. D. de furt.

Furtum est contrectatio rei fraudulosa, lu- II.
cri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam
usus eius, possessionisue: quod lege naturali
prohibitum est admittere. Furtum autem vel
à furuo, id est, nigro dictum est, quod clam &
obscurè fiat, & plerunque nocte: vel à frau-
de: vel à ferendo, id est, auferendo: vel à Græ-
co sermone, qui φῶρας appellant fures. Imò &
Græci ἀπὸ τῶ φῆρα, φῶρας dixerunt.

Furti diuisio bipartita, ut aliud manifestum
sit, nimirum cum res in manibus furis
antequam destinatum in locum ferretur, de-
prehensa est: aliud nec manifestum. l. 2.
& seq. D. de furt.

Furtorum autem genera duo sunt: mani- III.
festum, & nec manifestum. Nam conce-
ptum & ablatum, species potius actionis sunt
furto coherentes, quam genera furtorum, si-
cut inferius apparebit. Manifestus fur est,
quem

22 quem Græci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellāt nec solum
 22 is qui in ipso furto apprehenditur, sed etiam is
 22 qui eo loco apprehenditur, quo furtum fit: ve-
 luti qui domi furtum fecit, & nondum egres-
 sus ianuam apprehensus fuerit: & qui in o-
 liueto oliuarum, aut in vineto vuarum fur-
 tum fecit, quandiu in eo oliueto aut vineto de-
 prehensus fuerit. Imò vltius furtum mani-
 festum extendendum est, quandiu eam rem
 fur tenens visus vel apprehensus fuerit: siue in
 22 publico, siue in privato, vel à domino, vel ab
 22 alio, antequam eò peruenerit, quò deferre vel
 22 deponere rem destinasset. Sed si pertulit quò
 22 destinauit, tametsi apprehendatur cum re fur-
 22 tiua, non est manifestus fur. Nec manifestum
 22 furtum quid sit, ex ijs quæ diximus, intelligi-
 22 tur. nam quod manifestum non est, id scilicet
 22 nec manifestum est.

Olim quatuor furti actiones fuerunt: con-
 cepti, oblati, prohibiti, non exhibiti: quæ
 nunc obsoleuerunt. itaque quicumque rem
 furtiuam sciens receperit ac celauerit, nec
 manifesti furti actione obligatur.

IIII. Conceptum furtum dicitur, cum apud ali-
 quem testibus presentibus furtiua res quæsi-
 ta & inuenta sit: nam in eum propria actio
 constituta est, quamuis fur non sit, quæ appel-
 latur concepti. Oblatum furtum dicitur, cum
 res fur

res furtiua ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit: vtique si ea mente tibi data fuerit, vt apud te potius, quam apud eum qui dederit, conciperetur. nam tibi, apud quem concepta sit, propria aduersus eum qui obtulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblata. Est etiam prohibiti furti actio aduersus eum qui furtum quærere testibus presentibus volentem prohibuerit. Præterea pœna constituitur edicto Prætoris per actionem furti non exhibiti, aduersus eum qui furtiuam rem apud se quæsitam & inuentam non exhibuit. Sed hæ actiones, scilicet concepti & oblata, & furti prohibiti, necnon furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. Cum enim requisitio rei furtivæ hodie secundum veterem observationem non fiat: merito ex consequentia etiam præfatæ actiones ab usu cõmuni recesserunt: cum manifestissimum sit, quod omnes qui sciētes rem furtiuam susceperint & celauerint, furti nec manifesti obnoxij sunt.

Manifestus fur, quadrupli: nec manifestus, dupli, siue liber, siue seruus sit, tenetur. l. 50. D. de furt.

Pœna manifesti furti, quadrupli est, tam ex serui quam ex liberi persona: nec manifesti, dupli.

Furtum non amouenda tantum, sed etiam contrectanda re inuito domino committitur.

titur. Itaque quod cui seruandum datum est, si id vsus est, siue quod vtendum acceperit, ad aliam rem atque accepit vsus est, furti se obligauit. l. 54. 66. 40. 76. D. eod.

¶ I. Furtum autem fit, non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amouet: sed generaliter, cum quis alienam rem inuito domino contrectat. Itaque siue creditor pignore, siue is apud quem res deposita est, ea re utatur: siue is qui rem vtendam accepit, in alium vsum eam transferat, quam cuius gratia ei data est, furtum committit: veluti si quis argentum vtendum acceperit, quasi amicos ad coenam inuitaturus, & id peregre secum tulerit: aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi, longius aliquod duxerit: quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset.

Qui commodato aliter quam uti conueniat utitur, siue volente, siue inuito domino id se facere falso arbitretur, furti non tenetur. l. 46. 54. eod.

¶ II. Placuit tamen, eos qui rebus commodatis aliter uterentur, quam vtendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligant id inuito domino facere: eumque si intellexisset, non permissurum. at si permissurum credant,

extra

extra crimen videri, optima sanè distinctione: quia furtum sine affectu furandi non committitur. Sed & si credat aliquis inuito domino se rem commodatam sibi contrectare, domino autem volente id fiat: dicitur furtum non fieri.

Qui seruū suum, cui furandi consiliū aliquis dederat, iubet rem suam quasi furtim ad illum deferre, vt eum in furto deprehendat, ex lege Iustiniani, & furti & serui corrupti aduersus eum agere poterit. l. 20. C. de furt.

Vnde illud quæsitum est, cū Titius seruū Mæuij sollicitauerit, vt quasdam res domino subriperet, & ad eum perferret, & seruus id ad Mæuium pertulerit: (Mæuius autem, dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit seruo quasdam res ad eum perferre:) vtrum furti, an serui corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, & antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti, neque serui corrupti actionem præstantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obuiam euntes, per nostram decisionem sanximus, non solum furti actionem, sed & serui corrupti cōtra eum dari. Licet enim is seruus deterior à sollicitatore minimè factus est, & id

» Et ideò non concurrant regulæ, quæ servi cor-
 » rupti actionem introducerent: tamen consi-
 » lium corruptoris ad perniciem probitatis ser-
 » ui introductum est, ut sit ei pœnalis actio im-
 » posita, tanquam si re ipsa fuisset servus corru-
 » ptus: ne ex huiusmodi impunitate & in alium
 » servum, qui facile posset corrumpi, tale faci-
 » nus à quibusdam perpetretur.

Quibus casibus & liberi hominis, & rei pro-
 priæ furtum admittatur. l. 14. & l. 12. eod.

IX. Interdum etiam liberorum hominum fur-
 tum fit: veluti si quis liberorum nostrorum,
 qui in potestate nostra sunt, subreptus fuerit.
 Aliquando autem etiam suæ rei furtum quis
 committit: veluti si debitor rem, quam credi-
 tori pignoris causâ dedit, subtraxerit.

Qui opem consilium furto faciendo dede-
 rit, alligatur. qui verò per lasciviam fu-
 randi causam non malo animo præbue-
 rit, consiliū me tantum dederit, nequa-
 quam. l. 50. 52. D. eod.

X. Interdum quoque furti tenetur, qui ipse
 furtum non fecit: qualis est is, cuius ope con-
 silio furtum factum est. In quo numero est,
 qui tibi numos excussit, ut alius eos raperet:
 aut tibi obstiterit, ut alius rem tuam excipe-
 ret: aut oves tuas vel boves fugaverit, ut alius

eas exciperet. Et hoc veteres scripserunt de eo qui panno rubro fugauit armentum. Sed si quid eorum per lasciuiam, & non data opera, vt furtum admitteretur, factum est: in factum actio dari debet. At vbi ope Mæui Titius furtum fecerit: ambo furti tenentur. Ope consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas fortè fenestris supponit: aut ipsas fenestras vel ostium effringit, vt aliud furtum faceret: quæue ferramenta ad effringendum, aut scalas, vt fenestris supponerentur, commodauerit, sciens cuius rei gratia commodauerit. Certè qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti.

Ob furtum à filiofam. seruoue factum, nec patri. nec domino furti iudicium datur, nisi fortè aduersus eum, cuius ope consilio furtum factum probabit. l. 16. 17. 36. eod.

Hi qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem faciunt, & res in furtiuam causam cadit (nec ob id ab ullo vsucapi potest, antequam in domini potestatem reuertatur) sed furti actio non nascitur: quia nec ex alia vlla causa potest inter eos actio nasci. Si verò ope consilio alterius furtum factum fuerit: quia
 y vtique

utique furtum committitur, conuenienter ille furti tenetur: quia verum est, ope consilio eius furtum factum esse.

Actio furti alteri quàm cuius interest, quamuis dominus is sit, non datur. itaque surrepto pignore, etiam aduersus dominum, si ipse subripuit, creditor actionem habebit. l. 10. & 12. eod.

XII. Furti autem actio ei competit, cuius interest rem saluam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit, quàm si eius intersit rem non perire. Vnde constat, creditorem de pignore subrepto furti agere posse, etiam si idoneum debitorem habeat: quia expedit ei pignori potius incumbere, quàm in personam agere. adeò quidem, ut quamuis ipse debitor eam rem subripuerit, nihilominus creditori competat actio furti.

Alienis vestibus fulloni sartorive subreptis, furti iudicium, siquidem in solidum soluendo sint, ipsis datur: sin minus, domino. quin & bonæ fidei emptori, cui furtores ablata est, hæc actio conceditur. l. 12. l. 90. eod.

XIII. Item si fullo polienda curandæue, aut sarcinator sarcienda vestimenta certa mercede acceperit, eaque furto amiserit: ipse furto habet actionem, non dominus: quia dominus nihil

nihil interest eam rem non perire, cum iudicio locati à fullone aut sarcinatore rem suā persequi possit. Sed & bonæ fidei emptori subrepta re, quam emerit, quamvis dominus non sit, omnino competit furti actio, quemadmodum & creditori. Fulloni verò & sarcinatori non aliter furti actionem competere placuit, quàm si soluendo sint: hoc est: si domino rei æstimationem soluere possint. Nam si soluendo non sint: tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti competit actio: quia hoc casu ipsius interest rem saluam esse. Idem est, & si in parte soluendo sit fullo aut sarcinator.

Iustiniani lege, cum res commodata surrepta est, si dominus id sciat, utrum volet, vel furem vel commodatarium persequi poterit. & si vnum eligat, regredi ad alterum non potest. sin autem ignarus furti, commodatarium conuenerit, potest antequam suum recuperet, re comperta sese in furem conuertere. at, si suum iam abstulit, fur soli commodatario reseruatur.
l.vlt. C. de furt.

Quæ de fullone & sarcinatore diximus, XIIII. eadem & ad eum cui comodata res est, transferenda veteres existimabant. Nam ut fullo mercedem accipiendo, custodiam præstat: ita is quoque qui commodatum utendum acce-

pit, similiter necesse habet custodiam præstare.
» Sed nostra prouidentia etiam hoc in nostris de-
» cisionibus emendauit, vt in domini voluntate
» sit: siue cõmodati actionem aduersus eum qui
» rem cõmodatã accepit, mouere desiderat: siue
» furti aduersus eum qui rem subripuit: & al-
» terutra earum electa, dominum non posse ex
» pœnitentia ad alteram venire actionem. Sed
» si quidem furem elegerit, illum qui rem vten-
» dam accepit, penitus liberari. sin autem com-
» modator veniat aduersus eum qui rem vten-
» dam accepit: ipsi quidem nullo modo compe-
» tere posse aduersus furem furti actionem. cum
» autem qui pro re commodata conuenitur,
» posse aduersus furem furti habere actionem:
» ita tamen, si dominus sciens rem esse subre-
» ptam, aduersus eum cui res commodata fue-
» rit, perueniat. sin autem nescius & dubitans
» rem non esse apud eum, commodati actionem
» instituerit, postea autem re comperta volue-
» rit remittere quidem commodati actionem,
» ad furti autem actionem peruenire: tunc licen-
» tia ei conceditur & aduersum furem venire,
» obstaculo nullo ei opponendo: quoniam incer-
» tus constitutus, mouit aduersus eum qui rem
» vtendam accepit, commodati actionem: nisi
» domino ab eo satisfactum fuerit. tunc etenim
» omnimodo furem à domino quidem furti a-
» ctione liberari: suppositum autem esse ei, qui
» pro

pro re sibi commodata domino satisfecit: cum
manifestissimum sit, etiam si ab initio domi-
nus actionem commodati instituerit, ignarus
rem esse subreptam: postea autem hoc ei co-
gnito, aduersus furem transierit: omnimodò
liberari eum qui rem commodatam acceperit,
quemcunque causse exitum dominus aduer-
sus furem habuerit: eadem definitione obti-
nente, siue in parte, siue in solidum soluendo
sit is qui rem commodatam acceperit.

Surrepta re deposita, quia depositarij qui
custodiam non præstat, nihil interest,
non ipsi, sed domino, furti actio conce-
ditur. l. 14. eod.

Sed is apud quem res deposita est, custo-
diam non præstat: sed tantum in eo obnoxius
est, si quid ipse dolo malo fecerit. qua de caus-
sa, si res ei subrepta fuerit: quia restituenda
eius rei nomine depositi non tenetur, nec ob
id eius interest rem saluam esse, furti agere
non potest: sed furti actio domino competit.

Impubes nisi pubertati proximus sit, furti
non damnatur. l. 23 eod.

In summa, sciendum est, quæsitum esse, an
impubes rem alienam amouendo, furtum fa-
ciat? Et placuit, quia furtum ex affectu con-
sistit: ita demum obligari eo crimine impube-
rem, si proximus pubertati sit, & ob id intel-
ligat se delinquere.

Præter furti actionem qua poena tantum
exigitur, ipsius rei vindicatio aduersus
eum tantum qui possidet, condictio ad-
uersus solum furem eiusque heredem
conceditur.

XVII. *Furti actio, siue dupli, siue quadrupli, tan-
tum ad poenæ persecutionem pertinet. Nam
ipsius rei persecutionem extrinsecus habet do-
minus, quam aut vindicando, aut condicendo
potest auferre. Sed rei vindicatio quidem ad-
uersus possessorem est: siue fur ipse possidet,
siue alius quilibet. condictio autem aduersus
furem ipsum, heredemue eius, licet non possi-
deat, competit.*

DE VI BONORVM RAPTORVM.

TITVLVS XIX.

Ereptor præter furti actionem, propria qua-
dam actione à Præatore instituta tenetur,
quæ vi bonorum raptorum appellatur,
& intra annum quadrupli est: post an-
num, simpli: siue deprehendatur, siue se-
cus. In quadruplo tamen inest & simpli.
l. i. & 2. D. eod.

I. *Q* Vi res alienas rapit, tenetur quidem
etiam furti (quis enim magis alienam
rem inuito domino contrectat, quam qui vi
rapit? ideoque rectè dictum est, eum improbum
furem

furem esse) sed tamen propriam actionem eius delicti nomine Prætor introduxit, quæ appellatur vi bonorum raptorum: & est intra annum quadrupli, post annum verò simpli. quæ actio utilis est, etiam si quis vnâ rem, licet minimam, rapuerit. Quadruplum autem non totum pœna est, & extra pœnam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus. sed in quadruplo inest & rei persecutio: vt pœna tripli sit, siue comprehendatur raptor in ipso delicto, siue non. Ridiculum enim esset, leuioris conditionis esse eum qui vi rapit, quàm qui clam amouet.

Olim hac actione fraudulentus ereptor tenebatur tantum. At Imperatorum instituto, vis & in mobilibus, & in immobilibus rebus facta sic punitur, vt ereptor rem suam rapiens amittat, alienam verò restituat, eiusque æstimationem præstet.
l. 1. D. eod. l. 7. C. vnde vi.

Quia tamen ita competit hæc actio, si dolo malo quis rapuerit, qui aliquo errore ductus, rem suam esse existimans, & imprudens iuris, eo animo rapuerit, quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre possessoribus: absolui debet. Cui scilicet conueniens est, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne dum talia excogitantur, inue-

II.

niatur via, per quam raptores impunè suam exerceant auariciam: melius Diualibus constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere vel rem mobilem, vel se mouentem, licet suam eandem rem existimet. sed si quis contra statuta fecerit: rei quidem suæ dominio cadere. sin autem aliena res sit: post restitutionem eius, etiam æstimationem eiusdem rei præstare. Quod non solum in mobilibus rebus, quæ rapi possunt, constitutiones obtinere consueuerunt: sed etiam in inuasionibus, quæ circa res soli fiunt, ut ex hac caussa ab omni rapina homines abstineant.

Hæc actio etiam ob rem quæ tantum ex bonis est, conceditur, ut quod interfuit exigatur: & generatim, ubi furti actio propter facinus occultum, ibi rapinæ actio propter apertum, conceditur. l. 2. D. eo.

III. Sanè in hac actione non utique * expectatur, rem in bonis actoris esse. nam siue in bonis sit, siue non sit: si tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare siue locata, siue com-
 » modata, siue etiam pignorata, siue deposita
 » sit res apud Titium, sic ut intersit eius eam
 » non auferri (veluti si in re deposita culpam
 » quoque promisit) siue bona fide possideat:
 » siue usumfructum quis habeat in ea, vel quod
 » aliud ius, ut intersit eius non rapi: dicendum
 est,

est, ei competere hanc actionem, non vt dominium accipiat: sed illud solum, quod ex bonis eius qui rapinam passus est, id est, quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex eisdem causis omnes habere hanc actionem.

DE LEGE AQUILIA.

TITVLVS XX.

Legis Aquiliae primo capite, iudiciū damni iniuria dati constitutum est: quod qui hominem pecudemue iniuria occiderit, quanti ea res eo anno plurimi fuerit, tanti dānatur. l. 2. D. eo. Et l. 65. De leg. 3.

Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliam: cuius primo capite cautum est, vt si quis alienum hominem, alienamue quadrupedem, quæ pecudum numero sit, iniuria occiderit: quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur. Quod autem non præcise de quadrupede, sed de ea tantum, quæ de numero pecudum est, cauetur: eò pertinet, vt neque de feris bestiis, neque de canibus cautum esse intelligamus: sed de iis tantum quæ gregatim propriè pasci dicuntur: quales sunt equi, muli, asini, oves, boues, capræ. De suis quoque idem placuit.

nam & sues pecudum appellatione continen-
tur: quia & hi gregatim pascuntur. Sic deni-
que & Homerus in Odyssæa ait, sicut Aelius
Martianus in suis institutionibus refert:

Δῆες τὸν γε σὺν αὐτῷ παρήμενον. οἱ δὲ νέμονται
πὰρ κόρηνος πέτρῃ, ἐπὶ τε κρήνῃ ἀρεθούσῃ.

Qui vel iure, vel casu, sine culpa tamen oc-
cidit, hac lege non tenetur. Culpa autem
est ibi iaculari, ubi vel nulli, vel soli se mi-
lites ex consuetudine exercent: indeue-
ramum sine proclamatione proiicere,
ubi publica vicinalisue via est. l. 7. & l. 31.
D. cod.

II. Iniuria autem occidere intelligitur, qui
nullo iure occidit. Itaque qui latronem occi-
derit, non tenetur: utique si aliter periculum
effugere non potest. Ac ne is quidem hac lege
tenetur, qui casu occidit: si modò culpa eius
nulla inueniatur. nam alioqui non minus ex
dolo, quàm ex culpa quisq; hac lege tenetur.
Itaque si quis dum iaculis ludit, vel exercita-
tur, transeuntem servum tuum traiecerit:
distinguitur. Nam si id à milite in eo campo,
ubi solitum est exercitari, admissum est: nulla
culpa eius intelligitur. si alius tale quid admi-
serit, culpæ reus est. Idem iuris est de milite,
si in alio loco, quàm qui exercendis militibus
destinatus est, id admiserit. Item si putator

ex arbore deiecto ramo, seruum tuum transf-
euntem occiderit: si prope viam publicam, aut
vicinalem id factum est, neque proclamauit,
vt casus euitari posset, culpæ reus est. sed si
proclamauit, nec ille curauit cauere: extra
culpam est putator. Aequè extra culpam esse
intelligitur, si seorsum à via fortè, vel in me-
dio fundo cædebat, licet nō proclamauit: quia
eo loco cædebat, quo nulli extraneo ius fue-
rat versandi.

Qui susceptam serui curationem deseruit,
vel imperitè medicinam adhibuit: item
qui equum quo vehebatur regere, mulas-
ue quas agebat, vel ob imperitiam, vel ob
infirmi-
tatem, cū alius id potuisset, non
potuit, lege Aquilia tenetur. l. 8. eod.

Præterea si medicus, qui seruum tuum se- III.
cuit, dereliquerit curationem eius, & ob id
mortuus fuerit seruus: culpæ reus erit. Im-
peritia quoque culpæ adnumeratur: veluti
si medicus idè seruum tuum occiderit, quod
eum malè secuerit, aut perperam ei medica-
mentum dederit. Impetu quoque mula-
rum, quas mulio propter imperitiam reti-
nere non potuit, si seruus tuus oppressus fue-
rit: culpæ reus est mulio. Sed & si propter
infirmi-
tatem eas retinere non potuerit, cū
alius firmior eas retinere potuisset, aequè
culpæ

culpa tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui cum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit.

Hæc actio non quanti tunc res est cum damnum datur, sed quanti plurimi eo anno fuerit, exigit: eoque tanquam pœnalis in heredes non datur.

IIII. His autem verbis legis, **Q V A N T I I D E O I N A N N O P L U R I M I F U E R I T**, illa sententia exprimitur: ut si quis hominem tuum qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer, aut preciosus fuerit: non tanti teneatur, quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est pœnalem esse huius legis actionem: quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longè pluris. Ideoque constat, in heredem eam actionem non transire: quæ transitura fuisset, si ultra damnum nunquam lis æstimeretur.

Non occisi tantum animantis, sed etiam eius damni quod propter eius interitum accidit, ratio in litis æstimatione ducitur. l. 21. 22. 23. eod.

V. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione

ratione placuit: non solum perempti corporis æstimationem habendam esse secundum ea quæ diximus: sed eo amplius, quicquid præterea perempto eo corpore, damni vobis illatum fuerit, veluti si seruum tuum heredem ab aliquo institutum, antè quis occiderit, quàm is iussu tuo hereditatem adierit, nam hereditatis quoque amissæ rationem esse habendam constat. Item si ex pari mularum vnā, vel ex quadrigis equorum vnum quis occiderit, vel ex comædis vnus seruus occisus fuerit: non solū occisi sit æstimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanti depreciati sunt, qui supersunt.

Interfecto seruo, non hoc tantum, sed & legis Corneliæ publicum iudicium conceditur. Secundum autem legis caput obsoleuit. l. 23. eod.

Liberum autem est ei, cuius seruus occisus VI. fuerit, & privato iudicio legis Aquiliæ damnum persequi, & capitalis criminis eum reū facere. Caput secundum legis Aquiliæ in vsu non est.

Tertio capite seruorum pecudūque vulnera, cæterorum animantium cædes, detrimenta quoque quibusuis in rebus quoquo modo facta vindicantur. l. 27. §. 4. eod.

Capite

VII. Capite tertio de omni cætero damno caue-
tur. Itaque si quis seruum, vel eam quadru-
pedem quæ pecudum numero est, vulneraue-
rit: siue eam quadrupedem quæ pecudum nu-
mero nō est, veluti canem, aut feram bestiam
vulnerauerit, aut occiderit: hoc capite actio
constituitur. In cæteris quoque omnibus ani-
malibus, item in omnibus rebus quæ anima
carent, damnum iniuria datum hac parte vin-
dicatur. Si quid enim vstum, aut fractum, aut
ruptum fuerit: actio ex hoc capite constitui-
tur. quanquam poterit sola rupti appellatio in
omnes istas causas sufficere. Ruptum enim
intelligitur, quod quoquo modo corruptum
est. Vnde non solum fracta, aut vsta, sed etiam
scissa, & collisa, & effusa, & quoquo modo
perempta atque deteriora facta, hoc capite
continentur. Denique responsum est, si quis in
alienum vinum aut oleum, id miscuerit, quo
naturalis bonitas vini aut olei corrumpere-
tur: hac parte legis Aquiliæ eum teneri.

Tertio capite damnum duntaxat dolo cul-
pæ datum ita vindicatur, vt quanti plu-
rimi diebus x x x. proximis res fuerit,
tanti lis æstimetur. l. 29. in fin. eod.

VIII. Illud palam est, sicut ex primo capite: ita
demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius
homo, aut quadrupes occisus occisæve fuerit:

ita

ita ex hoc capite, de dolo aut culpa, & de cetero damno quenque teneri. Ex hoc tamen capite, non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is qui damnum dederit. At nec PLVRIMI quidem verbum adiicitur. Sed Sabino recte placuit, perinde habendam estimationem, ac si etiam hac parte PLVRIMI verbum adiectum fuisset. nam plebem Romanam, quae Aquilio Tribuno rogante hanc legem * tulit, * iussit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo * vsa esset. * vsus

Cum corpore damnum datum est, directa: cum corpori at non corpore; utilis: cum autem neque corpori neque corpore nocitum est, in factum actio conceditur. l. 7. l. 9. eod.

Ceterum placuit, ita demum directam ex I X. hac lege actionem esse, si quis praecipue corpore suo damnum dederit. Ideoque in eum qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent, veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur: aut iumentum ita vehementer egerit, ut rumperetur: aut pecus in tantum exagitauerit, ut precipitaretur: aut si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet: & is ascendendo vel descenderet

cendendo, aut mortuus, aut aliqua parte corporis latus fuerit: utilis actio in eum datur. Sed si quis alienum servum aut de ponte, aut de ripa in flumen deiecerit, & is suffocatus fuerit: eo quod proiecit, corpore suo damnum dedisse, non difficulter intelligi potest: ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum fuerit datum, neque corpus latus fuerit, sed alio modo alicui damnum contigerit: cum non sufficiat neque directa, neque utilis Aquilia: placuit eum qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri. veluti si quis misericordia ductus, alienum servum compeditum soluerit, ut fugeret.

D E I N I U R I I S.

T I T V L V S X X I.

Iniuriæ verbo generali quicquid non iure fit intelligitur. Eius tres sunt species: contumelia, culpa, iniusticia. l. i. D. de iniur.

- I. **G**eneraliter iniuria dicitur, omne quod
 » non iure fit. specialiter, aliàs contumelia,
 » quæ à contemnendo dicta est, quam Græci
 » ὕβρις appellant: aliàs culpa, quam Græci ἀδίκημα
 » dicunt, sicut in lege Aquilia damnum
 » iniuria accipitur: aliàs iniquitas & iniusticia,
 » quam Græci ἀδινία vocant. cum enim

Prætor

Prætor vel iudex non iure contra quem pronun-
ciat, * iniuriam accepisse dicitur.

* iniuria
cum affe-
cisse.

Quoquo modo dignitas existimatioque al-
terius lædatur, siue re, siue verbo, siue scri-
pto, siue alia ratione, iniuriarum actio
aduersus auctorem conceditur. l. 5. eod.

Iniuria autem committitur, non solum I I.
cum quis pulsatus, aut pugno vel fustibus ca-
sus, vel etiam verberatus erit: sed & si cui
conuicium factum fuerit, siue cuius bona quasi
debitoris qui nihil deberet, possessa fuerint, ab
eo qui intelligebat nihil eum sibi debere: vel si
quis ad infamiam alicuius libellum, aut car-
men scripserit, composuerit, ediderit, dolore
malo fecerit, quo quid eorum fieret: siue quis
matrem familiam, aut pretextatum pretexta-
tamue adsectatus fuerit: siue cuius pudicitia
attentata esse dicetur: & denique alijs pluri-
bus modis admitti iniuriam, manifestum est.

Ob iniuriam liberis quos in potestate habe-
mus, uxorie, aut nurui nostræ, cuius vir
nostra in potestate est, factam hæc actio
conceditur. l. 1. §. 2. & §. ult. & l. 2. eod.

Patitur autem quis iniuriam non solum per I I I.
semetipsum, sed etiam per liberos suos, quos in
potestate habet. item per uxorem suam: id enim
magis præualuit. Itaque si filia alicuius, quæ

℥

Titio

Titio nupta est, iniuriam feceris: non solum filie nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris & mariti nomine. Contra autem, si viro iniuria facta sit, vxor iniuriarum agere non potest. Defendi enim vxores à viris, non viros ab vxoribus, æquum est. Sed & socrer nurus nomine, cuius vir in eius potestate est, iniuriarum agere potest.

Ob iniuriam seruo ad contumeliam domini impositam, hæc actio conceditur: ob leuem tamen iniuriam non datur. At communi seruo iniuria affecto, pro dignitate dominorum eis datur actio, quæ non fructuario sed proprietario tantum conceditur. l. 15. D. eod.

IIII. Seruis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur, non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos & vxores: sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, & quod aperte ad contumeliam domini respicit: veluti si quis alienum seruum atrociter verberauerit, & in hunc casum actio proponitur. At si quis seruo conuiuium fecerit, vel pugno eum percusserit: nulla in eum actio domino competit. Si communi seruo iniuria facta sit: æquum est, non pro ea parte qua dominus quisque est, æstimationem iniuriæ fieri: sed ex dominorum persona, quia ipsis

ipsis fit iniuria. Quod si vsusfructus in seruo Titij est, proprietatem Meuij, magis Meuius iniuria fieri intelligitur.

Ob iniuriam homini libero bona fide possessio, in contumeliam possessoris factam, utrique datur actio: at seruo alieno, possessori duntaxat. l. 15. §. 35. cod.

Sed si libero homini qui tibi bona fide seruit, iniuria facta sit: nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit. tunc enim competit & tibi iniuriarum actio. Idem ergo est & in seruo alieno, bona fide tibi seruiente: ut toties admittatur iniuriarum actio, quoties in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

Talionis & pecuniaria poena lege XII. constituta obsoleuit: successitque Prætoria. ut iniuriam passus, litem æstimet: æstimationem iudex arbitrio suo pro dignitatis personæque ratione statuatur. l. 15. §. 31. cod.

Pœna autem iniuriarum ex lege duodecim Tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os verò fractum nummarie poenæ erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea Prætores permittebant ipsis qui iniuriam passi sunt, eam æstimare: ut iudex vel tanti reum condemnaret,

condemnet, quanti iniuriam passus aestimaverit: vel minoris, prout visum fuerit. Sed poena quidem iniuriae, quae ex lege duodecim Tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem Praetores introduxerunt (quae etiam honoraria appellatur) in iudicijs frequentatur. Nam secundum gradum dignitatis, vitaeque honestatem, crescit aut minuitur aestimatio iniuriae. qui gradus condemnationis & in servili persona non immerito servatur: ut aliud in servo actore, aliud in medijs actus homine, aliud in vilissimo vel compedito constituitur.

Lege Cornelia, in eum qui alterum pulsavit, verberavitue domumve ipsius vi introiit, iniuriarum actio conceditur. l. 5. eod.

¶ II. Sed & lex Cornelia de iniurijs loquitur,
 » & iniuriarum actionem introduxit, quae com-
 » petit ob eam rem, quod se pulsatum quis, ver-
 » beratumve, domumve suam vi introitam esse
 » dicat. Domum autem accipimus, siue in pro-
 » pria domo quis habitet, siue in conducta, vel
 » gratis, siue hospitio receptus sit.

In aestimandis iniurijs facti, loci, personae, membri ratio conditioque perpenditur. Virum autem iniuriam passus paterfam. aut filiusfam. sit, nullius momenti est. l. 7. & l. 8. eod.

Atrox iniuria æstimatur vel ex facto: ve- VII L
 luti si quis ab aliquo vulneratus sit, vel fusti-
 bus cæsus, vel ex loco: veluti si cui in theatro,
 vel in foro, vel in conspectu Prætoris iniuria
 facta sit. vel ex persona: veluti si magistratus
 iniuriam passus fuerit, vel si senatori ab humi-
 li persona iniuria facta sit, aut parenti patro-
 nique fiat à liberis vel libertis. Aliter enim sena-
 toris & parentis patronique, aliter extranei
 & humilis persone iniuria æstimatur. Non-
 nunquam & locus vulneris atrocem iniuriam
 facit: veluti si in oculo quis percussus sit. Parui
 autem refert, vtrum patrifamiliâs, an filiofa-
 miliâs talis iniuria facta sit. nam & hæc a-
 trox æstimabitur.

Iniuriarum iudicium & ciuile ad litis æsti-
 mationem, & criminale ad pœnam ex-
 traordinariam ita constitutum est, vt il-
 lustres personæ persequi suas iniurias e-
 tiam per procuratores possint. l. ult. C.
 eodem.

In summa igitur sciendum est, de omni in- IX
 iuria, cum qui passus est, posse vel criminali-
 ter agere, vel ciuilitè. Et si quidem ciuilitè
 agitur: æstimatione facta, quemadmodum di-
 ctum est, pœna imponitur. Sin autem crimina-
 liter, officio iudicis extraordinaria pœna reo
 irrogatur: hoc videlicet observando, quod Ze-

III *noniana constitutio introduxit, ut viri illustres, quique super eos sunt, & per procuratores, possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere, secundum eius tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet.*

Non modò qui iniuriam facit, sed & qui faciendam curavit, hac tenetur actione: quæ actio dissimulatione sic extinguitur, ut restitui postea non possit. l. ii.

X. *Non solum autem is iniuriarum tenetur qui fecit iniuriam, id est, qui percussit: verum ille quoque tenetur qui dolo fecit, vel qui curavit, ut cuius mala pugno percuteretur. Hæc actio dissimulatione aboletur: & ideo si quis iniuriam dereliquerit, hoc est, statim passus, ad animum suum non reuocauerit: postea ex prenitentia remissam iniuriã nō poterit recolare.*

DE OBLIGATIONIBVS

QVÆ QVASI EX DELI-

CTO NASCVN-

TVR.

TITVLVS XXII.

Qui malè per imprudentiam iudicando litem suam fecit, quasi ex delicto obligatus, arbitraria pœna mulcatur. l. 5. §. 4. D. de oblig. & act. l. ult. D. de extraord. cogn.

Si index litem suam fecerit, non propriè ex I. maleficio obligatus videtur sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, & utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideò videtur quasi ex maleficio teneri: & in quantum de ea re æquum religioni iudicantis videbitur, pœnam sustinebit.

Is cuius ex cœnaculo deiectum effusumue aliquid alicui nocuit, si damnum dedit, duplum: si liberum occidit, 50. aureos: si læsit tantum, quantum iudex arbitrabitur, præstabit. At qui in via positum suspensumue id habet, cuius nocere calus possit, decem aureis multatur. d. l. 5. & l. 1. & pass. D. de his quæ deiecer. vel effud.

Itē is ex cuius cœnaculo, vel proprio ipsius, I. I. vel conducto, vel in quo gratis habitabat, deiectum effusumue aliquid est, ita vt alicui noceretur: quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideò autem non propriè ex maleficio obligatus intelligitur: quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut serui, aut liberi. Cui similis est is qui ea parte, qua vulgò iter fieri solet, id positum aut suspensum habet quod potest (si ceciderit) alicui nocere: quo casu pœna decem aureorum constituta est. De eo verò quod deiectum effusumue est, dupli, quanto

damnum datum sit, constituta est actio. Ob
 hominem verò liberum occisum, quinquagin-
 ta aureorum poena constituitur. Si verò vivat,
 nocitumque ei esse dicatur: quantum ob eam
 rem equum iudici videtur, actio datur. Iu-
 dex autem computare debet mercedes medicis
 prestitas, ceteraq; impendia, quæ in curatione
 facta sunt: præterea operarum quibus caruit,
 aut cariturus est ob id quòd inutilis est factus.

Ex superioribus tribus filiifam. quasi male-
 ficiis, non in patrem, sed in ipsum, iudi-
 cium conceditur. d. l. 5. & d. l. 1.

III. Si filiusfamiliæ seorsum à patre habitave-
 rit, & quid ex cœnaculo eius deiectum effu-
 sumve fuerit, siue quid positum suspensumve
 habuerit, cuius casus periculosus est: Iuliano
 placuit, in patrem nullam esse actionem, sed
 cum ipso filio agendum esse. Quod & in filio-
 familiæ iudice observandum est, qui litem
 suam fecerit.

Nautæ, caupones, stabularij, ex operario-
 rum suorum damno, quasi ex delicto
 obligantur. Danturque superioribus om-
 nibus de causis in factum actiones, e-
 tiam heredi: at non in heredem. d. l. 5. in
 fin. & l. 1. & pass. naut. caup.

IIII. Item exercitor navis aut caupone aut sta-
 buli

buli de * dolo aut furto, quod in naui aut * damno
 caupona aut stabulo factum erit, quasi ex ma
 leficio teneri videtur: si modo ipsius nullum
 est maleficio, sed alicuius eorum, quorum
 opera nauem aut cauponam aut stabulum
 exercet. Cum enim neque ex maleficio, neque
 ex contractu sit aduersus eum constituta hinc
 actio, & aliquatenus culpa reus est, quod ope
 ra malorum hominum vteretur: ideo quasi ex
 maleficio teneri videtur. In his autem ca-
 sibus in factum actio competit, qua
 heredi quidem datur, aduer-
 sus heredem autem
 non compe-
 tit.

25

INSTIT

INSTITVTIO- NVM IVRIS D.

IVSTINIANI

LIBER IIII.

DE ACTIONIBVS.

TITVLVS I.

Actiōnis definitio, eiusdēque summa & bipartita diuissio, vt alia in personam sit, aduersus eos qui ex contractu delictōue obligati sunt: alia in rē aduersus eos quibus nullo iure obligatis rei alicuius controuersia mouetur. l. 51. & 25. De oblig. & act.

I.

20

20

20

20

UPEREST, vt de actiōnibus loquamur: Actio autem nihil aliud est, quā ius persequendi in iudicio quod sibi debetur. Omnium autem actiōnum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrōsue de quacunque re queritur, summa diuissio in duo genera diducitur: aut enim in rem sunt, aut in personam. Namque agit vnusquisque, aut cum eo qui ei obligatus est, vel ex contractu, vel ex malefi

maleficio: quo casu proditæ sunt actiones in personam, per quas intendit aduersarium ei dare, aut facere oportere, & alijs quibusdam modis. Aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, mouet tamē illi de aliqua re cōtrouersiam: quo casu proditæ actiones in rem sunt: veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet: possessor autem dominum eius se esse dicat: nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est.

Actiones in rem ad petendam, & seruitutem, & libertatem prædiorum, tum urbano- rum tum rusticorum, institutæ sunt. Sed in libertate petenda, negantibus verbis concipiuntur, quod fieri corporalibus in rebus non solet. l. 2. si seruit. vindic. l. 1. uti possid.

Aequè si agat quis, ius sibi esse fundo fortè II.
vel ædibus utendi fruendi, vel per fundum vicini eundi agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi: in rem actio est. Eiusdem generis est actio de iure prædiorum urbanorum: veluti, si quis agat ius sibi esse altius ades suas tollendi, prospiciendine, vel proyiciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini ædes. Contrà quoque de usufructu, & de seruitutibus prædiorum rusticorum, item prædiorum urbanorum, inuicem proditæ sunt actiones:

Etiones: vt si quis intendat ius non esse aduersario vtendi fruendi, eundi, agendi, aquamue ducendi, item altius tollendi, prospiciendi, proiucendi, immittendi: istæ quoque actiones in rem sunt, sed negatiuæ. Quod genus actionis in controuersis rerum corporaliū proditum non est. Nam in his is agit qui non possidet: ei verò qui possidet, non est actio prodita, per quam neget rem actoris esse. Sanè
 illo * vno casu qui possidet, nihilominus actoris partes obtinet, sicut in latioribus Digestorum libris opportunius apparebit.

Superiores actiones legibus, iurèque ciuili constitutæ sunt: deinceps eas quæ ex Prætoris edicto natæ sunt, exponit. l. 25 de obligat. & act.

III. Sed istæ quidem actiones, quarum mentionem habuimus, & si quæ sunt similes, ex legitimis & ciuilibus causis descendunt. Aliæ autem sunt, quas Prætor ex sua iurisdictione comparatas habet, tam in rem quàm in personam: quas & ipsas necessarium est exemplis ostendere. Vt ecce, plerunque ita permittit Prætor in rem agere, vt vel actor dicat, se quasi vsucepisse, quod non vsuceperit: vel ex diuerso possessorem dicat aduersarium suum non vsucepisse quod vsuceperit.

Qui rem alienam sibi bona fide accipienti
 iusta

iusta de caussa traditam accepit, si eam ante perfectam vsucapionem amiserit, Publiciana actione, quasi vsucaptam vindicare poterit. l. i. & pass. D. de Publician.

Namque si cui ex iusta caussa, res * aliqua ^{IIII.} tradita fuerit (veluti ex caussa emptionis, aut *aliena donationis, aut dotis, aut legatorum) & necdum eius rei dominus effectus est: si eius rei possessionem casu amiserit, nullam habet in rem directam actionem, ad eam persequendam: quippe ita prodita sunt iure civili actiones, vt quis dominium suum vindicet. sed quia sanè durum erat, eo casu deficere actionem, inuenta est à Pratore actio, in qua dicit is qui possessionem amisit, eam rem se vsu cepisse, quam vsu nō cepit, & ita vindicat suam esse. Quæ actio Publiciana appellatur, quoniam primùm à Publicio Pratore in edicto proposita est.

Is cuius res ab eo qui reipub. caussa abfuit, quæ apud hostes fuit, vsucapta est, beneficio Prætoris potest intra annum quàm ille redierit, rem suam quasi non vsucaptam vindicare. l. i. Ex quib. causis. ma.

Rursus ex diuerso, si quis, cum reipublicæ v. caussa abesset, vel in hostium potestate esset, rem eius qui in ciuitate esset, vsuceperit: per-
mittitur

mittitur domino, si possessor reipublicæ causa abesse desierit tunc intra annum rescissa vsucapione eam petere: id est, ita petere, vt dicat possessorem vsu non cepisse, & ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam & alijs simili æquitate motus Prætor accommodat: sicut ex latiore Digestorum, seu Pandectarum volumine intelligere licet.

Creditorum quorum in fraudem bona sua debitor abalienauit, Prætoris beneficio possunt bonorum possessione impetrata, eas res quasi nunquam à debitore traditas, vindicare. l. i. & pass. D. quæ in fraud, cred.

¶ I. Item, si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit, bonis eius à creditoribus ex Præsidis sententia possessis, permittitur ipsis creditoribus rescissa traditione eam rem petere: id est, dicere eam rem traditam non esse & ob id in bonis debitoris mansisse.

Seruiana & quasi Seruiana actiones Prætorie sunt: quarum illa, domino res coloni sibi oppignoratas: hæc creditori cuius sua pignora persequenti conceditur. Item quid inter pignus, & hypothecam interfit. l. 66. D. de eui. l. i. C. de prec. l. 238. de verb. sig. l. 5. de pignori.

Item

Item Seruiana, & quasi Seruiana (quæ VI. etiam hypothecaria vocatur) ex ipsius Prætoris iurisdictione substantiam capiunt. Seruiana autem experitur quis de rebus coloni quæ pignoris iure, pro mercedibus fundi ei tenentur. Quasi Seruiana autem est, qua creditores pignora, hypothecæ sue persequuntur. Inter pignus autem & hypothecam (quantum ad actionem hypothecariam attinet) nihil interest. Nam de qua re inter creditorem & debitorem conuenerit, ut sit pro debito obligata: utraque hac appellatione continetur, sed in alijs differentia est. Nam pignoris appellatione eam propriè rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam quæ sine traditione, nuda conuentione tenetur, propriè hypothecæ appellatione contineri dicimus.

Prætoris edicto, etiam in personam actiones institutæ sunt, de pecunia constituta, recepticia (quæ tota tamen Iustiniani imperio, in illam translata est) de peculio, de iureiurando, aliæque complures. l. 1. & pass. D. de const. pec. l. 2. C. cod.

In personam quoque actiones ex sua iuris- VIII. dictione propositas habet Prætor: veluti de pecunia constituta, cui similis videbatur recepticia: sed ex nostra constitutione (cum & si quid

quid plenius habebat, hoc in actionem pecunie constituta transfusum est) ea quasi supernacna, iussa est cum sua auctoritate à nostris legibus recedere. Item, Prætor proposuit actionem de peculio seruorum filiorumque familiarum: ut eam, ex qua queritur an actor iurauerit, & alias complures.

Aduersus eum qui se suo alteriusue nomine, soluturum constituit, constitutoria datur actio: at si stipulatio adhibita est, ex stipulatu dabitur. l. i. & pass. D. de constit. pec.

IX. De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicumque pro se, vel pro alio soluturos se constituerint: nulla scilicet stipulatione interposita. nam alioqui si stipulanti promiserint, iure civili tenentur.

Aduersus patres dominosue, ex contractu filiorum familiars, seruorumque actio prætorica, quatenus in peculio est, conceditur, l. i. & pass. De pecul.

X. Actiones autem de peculio, ideo aduersus patrem dominumue comparauit Prætor: quia licet ex contractu filiorum, seruorumue ipso iure non teneantur: æquum tamen est peculiotenus (quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque familiars, item seruorum) condemnari eos.

Aduer

Adversus eum cuius postulatu petitor eam summam quam petebat, deberi sibi iuravit, Prætoriam datur actio. l. 5. & 9. D. de iureiur.

Item, si quis postulante adversario iuraverit, deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur: iustissimè accommodat ei talem actionem, per quam non illud quæritur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit. XI.

Ex edicto Prætoris etiam pœnales actiones institutæ sunt, in albi corruptorem, in eum qui patrem patronumve in ius sine venia vocavit, in eum qui vocatum in ius vi exemit, eximendumve dolo malo curavit. l. 7. de iurisdic. l. 4. & pass. De in ius voc. l. 1. & pass. D. ne quis eum.

Pœnales quoque actiones Prætor benè multas, ex sua iurisdictione introduxit: veluti adversus eum qui quid ex albo eius corrupisset: & in eum qui patronum vel parentem in ius vocasset, cum id non impetrasset: item adversus eum qui vi exemerit eum, qui in ius vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit: & alias innumerabiles. XII.

Præiudiciales actiones in rem sunt: de libertate, de libertinitate, de partu agnoscendo: quarum prima civilis, reliquæ prætorianæ sunt.

A

Præiud

XIII. *Præiudiciales actiones in rem esse videntur: quales sunt per quas queritur, an aliquis liber, an libertus sit, vel de partu agnoscendo. Ex quibus ferè una illa legitimam causam habet, per quam queritur, an aliquis liber sit. Ceteræ ex ipsius Prætoris iurisdictione substantiam capiunt.*

Res vindicari sic non potest, ut actor dari sibi eam oportere intendat. odio tamen furis etiam in eum hæc formula recipienda rei causa, conceditur. l. i. & pass. D. de cond. furt.

XIIII. *Sic itaque discretis actionibus, certum est, non posse actorem, suam rem ita ab aliquo petere, SI PARET EUM DARE OPORTERE. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet: scilicet quia dari cuicumque id intelligitur, quod ita datur, ut eius fiat. Nec res, quæ iam actoris est, magis eius fieri potest. Planè odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine, hæc etiam actione teneantur, SI PARET EOS DARE OPORTERE: quamvis sit adversus eos etiam hæc in rem actio, per quam rem suam quis esse petit.*

*In rem actiones, propriè vindicationes: in personam verò, conditiones dicuntur. orta ex eo appellatione, quòd olim denuncia-
tiones*

tionem in iis fiebant, quæ nunc non usurpantur. l. 15. D. de oblig. & act.

Appellamus autem in rem quidem actiones, Vindicationes: in personam verò actiones, quibus dare facere oportere intenditur, Condiçiones. Condiçere enim est denunciare prisca lingua. nunc verò abusivè dicimus, Condiçionem actionem in personam esse, quæ actor intendit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denunciatio fit.

Actionum tertia diuisio: vt aliæ rem, aliæ pœnam, aliæ vtrunque persequantur: res autem per eas petatur, quæ vel in rem sunt, vel in personam ex contractu natæ: nisi fortè ob id quod tumultus, incendiij, ruinæ, naufragij causa depositum est, in duplum agatur. l. 31. De obli. l. 1. C. de pos.

Sequens illa diuisio est, quod quædam actiones rei persequendæ gratia comparatæ sunt, quædam pœnæ persequendæ, quædam mixtæ sunt. Rei persequendæ causa comparatæ sunt omnes in rem actiones. Earum verò actionum quæ in personam sunt, eæ quidem quæ ex contractu nascuntur, ferè omnes rei persequendæ causa comparatæ videntur: veluti quibus mutuam pecuniam, vel in stipulatum deductam petit actor: item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto,

vendito, locato, conducto. Planè si depositi agatur eo nomine, quòd tumultus, incendiū, ruina, naufragij causa depositum sit, in duplum actionem Prætor reddit, si modo cum ipso apud quem depositum sit, aut cum herede eius de dolo ipsius agatur: quo casu mixta est actio.

Actiones ex maleficiis, quædam pœnam tantum persequuntur, ut furti: quædam rem, ut furti condictio: quædam utranq; ut rapina, damni iniuria, & in heredem, qui piis locis legatum usque dum in ius vocaretur, soluere distulit.

XVII. Ex maleficijs verò prodita actiones, aliæ tantum pœnae persequendæ causa comparatæ sunt, aliæ rei, aliæ tam pœna quam rei persequendæ, & ob id mixtæ sunt. Pœnam tantum persequitur quis actione furti. Siue enim manifesti agatur, quadrupli, siue nec manifesti, dupli: de sola pœna agitur. Nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens: siue fur ipse eam rem possideat, siue alius quilibet. Eo amplius, aduersus furem etiam condictio est rei. Vi autem bonorum raptorum actio, mixta est: quia in quadruplo rei persecutio continetur: pœna autem tripli est. Sed & legis Aquiliæ actio damni iniuria mixta est, non solum si aduersus inficiantem in duplum agatur, sed interdum

dum & si in simplum quisque agat: veluti, si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer & magni precij fuerit: tanti enim damnatur, quanti is homo eo in anno plurimi & maximi precij fuerit, secundum iam traditam diuisionem. Item mista est actio contra eos, qui relictæ sacrosanctis ecclesijs, vel alijs venerabilibus locis, legati vel fideicommissi nomine, dare distulerint, vsque adeo vt etiam in iudicium vocarentur. Tunc enim & ipsam rem vel pecuniam quæ relictæ est, dare compelluntur, & alterũ tantum pro pœna: & ideo in duplum eius fit condemnatio.

Actiones familiæ erciscundæ, communi diuidundo, finibus regundis, vtriusque actionis, in rem scilicet & personam, naturam participant: eoque mixtæ appellantur. l. i. famil. ercisc. fin. regund. commun. diuid.

Quedam actiones mistam causam obtine- XVIII
re videntur, tam in rem, quàm in personam:
qualis est familiæ erciscundæ actio, quæ com-
petit coheredibus de diuidenda hereditate.
Item communi diuidundo, quæ actio inter eos
redditur, inter quos aliquid commune est,
vt id diuidatur. Item finium regundorum,
qua inter eos agitur, qui consines agros ha-
bent. In quibus tribus indicijs permittitur in-

dici rem alicui ex litigatoribus ex bono & æquo adiudicare: & , si vnus pars prægrauare videbitur, eum inuicem certa pecunia alteri condemnare.

Actionum quarta diuifio, ad eam summam quæ per vnamquanq; petitur, pertinens. Item quibus actionibus simplum, quibus item duplum exigatur.

X I X. Omnes autem actiones, vel in simplum conceptæ sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum. Vtcrius autem nulla actio extenditur. In simplum agitur: veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato, & denique ex alijs compluribus causis. in duplum agimus: veluti furti nec manifesti, damni iniuria, ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam causis. Item serui corrupti: quæ competit in eum, cuius hortatu consilioque seruus alienus fugerit, aut contumax aduersus dominum factus est, aut luxuriosius viuere cœperit, aut deniq; quolibet modo deterior factus sit. In qua actione earum etiam rerum quas fugiendo seruus abstulerit, æstimatio deducitur. Item ex legato quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea quæ supra diximus.

Iustiniani instituto, qui in libello conventionis plus sibi quam debetur complexus est,

est, vt ex eo sportulæ viatoris maiores
soluantur, tripli damnantur.

Tripli verò agimus, cùm quidam maiorem **xx.**
vera æstimationis quantitatem in libello con-
ventionis inferuit: vt ex hac caussa viatores:
id est, executores litium, ampliorem summam
sportularum nomine exigerent. tunc enim da-
mnum id, quod propter eam passus fuerit
reus, in triplum ab actore consequitur: &
in hoc triplo etiam simplum, in quo damnum
passus est, connumeratur. Quod nostra con-
stitutio introduxit, quæ in nostro codice ful-
get: ex qua dubio procul est, Ex lege condicti-
ciam emanare.

Qui manifesto furto, per mentem calumniæ
caussa: item qui viatores contra Iustinia-
ni legem à reis pecuniam exegerint, qua-
drupli damnantur.

Quadrupli autem agitur, veluti furti ma- **xxi.**
nifesti, item de eo quod metus caussa factum
sit, de quæ ea pecunia quæ in hoc data sit, vt is
cui datur calumniæ caussa negotium alicui
faceret, vel non faceret. Item Condicticia
ex lege quæ ex nostra constitutione oritur,
quadrupli condemnationem imponēs ijs exe-
cutoribus litium, qui contra nostræ constitu-
tionis normam à reis quicquam exegerint.

Nec manifesti furti & serui corrupti actiones natura sua dupli sunt: Damni verò iniuria & miserabilis depositi ex inficiatione: pij verò legati tum ex inficiatione, tum ex mora soluendi, in duplum crescit.

XXII.

Sed furti quidem nec manifesti actio & serui corrupti, à ceteris de quibus locuti sumus, eò differunt, quòd hæ actiones omnino dupli sunt. at illæ, id est, damni iniuria ex lege Aquilia & de dolo interdum depositi, inficiatione duplicantur: in consitentem autem in simplum dantur. Sed illa quæ de ijs competit, quæ relictæ venerabilibus locis sunt: non solum inficiatione duplicatur, sed etiam si distulerit relictæ solutionem vsquequo iussu magistratuum conveniatur. In consitentem verò, & antequam iussu magistratuum conveniatur, soluentem, simpli redditur.

Reus iudicij quod metus causa, rem ante condemnationem restituens, absolvitur. At in ceteris quadrupli iudiciis, reus omnimodò condemnatur.

XXIII.

Item actio de eo quod metus causa factum sit, à ceteris de quibus simul locuti sumus, eò differt quod eius natura tacite continetur, ut qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absolvatur. quod in ceteris casibus non est ita, sed omnimodò quisque in quadruplum

duplum condemnatur: quod est & in furto manifesti actione.

Actionum quinta diuisio: vt alia sint bonæ fidei, quarum hinc nouendecim enumerantur, in quibus Iustiniani imperio, hereditatis petitio est: alia stricti iudicij. l. ult. C. de petit. hered.

Actionum autem quedam bonæ fidei sunt, XXIIII. quedam stricti iuris. Bonæ fidei sunt hæ: ex empto, vendito, locato, conducto, mandato, pro socio, negotiorum gestorum, tutela, familiaris erciscundæ, communi diuidendo, depositi, commodati, pignoratitia, præscriptis verbis, quæ de æstimato proponitur, & ea quæ ex permutatione competit, & hereditatis petitio. Quamuis enim vsque adhuc incertum erat, inter bonæ fidei iudicia connumeranda hereditatis petitio esset, an non: nostra tamen cōstituto apertè eam esse bonæ fidei disposuit.

Iustiniani lege rei vxoriæ actio in actorem ex dotis stipulatu translata est: constitutumque vt hæc bonæ fidei esset, tacitam hypothecam haberet, & cum ea mulier vteretur, ceteris creditoribus præferretur. l. vn. C. de rei vxor. act.

Fuerat antea & rei vxoriæ actio vna ex bonæ fidei iudicijs: sed cum pleniorẽ esse ex XXV

A 5

stipul

stipulatu actionem inuenientes, omne ius quod res vxoria ante habebat, cum multis diuisionibus in actionem ex stipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulimus: merito rei vxoria actione sublata, ex stipulatu actio quæ pro ea introducta est, naturam bonæ fidei iudicij tantum in actione dotis meruit ut bonæ fidei sit. Sed & tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem alijs creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius providentia hoc induximus.

In bonæ fidei iudiciis ex bono & æquo iudex ipse litem æstimandi, & quod inuicem debetur, compensandi potestatem habet. at Iustiniani lege, in omnibus, præterquam depositi, iudiciis compensatio ipso iure actionem imminuit. l. 7. De neg. gest. l. ult. C. de compen.

XXVI.

In bonæ autem fidei iudicijs libera potestas permitti videtur iudici ex bono & æquo æstimandi, quantum auctori restitui debeat. In quo & illud continetur, ut si quid inuicem præstare auctorem oporteat: eo compensato, in reliquum is cum quo actum est, condemnari debeat. Sed & in strictis iudicijs ex rescripto diui Marci, opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur. Sed nostra constitutio

tutio eas compensationes, quæ iure aperto nituntur, latius produxit: vt actiones ipso iure minuant, siue in rem, siue in personam, siue alias quasunque: excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi, sanè iniquum esse credidimus: ne sub prætextu compensationis depositarum rerum quis ex actione defraudetur.

In actionibus arbitrariis, quarum aliæ in rem, aliæ in personam sunt, reus arbitro iudicis rem restituens, absoluitur: non restituens, damnatur. Iudex autem quantum facultas feret, certæ rei summæue proferre sententiā debet.

Præterea quasdam actiones arbitrarias: **XXVII.** id est, ex arbitrio iudicis pendentes appellamus, in quibus nisi arbitrio iudicis is cum quo agitur, actori satisfaciat: veluti rem restituat, vel exhibeat, vel soluat, vel ex noxali causa seruum dedat, condemnari debeat: sed istæ actiones tam in rem, quàm in personam inueniuntur. In rem, veluti Publiciana, Seruiana de rebus coloni, quasi Seruiana, quæ etiam hypothecaria vocatur. In personam, veluti quibus de eo agitur quod aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item, cum id quod certo loco promissum est, petitur. Ad
exhib

exhibendum quoque actio, ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus & ceteris similibus permittitur iudici ex æquo & bono, secundum cuiusque rei de qua actum est, naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat. Curare autem debet Iudex, ut omnino quantum possibile ei sit, certæ pecunie vel rei sententiam ferat: etiamsi de incerta quantitate apud eum actum est.

Olim qui plus quàm quod sibi debebatur, petierat, causa cadebat: minori tamen ætatis imprudentia aut maiori iusto aliquo errore lapsa, Prætor actionem restituebat, l. i. De minorib.

XXVIII. Si quis agens, in intentione sua plus complexus fuerat, quàm ad eum pertinebat, causa cadebat, id est, rem amittebat: nec facile integrum restituebatur à Prætorè, nisi minor erat viginti quinque annis. Huic enim, sicut in alijs causis ei causa cognita succurrebatur si lapsus inuentute fuerat: ita in hac causa succurri solitum erat. Sanè si tam magna causa iusti erroris interueniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset: etiam maiori viginti quinque annis succurrebatur. Veluti si quis totum legatum petierit: post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam alijs legata data sint,

sint. quæ efficiebant, ut plus petiſſe videretur
petitor, quàm dodrantem, atque id eò quod le-
ge Falcidia legata minuebantur.

Pluris petitio re, tempore, loco & cauſſa fie-
ri dicitur: reſque ac temporis exēpla pro-
feruntur.

Plus autē quatuor modis petitur: re, tem- **XXIX.**
pore, loco & cauſſa. Re: veluti ſi quis pro de-
cem aureis, qui ei debebantur, viginti petierit:
aut ſi is, cuius ex parte res eſt, totam eam, vel
maiore ex parte ſuam eſſe intenderit. Tempo-
re, veluti ſi quis ante diem, vel ante conditio-
nem petierit. Qua enim ratione qui tardius
ſoluit, quàm ſoluere deberet, minus ſoluere in-
telligitur: eadem ratione qui præmaturè pe-
tit, plus petere videtur.

Qui quod certo loco dari ſtipulatus eſt, alio
pure petit, plus loco petit: arbitraria igitur
agere debet. l. prima, & paſſ. D.
quod cert. loc.

Loco plus petitur, veluti cū quis id quod **XXX.**
certo loco ſibi dari ſtipulatus eſt, alio loco pe-
tit, ſine commemoratione illius loci, in quo ſibi
dari ſtipulatus eſt. Verbi gratia, ſi is qui ita
ſtipulatus fuerat, **EPHESI DARE SPON-**
DES? Romæ purè intendat ſibi dare oportere.
Ideò autem plus petere intelligitur, quia
utilita

utilitatem quam haberet promissor, si Ephesi solueret, a limit ei pura intentione. Propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur: in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solueret, quo se soluturum spondidit. Quæ utilitas plerumque in mercibus maxima inuenitur: veluti vino, oleo, fumento: quæ per singulas regiones diversa habent precia. Sed & pecuniæ numeratæ, non in omnibus regionibus sub eisdem usuris fœnerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat, quo ut sibi detur, stipulatus est: pura actione rectè agit. Idq; etiam Prætor monstrat, scilicet quia utilitas soluendi salva est promissori.

Qui aut sub alternatione, aut genus stipulatus est, debet aut sub alternatione, aut genus petere. Nam si purè vel speciem, quævis ea vilior sit, petat, plus petiisse iudicabitur.

XXXI. Huic autem, qui loco plus petit, intelligitur proximus is qui causa plus petit. Ut ecce si quis ita à te stipuletur, **HOMINEM STICHVM, AVT DECEM AVREOS DARE SPONDES?** Deinde alterutrum petat, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo aut plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promiss

missoris est electio, vtrum pecuniam, an hominem soluere malit. Qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem aduersario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, aduersarij vero sui deteriore. Quae de causa talis in ea re prodita est actio, vt quis intendat hominem Stichum, aut aureos decem sibi dari oportere, id est, vt eodem modo peteret, quo stipulatus est. Praeterea si quis generaliter hominem stipulatus sit, & specialiter Stichum petat: aut generaliter vinum stipulatus sit, & specialiter Campanum petat: aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat, plus petere intelligitur: quia electionem aduersario tollit: cui stipulationis iure liberum fuit, aliud soluere quam quod peteretur. Quinetiam licet vilissimum sit quod quis petat, nihilominus plus petere intelligitur: quia saepe accidit, vt promissori facilius sit illud soluere, quod maioris precij est.

Qui tempore plus petit, ex Zenonis lege multatur: qui vero aliter, in triplum sportularum, Iustiniani instituto, damnatur.

Sed haec quidem antea in vsu fuerat: postea XXXII.
verò lex Zenoniana & nostra rem coartauit.
Et si quidem tempore plus fuerit petitum, quid
status

statui oporteat, Zenonis diuina memoria loquitur constitutio. Sin autem quātitate, vel alio modo plus fuerit petitum: in omne, si quod forte damnum ex hac causa acciderit ei in sportulis, contra quem plus petitum fuerit, commissā tripli condemnatione (sicut supra diximus) puniatur.

Zenonis lege, qui vel minus, vel aliud petit, potest eodem in iudicio cognitum errorem ita corrigere, ut idem Iudex non ex actionis verbis, sed ex eo quod probatum fuerit, sententiam pronunciet.

XXXIII. Sin minus in intentione sua complexus fuerit actor, quā ad eum pertineat: veluti si cū ei decem aurei deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit: aut si cū totus fundus eius esset: partem dimidiam suam esse petierit: sine periculo agit. in reliquum enim nihilominus Iudex aduersarium in eodem iudicio ei condemnat, ex constitutione diuina memoria Zenonis. Si quis autem aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari placet: sed in eodem iudicio cognita veritate, errorem suum corrigere ei permittitur: veluti si is qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit: aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

Actionum sexta diuisio, ut alia solidū, alia
minus

minus (cuiusmodi actio de peculio est)
exequantur. l. 1. D. de pecul.

Sunt præterea quædam actiones, quibus
non semper solidum quod nobis debetur, per- XXXIIII.
sequimur: sed modò solidum persequimur,
modò minus: vt ecce, si de peculio filij seruive
agamus. Nam si non minus in peculio sit,
quàm persequimur: in solidum dominus pa-
tèrve cõdemnatur: si verò minus inueniatur,
eatenus condemnat iudex, quatenus in pecu-
lio sit. Quemadmodum autem peculium in-
telligi debeat, suo ordine proponemus.

Actio de dote non solidum, sed quantum
facere maritus potest, persequitur simul-
que diminutionem propter sumptuum
retentionem ipso iure patitur. l. 12. Solut.
mat. l. 1. de impens.

Item si dote de iudicio mulier agat: placet XXXV.
eatenus maritum condemnari debere, quate-
nus facere possit, id est, quatenus facultates
eius patiuntur. Itaque si dotis quantitati con-
currât facultates eius, in solidum damnatur:
si minus, in tantum quantum facere potest.
Propter retentionem quoque dotis repetitio
minuitur. Nam ob impensas in res dotales fa-
ctas, marito quasi retentio concessa est, quia
ipso iure necessarijs sumptibus dos minuitur,
B sicut

sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet.

Actiones cum parente, patrono, socio, donatore non solidum, sed quātum illi facere possunt, persequuntur. l. 16. 17. de re iudic.

XXXVI. Sed si quis cum parente suo patronoue agat: item si socius cum socio iudicio societatis agat: non plus actor cōsequitur, quā aduersarius eius facere potest. Idem est, si quis ex donatione sua conveniatur.

Compensationis ratio, quam Iudex ex æquo & bono facit, plerunq; actionem immittit. l. 1. & pass. D. de compens.

XXXVII. Compensationes quoq; oppositæ plerunque efficiunt, ut minus quisq; consequatur, quā ei debeatur. Namque ex bono & æquo, habita ratione eius quod inuicem actorem ex eadem causa præstare oportet: poterit Iudex in reliquum, eum cum quo actum est, condemnare, sicut iam dictum est.

Actio in debitorem qui bonis cessit, & postea mediocres fortunas adeptus est, quantum is facere possit, persequitur. l. 4. D. de cess. bo.

XXXVIII. Cum eo quoq; , qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat: ex integro in id quod facere potest, creditores experiuntur: inhumanum enim erat spoliatum fortunæ suis, in solidum damnari.

Quod

QVOD CVM EO QVI

ALIENA IN POTESTATE

est, negotium gestum
esse dicitur.

TITVLVS II.

Transitio ad vberiore actionum de pecu-
lio explanationem: & primum de actio-
ne quod iussu, quæ aduersus dominum
cuius iussu seruus contraxit, in solidum à
Prætorè constituta est. l. i. & pass. D. quod
iussu.

Quia tamen superius mentionem habui-
mus de actione, qua in peculium filio-
rum familiars seruorumque agitur: opus est,
ut de hac actione & de ceteris, quæ eorundem
nomine in parentes dominosue dari solent, di-
ligentius admoneamus. Et quia siue cum ser-
uis negotium gestum sit, siue cum ijs qui in po-
testate parentum sunt, eadem fere iura obser-
uantur: ne verbosa fiat disputatio, dirigamus
sermonem in personam serui dominique: idem
intellecturi de liberis quoque & parentibus,
quorum in potestate sunt. Nam si quid in his
propriè obseruetur, separatim ostendemus. Si
igitur iussu domini cum seruo negotium ge-
stum erit: in solidum Prætor aduersus domi-
num actionem pollicetur: scilicet quia is qui
ita contrahit, fidem domini sequi videtur.

Aduersus eum qui seruum suum alienumue,
item liberum hominem naui alteriue
negociationi præfecit, de eo quod cum
hoc huius rei causa gestum erit, in soli-
dum actio constituta est. l. i. D. de exercit.
l. i. De instit.

II. Eadem ratione Prætor duas alias in soli-
dum actiones pollicetur: quarum altera exer-
citoria, altera institutoria appellatur. Exerci-
toria tunc habet locum, cum quis seruum suum
magistrum naui præposuit: & quid cum eo
eius rei gratia cui præpositus erit, contractum
fuit. Ideo autem exercitoria vocatur, quia
exercitor is appellatur, ad quem quotidianus
navis questus pertinet. Institutoria tunc locum
habet, cum quis tabernæ fortè, aut cuilibet ne-
gociationi seruum suum præposuit, & quid
cum eo eius rei causa, cui præpositus erit,
contractum fuit. Ideo autem institutoria appel-
latur, quia qui negociationibus præponuntur,
institutores vocantur. Istas tamen duas actio-
nes Prætor reddit, & si liberum quis hominem,
aut alienum seruum naui aut tabernæ, aut
cuilibet negociationi præposuerit: scilicet quia
eadem æquitatis ratio etiam eo casu interue-
niebat.

In dominum, quo sciente vnà cum seruo in
rebus peculiaribus contractum est, nisi
res æquabiliter inter creditores partitus
sit,

fit, actio vt alia tributio fiat, à Pratore
conceditur. l. i. & pass. D. de tribut.

Introduxit & aliam actionem Prætor, quæ III.
tributoria vocatur: Namque si seruus in pe-
culiari merce, sciente domino, negocietur, &
quid cum eo eius rei causa contractum erit:
ita Prætor ius dicit, vt quicquid in his merci-
bus erit, quodque inde receptum erit, id inter
dominum, si quid ei debebatur, & ceteros cre-
ditores, pro rata portione distribuatur. &
quia ipsi domino distributionem Prætor per-
mittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi
minus ei tributum sit, quam oportuerit: hanc
ei actionem accommodat, quæ ideo Tributo-
ria appellatur.

Dominus sine cuius voluntate seruus con-
traxit, quod in rem eius versum est, soli-
dum præstat: reliquum ex peculijs viribus
dissoluit. ad cuius æstimationem iudex,
nisi prius de in rem verso pronunciarit,
non transit. l. i. & pass. D. de in rem verso.

Præterea introducta est actio de peculio, IIII.
deque eo quod in rem domini versum erit: vt
quamuis sine voluntate domini negocium ge-
stum erit, tamen siue quid in rem eius versum
fuerit, id totum præstare debeat: siue quid
non sit in rem eius versum, id eatenus præ-
stare debeat, quatenus peculium patietur.

In rem autem domini versum intelligitur, quicquid necessario in rem eius impenderit servus: veluti, si mutuatus pecuniam, creditoribus eius soluerit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, vel etiam fundum, aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem puta aureis, quos servus tuus à Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque aureos soluerit, reliquos verò quinque quolibet modo consumpserit: pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris verò quinque, quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si totò decem aurei in rem tuam versi fuerint: totos decem aureos Titium consequi posse. Licet enim una sit actio, qua de peculio, deque eo quod in rem domini versum sit, agitur: tamen duas habet condemnationes. Itaque iudex apud quem de ea actione agitur, antè dispicere solet, an in rem domini versum sit: nec aliter ad peculij estimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum intelligatur, aut non totum.

In æstimando peculio quod servus domino, iisue qui eius in potestate sunt, excepto tamen eius vicario, debet, detrahatur. l. 5. & 9. §. 17. De pecul.

V. Cùm autem quæritur, quantum in peculio sit: antè deducitur, quicquid servus domino, eius

eius qui in potestate eius sit, debet: & quod superest, id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id quod ei debet seruus, qui in potestate domini sit, non deducitur: veluti, si is in ipsius peculio sit. quod eò pertinet, vt si quid vicario suo seruus debeat: id ex peculio eius non deducatur.

Cui quod iussu, vel exercitoria, vel institoria, eidem etiam de in rem verso licet agere: sed per illas, solidum & sine probatione consequetur. l. i. D. quod cum eo.

Ceterum dubium non est, quin is quoque VI. qui iussu domini contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio competit: de peculio, deque eo quod in rem domini versum est, agere possit. Sed erit stultissimus, si omissa actione qua facillimè solidum ex contractu consequi possit: se ad difficultatem perducatur probandi in rem domini versum esse, vel habere seruum peculium, & tantum habere, vt solidum sibi solui possit.

Is cui tributoria competit, potest & de peculio agere: quod ei tum expedit, cum in parte peculij tantum seruus negociatus est: at si in toto, vt par sit domini conditio, tributoria utilior est. l. ii. D. de tribut.

Is quoque cui tributoria actio competit, VII. æquè de peculio & de in rem verso agere potest.

test. Sed sanè huic, modò tributoria expedit agere, modò de peculio, & de in rem verso. Tributoria ideò expedit agere, quia in ea domini conditio præcipua non est: id est, quod domino debetur, non deducitur: sed eiusdem iuris est dominus, cuius & ceteri creditores. At in actione de peculio antè deducitur quod domino debetur: & in id quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideò expedit agere, quòd in hac actione totius peculij ratio habetur: at in tributoria, eius tantùm quo negociatur. Et potest quisque tertia fortè parte peculij, aut quarta, vel etiam minima negociari: maiorem autè partem in prædijs, vel mancipijs, aut fœnebrei pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem, vel illam eligere debet. Certè qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso agere debet.

Quæ de servis dicta sunt, etiam ad filios fa. pertinent: quorum illud propriè S. C. Macedoniano cautum est, ne de pecunia ipsis credita, vel in ipsos, vel in eorum parentes etiam, cùm suæ potestatis erunt, ius dicatur. l. i. D. hoc. tit.

VIII. Quæ diximus de seruo & domino, eadem intelligimus & de filio & filia, nepote & nepte, & patre, auoue, cuius in potestate sunt.

sunt. Illud propriè obseruatur in eorum persona, quod senatusconsultum Macedonianum prohibuit, mutuas pecunias dari eis qui in potestate parentis sunt: & ei qui crediderit, denegatur actio tam aduersus ipsum filium filiamue, nepotem neptemue (siue adhuc in potestate sint, siue morte parentis, vel emancipatione, suæ potestatis esse cœperint) quàm aduersus patrem auumue: siue eos habeat adhuc in potestate, siue emancipauerit. Quæ ideo senatus prospexit: quia sæpe onerati ære alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumeabant, vitæ parentum insidiabantur.

Is cui quod iussu, de in rem verso, exercitoria, institoriaue competit, potest etiam directò in patrem dominumue agere. l.

29. De reb. cred.

Illud in summa admonendi sumus, id quod ^{l. x.} iussu patris dominique contractum fuerit, quodque in rem eius versum erit: directò quoque posse à patre dominique condici, tanquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directò posse condici placet: quia huius quoque iussu contractum intelligitur.

B S

DE

DE NOXALIBVS ACTIONIBVS.

TIT. III.

Ex priuatis seruorum delictis noxales in dominos actiones dantur: quibus damnati possunt corporis obnoxij deditioe litis æstimationem effugere. l. 1. & 2. eod.

I. **E**X maleficijs seruorum: veluti si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam commiserint: noxales actiones proditæ sunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis æstimationem sufferre, aut hominem noxia dedere. Noxa autem est corpus, quod nocuit: id est, seruus. noxia, ipsum maleficium: veluti furtum, damnum, rapina, iniuria. Summa autem ratione permissum est noxa deditioe defungi. Namque erat iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse.

Seruus noxæ deditus, si damnum quæsitæ pecunia resarcire possit, à Prætorè inuito domino manumittitur. istæ autem actiones tum legitimæ, tum prætoriæ sunt. l. 26. & l. 2. & 21. D. eod.

II. Dominus noxali iudicio serui sui nomine conuentus, seruum actori noxæ dedendo liberatur: nec minus in perpetuum eius serui dominium à domino transfertur. Sin autem damnum

damnum ei cui deditus est, seruus resarciat
 quæ sita pecunia: auxilio Prætoris inuito do-
 mino manumittetur. Sunt autem constitutæ
 noxales actiones, aut legibus, aut edicto Præ-
 toris. Legibus: veluti furti lege duodecim
 Tabularum, damni iniuria lege Aquilia. Edi-
 cto Prætoris: veluti iniuriarum, & vi bone-
 rum raptorum.

Noxalis actio ita caput sequitur, vt siue mu-
 tetur dominus, semper in nouū: siue ser-
 uus manumittatur, in ipsū: siue obnoxius
 liber feruiat, in eius dominū concedatur.

Omnis autem noxalis actio caput sequitur. I I L.

Nam si seruus tuus noxam commiserit: quan-
 diu in tua potestate sit, tecum est actio. Si au-
 tem in alterius potestatem peruenerit, cum illo
 incipit actio esse. At si manumissus fuerit: di-
 recto ipse tenetur, & extinguatur noxæ dedi-
 tio. Ex diuerso quoque directa actio, noxalis
 esse incipit. Nam si liber homo noxiam com-
 miserit, & is seruus tuus esse cœperit (quod
 quibusdam casibus effici, primo libro tradidi-
 mus) incipit tecum esse noxalis actio, quæ an-
 tea directa fuisset.

Ob noxam à seruo domino suo cōmissam,
 ne si libertatem quidem adeptus ille sit,
 aut dominum mutari, actio conceditur
 quia & ob alieni serui noxam actio con-
 tracta

tracta, domino serui adepto extinguitur. quemadmodum ex peccato domini neque post conditionis, neque post domini mutationem actio conceditur.

II II. Si seruus domino noxiam commiserit: actio nulla nascitur. Namque inter dominum, & eum qui in potestate eius est, nulla obligatio nasci potest. Ideoque & si in alienam potestatem seruus peruenerit, aut manumissus: neque cum ipso, neque cum eo cuius nunc in potestate sit, agi potest. Vnde si alienus seruus noxiam tibi commiserit, & is postea in potestate tua esse coeperit, intercidit actio: quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit. Ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes: quemadmodum si dominus in seruum suum aliquid commiserit. nec si manumissus aut alienatus fuerit, seruus ullam actionem contra dominum habere potest.

Obsoleta veteri noxae filiosfam. dedendi facultate, hoc iure ex ipsorum delictis in ipsos solos actiones dantur: nox libus iudicijs ad seruorum tantum maleficia reseruatis.

V. Sed veteres quidem hac & in filijs familiarum masculis & foeminis admisere. noua autem hominum conuersatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimauit, & ab usu communi hoc penitus recessit. Quis enim

nim patiatur filium suum, & maximè filiam, in noxam alij dare, vt penè per corpus pater magis quàm filius periclitetur: cùm in filiabus, etiam pudicitiae fauor hoc bene excludat? Et ideo placuit, in seruos tantummodo noxales actiones esse proponendas: cùm apud veteres legum commentatores inuenerimus sæpius dictum, ipsos filiosfam. pro suis delictis posse conueniri.

SI QVADRV PES PAVPERIEM
FECISSE DICATVR.

TITVLVS IIII.

Ob pauperiem, id est, damnum ab animalibus brutis non feris datum, actio noxalis lege xii. Tabul. instituta est: vt dominus vel noxæ animal dedat, vel litis æstimationem persoluat. l. i. cod.

A Nimalium nomine quæ ratione carent, si I. quidem lasciuia, aut feruore, aut feritate pauperiem fecerint: noxalis actio lege duodecim Tabularum prodita est. Quæ animalia si noxæ dedantur, proficiunt reo ad liberationem: quia ita lex duodecim Tabularum scripta est. Hæc autem actio in ijs quæ contra naturam mouentur, locū habet: vt puta, si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere:

⁷ingenita petere solitus, petierit. Ceterum si ^{*}genitalis sit talis feritas, cessat. Denique si vrsus fugit à domino, & sic nocuit, non potest quondam dominus conueniri: quia desijt dominus esse, vbi fera euasit. Pauperies autem est, damnum sine iniuria facientis datum. Nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. Hæc quidem ad noxalem actionem hanc pertinent.

Ob vulnus homini libero à fera bestia in publico habita illatum, in bonū & æquum conceditur actio: ob cetera damna in duplum. neque tamen iccirco de pauperie actio impeditur. l. 42. D. de. ædil. edict.

- II. Ceterum sciendum est, adilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, leonem ibi habere, quā vulgo iter sit. & si aduersus ea factum erit, & nocitum libero homini esse dicetur: quod bonum & æquum iudici videtur tanti dominus cōdemnetur. ceterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Præter has autem adilitias actiones, & de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, præsertim pœnales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

DE IIS PER QVOS AGERE POSSVMVS.

TITVLVS V.

Sublato antiquo iure, quo per paucis in caus-

sis agere alieno nomine licebat, institutū est, ut per procuratores omnibus in causis agere liceret. l. i. de De procur.

Nunc admonendi sumus, agere posse quem- I.
libet hominē aut suo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim in vsu fuisset, alterius nomine agi non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. Præterea lege Hostilia permissum erat, furti agere eorum nomine qui apud hostes essent, aut reipub. causa abessent, quæ in eorum cuius tutela essent. Sed quia hoc non minimam in commoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere, neque excipere actionem licebat: cœperunt homines per procuratores litigare. Nam & morbus, & ætas, & necessaria peregrinatio, itēque aliæ multæ iustæ causæ sæpe hominibus impedimento sunt, quominus rem suam ipsi exequi possint.

Procuratores quibusvis verbis, ignorantibus etiam aduersariis, constitui possunt. l. i. De procur.

Procurator neque certis verbis, neque præ- II.
sente aduersario, imò & plerunq; eo ignorante constituitur. Cuicunq; enim permiseris rē tuā agere, aut defendere: is tuus procurator intelligitur. Tutores & curatores quemadmodum constituantur, primo libro expositum est.

DE

DE SATISDATIONIBVS.

TIT. VI.

Olim is contra quem vel suo, vel alieno nomine in rem agebatur, cogeatur iudicatum solui satisfacere: qui verò agebat, si suo nomine, non satisfacbat: si alieno, rem ratam haberi satisfacbat. tametsi tutoribus & curatoribus interdum id remitteretur. l. i. & pass. D. iud. sol.

I. Satisfactionum modus alius antiquitati placuit, alium nouitas per usum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisfacere possessor cōpellebatur: ut si victus nec rem ipsam restitueret, nec litis æstimationem: potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus eius. quæ satisfactio appellatur IUDICATVM SOLVI. Vnde autem sic appelletur, facile est intelligere. Namque stipulabatur quis, ut solueretur sibi, quod fuisset iudicatum. Multo magis is qui in rem actione conueniebatur, satisfacere cogeatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. Ipse autem qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisfacere nō cogeatur. Procurator verò si in rem agebat, satisfacere iubeatur RATAM REM DOMINVM HABITVRVM. Periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experire

periretur. Tutores verò & curatores eodē modo, quo & procuratores satisfidare debere, verba edicti faciebant: sed aliquando his agentibus satisfidatio remittebatur.

Olim in actionibus in personam, procuratores soli satisfidabant, actorum quidem, de rato: reorum verò, iudicatum solui. l. 33.

De procurat. l. 33. D. de procur.

Hæc ita erant, si in rem agebatur. Si verò I I. in personam, ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quæ diximus in actione, qua in rem agitur. ab eius verò parte cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interueniret, omnino satisfidaret: quia nemo defensor in aliena re sine satisfidatione idoneus esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam, I V D I C A T V M S O L V I satisfidare non cogebatur.

Qui suo nomine quacunque actione conuenitur, tantum de litis exitu expectando vel satisfidare, vel iurare, vel repromittere cogitur.

Sed hodie hæc aliter observantur. Sine enim I I I. quis in rem actione conuenitur, siue in personam suo nomine, nullam satisfidationem pro litis estimatione dare compellitur: sed pro sua tantum persona, quod in iudicio permaneat usque ad terminum litis. vel committitur suæ promissioni cum iureiurando: quam iuratori-
C riam

*riam cautionē vocant. vel nudā promissionem
(pro qualitate personae suae) dare compellitur.*

*Qui alieno nomine actionem intēdit, qui-
cunq; is sit, nisi vel mandatū, vel domini
præsēntis auctoritatem habeat, de rato sa-
tis dare cogitur. l. i. C. de satisfat.*

IIII. *Sin autem per procuratorem lis vel infer-
tur, vel suscipitur: in actoris quidem persona,
si non mandatum actis insinuatum est, vel
præsens dominus litis in iudicio procuratoris
sui personam confirmauerit: ratam rem do-
minum habiturum, satisfactionem procurator
dare compellitur: eodem observando, & si tu-
tor, vel curator, vel aliae tales personae, quae
alienarum rerum gubernationem receperunt,
litem quibusdam per alium inferunt.*

*Reus qui procuratorem constituit, debet pro-
co vel intra, vel extra iudicium sub hypo-
theca iudicatum solui satisfacere: pro se ve-
rò vel cauere, vel satisfacere: nisi sententiae
audiendae affuerit, fideiussorē iudicatum
à quo appellatum non erit, facturum.*

V.) *Si verò aliquis conuenitur: si quidem pra-
sens procuratorem dare paratus est: potest
vel ipse in iudicium venire, & sui procura-
toris personā per IUDICATVM SOLVI
satisfactionis sollemnes stipulationes firmare:
vel*

vel extra iudicium satisfactionem exponere,
per quam ipse sui procuratoris fideiussor exi-
stat pro omnibus IUDICATVM SOLVI
satisfactionis clausulis. vbi & de hypotheca sua-
rum rerum convenire compellitur: siue in iu-
dicio promiserit. siue extra iudicium caverit:
vt tam ipse quàm heredes sui obligentur. alia
insuper cautela, vel satisfactione propter per-
sonam ipsius exponenda, quòd tempore sen-
tentiae recitanda in iudicio inuenietur: vel si
non venerit, omnia dabit fideiussor, quæ in
condemnatione continentur, nisi fuerit pro-
uocatum.

Absentium reorum procuratores debent iu-
dicatum solui satisfacere, & quæ superius
tradita sunt, per vniuersum Imperium
obseruari oportet. l. i. C. de satisfd.

Si verò reus præsto ex quacunque causa v
non fuerit, & alius velit defensionem eius
subire: nulla differentia inter actiones in rem
vel personales introducenda, potest hoc facere:
ita tamen, vt satisfactionem IUDICATVM
SOLVI pro litis æstimatione præstet. Nemo
enim secundum veterem regulam (vt iam di-
ctum est) alienæ rei sine satisfactione defensor
idoneus intelligitur. Quæ omnia apertius &
perfectius quotidiano iudiciorum vsu in ipsis
rerum documentis apparent. Quam formam

non solum in hac regia vrbe, sed etiam in omnibus nostris provincijs (etsi propter imperitiam fortè aliter celebratur) obtinere censemus : cum necesse sit omnes provincias, caput omnium nostrarum ciuitatum: id est, hanc regiam urbem, eiusque obseruantiam sequi.

DE PERPETVIS ET TEMPORALIBVS ACTIONIBVS, ET
QVAE AD HEREDES, ET
IN HEREDES
TRANSEVNT.

TITVLVS VII.

Olim ciuiles actiones, nullo: praetoriae, annuo temporis spacio terminabantur. nunc ex constitutionibus, & illis praestitutum, & his prorogatum tempus est. fur ti tamen manifesti perpetua à Praetore actio instituta est. l. 3. C. de praecri. 30. an.

- I. **H**OC loco admonendi sumus, eas quidem actiones quae ex lege, senatusve consulto, siue ex sacris constitutionibus profiscuntur, perpetuò solere antiquitus competere, donec sacrae constitutiones, tam in rem quam in personam actionibus certos fines dederunt: eas verò quae ex propria Praetoris iurisdictione pendent, plerunque intra annum viuere. nam & ipsius Praetoris intra annū erat imperium.
- Aliquan

Aliquando tamen & in perpetuum extenduntur: id est, vsque ad finem ex constitutionibus introductum: quales sunt eae quas bonorum possessori, ceterisque, qui heredis loco sunt, accommodat. Furti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius Praetoris iurisdictione profiscatur: tamen perpetuo datur. absurdum enim esse existimauit, anno eam terminari.

Pœnales ex delictis actiones heredibus quidem, excepto tamen iniuriarum iudicio, at non in heredes, nisi forte contestata lis à defuncto fuerit, cōceduntur: ac ne ex defuncti quidem fraudulentō contractu, ex quo nihil ad heredem peruenit, actio permittitur.

Non autem omnes actiones quæ in aliquem 1. aut ipso iure competunt, aut à Praetore dantur: & in heredem æquè competunt, aut dari solent. Est enim certissima iuris regula, ex maleficijs pœnales actiones in heredem non competere: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuria. Sed heredibus huiusmodi actiones competunt, nec denegantur: excepta iniuriarum actione, & si qua alia similis inueniatur. Aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit: cum testator dolose versatus sit, & ad heredem eius nihil ex eo dolo peruenit. Pœnales

autem actiones quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae: & heredibus dantur, & contra heredes transeunt.

Olim omnia iudicia iccirco absolutoria dicebantur. quod ante rem iudicatam reum actori satisfaciendum absolui oportebat.

III. Superest ut admoneamus, quod si ante rem iudicatam is, cum quo actum est, satisfaciat actori: officio iudicis convenit eum absolvere, licet in ea causa fuisset iudicij accipiendi tempore, ut damnari deberet. & hoc est, quod antea vulgo dicebatur, omnia iudicia absolutoria esse.

DE EXCEPTIONIBVS.

TITVLVS VIII.

Eorum cum quibus agitur defendendorum causa, si quid metu, dolo, vel errore promiserint, exceptiones institutae sunt: ne summum ius summa iniuria reperiatur.

I. Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatae autem sunt exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur. Saepe enim accidit, ut licet ipsa actio qua actor experitur, iusta sit: tamen iniqua sit adversus eum, cum quo agitur. Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus,

lapsus, stipulanti Titio promissisti, quod non debueras promittere: palam est, iure civili te obligatum esse: & actio, qua intenditur dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari. Ideoque datur tibi exceptio, quod metus causa, aut doli mali, aut in factum composita ad impugnandam actionem.

Actio eius qui quasi pecuniam crediturus stipulatus est, exceptione non numeratae pecuniae corrigitur.

Idem iuris est, si quis quasi credendi causa pecuniam à te stipulatus fuerit, neque numerauerit. Nam eam pecuniam à te petere posse eum, certum est: dare enim te oportet, cum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est, eo nomine te condemnari: placet exceptione pecuniae non numeratae te defendi debere, cuius tempora nos (secundum quod iam superioribus libris dictum est) constitutione nostra coarctauimus.

Actio eius qui se non petiturum pactus est, pacti conuenti exceptione corrigitur. l. 7. D. de pact.

Præterea debitor, si pactus fuerit cum creditore, ne à se peteretur: nihilominus obligatus manet: quia pacto conuento obligationes non omnino dissoluntur. qua de causa effi-

cax est aduersus eum actio, quam actor intendit, SI PARET, EVM DARE OPORTERE. sed quia iniquum est, contra pactiōem eum condemnari: defenditur per exceptionem pacti conuenti.

Actio eius quo iusiurandum deferente, vel debitor se non debere, vel possessor rem suam esse iurauit, iurisiurandi exceptione corrigitur. l. 9. & pass. D. de iureiur.

IIII. Aequè si debitor creditore deferente iurauerit, nihil se dare oportere: adhuc obligatus permanet. sed quia iniquum est de periurio queri, defenditur per exceptionē iurisiurandi. In ijs quoque actionibus, quibus in rem agitur, æquè necessariae sunt exceptiones. veluti si petitore deferente possessor iurauerit, eam rem suam esse: & nihilominus petitor eandem rem vindicet. licet enim verum sit, quod intendit, id est, rem eius esse: iniquum tamen est, possessorem condemnari.

Actio eius rei de qua iam antè iudicatum est, exceptione rei iudicatae corrigitur. aliae autem complures in Pandectis exponuntur exceptiones, quarum partim ex ciuili, partim ex Prætorio iure fluxerunt. l. 3. & pass. D. de except. rei iudicatae.

Item si in iudicio tecum actum fuerit, siue in rem, siue in personam: nihilominus obligatio

tio

tio durat. & ideo ipso iure de eadem re postea aduersus te agi potest: sed debes per exceptionem rei iudicatæ adiunari. Hæc exempli causa retulisse sufficiat. Alioqui quàm ex multis varijsq; causis exceptiones necessariae sint: ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest. Quarum quædam ex legibus, vel ex ijs quæ legis vicem obtinent, vel ex ipsius Prætoris iurisdictione substantiam capiunt.

Exceptionum aliæ perpetuæ & peremptoriæ sunt, quæ cum obiici semper possunt, tum obiectæ actionem extinguunt: aliæ temporales & dilatoriæ, quæ & temporis causa, & differendæ tantum actioni comparatæ sunt. l. 2. & 3. D. eod.

Appellantur autem exceptiones aliæ perpetuæ peremptoriæ, aliæ temporales & dilatoriæ. Perpetuæ & peremptoriæ sunt, quæ semper agentibus obstant, & semper rem de qua agitur, perimunt: qualis est exceptio doli mali, & quod metus causa factum est, & pacti conuenti, cum ita conuenerit, ne omnino pecunia peteretur. Temporales atque dilatoriæ sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conuenti, cum conuenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium. nam finito eo tempore, non impeditur actor rem exequi. Ergo i, quibus

quibus intra certum tempus agere volentibus obijcitur exceptio, aut pacti conuenti, aut alia similis: differre debent actionem, & post tempus agere. Ideo enim & dilatoria ista exceptiones appellantur. Alioqui si intra tempus egerint, obiectaque sit exceptio: neque eo iudicio quicquam consequerentur propter exceptionem, neque post tempus olim agere poterant: cum temere rem in iudicium deducebant, & consumebant, qua ratione rem amittebant.

Qui tempore plus petit, & bis tantundem temporis expectare cogitur: nec nisi prioris litis sumptibus persolutis, alteram potest instituere,

VII. Hodie autem non ita strictè hoc procedere volumus: sed eum qui ante tempus actionis vel obligationis litem inferre ausus est, Zenoniana constitutioni subiacece censemus: quam sacratissimus legislator de ijs, qui tempore plus petierint, protulit: ut & inducias quas ipse actor sponte indulerit, vel quas natura actionis continet, si contempserit: in duplum habeant i, qui talem iniuriam passi sunt: & post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint: ut actores tali poena perterriti, tempora litium doceantur observare.

Excepte

Exceptiones de procuratorum conditione,
veluti quòd milites sint, ex persona dila-
toriae sunt: de infamia, ex usu & iure sub-
latæ sunt. l. 2. & 3. cod.

Præterea etiam ex persona sunt dilatoria VIII.
exceptiones, quales sunt procuratoriae: veluti
si per militem aut mulierem agere quis velit.
Nam militibus nec pro patre, vel matre, vel
uxore, nec ex sacro rescripto procuratorio no-
mine experiri conceditur, suis verò negocijs
superesse sine offensa militaris disciplina pos-
sunt. Eas verò exceptiones, quæ olim procu-
ratoribus propter infamiam, vel dantis, vel
ipsius procuratoris opponebantur: cùm in iu-
dicijs frequentari nullo modo perspeximus,
conquiescere sancimus: ne dum de his alterca-
tur, ipsius negocij disceptatio proteletur.

DE REPLICATIONIBVS.

TITVLVS IX.

Vt exceptio iniquæ actionis excludendæ
causla, sic replicatio iniquæ exceptionis:
& rursus duplicatio replicationis, itém-
que duplicationis causla triplicato insti-
tuta est. l. 2. de except.

Interdum euenit, vt exceptio, quæ prima i-
facie iusta videtur, tamen iniquè noceat.
quod cùm accidit, alia allegatione opus est, ad
iuuandi actoris gratia, quæ replicatio voca-
tur: quia per eam replicatur, atque resolvitur

ius exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniā petat, deinde in contrarium pacti sunt, id est, ut creditori petere liceat: si creditor agat, & excipiat debitor, ut ita demum condemnetur: si non conuenerit, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio. Conuenit enim ita: nanque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sint. sed quia iniquum est creditorem excludi: replicatio ei dabitur ex posteriore pacto conuento. Rursus interdum evenit, ut replicatio, quæ prima facie iusta est, iniquè noceat. quod cum accidit: alia allegatione opus est, adiuvandi rei gratia: quæ duplicatio vocatur. Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam iniquè aëtori noceat: rursus allegatione alia opus est, quæ aëtor adiuvetur quæ dicitur triplicatio. Quarum omnium exceptionum vsum interdum vltèrius quàm diximus, varietas, negotiorum introducit: quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine facile est cognoscere.

Exceptio reo competens, nisi personæ ipsius ita cohæreat, ut eius omnino propria sit, fideiussori etiam conceditur. l. 7. D. de exception.

II. Exceptiones autem quibus debitor defenditur

ditur, plerunque accommodari solent etiam fideiussoribus eius, & rectè: quia quod ab ijs petitur, id ab ipso debitore peti videtur: quia mandati iudicio redditurus est eis, quod i pro eo soluerint. Qua ratione, & si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit: placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conuenti illis quoque, qui pro eo obligati sunt, ac si etiam cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sanè quædam exceptiones non solent his accommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, & cum eo creditor experiatur: defenditur per exceptionem, si bonis cesserit. Sed hæc exceptio fideiussoribus non datur: ideò scilicet, quia qui alios pro debitore obligat, hoc maximè prospicit, vt cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab ijs quos pro eo obligauit, suum consequi.

DE INTERDICTIS.

TITVLVS X.

Transitio ad interdicta, quæ conceptis verbis à Prætoribus ad aliquid vel iubendum, vel vetandum in causis præsertim possessionis pronunciabantur.

Sequitur, vt dispiciamus de interdictis seu actionibus, quæ pro his exercentur. Erant autem

autem interdicta, forma atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat. quod tunc maxime faciebat, cum de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

Summa Interdictorum diuisio, quæ tripartita est, ut vel prohibitoria, vel restitutoria, vel exhibitoria sint, tametsi primæ propriè hoc nomine reliqua generali verbo Decreta appellentur. l. i. D. eod.

II. Summa autem diuisio interdictorum hæc est, quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria sunt, quibus Prætor vetat aliquid fieri: veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti, quod ei ius erat inferendi: vel in sacro loco ædificari, vel in flumine publico ripæve eius aliquid fieri, quo peius navigetur. Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet: veluti bonorum possessori, possessionem eorum quæ quis pro herede, aut pro possessore possidet ex ea hereditate: aut cum iubet ei qui vi de possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem. Exhibitoria sunt per quæ iubet exhiberi: veluti eum cuius de libertate agitur: aut libertum, cui patronus operas indicere velit: aut parenti liberos, qui in potestate eius sunt. Sunt tamen qui putent, propriè interdicta ea vocari, quæ prohibe

prohibitoria sunt, quia interdicere est denun-
ciare & prohibere: restitutoria autem & exhi-
bitoria, propriè decreta vocari. Sed tamen ob-
tinuit, omnia interdicta appellari, quia inter
duos dicuntur.

Secunda interdictorum diuisio tripartita,
vt vel adipiscendæ, vel retinendæ, vel
recuperandæ possessioni dentur: & de
interdicto Quorum bonorum. l. 2. eod.
& l. 1. Quor. bon.

Sequens diuisio interdictorum hæc est: III.
quod quædam adipiscendæ possessionis causa
comparata sunt, quædam retinendæ, quædam
recuperandæ. Adipiscendæ possessionis causa
interdictum accommodatur bonorum possesso-
ri, quod appellatur, **QVORVM BONO-
RVM**, eiusque vis & potestas hæc est: vt quod
ex ijs bonis quisque, quorū possessio alicui da-
ta est, pro herede aut pro possessore possideat:
id ei cui bonorum possessio data est, restituere
debeat. Pro herede autem possidere videtur,
qui putat se heredem esse. Pro possessore is pos-
sidet, qui nullo iure rem hereditariam, vel e-
tiam totam hereditatem, sciens ad se non per-
tinere, possidet. Ideo autem adipiscendæ posses-
sionis vocatur interdictum: quia ei tantum
utile est, qui nunc primum conatur adipisci
rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessio-
nem, amiserit eam: hoc interdictum ei inutile est.

Interd.

Interdictum Saluiantum comparatum est adipiscendæ possessioni earum rerum, quas colonus pro mercede fundi oppigneratas possidet. l. i. D. de interdict. Sal.

I I I I. Interdictum quoque quod appellatur Saluiantum, adipiscendæ possessionis causa comparatum est: eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas sibi pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset.

Interdicta uti possidetis, & utrubi, retinendæ possessionis causa comparata sunt: ut materia contentionum quæ propter possessionis commodum aut proprietatis litem nascuntur, tollatur. l. i. & pass. D. uti poss. & utrub.

V. Retinendæ possessionis causa comparata sunt interdicta, UTI POSSIDETIS, & UTRUBI: cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controuersia sit: & antè queratur, uter ex litigatoribus possidere, & uter petere debeat. Namque nisi antè exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui: quia & civilis & naturalis ratio facit, ut alius possideat, & alius à possidente petat. Et quia longè commodius est, possidere potius quàm petere: ideo plerunque & ferè semper ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possid

possidendi in eo est, quod etiam si eius res non sit, qui possidet, si modò actor non potuerit suam esse probare: remanet in suo loco possessio. propter quam causam, cum obscura sunt vtriusque iura, contra petitem indidari solet. Sed interdicto quidem VTI POSSIDETIS, de fundi vel ædium possessione contenditur: VTRVBI verò interdicto, de rerum mobilium possessione.

Interdicto Vti possidetis olim vincebat qui interdicti tempore sine vitio ab aduersario solo possidebat: Vtrubi verò, qui maiore anni parte. at nunc qui litis contestatæ tempore sic possidet, utroq; vincit. l. i. vti poss. & l. i. vtrub.

Quorum vis ac potestas plurimam inter se VI. differetiam apud veteres habebat. Nam VTI POSSIDETIS interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat: si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus fuerat ab aduersario possessionem: etiam si alium vi expulerat, aut clam arripuerat alienam possessionem, aut precario rogauerat aliquem, ut sibi possidere liceret. VTRVBI verò interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni, nec vi, nec clam, nec precario ab aduersario possidebat. Hodie tamen aliter observatur. Nam vtriusque interdicti potestas (quantum ad possessionem

sionem pertinet) ex æquata est : vt ille vincat,
 & in re soli, & in re mobili, qui possessionem
 nec vi, nec clam, nec precario ab aduersario
 litis contestationis tempore detinet.

Possidere dicitur non modò is, cuius nomi-
 ne alius, quamuis eius iuri non subiectus,
 possidet : sed & qui solo animo possessionem
 retinet. nam solo animo retineri,
 non etiam acquiri possessio potest. l. 3. 6.
 9. D. de acq. poss.

VII. Possidere autem videtur quisque, non so-
 lum si ipse possideat, sed & si eius nomine ali-
 quis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus
 non sit, qualis est colonus & inquilinus. Per
 eos quoque, apud quos deposuerit quis, aut
 quibus commodauerit, ipse possidere videtur.
 Et hoc est quod dicitur, retinere possessionem
 posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine
 sit in possessione. Quinetiam animo quoque
 solo retineri possessionem placet: id est, vt quam-
 uis neque ipse sit in possessione, neque eius no-
 mine alius : tamen si non relinquenda posses-
 sionis animo, sed postea reuersurus inde disces-
 serit, retinere possessionem videatur. Adipisci
 verò possessionem, per quos aliquis potest, se-
 cundo libro exposuimus. Nec vlla dubitatio
 est, quin animo solo adipisci possessionem nemo
 possit.

Inter

Interdictum vnde vi, ei qui à fundo deiectus est, quamuis à deiectore vi, clam, precario possideret, possessorem restituit. l. 1. & pass. D. vnde vi.

Recuperanda possessionis causa solet interdici, VIII.
 si quis ex possessione fundi vel ædium vi deiectus fuerit. Nam ei proponitur interdictum Vnde vi, per quod is qui deiecit, cogitur ei restituere possessionem: licet is ab eo qui vi deiecit, vi vel clam vel precario possideat.

Qui vi rem eripit, si suam, eius dominio multatur: si alienam & eam & alterum tantum restituit, at qui vi alterum de possessione deiecit, lege Iulia de vi, si sine armis id fecit, priuata: si cum armis, publica obligatur. l. 7. C. vnde vi.

Sed ex constitutionibus sacris (vt supra IX. diximus) si quis rem per vim occupauerit, si quidem in bonis eius est, dominio eius priuatur: si aliena, post eius restitutionem etiam æstimationem rei dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit: tenetur lege Iulia de vi priuata, aut de vi publica. sed de vi priuata, si sine armis vim fecerit: si autem cum armis eum de possessione vi expulerit, de vi publica. Armorum autem appellatione non solum scuta, &

gladios, & galeas, significari intelligimus: sed & fustes, & lapides.

Interdictorum tertia diuisio, quæ tripartita est: ut alia simplicia sint, in quibus alter actor est, alter reus, alia duplicia, in quibus par utriusque conditio est: & uterque tam rei, quàm actoris partes obtinet. l. 2. D. eod.

- x. Tertia diuisio interdictorum hæc est, quòd aut simplicia sunt, aut duplicia. Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui. reus autem is est, à quo desideratur, ut restituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, veluti cum Prætor prohibet in loco sacro, vel in flumine publico ripæque eius aliquid fieri. Nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat: reus, qui aliquid facere conatur. Duplicia sunt, veluti **VTI POSSIDETIS** interdictum, & **UTRUBI**. ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipuè reus vel actor intelligitur: sed unusquisque tam rei, quàm actoris partes sustinet.

Iusti

Iustiniani tempore, cū extraordinaria omnia iudicia essent, omīssis interdictorum formulis iudex de re controuersa constituēbat. l. 3. & ult. C. eod.

De ordine & vetere *exitu interdictorum XI.
superuacuum est hodie dicere. Nam quoties *ritu
extra ordinem ius dicitur (qualia sunt hodie
omnia iudicia) non est necesse reddi interdictum: sed perinde iudicatur sine interdictis,
ac si utilis actio ex causa interdicti reddita
fuisset.

DE POENA TEMERE LITIGANTIVM.

TITVLVS

XI.

Litigandi temeritas à Iurisconsultis partim
multa, partim calumniæ iuramento, par-
tim infamiæ metu repressā est.

NVnc admonēdi sumus, magnam curam I.
negisse eos, qui iura sustinebant, ne fa-
cile homines ad litigandum procederent: quod
& nobis studio est. Idq; eo maxime fieri potest,
quod temeritas tam agentium, quàm eorum
cum quibus agitur, modò pecuniaria pœna,
modò iurisiurandi religione, modò infamiæ
metu coercetur.

Iustiniani instituto, & rei, & actores, & ad-
uocati iurare coguntur, se non calum-

D 3

niandi

niandi animo, sed bona fide & ex animi
sui sententia litigare. l. 2. de iureiur. propt.
cal.

I I. Ecce enim iusiurandum omnibus, qui con-
ueniuntur, ex constitutione nostra defertur.

Nam reus non aliter suis allegationibus uti-
tur, nisi prius iurauerit, quod putans sese bona
instantia uti, ad contradicendum peruenit.
At aduersus inficientes, ex quibusdam caus-
sis dupli actio constituitur: veluti si damni in-
iuria, aut legatorum locis venerabilibus reli-
etorum nomine agatur. Statim autem ab ini-
tio pluris quam simpli est actio: veluti, furti
manifesti quadrupli, nec manifesti dupli.
Nam ex his & alijs quibusdam causis (sive
quis neget, sive fateatur) pluris quam simpli
est actio. Item actoris quoque calumnia coer-
cetur. Nam etiam actor pro calumnia iurare
cogitur ex nostra constitutione, quod non
calumniandi animo litem mouisset, sed existi-
mando se bonam causam habere. Vtriusque
etiam partis advocati iusiurandum subeunt,
quod alia nostra constitutione comprehen-
sum est.

In locum veteris calumniae actionis quae
decima litis parte multabat, iusiuran-
dum calumniae introductum est, & ut ca-
lumniator damnum, sumptusque litis
sustineat.

I I I. Haec autem omnia pro veteri calumniae
actione

actione introducta sunt, quæ in desuetudinem
abijt: quia in partem decimam litis actores
multabat, quod nusquam factum esse inue-
nimus. sed pro his introductum est & præfa-
tum iusiurandum: & vt improbus litigator,
& damnum & impensas litis inferre aduer-
sario suo cogatur.

Furti, rapinæ, iniuriarum, doli vel damna-
tus, vel etiam pactus: item pro socio, vel
directa actione tutelæ, mandati, depositi
damnatus, infamis efficitur. l. i. D. de his
qui not. inf.

Ex quibusdam iudicijs damnati, ignomi- I I I I.
niosi fiunt: veluti furti, vi bonorū raptorum,
iniuriarum, de dolo, item tutelæ, mandati, de-
positi: directis, non contrarijs actionibus. Item
pro socio, quæ ab vtraque parte directæ est: &
ob id quilibet ex socijs eo iudicio damnatus,
ignominia notatur. Sed furti quidem, aut vi
bonorum raptorum, aut iniuriarum, aut de
dolo, non solum damnati notantur ignomi-
nia, sed & pacti. & rectè: plurimum enim
interest, vtrum ex delicto aliquis, an ex con-
tractu debitor sit.

In ius vocatio actionum omnium initium
est: qui verò parentem, patronum, huius-
ce parentes aut liberos sine Prætoris ve-
nia vocarit, quinquaginta solidis multa-

tur. l. 4. pen. & ult. D. de in ius vocan.

Omniū autem actionum instituendarum principium, ab ea parte edicti proficiscitur, qua prætor edicit de in ius vocando. Utique enim in primis aduersarius in ius vocandus est: id est, ad eum vocandus, qui ius dicturus sit. Qua parte prætor parentibus & patronis, item parentibus liberisque patronorum & patronarum hunc præstat honorem: ut nō aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quā si id ab ipso prætore postulauerint & impetrauerint. Et si quis aliter vocauerit, in eum pœnam solidorum quinquaginta constituit.

DE OFFICIO IUDICIS.

TITVLVS XII.

Iudicis officium est, à legibus & moribus inferenda sententia non recedere: ac proinde in actione noxali nominatim noxæ dedendi potestatem dare.

- I. **S**uperest, ut de officio iudicis dispiciamus. Et quidem in primis illud obseruare debet iudex, ne aliter iudicet, quā legibus, aut constitutionibus, aut moribus proditum est. Ideoque si noxali iudicio aditus est, obseruare debet: ut si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare: **PVBLIVM MAEVIVM LVCIO TITIO IN DECEM AVREOS CONDEMNO, AVT NOXAM DEDERE.**

In rerum vindicationibus qui contra peti-
torem iudicat, debet possessorem absol-
uere. quem si condemnet, debet ei vt rem
vnà cum fructibus restituat, iubere. quod
si de litis æstimatione satisdans, spacium
postulet, ei permitti potest.

Et si in rem actum sit, siue contra petitem 11.
iudicauerit, absolvere debet possessorem: siue
contra possessorem, iubere ei debet, vt rem
ipsam restituat cum fructibus. Sed si possessor
neget in præsentì se restituere posse, & sine
frustratione videbitur tempus restituendi caus-
sa petere: indulgendum est ei. vt tamen de li-
tis æstimatione caueat cum fideiussore, si intra
tempus quod ei datum est, non restituerit.

In hereditatis petitione, item fere vt in vin-
dicatione, prædo rem cum iis quos &
percepit, & percipere potuit fructibus, re-
stituere cogitur. at possessor bonæ fidei,
à tempore litis contestatæ tantum. l. 19.
De hered. pet. l. 22. C. de rei vindic.

Et si hereditas petita sit: eadem circa fru- 111.
ctus interueniunt, quæ diximus interuenire
in singularum rerum petitione. Illorum au-
tem fructuum, quos culpa sua possessor non
perceperit: in vtraque actione eadem ratio pe-
nè habetur, si prædo fuerit. Si verò bonæ fidei
possessor fuerit: non habetur ratio neque con-

D § sumptø

sumptorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum fructuum ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt.

Ad exhibendum damnatus, & rem, & eius causam, & fructus à lite contestata perceptos restituere cogitur: restituendi tamen spacium postulanti & satisdanti, concedi debet. at si neque restituat, nec satisdet, quanti actoris interest, damnatur.

IIII.

Si ad exhibendum actum fuerit: non sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum est: sed opus est, ut etiam rei causam debeat exhibere: id est, ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideoque si inter moras exhibendi usucapta sit res à possessore: nihilominus condemnabitur. Præterea fructuum mediæ temporis id est eius, quod post acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatam intercesserit: rationem habere debet iudex. Quod si neget is cum quo ad exhibendum actum est, in presenti se exhibere posse, & tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare videatur: dari ei debet, ut tamen caueat se restitutum. quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caueat: condemnandus sit in id,

id, quod actoris intererat, ab initio rem exhibitam esse.

Familiæ erciscundæ iudex singulis res singulas adiudicare, & cui meliorem attribuerit, quæue solus factus perceperit, aut corruerit, consumpseritue, eum coheredi certa pecunia condemnare potest. l. 19. 16. 55. D. eod.

Si familiæ erciscundæ iudicio actum sit: singulas res, singulis heredibus adiudicare debet. & si in alterius persona prægrauare videatur adiudicatio: debet hunc inuicem coheredi certa pecunia (sicut iam dictum est) condemnare. Eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarij fundi perceperit, aut rem hereditariam corruerit, aut consumpserit. Quæ quidem similiter inter plures quoque quàm duos coheredes, subsequuntur.

In communi diuidendo, si res plures sint, superiora seruantur: sin vna, partes adiudicandæ sunt, & qui meliorem abstulerit, certam in pecuniam alteri damnandus est: at si diuidi nequeat, tota vni qui ei similiter damnetur, adiudicanda est.

Eadem interueniunt, & si communi diuidendo de pluribus rebus actum sit. Quod si de vna re, veluti de fundo: siquidem iste fundus
commo

commodè regionibus diuisionem recipiat: partes eius singulis adiudicare debet. & si vnius pars pręgrauare videbitur: is inuicē certa pecunia alteri condemnandus est. Quòd si commodè diuidi non possit: vel homo forte, aut mulus erit, de quo actum sit: totus vni adiudicandus est, & is inuicem alteri certa pecunia condemnandus.

Finium regundorum iudex, cū fines melius distinguendi sunt, adiudicatione vti, & inuicem certam alteri pecuniam debet attribuere. Damnandi etiam & ob maleficio, & ob contumaciam potestatem habet. Adiudicatio porrò rei dominium affert. l. 2. & 4. D. fin. reg.

¶ I I. *Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudicatio. quę sanè vno casu necessaria est, si euidentioribus finibus distinguere agros commodius sit, quàm olim fuissent distincti. Nam tunc necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari. quo casu conueniens est, vt is alteri certa pecunia debeat condemnari. Eo quoque nomine condemnandus est quisque hoc iudicio, quòd fortè circa fines aliquid maliciosè commisit (verbi gratia) quia lapides finales furatus est, vel arbores finales excidit. Contumacia quoque nomine quisque*

eo iudicio condemnatur: veluti, si quis iubente iudice metiri agros, passus non fuerit. Quod autem istis iudicijs alicui adiudicatum fuerit: id statim eius fit, cui adiudicatum est.

DE PVBLICIS IVDICIIS.

TITVLVS. XIII.

Publicorum iudiciorum notatio, & diuisio bipartita: vt alia capitalia sint, quorum damnatio ciuitatem adimat, alia non capitalia. l. 2. D. de pub. iudic.

PVblica iudicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quicquam simile habent cum ceteris iudicijs, de quibus locuti sumus: magnaque diuersitas eorum est & in instituendo, & in exercendo. Publica autem dicta sunt, quod cuius ex populo executio eorum plerunque datur. Publicorum iudiciorum quedam capitalia sunt, quedam non capitalia dicimus, quae vltimo supplicio afficiunt, vel aqua & ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cetera, si quam infamiam irrogant, cum damno pecuniario: haec publica quidem sunt, non tamen capitalia.

Lex Iulia maiestatis damnatos perduellionis, morte: mortuos, ignominia afficit: eorumque bona publicat. l. vlt. D. eod. l. pen. & vlt. C. cod.

Publica

Publica autem iudicia hæc sunt: lex Iulia maiestatis, quæ in eos qui contra Imperatorem vel rem publicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. cuius pœna, animæ amissionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur.

Lege Iulia de adulterijs & stupris cautum est, ut adulteri & Sodomitæ morte mul-
tentur: stupratores honesti, dimidia bonorū parte humiles, verberari relegentur.

III. Item lex Iulia de adulterijs coercendis, quæ non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit: sed & eos, qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem, vel viduam honeste viuentem stuprauerit. Pœnam autem eadem lex irrogat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidiæ bonorum: si humiles, corporis coercionem cum relegatione.

Lege Cornelia de sicarijs & veneficijs cautum esse, ut qui quoquo modo, siue telo, siue veneficio hominem occiderit, capite multetur. l. 3. D. eod. l. 233. De verb. signif.

IIII. Item lex Cornelia de sicarijs: quæ homicidas ultore ferro persequitur, vel eos qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. Te-
lum

lum autem (vt Caius noster in interpretatione legis duodecim Tabularum scriptum reliquit) vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur. Sed nunc omne significatur, quod mittitur manu. ita sequitur vt & lapis, & lignum & ferrum hoc nomine cōtineatur: dictum ab eo, quod in longinquum mittitur, à græca voce figuratum, ἀπὸ τῆς τελευτῆς. & hanc significationem inuenire possumus & in græco nomine. nam quod nos telum appellamus, illi βέλτε appellunt ἀπὸ τῆς βαλλέειν. quod admonet nos Xenophon. nam ita scribit. καὶ τὰ βέλτε οὐκ ἐφ' ἑαυτοῖς. λόγχα, τοξείματα, σφενδόνα, πλάστοι ἢ λίθοι. Sicarij appellantur à sica, quod significat ferreum cultrum. Eadem lege & venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis, quàm susurris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint.

Legem Pompeiam de parricidijs latam esse:

cautumque fuisse, vt parricida in culeum insutus cum cane, gallo gallinaceo, vipera & simia in profluentem deiiceretur. l.

9. D. eod. l. i. C. eod.

Alia deinde lex asperrimum crimen noua v. pœna persequitur, quæ Pompeia de parricidijs vocatur: qua cauetur, vt si quis parentis, aut filij, aut omnino affectionis eius, quæ nuncupatione

» patione parricidij continetur, fata præparaue-
 » rit (siue clàm, siue palàm id enisus fuerit) nec-
 » non is cuius dolo malo id factum est, vel con-
 » scijs criminis existit, licet extraneus sit, pœna
 » parricidij puniatur: & neque gladio, neque
 » ignibus, neque ulli alij sollemni pœnæ subiicia-
 » tur, sed insutus culeo cum cane, & gallo galli-
 » naceo, & vipera, & simia, & inter eas ferales
 » angustias comprehensus (secundum quod re-
 » gionis qualitas tulerit) vel in vicinum mare,
 » vel in amnem proijciatur: vt omnium elemen-
 » torum usu viuus carere incipiat, & ei cœlum
 » superstiti, & terra mortuo auferatur. Si quis
 » autem alias cognatione vel adfinitate perso-
 » nas coniunctas necauerit, pœnam legis Corne-
 » liæ de sicarijs sustinebit.

Lege Cornelia de falsis cautum esse, vt qui
 falsum vlllo in instrumento admiserit: si
 seruus est, necetur: si liber, deportetur. l.
 i. D. eod.

¶ I. Item lex Cornelia de falsis, quæ etiam te-
 » stamentaria vocatur, pœnam irrogat ei qui
 » testamentum, vel aliud instrumentum falsum
 » scripserit, signauerit, recitauerit, subiecerit,
 » quæue signum adulterinum fecerit, sculpserit,
 » expresserit sciens, dolo malo. Eiusque legis
 » pœna in seruos, vltimum supplicium est (quod
 » etiam in lege de sicarijs & veneficis seruatur)

in liberos verò deportatio.

De vi publica damnatus, deportatur: de privata, triente bonorum multatur: honestæ autē mulieris raptor, morte afficitur. l. 10. de vi pub. l. 1. de vi pri. l. vn. C. de. rapt. virg.

Item lex Iulia de vi publica seu privata, VII. aduersus eos exoritur, qui vim vel armatam, vel sine armis commiserint. Sed si quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur: si verò sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduæ, vel sanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus: tunc & raptores, & ij qui opem huic flagitio dederunt, capite puniuntur, secundum nostræ constitutionis diffinitionem, ex qua hoc apertius possibile est scire.

Lege Iulia peculatus damnati, deportantur: qui verò iudices administrationis tempore depeculati sunt, quorumue opera id factum est, capite multantur. l. 3. eod. l. vn. C. eod.

Item lex Iulia peculatus eos punit, qui publicam pecuniam, vel rem sacram, vel religiosam furati fuerint. Sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerint, capitali animaduersione puniuntur: E tur:

tur: & non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc exhibuerint, vel qui subtractas ab his scientes susceperint. Alij verò qui in hac lege inciderint, pœnae deportationis subiungentur.

Alias plerasque publicorum leges esse, quæ cum alijs compluribus iuris disputationibus, ex Pandectarum libris cognoscendæ sint.

IX. Est & inter publica iudicia lex Fabia de plagiarijs, quæ interdum capitis pœnam ex sacris constitutionibus irrogat, interdum leuiorem. Sunt præterea publica iudicia, lex Iulia de ambitu, & lex Iulia repetundarum, & lex Iulia de annona, & lex Iulia de residuis, quæ de certis capitulis loquuntur: & animæ quidem amissionem non irrogant, alijs autem pœnis eos subiiciunt qui præcepta earum neglexerint. Sed de publicis iudicijs hæc exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito, & quasi per indicem ea tetigisse. alioqui diligentior eorum scientia, vobis ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris Deo propitio aduentura est.

* *

TITVLII

TITVLIX

CORPORE VL-

PIANI.

DE LEGIBVS ET MORIBVS.

IMPERFECTA lex est
veluti Cincia, quæ supra
certum modum donari pro-
hibet, exceptis quibusdam
cognatis, & si plus dona-
tum sit, non rescindit.

Minus quam perfecta lex est, quæ vetat
aliquid fieri, & si factum sit, non rescindit:
sed poenam iniungit ei qui contra legem fecit,
qualis est lex Furia testamentaria, quæ plus
quam mille asium legatum, mortisue causa
prohibet capere: præter exceptas personas: &
aduersus eum qui plus ceperit, quadrupli poe-
nam constituit.

Lex aut rogatur, id est, fertur: aut abroga-
tur, id est, prior lex tollitur: aut derogatur, id
est, pars primæ tollitur: aut subrogatur, id est,
adiicitur aliquid primæ legi: aut abrogatur,
id est, mutatur aliquid ex prima lege.

Mores sunt tacitus consensus populi, longa
consuetudine inueteratus.

D E L I B E R T I S .

Libertorum genera sunt tria, ciues Romani, Latini Iuniani, dedititiorum numero. Ciues Romani, sunt liberti, qui vindicta, censu, aut testamento, nullo iure impediante manumissi sunt.

Vindicta manumittuntur, apud magistratum, velut Praetorem, Cōsulem, Proconsulem.

Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu, Romæ, iussu dominorum, inter ciues Romanos censum profitebantur.

Vt testamento manumissi liberi sint, lex duodecim Tabularum facit, quæ confirmat, quod datum legatum est. * Hodie autē ipso iure liberi sunt ex lege Iunia, qua lege Latini sunt nominati, inter amicos manumissi.

Dedititiorum numero sunt, qui pœnæ causa vincti sunt à domino, quibus vestigia scripta fuerunt, qui propter noxam torti, nocentesque inuenti sunt, quive traditi sunt, vt ferro, aut cum bestiis depugnarent: vel in custodiam coniecti fuerunt: deinde quoquomodo manumissi sunt: idque lex Aelia Sentia facit.

Eadem lege cautum est, vt minor triginta annorum seruus vindicta manumissus, ciuis Romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit: ideo sine consilio manumissum seruum manere putat. Testamento vero manumissum perinde haberi iubet, atque si domini

mini voluntate in libertate esset, ideoque Latinus fit.

Eadem lex eum dominum qui minor viginti annorum est, prohibet seruum manumittere, præterquam si causam apud consilium probauerit. In consilium autem adhibentur Romæ quinque Senatores, & quinque Equites Romani: in provincia viginti Recuperatores, ciues Romani.

Ab eo domino qui soluendo non est, seruus testamento liber esse iussus, & heres institutus: et si minor sit triginta annis, vel in ea causa sit, vt dediticius fieri debeat, ciuis Romanus & heres fit, si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. Quod si duo pluresue liberi heredesque esse iussi sunt, primo loco scriptus liber & heres fit, quod & ipsum lex Aelia Sentia facit.

Eadem lex in fraudem creditoris & patroni manumittere prohibet.

Qui tantum in bonis, non etiam ex iure Quiritium seruum habet, manumittendo, Latinum facit.

In bonis tantum alicuius seruus est, velut hoc modo, si ciuis Romanus à ciue Romano seruum emerit, isque traditus ei sit, neque tamen mancipatus ei, neque in iure cessus, neque ab ipso anno possessus sit. Nam quandiu horum quid fiat, is seruus in bonis quidē em-

ptoris est, ex iure Quiritium autem venditoris est.

Mulier quæ in tutela est, item pupillus & pupilla manumittere non possunt.

Communem servum unus ex dominis manumittendo, partem suam amittit: eaque adcrescit socio: maxime si eo modo manumiserit, quo si proprium haberet, ciuem Romanum facturus esset. Nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet eum nihil egisse.

Servus in quo alterius est ususfructus, alterius proprietas, à proprietatis domino manumissus, liber non fit, sed servus sine domino est.

Post mortem heredis, aut ante institutionem heredis, testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis.

Inter medias heredum institutiones libertas data utrisque adeuntibus non valet: solo autem priore adeunte, iure antiquo valet. Sed post legem Papiam Popeam, quæ partem non adeuntis caducam facit, siquidem primus heres vel ius antiquum habeat, valere eam posse placuit. Quod si non habeat, non valere constat, quòd loco non adeuntis, ea lege ærarium partis heredes fiunt. Sunt tamen qui & hoc casu valere eam posse dicunt.

Qui testamento liber esse iussus est, mox quàm unus ex heredibus adierit hereditatem,

tem, liber fit.

Iusta libertas testamento potest dari his servis, qui testamenti faciendi & mortis tempore ex iure Quiritium testatoris fuerunt.

Lex Furia Caninia iubet testamento ex tribus servis, non plures quam duos manumitti: & usque ad decem dimidiam partem manumittere concedit: à decimo usque ad triginta, tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat æquè ut ex priori numero: à triginta usque ad centum quartam partem, æquè ut decem ex priori numero liberari possint: à centum usque ad quingentos, partem quintam similiter, ut ex antecedenti numero viginti quinque possint fieri liberi. Eademque precipit, ne plures omnino quam centum, ex cuiusquam testamento liberi fiant.

Eadem lex cauet, ut libertates servis testamento nominatim dentur.

DE STATV LIBERIS.

Qui sub conditione testamento liber esse iussus est, statu liber appellatur.

Statu liber, quandiu pendet conditio, servus heredis est.

Statu liber seu alienetur ab herede, siue suscipiatur ab aliquo, libertatis conditionem secum trahit.

Sub hac conditione liber esse iussus, si de-

cem milia heredi dederit, & si ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam, ad libertatem perueniet: idque lex duodecim Tabularum iubet.

Si per heredem factum sit, quo minus statim liber conditioni pareat, perinde fit liber, atque si conditio expleta fuisset.

Extraneo pecuniam dare iussus, & liber esse, si paratus sit dare, et is cui iussus est dare, aut nollet accipere, aut antequam acceperit moriatur, perinde fit liber, ac si pecuniam dedisset.

Libertas & directio potest dari hoc modo, liber esto, libet sit, liberum esse iubeo: & per fideicommissum, ut puta, Rogo, fidei committo heredis mei, ut Stichum servum manumittat.

Is qui directo liber esse iussus est, hocinustus fit liberto: is autem cui per fideicommissum data est libertas, non testatoris, sed manumissoris fit libertus.

Cuius fidei committi potest ad rem aliquam praestandam, eiusdem etiam libertas fidei committi potest.

Per fideicommissum libertas dari potest tam proprio servo testatoris, quam heredis, aut legatarii, vel cuiuslibet extranei servo.

Alieno servo per fideicommissum data libertate, si dominus eum iusto pretio non vendat, extinguatur libertas, quoniam nec pretij computatio pro libertate fieri potest.

Libert

Libertas sicut dari, ita & adimi tam testamento quàm codicillis testamento confirmatis potest: vt tamen eodem modo adimatur, quo & data est.

DE LATINIS.

Latini ius Quiritium consequuntur his modis, beneficio principali, liberis, iteratione, militia, naue, ædificio, pistrino: præterea ex senatusconsulto, veluti quæ sit ter enixa.

Beneficio principali Latinus ciuitatem Romanam accipit, si ab imperatore ius Quiritium impetrauerit.

Liberis ius Quiritium consequitur Latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit. Nam lege Iunia cautum est, vt si ciuem Romanam, vel Latinam vxorem duxerit testatione interposita, quòd liberorum quærendorum causa vxorem duxerit, postea filio filiæ, nato natæ, & anniculo factò, possit apud Prætorem vel Præsidentem provincie causa probare, & fieri ciuem Romanum, tam ipse quàm filius, filiæ eius, & vxor, scilicet si & ipsa Latina sit. Nam si vxor ciuis Romana sit, patruus quoque ciuis Romanus est, ex senatusconsulto quod auctore diuo Adriano factum est.

Iteratione fit ciuis Romanus, qui post Latinitatem quam acceperat maior triginta an-

norum, iterum iuste manumissus est ab eo cuius ex iure Quiritium servus fuit. Sed huic concessum est, ex senatusconsulto etiam liberis ius Quiritium consequi.

Militia ius Quiritium accipit Latinus, si inter vigiles Romae sex annis militaverit, ex lege Visillia. Præterea ex senatusconsulto concessum est ei, ut si triennio inter vigiles militaverit, ius Quiritium consequatur.

Nave Latinus civitatem Romanam accipit, si non minorem quam decem milia modiorum navem fabricaverit, & Romam sex annis frumentum portaverit, ex edicto divi Claudij.

* * *

DE HIS QUI SVI IVRIS SVNT.

Svi iuris sunt familiarum suarum principes, id est, paterfamiliae, itemque materfamiliae.

Qui matre quidem certa, patre autem incerto nati sunt, spurij appellantur.

DE HIS QUI IN POTE- state sunt.

In potestate sunt liberi, parentum ex iusto matrimonio nati.

Iustum matrimonium est, si inter eos qui nuptias contrahunt connubium sit, & tam
masculus

masculus pubes quàm fœmina potens sit, & vtrique consentiât, si sui iuris sunt, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt.

Connubiū est vxoris iure ducēda facultas.

Connubium habent ciues Romani cum ciuibus Romanis, cum Latinis autem & peregrinis, ita si concessum sit.

Cum seruis nullum est connubium.

Inter parentes & liberos infinite cuiuscunque gradus connubium non est. Inter cognatos autem ex transuerso gradu, olim quidem vsque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant: nunc autem etiam ex tertio gradu licet vxorem ducere. Si tamen fratris filia, non etiam sororis filia, aut amita, vel matertera, quamuis eodem gradu sit, eademque vxore: nouerca, vel prinigna, vel nurus, vel socr^a nostra fuit, ducere nō possumus.

Hunc locum & alios plerosque in notis restituiimus.

Si quis eam quam non licet, vxorem duxerit, incestum matrimonium cōtrahit, ideoque liberi in potestate eius nō fiunt, sed quasi vulgo concepti, spurij sunt.

Connubio interueniente, liberi semper patrem sequuntur: non interueniente connubio, matris conditioni accedunt, excepto eo qui ex peregrino & ciue Romana, peregrinus nascitur: quoniam lex Mensia ex alterutro peregrino natum deterius parentis conditionem sequi iubet.

Ex

Ex ciue Romano & Latina, Latinus nascitur: et ex libero & ancilla, seruus: quoniam cum his casibus connubia non sint, partus sequitur matrem.

In his qui iure contracto matrimonio nascuntur, conceptionis tempus spectatur: in his autem qui non legitime concipiuntur, editionis: veluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit. Nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit partus quoque liber est.

DE DOTIBVS.

DOs aut datur, aut dicitur, aut promittitur.

Dotem dicere potest mulier quæ nuptura est, & debitor mulieris, si iussu eius dicat, institutus.

Parens mulieris, virilis sexus, per virilem sexum cognatione iunctus, velut pater, auus paternus, dare, promittere dotem omnes possunt.

Dos aut profectitia dicitur, id est, quam pater mulieris dedit: aut aduentitia, id est, ea quæ à quouis alio data est.

Mortua in matrimonio muliere, dos à patre profecta, ad patrem reuertitur, quintis in singulos liberos in infinitum relictis penes virum. Quod si pater non sit, apud maritum rem

remanet.

Aduentitia autem dos semper penes maritum remanet, præterquam si is qui dedit, ut sibi redderetur stipulatus fuit, quæ dos specialiter receptitia dicitur.

Diuortio facto, siquidem sui iuris sit mulier, ipsa habet actionem, id est, dotis repetitionem. Quod si in potestate patris sit, pater adiunctæ filiæ persona habet actionem reuera, nec interest aduentitia sit dos, an profectitia.

Post diuortium defuncta muliere, heredi eius actio non aliter datur, quàm si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit.

Dos si pondere, numero, mensura contineatur, annua, bima, trima die reddetur, nisi si, ut præsens reddatur, conuenerit. Reliquæ dotes statim redduntur.

Retentiones ex dote fiunt, aut propter liberos, aut propter mores, aut propter impensas, aut propter res donatas, aut propter res amotas.

Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris aut patris, cuius in potestate est, diuortium factum sit. Tunc enim singulorum liberorum nomine sextæ retinentur ex dote: non plures tamen quàm tres sextæ in retentione sunt, non in petitione.

Dos quæ semel functa est, amplius fungi non potest, nisi aliud matrimonium sit.

Morum

Morum nomine, grauiorum quidem, sexta retinentur: leuiorum item octaua. Grauiiores mores sunt, adulteria tantum: leuiiores, omnes reliqui.

Mariti mores puniuntur, in ea quidem dote, qua à die reddi debet. Ita propter maiores mores præsentem dotem reddit: propter minores senum mensum die. In ea autem, quæ præsens reddi solet, tantum ex fructibus iubetur reddere quantum in illa dote quadriennio redditur * repensatio facit.

Impensarum species sunt tres: aut enim necessariae dicuntur, aut vtilis, aut voluptuosæ.

Necessariae sunt impensæ, quibus non factis dos deterior futura est, velut si quis ruinosas ædes refecerit.

Vtilis sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit, factis autem fructuosior dos effecta est, veluti si vineta & oliueta fecerit.

Voluptuosæ sunt, quibus neque omis-
 * 2p. pictu
 ris. sion fieret: neque factis fructuosior effecta est: quod euenit in viridarijs, & * pictorijs, similibusque rebus.

DE IVRE DONATIONVM
 inter virum & vxorem.

Inter virum & vxorem donatio non valet,
 nisi certis ex causis: mortis causa, diuortij
 causa,

causa, serui manumittendi gratia. Hoc amplius principalibus constitutionibus cōcessum est mulieri, in hoc, donare viro suo, vt is ab Imperatore, lato clauo, vel equo publico, simili-ue honore honoretur.

Si maritus diuortij causa res mouerit, rerum quoque amotarum actione tenebitur.

Si maritus pro muliere se obligauerit, vel in rem eius impenderit, diuortio facto, eo nomine cauere sibi solet stipulatione tribunitia.

In potestate parentum sunt etiam ij liberi, quorum causa probata est, per errorem contracto matrimonio inter dispares * condignis ^{* 22. dispa-} personas. Nam seu ciuis Romanus Latinam, ^{ris condi-} aut peregrinam, vel eam quæ dedititiorum ^{tionis.} numero est quasi per ignorantiam uxorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem peregrino, vel ei qui dedititiorum numero est: aut etiam si Latino ex lege Aelia Sentia nupta fuerit, causa probata, ciuitas redditur tam liberis quàm parentibus, præter eos qui dedititiorum numero sunt, & ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

DE ADOPTIONIBVS.

Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptiui.

Adoptio fit, aut per populum, aut per prætorem, vel præsidem provinciae. Illa adoptio
quæ

quæ per populum fit, specialiter arrogatio dicitur.

Per populum, qui sui iuris sunt, arrogantur. Per prætorem autem, filii familiae à parentibus dantur in adoptionem.

Arrogatio Romæ tantum fit. Adoptio autem etiam in provincia apud præsidem.

Per prætorem, vel præsidem provinciae adoptari tam masculi quam feminae, & tam puberes quam impuberes possunt. Per populum vero Romanum, feminae quidem non arrogant. pupilli antea quidem non poterant arrogari: nunc autem possunt ex constitutione diui Antonini.

Hi qui generare non possunt, velut spado, utroque modo possunt adoptare. Idem iuris est in persona cœlibe.

Item is qui filium non habet, in locum nepotis adoptare potest.

Si paterfamiliae arrogandum se dederit, liberi quoque eius quasi nepotes, in potestate sunt arrogatoris. Feminae verò neutro modo possunt adoptare: quoniam nec naturales liberos in potestate habent.

DE HIS QUI IN MANU SUNT.

FArre cōuenitur in manum, certis verbis, & testibus x. presentibus, & sollēni sacrificio factō, in quo panis quoque farreus adhibetur. * * *

Q V I

QVI IN POTESTATE MANCI-
pionē sunt, quemadmodum eo
iure liberentur.

Liberi parentū potestate liberantur, eman-
cipatione, id est, si posteaquam mancipati
fuerint, manumissi sint. Sed filius quidem ter
mancipatus, ter manumissus, sui iuris fit. Id
enim lex duodecim Tabularum iubet his ver-
bis, Si pater filium ter venundauit, filius à
patre liber esto. Ceteri autem liberi præter
filium tam masculi quàm fœminæ, vna man-
cipatione manumissionēque sui iuris fiunt.

Morte patris filius & filia sui iuris fiunt.
Morte autem aui nepotes ita demum sui iuris
fiunt, si post mortem aui in potestate patris
futuri non sunt: velut si moriente auo pater
eorum aut iam decessit, aut de potestate di-
missus est. Nam si mortis aui tempore, pater
eorum in potestate eius sit, mortuo auo, in pa-
tris sui potestate fiunt.

Si patri, vel filio, aqua & igni interdictum
sit, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit
is, cui aqua & igni interdictum est. Neque
autem peregrinus ciuem Romanum, neque
ciuis Romanus peregrinum in potestate habere
potest.

Si pater ab hostibus captus sit, quamuis
seruus hostium fiat, tamen cum reuersus fue-
rit,

rit, omnia pristina iura recipit iure postlimini. Sed quandiu apud hostes est, patria potestas in filio eius interim pendebit. Et cum reuersus fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit. Si verò ibi decesserit, sui iuris filius erit. Filius quoque si captus fuerit ab hostibus, similiter propter ius postlimini, patria potestas interim pendebit.

In potestate parentum esse desinunt, & hi qui Flamines Diales inaugurantur, & quæ virgines Vestæ capiuntur.

DE TUTELIS.

Tutores constituuntur tam masculis, quam foeminis. Sed masculis quidem impuberibus duntaxat propter ætatis infirmitatem, foeminis autem tam impuberibus, quam puberibus, & propter sexus infirmitatem, & propter forensium rerum ignorantiam.

Tutores autem legitimi sunt, aut senatusconsultis constituti, aut moribus introducti.

Legitimi tutores sunt, qui ex lege aliqua descendunt. Per eminentiam autem legitimi dicuntur, qui ex lege duodecim Tabularum introducuntur seu propalam, quales sunt agnati, seu per consequentiam, quales sunt patroni.

Agnati sunt, à patre cognati, virilis sexus, per virilem sexum descendentes, eiusdem familia,

milia, veluti patris, fratres, filij fratris patrui.

Qui liberum caput mancipatum sibi, vel à parente, vel à coemptore manumisit, per similitudinem patroni tutor efficitur, qui fiduciaris tutor appellatur.

Legitimi tutores, alij tutela in iure cedere possunt.

Is cui tutela in iure concessa est, Cessicus tutor appellatur: qui siue mortuus fuerit, siue capite minutus, siue alij tutela cesserit, redit ad legitimum tutorem tutela. Sed & si legitimus decesserit, aut capite minutus fuerit, cessitia quoque tutela extinguitur.

Quantum ad agnatos pertinet, hodie cessitia tutela non procedit: quoniam permissum erat in iure, cedere tutela foeminarum tantum, non etiam masculorum. Foeminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustinet.

Excepta tutela patronorum legitima tutela capitis diminutione amittitur.

Capitis minutionis species sunt tres, maxima, media, minima.

Maxima capitis diminutio est, per quam & ciuitas, & libertas amittitur: veluti cum incensus aliquis venierit, aut cum mulier alieno seruo se iunxerit, denunciante domino, & ancilla facta fuerit, ex senatusconsulto Claudiano.

Media capitis diminutio dicitur, per quam sola ciuitate amissa libertas retinetur: quod fit in eo, cui aqua & igni interdicitur.

Minima capitis diminutio est, per quam & ciuitate, & libertate salua status duntaxat hominis mutatur: quod fit adoptione, & in manum conuentione.

Testamento quoq; nominatim tutores dati, confirmantur eadem lege duodecim Tabularum, his verbis, Vti legasset super pecunia, tutelae suae rei, ita ius esto: qui tutores datini appellantur.

Dari testamento tutores possunt liberis qui in potestate sunt.

Testamento tutores dari possunt hi, cum quibus testamenti faciendi ius est, praeter Latinum Iunianum. Nam Latinus habet quidem testamenti factionem, sed tamen tutor dari non potest. id enim lex Iunia prohibet.

Si capite diminutus fuerit tutor testamento datus, non amittit tutelam: sed si abdicauerit se tutela, desinit esse tutor. Abdicare autem est dicere nolle se tutorem esse in iure. Cedere autem tutela testamento datus non potest. nam & legitimus in iure cedere potest, abdicare se non potest.

Lex Atilia iubet mulieribus, pupillisve non habentibus tutores, dari à Praetore, & maiore parte Tribunorum plebis, quos tutores Atilia

nos appellamus. Sed quia lex Atilia Romæ tantum locum habet, lege Iulia & Titia prospectum est, ut in provincia quoque similiter à Præsidibus earum dentur tutores.

Lex Iunia tutorem fieri iubet Latino, vel Latinis impuberibus eum qui etiam ante manumissionem ex iure Quiritium fuit.

Ex lege Iulia de maritandis ordinibus, tutor datur à Præatore urbis ei mulieri virginive, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam, promittendamve, si legitimum tutorem pupilla non habeat. Sed postea Senatus censuit, ut etiam in provincia quoque, similiter à Præsidibus earum ex eadem causa, tutores dentur.

Præterea etiam in locum muti, furiosi ve tutoris, alterum dandum esse tutorem, ad dotem constituendam Senatus censuit.

Item ex Senatusconsulto tutor datur mulieri ei cuius tutor abest, præterquam si patronus sit qui abest. Nam in locum patroni absentis alter peti non potest, nisi ad hereditatem adeundam, & nuptias contrahendas. Idemque permisit in pupillo patroni filio.

Hoc amplius Senatus censuit, ut si tutor pupilli pupillæve suspectus, à tutela submotus fuerit, vel etiam iusta de causa excusatus, in locum eius tutor alius detur.

Moribus tutor datur mulieri, pupillæve, qui

cum tutore suo lege, aut legitimo iudicio agere vult, ut auctore eo agat. (ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest) qui Pratorianus tutor dicitur, quia à Pratore urbis dari consuevit.

Pupillorum pupillarumque tutores & negotia gerunt, & auctoritatem interponunt. Mulierum autem tutores auctoritatem duntaxat interponunt.

Si plures sunt tutores, omnes in omni re debent auctoritatem accommodare, præter eos qui tunc dati sunt. nam ex his vel unius auctoritas sufficit.

Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus, si lege, aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si civile negotium gerant, si libertæ suæ permittant in contubernio alieni serui morari, si mancipia alienent.

Pupillis autem hoc amplius, etiam in rerum nec mancipi alienatione, tutoris auctoritate opus est.

Liberantur tutela masculi quidem pubertate. Puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis pubes apparet, id est qui generare potest. Proculiæ autem, eum qui quatuordecim annos explevit. verum Priscus eum puberem esse, in quem utrunque concurrat, & habitus corporis, & numerus annorum. Fœminæ autem tutela liberantur. *

DE CVRATORIBVS.

CVratores aut legitimi sunt, id est, qui ex lege duodecim Tabularum dantur: aut honorarij, id est, qui à Pratore constituuntur.

Lex duodecim Tabularum furiosum, itémque prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum.

A Pratore constituitur curator, quem ipse Prator voluerit, libertinis, prodigis, itémque ingenuis, qui ex testamento parentis, heredes facti, male dissipant bona. his enim ex lege curator dari non poterat: cum ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus sit patri: libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse videtur, cum seruilis cognatio nulla sit.

Præterea dat curatorem ei, etiam qui nuper pubes factus, idonee negocia sua tueri non potest.

DE CELE, ORBO, ET SOLITARIO patre.

LEge Iulia prohibentur vxores ducere Senatores quidem, liberique eorum, libertinas, & quæ ipsa, quarumve pater, materve artem ludicram fecerit: item corpore questum facientem.

Ceteri autem ingenui prohibentur ducere

lenam, à lenone lenave manumissam, & in adulterio deprehensam, & iudicio publico damnatam, & quæ artem ludicram fecerit. Adiicit Mauricianus, & à senatu damnatam.

DE POENA LEGIS IULIAE.

Foeminis lex Iulia, à morte viri, anni tribuit vacationem: à diuortio, sex mensium. Lex autem Papia à morte viri, biennij: à repudio, anni & sex mensium.

DE DECIMIS.

Vir & vxor inter se matrimonij nomine decimam capere possunt. Quod si ex alio matrimonio liberos superstites habeant, præter decimam, quam matrimonij nomine capiunt, totidem decimas, pro numero liberorum, accipiunt. Item communis filius, filiave, post nonum diem amissus, amissave, vnam decimam adiicit: duo autem, post nonum diem amissi, duas decimas adiiciunt. Præter decimam, etiam vsumfructum tertiæ partis bonorum eius capere possunt: & quotcunque liberos habuerint, eiusdē partis proprietatem. Hoc amplius mulier petere præter decimam, dotem potest legatam sibi.

DE SOLIDI CAPACITATE
inter virum & vxorem.

Aliquando vir & vxor inter se solidum capere possunt: velut si vterque vel alteruter eorum nondum eius etatis sit, quæ quidem liberos exigit: id est, si vir minor annorum viginti quinque sit, aut vxor annorum viginti minor. Item si vtrique lege Papia finitos annos in matrimonio excesserint, id est, vir sexaginta annos, vxor L. Item si cognati inter se coierint vsque ad sextum gradum: aut si vir absit, & donec abesset, intra annum postquam abesse desierit, libera inter eos testamenti factio est. Si ius liberorum à principe impetrauerint: aut si filium filiãve communem habeant: aut quatuordecim annorum filium, vel filiam duodecim amiserint: vel si duos trimos, vel si tres post nonum diem amiserint, vt intra annum tamen & sex menses. Etiam vnus cuiuscunque etatis impubes amissus, solidi capiendi ius præstat. Item si post mortem viri intra decem menses vxor ex eo peperit, solidum ex bonis eius capit.

Aliquando nihil inter se capiunt, id est, si contra legem Iuliam, Papiãque Popeam contraxerint matrimonium. Verbi gratia, Si famosam quis vxorem duxerit, aut libertinam, senator.

Qui intra sexagesimum, vel quæ intra quinquagesimum annum neutri legi paruerit, licet ipsis legibus post hanc ætatem liberatus esset, perpetuis tamen pœnis tenebitur, ex senatusconsulto Perniciano: sed Claudiano senatusconsulto maior sexagenario, si minorem quingenaria duxerit, perinde habebitur, ac si minor, sexaginta annorum duxisset uxorem.

Quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupserit, impar matrimonium appellatur, & senatusconsulto Caluitiano iubetur non proficere ad capiendas hereditates, & legatas dotes. Itaque mortua muliere, dos caduca erit.

DE CADUCIS.

Quod quis sibi testamento relictum, ita ut iure civili capere possit, aliqua ex causa nō ceperit, caducū appellatur, veluti cecidit ab eo. Verbi gratia, si calibi, vel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum vel cœlebs legi paruerit, vel Latinus ius Quiritium consecutus sit: aut si ex parte heres scriptus, vel legatarius ante apertas tabulas decesserit, vel peræger factus sit.

Hodie ex constitutione imperatoris Antonini omnia caduca fisco vindicantur: sed seruatō iure antiquo liberis & parentibus.

Caduca cū suo onere sūt, ideoq; libertates, et
legato

legata, & fideicommissa, ab eo data, ex cuius persona hereditas caduca facta est, salva sunt: scilicet & legata fideicommissa cum suo onere fiunt caduca.

QVI HABEANT IVS ANTI-
quum in caducis.

Item liberis & parentibus testatores vsque ad tertium gradum lex Papia ius antiquum dedit, vt heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat, aut totum, aut ex parte, prout pertinere possit.

DE DOMINIIS ET ADQVISI-
tionibus rerum.

OMnes res aut Mancipi sunt, aut ne, man-
cipi.

Mancipi res sunt pradia in Italico solo, tam rustica, qualis est fundus, quam urbana, qualis domus. Item iura pradiorum rusticorum: velut via, iter, actus, & aqueductus. Item serui & quadrupedes, quæ dorso, colloue domantur, velut boues, muli, equi, asini: ceteræ res nec Mancipi sunt. Elephanti & cameli, quamuis collo dorsoue domentur, nec Mancipi sunt: quoniam bestiarum numero sunt.

Singularum rerum dominia nobis adqui-
runtur, mancipatione, traditione, vsucapione,

in iure cessione, adiudicatione, lege.

Mancipatio propria species alienationis est, & rerum Mancipi. eaque fit certis verbis, libripende, & quinque testibus presentibus.

Mancipatio locum habet inter ciues Romanos, & Latinos, Colonarios, Latinosque Iunianos, eosque peregrinos, quibus commercium datum est.

Commercium est emendi vendendique invicem ius.

Res mobiles non nisi presentes Mancipari possunt, & non plures quam quae manu capi possunt. Immobiles autem, etiam plures simul, & quae diversis locis sunt, Mancipari possunt.

Traditio, propria est alienatio rerum. Nec Mancipi rerum dominia, ipsa traditione adprehendimus: scilicet, si ex iusta causa traditae sunt nobis.

Usucapione dominia adipiscimur, tam Mancipi rerum quam nec Mancipi. Usucapio est autem, dominij adeptio, per continuationem possessionis anni, vel biennij. rerum mobilium, anni: immobilium, biennij.

In iure cessio quoque communis alienatio est, & Mancipi rerum, & nec Mancipi, quae fit per tres personas in iure cedentes, vindicantes. ad dicentes

In iure cedit dominus: vindicat is cui ceditur: addicit praetor.

In iure cedi res etiam incorporales possunt, velut ususfructus, & hereditas, & tutela legitima, & libertas.

Hereditas in iure ceditur, vel antequàm adeatur, vel postea quam adita fuerit.

Antequàm adeatur in iure cedi potest legitime ab herede : postea quàm adita est, tam à legitimo quàm ab eo qui testamento heres scriptus est.

Si ante quàm adeatur hereditas, in iure cessata sit, perinde heres fit cui cessata est, ac si ipse heres legitimus esset. Quòd si postea quàm adita fuerit, in iure cessata sit, is cui cessata est, permanet heres, & ob id creditoribus defuncti manet obligatus : debita verò pereunt, id est, debitores defuncti liberantur.

Res autem corporales, quoties singulae in iure cessatae sunt, transeunt ad eum cui cessata est hereditas.

Adiudicatione dominia nanciscimur, per formulam familiae herciscundae, quae locum habet inter coheredes : & per formulam communi diuidundo cui locus est inter socios : & per formulam finium regundorum, quae est inter vicinos. Nam si iudex vni ex heredibus, aut socijs, aut vicinis rem aliquam adiudicauerit, statim illi acquiritur, siue mancipi, siue nec mancipi sit.

Lege

Lege nobis acquiritur, velut caducum, vel ereptitium ex lege Papia Popea. Item legatum ex lege duodecim Tabularum, siue mancipi res sint, siue nec mancipi.

Adquiratur autem nobis etiam per eas personas quas in potestate, manu, mancipione habemus. Itaque siquidem (mancipio puta) acceperint, aut traditum eis sit, vel stipulati fuerint, ad nos pertinet.

Item si heredes instituti sint, legatumue eis sit, & hereditatem iussu nostro adeuntes, nobis adquirunt, & legatum ad nos pertinet.

Si servus alterius, in bonis alterius ex iure Quiritium sit, ex omnibus causis adquirit ei cuius in bonis est.

Is quem bona fide possidemus, siue liber, siue alienus servus sit, nobis acquirit, ex duabus causis tantum, id est, quod ex re nostra, & quod ex operibus suis acquirit. Extra has autem causas, aut sibi acquirit, si liber sit: aut domino, si alienus servus sit. Eadem sunt & in eo servo, in quo tantum ususfructum habemus.

DE TESTAMENTIS.

Testamentum, est mentis nostra iusta contestatio, in id solenniter factum, ut post mortem nostram valeat.

Testamentorum genera fuerunt tria, V-
num

num, quod calatis Comitūs: alterum quod in procinctu: tertium quod per as & libram appellatum est. Illis duobus testamentis abolit; hodie solum in vsu est quod per as & libram fit, id est, per mancipationem imaginariam. in quo testamento libripens adhibetur, & familiæ emptor, & non minus quàm quinque testes, cum quibus testamenti factio est.

Qui in potestate testatoris est, aut familiæ emptoris testis ad libræ pensa adhiberi non potest: quoniam familiæ mancipatio inter testatorem, & familiæ emptorem fit: & ob id domestici testes adhibendi non sunt.

Filio familiæ emente, pater eius testis esse non potest.

Ex duobus fratribus qui in eadem patris potestate sunt, alter familiæ emptor, alter testis esse non potest, quoniam quod vnus ex his mancipium accipit, acquirit patri, cui filius suus testis esse non debet. Pariter & qui in potestate eius est constitutus.

Duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes, vtrique, vel alter testis, alter libripens fieri possunt, alio familiam emente: quoniam nihil nocet ex vna domo plures testes alieno negotio adhiberi.

Mutus, surdus, furiosus, pupillus, fœminia, neque familiæ emptor, neque testis, libripensue fieri potest.

Latinus

Latinus Iunianus, & familiae emptor, & testis, & libripes fieri potest: quoniam cum eo testamenti factio est.

In testamento, quod per aes & libram fit, duae res aguntur, familiae mancipatio, & nuncupatio testamenti. Nuncupatur testamentum in hunc modum: Tabulas testamenti testator tenens ita dicit, Hæc ut in his tabulis cerisue scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor, itaque vos Quirites testimonium præbitote, quæ nuncupatio & testatio vocatur.

Filius familiae testamentum facere non potest: quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. Sed diuus Augustus Marcus constituit, ut filius familiae miles, de eo peculio quod in castris adquisiuit, testamentum facere possit.

Qui de statu suo incertus est (facito quod patre peregre mortuo, ignorat se sui iuris esse) testamentum facere non potest.

Impubes licet sui iuris sit, testamentum facere non potest: quoniam nondum plenum iudicium animi habet.

Mutus, surdus, furiosus, itemque prodigus, cui lege bonis interdictum est, testamentum facere non possunt. Mutus, quoniam verba nuncupationis loqui non potest: surdus, quoniam verba familiae emptoris exaudire non potest: furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de ea re possit. Prodigus quoniam

commercium illi interdictum est, & ob id familiam mancipare non potest.

Latinus Iunianus, item is qui dedititiorum numero est, testamentum facere non potest. Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est. Is autē, qui dedititiorum numero est, quoniam nec quasi ciuis Romanus testari potest, cum sit peregrinus: nec quasi peregrinus, quoniam nullius certae ciuitatis, sciens ut aduersus leges ciuitatis suae testetur.

Foeminae post duodecimum annum aetatis testamenta facere possunt, tutore auctore, donec in tutela sint.

Seruus publicus, * Prætorisue, parte dimidia testamenti faciendi habet ius. * *pp. P. Romani*

QVEM ADMODVM HERES institui debeat.

Heres institui recte potest his verbis, Titius heres esto, Titius heres sit, Titium heredem esse iubeo. Illa autem institutio, Heredem instituo, heredem facio, plerisque improbata est.

QVI HEREDES INSTITVI possunt.

Heredes institui possunt, qui testamenti factionem cum testatore habent.

Dedititiorum numero heres institui non potest,

test, quia peregrinus est.

Cum quo testamēti factio non est, siquidem mortis testatoris tempore, vel intra diem creationis, ciuis Romanus sit, heres esse potest. Quod si Latinus manserit, lege Iunia, capere hereditatem prohibetur. Idem iuris est in persona cœlibis, propter legem Iuliam.

Incerta persona heres institui non potest, velut hoc modo, Quisquis primus ad funus meū venerit, heres esto. quoniam certum consilium debet esse testantis.

Nec municipia, nec municipes heredes institui possunt: quoniam incertum corpus est, ut neque cernere vniuersi, neque pro libito de herede cernere possunt ut heredes fiant. Senatusconsulto tamen concessum est, ut à libertis suis heredes institui possint. Sed fideicommissa hereditas municipibus restitui potest: denique hoc senatusconsulto prospectum est.

Deos heredes instituere non possumus, præter eos, quos senatusconsulto, constitutionibus principum instituere concessum est: sicuti Iouem Tarpeium, Apollinem Didymæum, sicuti Martem in Gallia, Mineruam Meliensem, Herculem Gaditanum, Dianam Ephesiam, matrem deorum Cybelem, eam quæ Smyrnæ colitur, & Cœlestum Salinensem Carthagini.

Servos heredes instituere possumus, nostros, cum libertate: alienos, sine libertate: commu-

nes

nes, cum libertate, vel sine libertate.

Eum seruum qui tantum in bonis noster est, nec cum libertate heredem instituere possumus, quia Latinitatem consequitur: quod non proficit ad hereditatem capiendam.

Alienos seruos heredes instituere possumus: eos tamen quorum cum dominis testamenti factionem habemus.

Communis seruus, cum libertate recte quidem heres instituitur, quasi proprius, pro parte nostra: sine libertate autem, quasi alienus, propter socij partem.

Proprius seruus cum libertate heres institutus, siquidē in eadem causa permanserit, ex testamēto liber & heres fit, id est, necessarius.

Quod si ab ipso testatore viuēte manumissus, vel alienatus sit, suo arbitrio, vel iussu emptoris, hereditatē adire potest. Sed si sine libertate sit institutus, omnino nō cōstat institutio.

Alienus seruus heres institutus, siquidē in ea causa permāserit, iussu domini debet hereditatē adire. Quod si viuo testatore manumissus aut alienatus à domino fuerit, aut suo arbitro, aut iussu emptoris, poterit adire hereditatem.

Sui heredes instituendi sunt, vel exheredandi. Sui autem heredes sunt liberi, quos in potestate habemus, tam naturales, quàm adoptiui: itē vxor, quæ in manu est, & nurus, quæ in manu est filij, quem in potestate habemus.

Posthumi quoque liberi, id est, qui in utero sunt, si tales sunt, ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numero sunt.

Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus, neque nominatim exheredatus, non patitur valere testamentum. Reliquae vero personae liberorum, velut filia, nepos, neptis, si praeteritae sint, valet testamentum.

Scriptis heredibus adcrescunt, suis quidem heredibus in partem virilem: extraneis autem, in partem dimidiam.

Posthumi quoque liberi cuiuscunque sexus omisi, quod valuit testamentum agnatione rumpitur.

Eos qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sunt, possumus instituere heredes: si quidem post mortem nostram nascentur, ex iure civili: si vero vivētibz nobis, ex lege Iulia.

Filius qui in potestate est, si non instituitur heres, nominatim exheredari debet: reliqui sui heredes utriusque sexus aut nominatim, aut inter ceteros.

Posthumus filius nominatim exheredandus est: filia posthuma, ceteraeque posthumae feminae vel nominatim, vel inter ceteros: dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur.

Nepotes & pronepotes ceterique masculi posthumi praeter filium, vel nominatim vel inter ceteros, cum adiectione legati sunt exheredandi:

heredandi: sed tutius est tamen, nominatim eos exheredari: & id observatur magis.

Mancipatos liberos, cum iure civili, neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit, tamen Prætor iubet, si non instituuntur heredes, exheredari masculos omnes nominatim: feminas vel inter ceteros, alioqui contra tabulas bonorum possessionem eis pollicetur.

Inter necessarios heredes, id est, servos cum libertate heredes scriptos, & suos scilicet necessarios, id est, liberos qui in potestate sunt, iure civili nihil interest, nam utrique etiam inuiti heredes sunt. Sed iure prætorio suis & necessarijs heredibus abstinere se à parentis hereditate permittitur. Necessarys autem tantum heredibus abstinendi potestas non datur.

Extraneus heres, siquidem cum cretione sit heres institutus, cernendo fit heres: siue sine cretione, pro herede gerendo.

Pro herede gerit, qui rebus hereditarijs tanquam dominus utitur: velut qui actionem rerum hereditariarum facit: aut servis hereditarijs cibaria mandat.

Cretio est, certorum dierum spacium, quod datur instituto heredi ad deliberandum, utrum expediat ei adire hereditatem necne: velut, Titius heres esto, cernitoque in diebus centum proximis, quibus scieris, poterisque: nisi ita creveris, exheres esto.

Cernere, est verba cretionis dicere, ad hunc modum, Cum me Mænius heredem instituerit, eam hereditatem adeo cernoque.

Sine cretione heres institutus, si constituerit, nolle se heredem esse, statim excluditur ab hereditate, & amplius eam adire non potest.

Cum cretione vero heres institutus, sicut cernendo fit heres, ita non aliter excluditur, quam si intra diem cretionis non creuerit. Ideoque etiam si constituerit nolle se heredem esse, tamen si supersint dies cretionis, pœnitentia actus, cernendo heres fieri potest.

Cretio autem vulgaris dicitur, aut continua. Vulgaris, in qua adiunguntur hæc verba, Quibus scieris, poterisque. Continua, in qua non adiunguntur.

Ei qui vulgarem cretionem habet, dies illi dati computantur, quibus scit se heredem institutum esse, & potuit cernere. Ei verò qui continuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignoravit se heredem institutum: aut sciuit quidem, sed non potuerit cernere.

Heredes aut instituti dicuntur, aut substituti. Instituti, qui primo gradu scripti sunt: substituti, qui secundo gradu, vel sequentibus.

Heredes scripti sunt, velut, Titius heres esto, cernitoque in diebus proximis centum, quibus scieris poterisque, nisi ita creueris, exheres esto. Tunc Mænius heres esto, cernitoque in diebus,

diebus, & reliqua. Similiter & deinceps substitui potest.

Si sub imperfectam cretionem heres institutus sit, id est, non adiectis his verbis, si non creueris, exheres esto, sed si ita, Si nō creueris, tunc Mauius heres esto. Cernendo quidem, superior inferiorem excludit: non cernendo autem, sed pro herede gerendo, in partem admittit substitutum. Sed postea diuus Marcus constituit, vt & pro herede gerendo, ex asse fiat heres. Quod si neque creuerit, neque pro herede gesserit, ipse excluditur, & substitutus ex asse fit heres.

QVEMADMODVM TESTA-
menta rumpuntur.

Testamentum iure factum infirmatur duobus modis: si ruptum, aut irritum factum sit.

Rumpitur testamentum mutatione, id est, si postea aliud testamentum iure factum sit. Item agnatione, id est, si suus heres agnascatur, qui neque heres institutus, neque vt oportet, exheredatus sit.

Agnascitur suus heres, aut agnascendo, aut adoptādo, aut in manum conueniendo, aut in locum sui heredis succedendo: velut nepos mortuo filio, vel emancipato. Aut manumissione, id est, si filius ex prima, secundāue mancipatione manumissus, reuersus sit in patris potestatem.

Irritum fit testamentum, si testator capite diminutus fuerit, aut si iure facto testamento, nemo extiterit heres.

Si is qui testamentum fecit ab hostibus captus sit, testamentum eius valet: siquidem reuersus fuerit, iure postlimini; si non ibi decesserit, ex lege Cornelia: quæ perinde successionem eius confirmat, atque si in ciuitate decessisset.

Si septem signis testium signatum sit testamentum, licet iure civili ruptum vel irritum factum sit, Prætor scriptis heredibus iuxta tabulas, bonorum possessionem dat, si testator & ciuis Romanus, & suæ potestatis cum moreretur fuit, quæ bona possessio cum re, id est, cum effectu habetur, si nemo alius iure heres sit.

Liberis impuberibus in potestate manentibus tam natis quàm posthumis heredes substituere parentes possunt duplici modo, id est, aut eo quo extraneis, ut si heredes non extiterint liberi, substitutus heres fiat: aut proprio iure, id est, si post mortem parentis heredes facti, intra pubertatem decesserint, substitutus heres fiat.

Etiam exheredatis filiis substituere parentibus licet.

Non aliter impuberi filio substituere quis heredem potest, quàm si sibi quis heredem institueret, vel ipsum filium, vel quemlibet alium.

Milites

Milites quomodocunque fecerint testamēta, valent, id est, etiam sine legitima obseruatione. Nam principalibus constitutionibus permissum est illis quomodocunque vellent, quomodocunque possent testari: idque testamētum quod miles contra iuris regulam fecit, ita demum valet, si vel in castris mortuus sit, vel post missionem intra annum.

DE LEGATIS.

Legatum, est quod legis modo, id est, imperatiuè, testamento relinquitur. Nam ea quæ precatiuo modo relinquuntur, fideicommissa vocantur.

Legamus autem quatuor modis, per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per præceptionem.

Per vindicationem his verbis legamus, Do, lego: capito, sumito, siue habeto.

Per damnationem his verbis, Heres meus damnas esto dare, dato, facito: heredem meum dare iubeo.

Sinendi modo ita, Heres meus damnas esto sinere Lucium Titium sumere illam rem, si-bique habere.

Per præceptionem sic, Lucius Titius illam rem præcipito.

Per vindicationem legari possunt res, quæ utroque tempore ex iure Quiritium testatoris fuerunt, mortis, & quando testamentum faciebat:

faciebat: praterquam si pondere, mensura, numero contineantur. in his enim satis est, si vel mortis duntaxat tempore fuerint ex iure Quiritium.

Per damnationem omnes res legari possunt, etiam quæ non sunt testatoris, dummodo tales sint quæ dari possint.

Liber homo, aut res populi, aut sacra, aut religiosa, nec per damnationem legari potest: quoniam dari non potest.

Sinendi modo legari possunt res propriæ testatoris, & heredis eius.

Per præceptionem legari possunt res, quæ etiam per vindicationem, si ea res quæ non fuit, utroque tempore, testatoris, ex iure Quiritium, per vindicationem legata sit, licet iure civili non valeat legatum, tamen senatusconsulto Neroniano firmatur: quo cautum est, ut quod minus pactis verbis legatum est, perinde sit, ac si optimo iure legatum esset.

Optimum autem ius legati per damnationem est, si duobus eadem res per vindicationem legata sit: siquidem disiunctim, singulis in solidum debentur: si verò coniunctim, velut Titio & Seio, hominem Stichum do, lego, iure civili, concursu, partes fiebant. Non currente altero, pars eius alteri adcresebat, sed post legem Papiam Popeam, non capientis pars caduca fit.

Si per damnationem eadem res duobus legata

gata sit, siquidem coniunctim, singulis partes debentur: & non capientis pars iure civili in hereditatem remanebat: nunc autem caduca fit: quod si disiunctim, singulis in solidum debetur.

Optione autem legati, per vindicationem data, legatarij electio est, veluti hominem optato, eligito. Idemque est, & si tacite legauerim Titio hominem, aut decem heres meus dato hominem, dare heredis electio est.

Ante heredis institutionem legari non potest, quoniam & potestas testamenti ab heredis institutione incipit.

Post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari videatur: quod iuris civilis ratio non patitur. In mortis autem heredis tempus legari potest: velut cum heres moriatur.

Pœnæ causa legari non potest: Pœnæ autem causa legatur, quod coercendi heredis causa relinquitur, ut faciat quidem aut non faciat, non ut legatum pertineat, ut puta hoc modo, Si filiam tuam in matrimonio Titio conlocaveris, decem milia Seio dato.

Incertæ personæ legari non potest: veluti, Quicumque filio meo filiam suam in matrimonio conlocaverit, ei homini tot milia dato. sub certa tamen demonstratione incertæ personæ legari potest: velut, Ex cognatis meis qui nunc sunt.

sunt, qui primo ad funus meum venerit, ei heres meus illud dato.

Neque ex falsa demonstratione, neque ex falsa causa legatum infirmatur: falsa demonstratio est, velut, Titio fundum, quem à Titio emi, do, lego. Cum is fundus à Titio emptus non sit, falsa causa est: velut, Titio, quoniam negotia mea curauit, fundum do, lego, ut negotia nunquam Titius curasset.

A legatario legari non potest.

Legatum ei tantum dari potest, qui extraneus est. Ideoque filiofamiliae heredi instituto, vel seruo, neque à patre, neque à domino legari potest.

Heredi à semetipso legari non potest.

Ei qui in potestate, manu, mancipatione est scripti heredis, sub conditione legari potest, sed requiritur ut quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit.

Ei cuius in potestate, manu, mancipatione est

* Superest heres scriptus, legari * non potest.

Negatio.

Sicut singulae res legari possunt, ita vniuersarum quoque summa legari potest. ut puta, Meuius heres meus cum Titio hereditatem meam partitò, diuidito: quo casu dimidia pars bonorum legata videtur. Potest autem & alia pars, velut tertia vel quarta legari: quae species partitio appellatur.

Vsusfructus iure civili legari potest earum rerum, quarum salua substantia utendi fructus

di potest esse facultas, & tam singularum rerum, quàm plurium, id est partis.

Senatusconsulto cautum est, ut etiam si earum rerum quæ in abusu continentur, ut puta vini, olei, tritici ususfructus legatus sit, legatario res tradantur, cautionibus interpositis de restituendis eis, cum ususfructus ad legatarium pertinere desierit.

Ciuitatibus omnibus, quæ sub imperio prætoriani sunt, legari potest: id quod à diuo Nerua introductum, postea à Senatu auctore Adriano diligentius constitutum est.

Legatum quod datum est, adimi potest, vel eodem testamento, vel codicillis testamento confirmatis: dum tamen eodem modo adimatur, quomodo datum est.

Ad heredem legatarij legata non aliter transeunt, nisi si iam die legatorum cedente legatarius decesserit.

Legatorum quæ pure vel in diem certum relicta sunt, dies cedit antiquo quidem iure, ex mortis testatoris tempore: per legem autem Papiam Popeam, ex apertis tabulis testamenti. Eorum verò quæ sub cōditione relicta sunt, cum conditio extiterit, lex Falcidia iubet, non plus quàm dodrantem totius patrimonij legari, ut omnimodo quadrans integer apud heredem remaneat.

Legatorum perperam solutorum repetitio

non

non est.

DE FIDEICOMMISSIS.

Fideicommissum, est quod non civilibus verbis, sed precativè relinquitur: nec ex rigore iuris civilis proficiscitur, sed ex voluntate datur relinquentis.

Verba fideicommissorum in usu fere sunt hæc, Fidei committo, peto, volo dari, & similia.

Etiam nutu relinquere fideicommissum, in usu receptum est.

Fideicommissum relinquere possunt, qui testamentum facere possunt, licet non fecerint. Nam intestatus quis moriturus fideicommissum relinquere potest.

Res per fideicommissum relinqui possunt, quæ etiam per damnationem legari possunt.

Fideicommissa dari possunt his quibus legari potest.

Latini Iuniani fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint.

Fideicommissum & ante heredis institutionem, & post mortem heredis, & codicillis etiam non confirmatis testamento, dari potest, licet legari non possit.

Item Græce fideicommissum scriptum valet, licet legatum Græce scriptum non valeat.

Filio qui in potestate est, servore, heredibus instit

institutiſ, ſeu ſi hiſ legatum ſit, patris vel domini fidei committi poteſt, quamuis ab eo legari non poſſit. Qui teſtamento heres inſtitutus eſt codicillis etiam non confirmatiſ rogari poteſt, vel vt hereditatem totam, vel ex parte alij reſtituat, quamuis ex directo heres inſtitui, ne quidem confirmatiſ codicillis poſſit.

Fideicommiſſa non per formulam petuntur, vt legata, ſed cognitio eſt Romæ quidem Conſulum, aut Prætoris, qui fideicommiſſarius vocatur: in provincijs verò, Præſidum prouinciarum.

Pœnæ cauſa certæ vel incertæ perſonæ, ne quidem fideicommiſſa dari poſſunt.

Is qui rogatus eſt alij reſtituere hereditatem, lege quidem Falcidia locum non habente, quoniam non plus, puta quàm dodrantem reſtituere rogatus eſt, ex Trebelliano ſenatuſcōſulto reſtituit, vt ei & in eum dentur actiones, cui reſtituta eſt hereditas. Lege autē Falcidia interueniente, quoniam plus quàm dodrantem, vel etiam totam hereditatem reſtituere rogatus ſit, ex Pegafiano ſenatuſcōſulto reſtituit: vel deducta parte quarta, ipſe quo ſcriptus eſt heres, hereditatem reſtituat, & in ipſum actiones conſeruentur: is autem qui recepit hereditatem, legatarij loco habeatur.

Ex Pegafiano ſenatuſcōſulto reſtituta hereditate, commoda & incommoda hereditatiſ
comm

communicantur inter heredem & eum cui reliquæ partes restituta sunt, interpositis stipulationibus ad exemplum partis & pro parte stipulationum. Partis autem & pro parte stipulationes propriè dicuntur, quæ de lucro & damno communicando solènt interponi inter heredem & legatarium partiarium, id est, cum quo partitus est heres.

Si heres damnosam hereditatem dicat, cogetur à Prætorè adire, & restituere totam, ita ut ei & in eum qui recipit hereditatem actiones dentur, perinde atque si ex Trebelliano senatusconsulto restituta fuisset: idq; ut ita fiat, Pegasiano senatusconsulto cautum est.

Si quis in fraudem tacitam fidem adcommodauerit, ut non capienti fideicommissum restituat, nec quadrantem eum deducere Senatus censuit: nec caducum vindicare ex eo testamento, si liberos habeat.

Libertas dari potest per fideicommissum.

DE LEGITIMIS HEREDIBVS.

INtestatorum ingenuorum hereditas pertinet, primum ad suos heredes, id est, liberos qui in potestate sunt, cæterosque qui in liberorum loco sunt. Si sui heredes non sunt, ad consanguineos, id est, fratres & sorores ex eodem patre. Si nec hi sunt, ad reliquos agnatos proxim

proximos, id est, cognatos, virilis sexus, per mares descendentes, eiusdem familiae: id enim cautum est lege duodecim Tabularum, ac si intestatus moritur, cui suus extabit heres, nec agnatus proximus familiam habeto. Si defunctus sit filius, ex altero filio mortuo, iam nepos vnus, vel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non vt in capita diuidatur, sed vt in stirpes, id est, vt filius solus mediam partem habeat, & nepotes quotquot sunt alteram dimidiam. Aequum est enim nepotes patris sui loco succedere, & eam partem habere, quam pater eorum si viueret, habiturus esset.

Quandiu suus heres speratur heres fieri posse, tandiu locus agnatis non est: velut si vxor defuncti pręgnas sit, aut filius apud hostes sit.

Agnatorum hereditates diuiduntur in capita, veluti si sit fratris filius, & alterius fratris duo pluresve liberi: quotquot sunt ab vtraque parte personę, tot fiunt portiones, vt singuli singulas capiant.

Si plures eodem gradu sunt agnati, & quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint, vel ante quàm adierint, decesserint, eorum pars adcrescit his qui adierint. Quod si nemo eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege hereditas non transmittitur: quoniam in legitimis hereditatibus successio non est.

Ad fœminas vltra consanguineorum gradum legitima hereditas non pertinet: itaque soror fratri sororive legitima heres fit.

Ad liberos matris intestatæ hereditas ex lege duodecim Tabularum non pertinebat: quia fœminæ suos heredes non habent. Sed postea I M P. Antonini & Commodi oratione in Senatu recitata, id actum est, vt sine in manu conuentione, matrum legitimæ hereditates ad filios pertineant, exclusis consanguineis, & reliquis agnatis.

Intestati filij hereditas ad matrem ex lege duodecim Tabularum non pertinet: sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina quatuor legitima heres fit ex senatusconsulto Tertulliano: si tamen ei filio neque suus heres sit, quive inter suos heredes ad bonorum possessionem à Prætore vocatur: neque pater ad quem lege hereditas bonorumve possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus. Quod si soror consanguinea sit, ad vtrasque pertinere iubetur hereditas.

DE LIBERTORVM SVCCES- SIONIBUS VEL BONIS.

Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet: deinde ad eos quorum liberti sunt, velut patronum, patronam,

tronam, liberósve patroni.

Si sit patronus & alterius patroni filius, ad solum patronum hereditas pertinet.

Itē patroni filius patroni nepotibus obstat.

Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet, vt in capita, non in stirpes diuidatur.

Legitimæ hereditatis ius quod ex lege duodecim Tabularum descendit, capitis minutio-
ne amittitur.

DE POSSESSIONIBVS DANDIS.

Bonorum possessio datur, aut contra tabulas testamenti, aut aduersus tabulas intestati.

Contra tabulas bonorum possessio datur liberis emancipatis, testamento præteritis, licet legitima ad eos non pertineat hereditas.

Bonorum possessio contra tabulas liberis tam naturalibus, quàm adoptiuis datur. Sed naturalibus quidem emancipatis: non tamen & illis, qui in adoptiua familia sunt. Adoptiuis autem, his tantum qui in potestate manserunt.

Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati sunt cauere patribus suis, qui in potestate manserunt bona, quæ moriente patre habuerunt, se collaturos.

Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet si eorum quibus

contra tabulas competit, nemo sit, aut petere nolint.

Etiam si iure civili non valeat testamentum, forte quod familie mancipatio vel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit, non minus quam septem testium civium Romanorum signis, bonorum possessio datur.

Intestati datur bonorum possessio per septem gradus. Primo gradu liberis. Secundo legitimis heredibus. Tertio proximis cognatis. Quarto familie. Quinto patrono, patronæ, liberisve patroni, patronæve. Sexto viro, uxori. Septimo cognatis manumissoris, quibus per legem Furiam plus mille asses capere licet, si nemo sit ad quem bonorum possessio pertinere possit: aut sit quidem, sed ius suum omiserit, populo bona deferuntur ex lege Iulia caducaria.

Liberis bonorum possessio datur, tam his qui in potestatem usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis: item adoptivis, non tamen etiam in adoptionem datis.

Proximi cognati bonorum possessionem accipiunt, non solum perfectissimi sexus personam cognati, sed etiam agnati capite diminuti. Nam licet legitimum ius agnationis capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent.

Bonorum possessio datur parentibus & liberis

beris intra annum, ex quo petere potuerunt: cæteris, intra centum dies.

Qui omnes intra id tempus si non petierint, ad bonorum possessionem sequens gradus admittitur, perinde ac si superiores non essent: idque per septem gradus fit.

Hi quibus ex successorio edicto bonorum possessio datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur, beneficio Prætoris. Ideoque seu ipsi agant, seu cum his agatur, fictitijs actionibus opus est: in quibus heredes esse finguntur. Bonorum possessio aut cum re datur, aut sine re. Cum re, si is qui accepit, cum effectu bona retineat: sine re, quum alius iure civili euincere hereditatem possit: veluti si suus heres intestato sit. Bonorum possessio sine re, est, cum suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit.

DE BONIS LIBERTORVM.

Cuius Romani liberti hereditatem lex duodecim Tabularum patrono desert, si intestato sine suo herede libertus decesserit, ideoque siue testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit, seu intestato, & suus heres ei sit, quamuis non naturalis, sed vxor, puta quæ in manu fuit, vel adoptiuus filius, lex patrono nihil præstat. Sed ex edicto Præ-

toris si testamento facto libertus moriatur, aut ut nihil, aut minus quàm partem dimidiam bonorum patrono relinquat, contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis successorem sibi relinquat, siue intestato decedat, & uxorem forte in manum vel adoptivum filium relinquat, æquè partis mediæ bonorum possessio contra suos heredes patrono datur.

In bonis libertæ patrono nihil iuris ex edicto datur. Itaque si intestata moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet.

Licet liberti sint libertæ, quoniam non sunt sui heredes matri: obstat patrono lex Papia Popea. Postea libertas quatuor liberorum iure, tutela patronorum liberauit, & cum intulerit, iam posse eas sine auctoritate patronorum testari, prospexit, ut pro numero liberorum libertæ superstitem virilis pars patrono debeat.

Liberi patroni virilis sexus, eadem iura in bonis libertorum parentum suorum habent, quæ & ipse patronus. Fœminæ verò, ex lege quidem duodecim Tabularum, perinde ius habent, atque masculi patronorum liberi.

Contra tabulas autem testamenti liberti, aut ab intestato contra suos heredes non naturalis bonorum possessio eis non competit. Sed
 si ius

si ius trium liberorum habuerunt, etiam hæc iura ex lege Papia Popea nanciscuntur.

Patronæ ex bonis libertorum illud ius tantum habent, quod lex duodecim Tabularum introduxit. Sed postea lex Papia patronæ ingenuæ duobus liberis honoratæ, libertinæ tribus, id iuris dedit quod patronus habet ex edicto.

Item liberis ingenuæ trium liberorum iure honoratæ, eadem lex id ius dedit, quod ipsi patrono tribuit.

VLPIANI TITVLORVM

FINIS.

H 4

CAII

CAII INSTI- TUTIONVM

LIBER I.

DE LIBERTATIBVS
SERVORVM.

TITVLVS I.

* qui iusta

OMNES homines aut liberi sunt aut serui. Sed ex ipsis qui liberi sunt, alij sunt ingenui, alij libertini. Ingenui, qui ingenui nati sunt. Libertini, * qui pro iusta seruitute manumissi, liberi fiunt. Inguorum omnium vnus status est. Libertorum verò ideò non vnus est, quia tria sunt genera libertorum: quia liberti aut ciues Romani sunt, aut Latini, aut Dedititij. Tamen qui ciues Romani sint, qui Latini, qui Dedititij, breuiter explanandū est. Ciues Romani sunt, qui hiis tribus modis, id est, testamento, aut in ecclesia, aut ante Consulem fuerint manumissi. Latini sunt, qui aut per epistolam, aut
inter

inter amicos, aut conuiuij adhibitione manu-
mittuntur. Dedititij vero sunt, qui post ad-
missa crimina supplicijs subditi, & publicè pro
criminibus cæsi sunt: aut in quorum facie vel
corpore quæcunque indicia aut igne, aut ferro
impressa sunt, & ita impressa sunt, vt deleri
non possint: huj si manumissi fuerint, Dediti-
tij appellantur. Sed inter hæc tria genera liber-
torum ideo ciues Romani meliorem statum
habent: quia & testamenta facere, & ex te-
stamento quibuscunque personis succedere pos-
sunt. Nam & Latini, & Dedititij nec testa-
menta condere, nec sibi ex testamento alio-
rum aliquid dimissum possunt vllatenus vin-
dicare. Tamen Latini certis rebus privilegia
ciuium Romanorum Libertorum consequi
possunt: Dedititij verò nulla ratione possunt
ad ciuium Romanorum Libertorum benefi-
cium peruenire. Nam Latini patronorum be-
neficio, id est, si iterum ab ipsis aut testamen-
to, aut in ecclesia, aut ante Consulem manu-
mittantur, ciuium Romanorum privilegia
consequuntur. Non tamen omnes domini ser-
uos suos manumittere possunt. Nam si aliquis
multa debita habeat, cuius substantia à cre-
ditoribus teneatur obnoxia, si in fraudem cre-
ditoris sui seruos suos manumittere voluerit,
collata manumissio non valet. Aut si libertus
ciuis Romanus filios liberos non habuerit,

Et in fraudem patroni sui seruos suos manumittat, similiter data manumissio non valet. Præterea minor quicumque viginti annorum dominus, seruo suo libertatem dare non potest, nisi forte tantum minor manumissor, cui pater suus & mater à patrono donati sunt, eosdem manumittat, aut certe pædagogum, aut conlactaneum manumittat. Nam quamlibet dominus, id est quatuordecim annos egressus, testamentum facere possit, & heredem instituere, & legata relinquere, libertatem tamen seruis non potest in hac ætate conferre.

DE NUMERO SERVORVM TESTAMENTO MANVMITTENDORVM.

TITVLVS II.

Constitutum est, quantum servorum numerum testamento, de quanta familia liceat manumitti, hoc ordine: vt si quis duos seruos habet, ambos manumittere possit: qui vero tres, duos testamento manumittat. Qui quatuor, similiter duos. Qui sex, tres. Qui octo, quatuor. Qui decem, quinque. Qui vndecim, duodecim, tredecim, quatuordecim, quindecim, sedecim, decem & septem: similiter quinque. Qui decem & octo, sex. Et ab hoc numero vsque ad triginta, tertiã partem manumittere liceat.

liceat. Qui amplius quàm triginta habuerit,
 vsque ad centum, quartam partem de numero
 seruorū manumittere potest. Qui vero plures
 quàm centum habuerit, quintam partem ma-
 numittere potest. Sed & hoc statutum est, vt
 de quamlibet grandi familia, nulli amplius,
 quàm centum testamento manumittere li-
 ceat. Nam qui voluerit aut in Ecclesia, aut
 ante Consulem, aut inter amicos, aut per epi-
 stolam manumittere, potest hīs manumissio-
 nibus omnem familiam iugo seruitutis absol-
 uere. Nam si aliquis testamento plures ma-
 numittere voluerit, quàm continet numerus
 superscriptus, ordo seruandus est: vt illis tan-
 tum libertas valeat, qui prius manumissi
 sunt, vsque ad illum numerum, quem expla-
 natio continet superius comprehensa. Qui vero
 postea supra constitutum numerum manu-
 missi leguntur, integre in seruitute eos * cer- * decretū
 tum est permanere. Quod si non nominatim
 serui, vel ancille in testamento manumittan-
 tur, sed confuse omnes seruos suos, vel ancil-
 las is qui testamētū facit, liberos facere volue-
 rit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine
 data libertas, sed omnes in seruili cōditione, qui
 hoc ordine manumissi sunt, permanebūt. Nam
 & si ita in testamēto seruorū manumissio ad-
 scripta fuerit, id est, in circulo, vt qui prior,
 qui posterior nominatus sit, non possit agnoscī,
 nullū

nulli ex hiis libertatem valere manifestum est, si agnoscere non potest qui prior qui posterior manumissus fuerit. Nam si aliquis in ægritudine constitutus, in fraudem huius legis facere noluerit testamentum, sed epistolis, aut quibuscunque alijs rebus servis suis pluribus quam per testamentum licet, conferre voluerit libertates, & sub tempore mortis hoc fecerit, hi qui prius manumissi fuerunt, usque ad numerum superius constitutum, liberi erunt. Qui vero post statutum numerum manumissi fuerint, servi sine dubio permanebunt: nam si incolomis quoscunque diuerso tempore manumisit, inter eos qui per testamentum manumissi sunt nullatenus computentur.

DE IVRE PERSONARVM.

TITVLVS III.

ALiquæ personæ sui iuris sunt, aliquæ alieno iuri subiectæ sunt. Itaque cum ostenditur quæ personæ alieno iuri subiectæ sint, tunc euidenter agnoscitur quæ sui iuris sint. In potestate itaque dominorum sunt serui, quam potestatem omnes gentes habere certum est: sed distringendi in seruos dominis pro sua potestate permittitur, occidendi tantum seruos suos domini licentiam non habebunt: nisi forte seruus dum pro culpæ modo ceditur, casu forsitan moriatur. Nam si seruus dignum morte
crim

crimen admisit, ijs iudicibus quibus publici officij potestas commissa est, tradendus est, vt pro suo crimine puniatur. In potestate etiam patrum sunt filij, ex legitimo matrimonio procreati.

DE MATRIMONIIS.

TITVLVS IIII.

Legitimæ sunt nuptiæ, si Romanus Romanam nuptijs interuenientibus, vel consensu ducat uxorem. Sed non omnes personas uxores ducere licet: quia nec patri filiam, nec filio matrem, nec auo neptem, nec nepoti auiam. Quod non solum de personis, quæ nobis propinquitate coniunctæ sunt, sed etiam de adoptiuis, hoc est adfiliatis iussum est obseruari. Nam etsi per emancipationem adoptio dissoluatur, nuptias tamen inter has personas semper constat illicitas. Inter fratrem quoque & sororem, siue eodem patre ac matre nati fuerint, siue diuersis matribus aut patribus, matrimonia esse non possunt. Inter adoptiuos etiam fratres illicita sunt coniugia, nisi forte adoptio emancipatione fuerit dissoluta: nam si emancipatio interuenerit, nuptiæ inter huiusmodi fratres licitò contrahuntur. Fratris quoque & sororis filiam uxorem ducere non licet: sororem quoque patris ac matris uxores accipere
non

non licet : genero quoque socrum suam : nec socero nurum uxorem accipere licet , neque vitrico priuignam , neque priuigno nouercam. Fratres enim amitinos vel consobrinos in matrimonium iungi nulla ratione permittitur. Sed nec vni viro duas sorores uxores habere : nec vni mulieri duobus fratribus iungi permittitur. Quod si quis incestas vel nefarias , id est , quæ sunt superius comprehensæ , nuptias inierit , nec uxorem habere videtur , nec filios. Nam hi qui ex huiusmodi conceptione nati fuerint , quamlibet matrem videantur habere , patrem vero nullatenus habere censentur , & tãquam si de adulterio concepti fuerint computantur : qui spurij appellantur , hoc est , sine patre filij. Regula iuris hoc continet , vt qui legitime concipiuntur , tempore conceptionis statum sumant : qui vero non de legitimo matrimonio concipiuntur , statum sumant eo tempore quo nascuntur. Ac proinde legitima coniunctione conceptus , etiam si mater eius statum mutet , id est , si ancilla fiat , ille qui legitime conceptus est , ingenuus nascitur. nam qui non legitimo matrimonio concipitur , si mater eius ex ancilla dum prægna est , libera facta fuerit , liber nascetur : si vero ex ingenua ancilla prægna facta fuerit , seruus nascetur : quia non legitime , sed vulgo conceptus est.

Adoptio naturæ similitudo est, vt aliquis filium habere possit, quem non generauerit. Et ipsa adoptio duobus modis fit. vna quæ arrogatio dicitur: alia, quæ adoptio. Arrogatio est, quando aliquis patrem non habens adoptatur, & ipse se in potestatem adoptiui patris dat. Et ideo arrogatio dicitur, quia & ille qui adoptat interrogatur, vtrum illum quem adoptat filium habere velit: & ille qui adoptatur, interrogatur, vtrum id fieri velit. Illa vero alia adoptio est, vbi quis patrem habens, ab alio patre adoptatur: & ita ille qui adoptatur, de certi patris potestate discedit, & in adoptiui patris incipit esse potestate. Nam & fœminæ adoptari possunt, vt loco filiarum adoptiuis patribus habeantur: fœminæ vero adoptare non possunt, quia nec filios ex se natos in potestate habent. Spadones autem qui generare non possunt, adoptare possunt. Et licet filios generare non possint, quos adoptauerunt filios habere possunt. Si quis vero filios habens se dederit adoptandum, non solum ipse in patris adoptiui potestatem redigitur, sed & filij eius, si tamen auum paternum non habuerint, in adoptiui patris transeunt potestatem, tanquam nepotes.

QVIBVS MODIS FILII EXEUNT
DE POTESTATE PATRIS.

TITVLVS VI.

Filij, qui in potestate patris sunt, mortuo patre sui iuris fiunt. Sed si hic filius, qui morte patris sui iuris effectus est, filios habeat, in eius post patris sui obitum erunt filij potestate. Nam si pater moriatur, & auus paternus viuat, nepos ex filio sui iuris esse non potest: quia in aui remanet potestate, qui aui mortuo sui iuris efficitur. Itē si moriatur pater, & relinquat filium emancipatum, & ex eodem filio emancipato nepotes, tunc nepotes liberi & sui iuris erunt, & in patris emancipati potestatem non veniunt. Item de potestate patris exeunt filij, si pater eorum in exilium missus fuerit: quia non potest filium ciuem Romanum in potestate habere homo peregrinae conditionis effectus. Item filius si viuo patre in exilium missus fuerit, in potestate patris ciuis Romanum esse non potest, quia similiter peregrinae conditionis factus cognoscitur. Item si ab hostibus pater captus sit, in potestate quandiu apud hostes fuerit filios non habebit. Sed si de captiuitate euaserit, iure postliminiū omnem, sicuti in alijs rebus ita & in filios recipit in potestatem. Si vero pater, qui ab hostibus captus est

est, in captiuitate moriatur, ab eo tempore, quo ab hostibus captus est, filij sui iuris effecti intelliguntur. Item per emancipationem filij sui iuris efficiuntur. Sed filius masculus tribus emancipationibus de potestate patris exit, & sui iuris efficitur. Mancipatio autem, hoc est manus traditio, quædam similitudo venditionis est: quia & in emancipationibus præter illum, hoc est certum patrem, alius pater adhibetur, qui fiduciarius nominatur. Ergo iste naturalis pater filium suum fiduciario patri mācipat, hoc est manu tradit, à quo fiduciario patre naturalis pater vnum aut duos nummos, quasi in similitudinē pretij accipit, & iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. Hoc secundo & tertio fit, & sic de patris potestate exit. Quæ tamen mancipatio solebat ante præsidem fieri, modo ante Curiam faciēda est, vbi quinque testes cives Romani in præsentia erunt, & pro illo qui Libripens appellatur, id est stateram tenens, & qui Antestatus appellatur, alij duo, vt septem testium numerus impleatur: tamē cum tertio mancipatus fuerit filius à patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, vt ei à fiduciario patre remancipetur, & à naturali patre manumittatur: vt si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius succedat. Fœminæ, vel nepotes masculi ex

filio, vna emancipatione de patris vel aui exeunt potestate, & sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet vna mancipatione de patris vel aui potestate exeant, nisi à patre remancipati fuerint, & à naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiducarius à quo manumissi sunt sunt. nam si remancipatum sibi naturalis pater vel avus manumiserit, ipse eis in hereditate succedit. Quod si habeat quis filium, & ex eo nepotes, & voluerit filium emancipare, & nepotes in sua potestate retinere, in arbitrio eius est: aut si voluerit nepotes emancipare, & filium in sua potestate retinere, & hoc ei pro iuris ordine licere manifestum est. Quod non solum de nepotibus, sed & de pronepotibus similiter facere potest.

DE TVTELIS.

TIT. VII.

TVtores aut legitimi sunt, aut testamentarij. Legitimi sunt, qui pupillo per virilem sexum propinquitate coniunguntur: & qui proximior fuerit de agnatis, ad ipsum legitima tutela pertinet: quia is qui proximus fuerit ad tutelam, ipse proximus est ad hereditatem. Testamentarij sunt, quos patres aut aui paterni in testamento suo
tutores

tutores filijs, aut nepotibus delegauerint.
 Quod si nec testamentarius tutor fuerit, nec
 legitimus, tunc inquisitione indicis pupillis tu-
 tores dantur.

DE CVRATIONIBVS.

TITVLVS VIII.

Peractis pupillaribus annis, quibus tuto-
 res absoluuntur, ad curatores ratio mino-
 rum incipit pertinere. Sub curatore sunt mi-
 nores etate, maiores euersores, insani. Hi qui
 minores sunt, vsque ad viginti & quinque
 annos completos sub curatore sunt. Qui vero
 euersores, aut insani sunt, omni tempore
 vitæ suæ sub curatore esse iubentur:

quia substantiam suam ratio-
 nabiliter gubernare
 non possunt.

*

Caij institut. libri prioris finis.

I 2

CAII

CAII INSTI- TUTIONVM

LIBER II.

DE REBUS.

TITVLVS I.

Caius superiori commentario de iure personarum aliqua disputauit. Nunc in hoc commentario de rebus iterum tractat.

OMNES itaque res aut nostri iuris sunt, aut diuini, aut publici. Nostri iuris sunt, quæ in proprietate nostra esse noscuntur. Diuini iuris sunt ecclesiæ, id est, tēpla Dei, vel ea patrimonia, ac substantiæ, quæ ad ecclesiastica iura pertinent. Publici iuris sunt, muri, fora, portæ, theatra, circus, arena, quæ antiqui sancta appellauerūt, pro eo quod exinde tolli aliquid aut contingi non liceret: sed hæc omnia in nullius bonis sunt, ideo publici iuris esse dicuntur. Sed & res hereditariæ

anteq

antequam aliquis heres existat, id est, quando dubitatur, utrum scriptus, an legitimus heres succedere debeat, in nullius bonis esse videntur. Præterea quædam res corporales sunt, quædam incorporales. Corporales sunt, quæ manu tangi possunt, velut ager, mancipium, vestis, aurum, argentum, & huius similia. Incorporales sunt, quæ tangi non possunt: qualia sunt ea quæ non in corpore, sed in iure consistunt, sicut est hereditas, & obligationes diuersis contractibus scriptæ. Et licet hereditas, vel emptio, aut diuersi contractus res corporales in se habeant, ius tamen ipsius hereditatis vel emptionis, aliorumque contractuum incorporeale est. Incorporalia etiam sunt iura prædiorum urbanorum vel rusticorum. Prædiorum urbanorum iura sunt, stillicidia, fenestræ, cloacæ, altius erigendæ domus, aut non erigendæ, & luminum, ut ita quis fabricet, ut vicinæ domui lumen non tollat. Prædiorum vero rusticorum iura sunt, via vel iter, per quod pecus aut animalia debent ambulare, vel ad aquam duci, & aqueductus, quæ similiter incorporalia sunt. * Hæc iura tam rusticorum prædiorum Seruitutes appellantur. Item regulariter constitutum est, ut superposita inferioribus cedant: Ut si quis in solo nostro, sine nostro permissu domum edificauerit, ad eum cuius terra est, domus edificata pertineat. Vel

* 2p. Et iura tam rusticorum quam urbanorum prædiorum.

si aliquis in agro nostro arbores, aut vineas, vel plantas quascunque posuerit, similiter superficies solo cedat. * aliàs, superficieium
 * aliàs, superficieium solo cedat nam iactantur, domino terræ acquiruntur.

Quod & de chartis & pergamenis, si in alienis scribat, licet aureis vel argenteis literis, similiter eius est scriptura, cuius charta aut pergamenta fuerit. Quod & de tabula, hoc est, si aliquis in tabula mea picturam fecerit, observatur: quia statutum est, ut tabulae pictura cedat. Quod si quis ex vuis meis vinum, aut spicis frumentum, aut ex oliuis oleum fecerit, eius vinum, triticum, vel oleum est, cuius spicae, aut vuae, aut oliuae fuerint. Si quis etiam ex tabulis alienis navem aut armarium, aut quodcunque ad usum pertinens, fecerit, similiratione eius erunt quae facta fuerint, de cuius ligno facta probantur. Similiter etiam, si ex lana vel lino vestimenta fecerit, eius erunt vestimenta, cuius lana vel linum fuisse probabitur. Sed in hijs omnibus superius comprehensis, quicumque in terra aliena aliquid posuerit, aut aedificauerit, aut horum quae dicta sunt, aliquid fecerit, illis qui aliena praesumpserunt hoc competit, ut expensas vel impendia, quae in hijs fecerint, à dominis, qui rem factam vindicant, recipere possint. Acquiritur autem nobis non solum per nosmetipsos, sed & per

per eos qui in potestate nostra sunt, sicut filij vel serui: quia quicquid hijs à qualibet persona donatum vel venditum fuerit, aut heredes fuerint instituti, id patribus & dominis sine aliqua dubitatione conquiratur: præter eos filios, quibus per leges castrense peculium habere permissum est. Hijs vero serui, qui in usufructu nostro, & in proprietate alterius sunt, hoc tantum usufructuario acquirere possunt, quod opere aut manibus suis fecerint, aut de mercedibus operis sui acceperint. Nam si eis aut hereditas, aut legatum dimittatur, aut donationis aliquid conferatur, hoc proprietario domino, non usufructuario acquiratur.

DE TESTAMENTIS.

TITVLVS II.

PER vniuersitatem, hoc est, omnia simul bona acquirimus hereditate, emptione, adoptione: quia is quem adoptauerimus, si sine patre est, cum omnibus bonis suis ad nos transit. Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum. Sicut hijs sunt, qui sui iuris non sunt, & alieno iuri subiecti sunt, hoc est, filij tam ex nobis nati, quam adoptiui. Item testamenta facere non possunt impuberes, id est, minores XIII. annorum, aut puella XII. Item & hijs qui furiosi, id est, mente

insani fuerint, non possunt facere testamēta. Sed hī qui insani sunt, si interualla aipsius insanie habent, per interualla quibus sani sunt, possunt facere testamēta.

DE EXHEREDATIONE

LIBERORVM.

TITVLVS III.

IS qui filium in potestate habet, curam agere debet, vt testamētum faciens, masculum filium aut nominatim heredē instituat, aut nominatim exheredet. Nam si masculum filium in testamēto praterierit, non valebit testamētum: si vero filiam praterierit, non rumpit testamētum filia pratermissa. sed inter fratres suos, legitimo stante testamēto, suam sicut alij fratres consequitur portionem. Si vero testamēto extranei heredes scripti fuerint, stante testamēto filia medietatem hereditatis acquirit. Nam si facto testamēto, in quo filius masculus pratermissus est, euenerit, vt viuentē adhuc patre filius qui pratermissus est moriatur, sic quoque, quamlibet filius ille mortuus fuerit, testamētum quod factum est non valebit. Posthumorū duo genera sunt: quia Posthumi appellantur hī, qui post patris mortem de vxore nati fuerint: & illi qui post testamētum factum nascuntur. Et ideo nisi is qui testamētum facit, in ipso testamēto comprehenderit: Quicumque filius aut filia
mibi

mibi natus, natūe fuerit, heres mibi sit: aut certe dicat, exheres sit, valere eius non potest testamentum: quia sicut superius iam dictum est, legitime concepti pro natis habeantur. Nisi quod melior conditio est posthumæ quàm natæ. quia nata, si prætermissa fuerit, nō rumpit testamentum, posthumæ vero, sicut masculus, testamentum rumpit. Si quis post factum testamentum adoptauerit apud populum illum, qui sui iuris est, hoc est, qui patrem non habet, aut apud Prætorem illum adoptauerit qui in potestate patris est, quasi ei filius natus sit, ita eius rumpitur testamentum: posteriore quoque testamento, quod iure factum est, id quod iure factum ante fuerat, rumpitur. Quod si factō posteriore testamento, heres scriptus, aut ante aditionem hereditatis moriatur, aut viuo testatore defecerit, aut cōditio possibilis, sub qua heres institutus est, impleta non fuerit, is qui testamentū fecit intestatus mori videtur: quia testamentum quod prius fecerat, testamento posteriore rescissum est, & quod posterius factum est, hīs rebus, quas diximus, infirmatur. Alia quoque modo testamenta iure facta infirmantur, si aliquis post factum testamentum capite minuatur: id est, aut ab hostibus capiatur aut pro crimine in exilium deputetur. Similiter & si qui adoptatus fuerit, testamentum quod antequā adoptaretur fecerat, nō valebit.

Heredes autem sui sunt, aut necessarij, aut extranei. Sui heredes appellantur, filij aut nepotes ex filijs masculis, quos in potestate avus vel pater habet. Necessary sunt heredes, servi qui cum libertate heredes instituuntur. Necessary ideo, quia aut velint aut nolint, necesse est eis heredes esse. Nam qui creditoribus tenentur obnoxij, & putant se non tantum in substantia, quantum in debitis relinquere, ipsi servos suos manumittunt, & heredes necesarios faciunt, ut quò magis heres quàm dominus infamiam incurrat, cum res eius, id est, hereditas domini pro debitis venditur, & creditoribus datur. Extranei sunt, qui nullo propinquitatis gradu testatori iunguntur, sed eos quicumque pro arbitrio suo scribit heredes.

DE SUBSTITUTIONIBVS ET DE
FACIENDIS SECUNDIS
TABVLIS.

TITVLVS IIII.

Substitutio est, quæ post institutionem à testatore fieri solet, id est, secundi heredis appellatio. Et duæ sunt, quarum una vulgaris dicitur, alia pupillaris. Vulgaris dicitur: Ille heres mihi esto, siue hoc filio, siue extraneo. Quod si hereditatem meam adire nolueris, illum substituo ad quem hereditas mea debeat pertinere.

pertinere. Pupillaris substitutio filiis tantummodo impuberibus dari potest, quæ ita fit: Ille filius meus, si intra pubertatem decesserit, illum ei substituo. Sed pupillaris substitutio ita secreta esse debet, ut ad notitiam substituti peruenire non possit, ne vitæ pupilli aliquas substitutus insidias moliatur. Nam in extrema pagina testamenti fieri debet, ut pars illa in qua substitutio pupillaris scripta est, quamdiu pupillus annos pubertatis egrediatur, obsignata permaneat, & prior pars testamenti, in qua heredes scriptus est, reſeratur. Hoc etiam

* & de donis fieri potest: Nam si extraneus ^{* ἰσως, εἰς-} heres scriptus sit, et si aliquem substituere nō ^{dem pagi-} possumus, ut si heres extiterit, & intra ali- ^{nis.} quod tempus mortuus fuerit, alius ei heres sit, potest tamen per fideicommissum obligari, ut alij, rogatus à testatore, hereditatem aut integram, aut pro parte restituat.

DE LEGATIS.

TITVLVS V.

Legatorum genera sunt quatuor, vendicationis, damnationis, sinendi modo, & præceptionis. Vendicationis legatum est, si testator sic locutus fuerit: Illum seruum tibi do, aut lego: Vel, illā rem tibi præsume, habe, vindica. Quod post mortē testatoris statim legatarius, nō expectato herede, sibi præsumit. Quā
 si

si præsumpserit, nec pro præsumpto legato ab herede potest calumniā sustinere, nec si aliena res fuerit quæ legata est, legatarius hoc poterit ab herede repetere. Si per vendicationem una res multis legata sit, & singuli hanc ipsam rem præsumere velint, æquales singuli de re legata capiunt portiones.

Per damnationem isto ordine legatum dimittitur, ut testator in testamento scribat: Tu heres meus illi hoc da, aut illud illi ab herede meo dari iubeo. In quo genere legati, etiā alienæ res per legatum dimitti possunt. Et necesse est heredi aut redimere eam rem, quæ iuris alieni est, & legatario tradere, aut si is cuius est res, vendere noluerit, quantum res illa valebit, legatario in pretio compensare. Sed si testator rem alienam quasi suam credens, per hoc genus legatum reliquerit, legatarius hoc ab herede petere non potest, & inutile est legatum. Nam si sciens alienam esse, per legatum dederit, necesse est ab herede aut ipsam rem, aut æstimationem rei in pretio legatario dari. Cæterum inter damnationis legatum & vendicationis hoc interest, quod per vendicationem res aliena relinqui non potest: per damnationem eo pacto, quo superius comprehensum est, potest. Illæ etiam res, quæ in rerum natura non sunt, per damnationem legato dimitti possunt: velut si ita testator in testam
stam

stamento scribat: Fructus qui ex illo agro nati fuerint, aut id quod ex illa ancilla natum fuerit. quod in legato vendicationis fieri non potest: quia non potest hæc legatarius testatore mortuo continuo vendicare. Inter legatum vendicationis & damnationis ista similitudo est, quod per legatum vendicationis, siue damnationis, si coniunctim, id est, duobus aut pluribus vna res in legato dimissa fuerit, in utroque legato simul ab omnibus præsumatur. Inter legatum vendicationis, & damnationis ista distantia est, vt si disiunctim, id est, singulis quæcunque res per legatum damnationis relicta fuerit, singulis integra debeat. Id est, vt vnus rem ipsam accipiat, alij æstimationem rei ipsius in pretio ab herede percipiant. Sinendi modo hæc legati verba sunt: Ille heres meus rem illam illum permittite præsumere, & sibi habere. Nam & propriam rem testator & heredes sui, & alienam, per sinendi legatum relinquere potest. In quo legato non quidem heres legatario rem quæ relicta est iubetur tradere, sed vendicanti legatario non permittitur prohibere. Præceptionis vero legatum, non nisi vni ex heredibus dari potest, vt aliquid ei ex hereditate præcipuum relinquatur, etsi aut coniunctim, id est multis, aut disiunctim singulis relinquatur, omnibus vna restantum quæ nominata est debetur, non vni

vnires, & alij æstimatio, sicut in legato damnationis est constitutum.

DE LEGE FALCIDIA.

TITVLVS VI.

Lege Falcidia constitutum est: quicumque heres fuerit institutus, quartam partem totius hereditatis habeat. Quod si testator hereditatem suam legatis exinanierit, hoc statutum est, vt Falcidiam sibi de imminutione legatorum heres retineat, constante nihilominus testamento. Hic de Pauli sententijs addendum.

DE FIDEICOMMISSIS.

TITVLVS VII.

POtest aliquis recto iure heredem instituere, et rogare eum, vt hereditatem suã, aut omnem, aut ex parte alij per fideicommissum reddat. Nam si heredem directo iure non instituerit, fideicommissarius non potest ad alium acceptam hereditatem transmittere. Sed in hac quoque re hoc obseruandum est, quod de Falcidia supra iam dictum est, vt heres institutus etiamsi omnem hereditatem alij restituere * iussus sit, ita hereditatem alij restituat, vt quartam sibi ex ipsa hereditate retineat.

* scriptũ.

retin

retineat. Et singula quaecunque res per fideicommissum dimitti possunt, hoc est, aut fundus, aut domus, aut mancipium, aut argentum. Ab ipso fideicommissario alteri fideicommissum dimitti potest. Et à legatario, licet legatum dimitti non possit, fideicommissum potest. Et non solum propriae res à testatore per fideicommissum dimitti possunt, sed etiam ipsius heredis, aut legatarii, aut cuiuslibet extranei, ne legatarius cui per testamentum parum commissum est, plus alij per fideicommissum, quam id quod consequitur reddere iubeatur. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est heredi, vel legatario, rem illam quae per fideicommissum est relicta, aut redimere, & fideicommissario dare, aut pretium eiusdem rei, quantum aestimata fuerit, fideicommissario numerare, sicut in damnationis legato fieri diximus. Libertates etiam servis per fideicommissum dari possunt, ut heres vel legatarius ea mancipia manumittant, quae testator ab hijs ut manumitterent, speravit. Nec interest, utrum hoc testator de suis servis, an de ipsius heredis vel legatarii, aut de alienis fieri iubeat. Quod si de alienis fecerit similiter cogitur heres emere ipsum servum, & manumittere. Sed si illum dominus suus noluerit vendere, perit per fideicommissum data libertas: quia in hac re heres aestimationem

in pre

in pretio dare non cogitur, sed cum per fideicommissum libertas datur, is qui manumissus fuerit, non testatoris, sed heredis libertus est. Præterea inter fideicommissa & legata sunt quædam distantie. Fideicommissum ad eum, cui aliquid commissum est, herede mortuo poterit peruenire, si talis fuerit conditio testamenti: nam legatum a relinqui non potest. Item, legatum per codicillum relictum non valet, nisi codicilli testamento fuerint confirmati: fideicommissum vero etiam si testamento codicilli non fuerint confirmati, nihilominus debetur. Item per legatarium legatum alteri relinqui non potest, sed fideicommissum potest. Item, per legatum seruo alieno directa libertas dari non potest, per fideicommissum potest. Item, per codicillos nemo heres institui potest, quamuis testamento confirmati sint, sed is qui testamento heres fuerit institutus, potest per codicillum rogari, ut hereditatem, quæ ei data est, alij totam, vel pro parte restituat. quod validum est, etiam si codicilli testamento non fuerint confirmati. Item quamuis non possimus post mortem eius quem heredem instituimus, alium ei substituere, tamen per fideicommissum rogare eum possumus, ut cum moriatur, alij eam hereditatem vel totam, vel pro parte restituat. Et quia, sicut superius dictum est, etiam post mortem heredis fideicommiss

missum ei, cui relictum est, dari potest, quod hoc ordine fit, vt testator scribat: Illum heredem instituo, & volo, vt cum mortuus fuerit, ad illum hereditas mea pertineat. Præterea & in hoc alia fideicommissorum & legatorum conditio est, quia fideicommissa, si tardius quàm scriptum est soluta fuerint, vsuræ & fructus debentur: legatorum vero vsuræ non debentur, sed ex mora solutionis, si per damnationem relictæ fuerint, duplicantur.

DE INTESTATORVM * HEREDITATIBVS.

* hereditibus.

TITVLVS VIII.

INtestatorum hereditates primum ad suos heredes pertinent. Sui autem heredes appellantur, filius filia, nepos neptis, pronepos proneptis ex nepote: quia omnes per virilem sexum descendentes, sui vocantur. Naturales sunt hæ personæ, ac adoptiue. Adoptiuorum enim comparatione legitimi naturales appellantur. Sed ita nepos vel neptis ex filio auo sui heredes sunt, si pater eorum de potestate patris, aut morte, aut emancipatione discesserit: nam si eo tempore, quo aliquis moritur, filium in potestate habeat, & ex eo nepotes, illi viuo patre suo, & in potestate aui consti-

K

tuto,

tuto, sui heredes aucto esse non possunt. Similiter Posthumi, qui si vivo patre nati fuissent, in potestate eius futuri erant, sui heredes sunt. Si quando aliquis moritur, & reliquerit filium, aut filiam, & ex alio filio mortuo nepotes, neptēsve, filij vel nepotes ex filio defuncto, patri vel aucto, hac ratione succedunt, ut filius vel filia suas partes, & nepotes ex filio portionem, quam pater eorum erat habiturus, accipiant. Quia regulariter constitutum est, ut inter suos proximior longiore gradu positos non excludat, & non in capita, sed in stirpem dividatur hereditas. Item si quis moriens filium non relinquāt, sed ex duobus masculis filiis dimittat nepotes, hoc est, ex vno filio vnum, vel duos nepotes, ex altero tres aut quatuor, similiter, sicut superius dictum est, in stirpem, non in capita hereditas dividatur, hoc modo, ut illi duo nepotes ex vno filio medietatem percipiant, & illi quatuor ex alio filio aliam medietatem: hoc est, ut tales accipiant portiones, quales patres eorum si vixissent, habituri erant. Si defuerint heredes sui, tunc hereditas defuncti pertinet ad agnatos. Agnati enim sunt per virilem sexum defuncto propinquitate coniuncti, id est consanguinei fratres, hoc est, de vno patre nati. Nec disputari potest, si de diuersis matrib. nascantur, qui vno patre geniti sunt. Item patruus, id est

frater

frater patris, fratris sui filio agnatus est: ipso modo sunt fratres patruels, hoc est, qui de singulis germanis nati sunt. Hoc ordine agnoscitur qui sint agnati, sicut supra diximus, per virilem sexum propinquitate coniuncti. Non tamen omnibus simul agnatis lex hereditatem propinqui intestati dat, sed hijs qui defuncto mortis suae tempore proximiores inueniuntur. In foeminis vero alia conditio est: quia inter foeminas sola tantum soror consanguinea habetur agnata, vt germano suo defuncto, ab intestato ei agnationis iure succedat. Reliquae foeminae, hoc est, amitae, id est, patris soror, vel fratris filia, nec in capiendis hereditatibus propinquorum legitimae sunt, nec masculis propinquis agnationis iure succedunt. Ipsarum vero hereditates ad masculos propinquos agnationis conditione perueniunt. Regulariter constitutum est, vt inter agnatos proximior posteriorem excludat, & inter eos non in stirpem, sed in capita ab intestato diuidatur hereditas. Nam inter suos, sicut superius diximus, alia ratio est, vt proximior posteriorem non excludat, & semper hereditas in stirpem, non in capita diuidatur. Nam si quis moriens dimittat germanum, & ex altero germano filios, germanus frater quia gradu proximior est, solus succedit, fratris filij non succedunt. Item si moriatur quis, & de duobus germanis

fratribus dimittat filios duntaxat masculos, ex vno fratre dimiserit duos, ex alio quatuor, similiter masculos: omnes quidem fratrum filij patruo suo ab intestato succedunt, sed non in stirpes, sed in capita: ita vt illi duo ex vno patre duas accipiant portiones, & illi quatuor ex alio accipiant quatuor portiones. Nam si sorores habuerint, in patrum hereditatem non veniunt, sicut nec sororis filij in auunculi hereditate succedunt. Nam & hoc regulare est, vt cognati tunc intestatorum propinquorum hereditates capiant, quando aut sui, aut agnati defuerint.

DE OBLIGATIONIBVS.

TITVLVS IX.

Obligatio in duas species diuiditur. Nam omnes obligationes aut ex contractu nascuntur, aut ex culpa. Quæ ex contractu nascuntur quatuor genera sunt, quæ singula
 * Aere. hoc ordine distinguuntur. Aut enim re * contrahitur obligatio, aut verbis, aut literis, aut
 * Aere. consensu. Re * contrahitur, quoties aliqua cuicunque mutuo dantur, quæ in hijs rebus contingunt, quæ pondere, numero, mensura continentur. hoc est, si pecunia numeretur, vel frumentum detur, vinum, aut oleum, aut aes, ferrum,

ferrum, argentum, vel aurum. Quæ omnia numerando, aut pensando, aut metiendo, ad hoc damus, vt eorum fiant qui ea accipiunt, & ad nos statuto tempore, non ipsæ res, sed aliæ eius naturæ, quales datæ sunt, atque ipsius ponderis, numeri vel mensuræ reddantur. Propter quod mutuum appellatum est, quasi à me tibi ita datum sit, vt ex meo tuum fieret. Verbis contrahitur obligatio, ex interrogatione dantis, & responsione accipientis, ita vt si ille qui dat, interroget: Hoc mihi dabis? qui accipiet, respondeat: Dabo. Aut in obligatione debitoris, si aliquis fideiussor accedat, ille * qui personam fideiussori tradit, interroget: Istum fide tua esse iubes? & ille respondeat: Fide mea esse iubeo. Hac conditione non solum ille qui debitor est, sed & is qui fideiussor existit, obligantur. Et non solum fideiussor ipse dum viuit, sed & heredes ipsius, si ille defecerit, tenentur obnoxij. Creditor autem, qui pecuniam dedit, in potestate habet ad reddendam pecuniam quem velit tenere, vtrum ipsum debitorem, an fideiussorem. Sed si debitorem tenere elegerit, fideiussorem absoluit. Si vero fideiussorem tenuerit, debitorem absoluit. Quia vno electo, quem idoneum creditor iudicat, alterum liberat. Sunt & aliæ obligationes, quæ nulla præcedente interrogatione contrahi possunt. Id est, vt si mulier sine sponso

* cui persona fideiussoristraditur.

vxor futura siue iam marito dotem dicat.
 Quod tam de mobilibus rebus, quàm de fun-
 dis fieri potest. Et non solum in hac obligatio-
 ne ipsa mulier obligabitur, sed & pater eius,
 & debitor ipsius mulieris, si pecuniam, quam
 ille debebat sponso creditricis, ipse debitor in
 dotem dixerit. Hæ tantum tres persone, nulla
 interrogatione præcedente, possunt dictione do-
 tis legitimè obligari. Alia vero persone, si pro
 muliere dotem marito promiserint, communi
 iure obligari debent, id est, vt & interrogata
 respondeant, & stipulatae promittant. Item &
 alio casu, vno loquente, & sine interrogatio-
 ne alio promittente, contrahitur obligatio, id
 est, si libertus patrono aut donum, aut munus,
 aut operas se daturum esse iurauerit. Expo-
 nendum hic quid sit donum, munus, vel ope-
 re: in qua re supradicti liberti non tam ver-
 borum sollemnitate, quàm iurisiurandi reli-
 gione tenentur. Sed nulla altera persona hoc
 ordine obligari potest. Præterea inutilis est
 promissio, etiamsi stipulatione interueniente
 facta sit, si id aliquis daturum se promiserit,
 quod sui iuris non est, hoc est, si aut ingenuum
 hominem quasi seruum se daturum promit-
 tat. Aut si mortuum aliquis, quem viuum
 credebat, promiserit. Aut locum sacrum, aut
 sanctum, aut religiosum daturum se quicun-
 que promiserit. Præterea inutilis est promissio
 si,

sio, si aliquis rem sub tali cōditione promittat, quæ impleri pro rei difficultate non possit. Præterea inutilis est interrogatio & promissio, si ita aliquis interroget debitorem: post mortem meam vel tuam illud dari spondes? Quod propterea inutile visum est, quia à persona heredis obligatio incipere non potest. Et ideo nec heredi creditoris sub hac sponsione obligatur debitor, nec debitoris heres creditori tenetur obnoxius. Item inutilis est obligatio, si dicat creditor: Pridie quàm moriar, dare spondes? Vel interroget debitorem: Pridie quàm moriaris. Similiter & hæc stipulatio inutilis iudicatur, quia non potest sciri, quando sit pridie, quàm aliquis moriatur, nisi postquam mortuus fuerit. Item, si pure interroget creditor, & debitor sub conditione promittat. Vel si creditor decem solidos debitorem interroget, & debitor quinque promittat, hoc ordine integrum debitum vacillare cognoscitur. Si quis nobis pecuniam debeat, possumus debitorem nostrum compellere, vt pecuniam quàm nobis redditurus erat, alteri se caueat redditurum. Neque potest ei, cui pro nostro debito cauet, de canto & non numerato, sicut fieri solet, aliquid disputationis afferre, cum id quod à nobis accepit, alteri cauerit redditurum. Literis obligatio fit, aut à re in personam, aut à persona in personam. A re in per-

K 4

sonam,

sonam, velut si id quod ex emptione aut cōductione, aut societate debes, alij reddas. A persona in personam, velut si id quod mihi alter debet, alteri personæ delegem, vt reddere debeat. Cōsensu fiunt obligationes, ex emptionibus & venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus & mandatis. Quia in eiusmodi rebus cōsensu magis, quàm scriptura aliqua aut sollemnitas quæritur. In quibus rebus etiam inter absentes obligatio contrahi potest, quod in alijs reb. fieri non potest. Emptio igitur & venditio contrahitur, cum de pretio inter emptorem & venditorem fuerit definitum, etiam si pretium non fuerit numeratum, & nec pars pretij aut arrha data fuerit. Locatio & cōductio similiratione consistunt, vt consensu, etiam verbo definitio inter cōsentientes firma permaneat. Societatem inire possumus, aut omnium bonorum, aut vnus alicuius negotiationis. Et potest ita iniri societas, si tamen hoc inter socios conuenit, vt vnus pecuniam det, alter operam suam pro pecunia ponat: Et huius rei definitio etiam verbo inita valet, ita vt quicquid societatis tempore quolibet modo fuerit adquisitum, socijs commune sit. Permanet autem inita societas, quandiu in ipso consensu socij perseverat: quia sicut cōsensu cōtrahitur, etiā dissensu dissoluitur Dissoluitur ergo societas aut morte vnus socij, aut

contraria voluntate, aut capitis diminutione, id est, si vnus ex socijs, sicut frequenter supra diximus, capite fuerit diminutus. Similiter & mandari verbo potest. Et cum verbis mandatum fuerit, obligatio contrahitur. Possumus enim aut nostra negocia, aut aliena cuicunque agenda mandare, dummodo honestum aliquid agi mandemus. Nam si contra mores bonos aliquid mandare voluerimus, hoc est, si cuicunque mandemus, vt alicui furtum faciat, aut homicidium, aut adulterium admittat, in hys rebus mandati obligatio non contrahitur. Soluitur autem mandatum aut morte, cui mandatum est, aut contraria illius voluntate qui mandauit. Sed is cui mandatur, mandati formam egredi non potest. Aut si egressus fuerit, & mandatori teneatur obnoxius, & quod extra mandatũ egit, non præiudicet mandatori.

Q VIBVS MODIS OBLIGATIO
TOLLATUR.
TITVLVS X.

Tollitur obligatio solutione debiti. Præterea aliquoties tollitur obligatio, etiam si aliud quàm cautum fuerat à debitore creditori reddatur. Nam si quicunque pro pecunia, quam creditori cauit, acquiescente creditore, aurum, aut argentum, aut mancipia, vel alias quaslibet species, habita æstimatione con-

sentiente creditore dederit, obligatio euidenter tollitur.

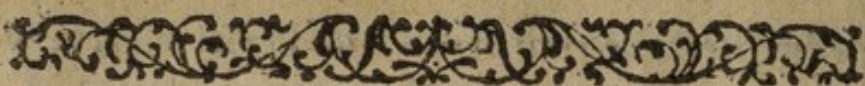
Quia de obligationibus, quæ ex contractu nascuntur, diximus, superest ut de his obligationibus, quæ ex delicto nascuntur, simpliciter disputemus. Ex delicto nascuntur obligationes, si aliquis furtum fecerit, vel bona aliena rapuerit, vel damnum alteri dederit, aut iniuriam fecerit. Quarum omnium rerum vno genere ex delicto nascitur obligatio. Furtorum autem sunt genera quatuor, manifesti, nec manifesti, concepti, & oblati. Manifestum furtum dicitur, si quando fur cuiuscunque rem tollit, in ipso furto deprehenditur. Nec manifestum furtum appellatur, quod quamlibet dum fieret, inuentum non est, tamen furtum factum fuisse probatur. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem alterum res furtiva inueniatur. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva alicui ita à fure datur ut apud ipsum furem inueniri non possit. Præterea, qui rem alienam invito aut nesciente domino contingit, vel tollere, aut de loco mouere præsumit, furtum facit: & si quis rem vtendam acceperit, aut commendatam apud se habuerit, & aliter ea usus fuerit quam accepit, furti actione tenetur. Præterea si quis iumentum alterius ad hoc accepit, ut eum quinque milibus duceret, si id decem milibus, aut longius quam ab illo qui dedit

dedit, fuerit constitutum * duxerit, furti reus * aliàs ad-
 erit. Et multa præterea * quorumcunque simi- gerit.
 lia sunt: secundum quæ & ille furti tenetur. * quæ horæ
 qui vt fieret opẽ aut consilium, aut stu-
 dium commodarit: velut si quis
 pecuniam, quam in manu a-
 liquis tenebat, excusse-
 rit, vt alij eam ra-
 pere possẽt.

* *
 *

Caij Institutionum libri
 posterioris finis.

IN

INDEX TI- TVLORVM INSTI-

TUTIONVM D. IV-

stiniani: quibus adie-
cimus Vlpiani &
Caij titu-
los.

D E actionibus.	362
De acquisitione per arrogationem.	
264	
De ademptione & translatione legatorum.	
195	
De adoptionibus. Vlp.	447
De adoptionibus. Ca.	495
De adoptionibus.	37
De assignatione libertorum.	256
De Atiliano tutore, & eo, qui ex lege Iulia & Titia dabatur.	57
De auctoritate tutorum.	60
De bonis libertorum. Vlp.	485
De bonorum possessionibus.	257
De caducis. Vlp.	458
De capitis deminutione.	54
De cele, orbo, & solitario patre.	Vlp.
455	
	De

INDEX.

De codicillis.	212
De curatoribus. Vlp.	455
De curationibus. C.	499
De curatoribus.	63
De decimis. Vlp.	456
De diuisione stipulationum.	283
De dominijs & acquisitionibus rerum.	459
De donationibus.	113
De dotibus. Vlp.	444
De duobus reis stipulandi & promittendi.	280
De emptione & venditione.	299
De eo cui libertatis causa bona addicuntur.	266
De exceptionibus.	406
De excusationibus tutorum vel curatorum.	68
De exheredatione liberorum.	141
De exheredatione liberorum. C.	504
De fideicommissarijs hereditatibus.	199
De fideicommissis. Vlp.	478
De fideicommissis. C.	510
De fideiussoribus.	294
De fiduciaria tutela.	56
De gradibus cognationis.	243
De heredibus instituendis.	148
De hereditatibus quæ ab intestato deferuntur.	215
De	

INDEX.

De heredum qualitate & differentia.

169

De his qui in manu sunt. Vlp. 448

De his qui in potestate sunt. Vlp. 442

De his qui sui iuris sunt. Vlp. 442

De ingenuis. 20

De intestatorum hereditatibus. C. 513

De iis per quos agere possumus. 398

De iis qui sunt sui vel alieni iuris. 28

De iis qui tutores testamento dari possunt.

50

De iniuriis. 352

De inofficioso testamento. 166

De interdictis. 413

De inutilibus stipulationibus. 284

De iure donationum inter virum & uxorem.

Vlp.

446

De iure naturali, gentium, & civili. 13

De iure personarum. 18

De iure personarum. C. 492

De iustitia & iure. II

De latinis. Vlp. 144

De legatis. Vlp. 473

De legatis. C. 507

De lege aquilia. 345

De lege falcidia. 195

De lege falcidia. C. 510

De lege fusia caninia tollenda. 27

De

INDEX.

De legibus & moribus. Vlp.	435
De legitima agnatorum successione.	228
De legitima agnatorum tutela.	51
De legitima parentum tutela.	56
De legitima patronorum tutela.	55
De legitimis heredibus. Vlp.	480
De libertatibus servorum. C.	488
De libertinis.	21
De libertis Vlp.	436
De libertorum successione vel bonis. Vlp.	482
De literarum obligationibus.	297
De locatione & conductione.	305
De mandato.	313
De matrimonijs. C.	491
De militari testamento.	133
De noxalibus actionibus.	394
De numero servorum testamento manumittendorum. C.	490
De nuptijs.	31
De obligationibus ex consensu.	298
De obligationibus.	271
De obligationibus. C.	516
De obligationibus quasi ex contractu.	318
De obligationibus quæ ex delicto nascuntur.	330
De obligationibus quæ quasi ex delicto nascuntur.	

INDEX.

scuntur.	358
De officio iudicis.	424
De patria potestate.	30
De perpetuis & temporalibus actionibus, & quæ ad heredes & in heredes transeunt.	404
De poena legis Iulæ.Vlp.	456
De possessionibus dandis.Vlp.	483
De poena tenerè litigantium.	421
De publicis iudicijs.	429
De pupillari substitutione.	156
De rebus.C.	500
De rebus corporalibus & incorporalibus.	100
De replicationibus.	411
De rerum diuisione & acquirendo earum do- minio.	77
De satisfactione tutorum vel curatorum.	65
De satisfactionibus.	400
De senatusconsulto Orphiciano.	239
De senatusconsulto Tertulliano.	235
De seruitutibus prædiorum.	101
De singulis rebus per fideicommissarium reli- ctis.	209
De societate.	309
De solidi capacitate inter virum & uxorem. Vlp.	457
De statuliberis.Vlp.	439
De stipulatione seruorum.	281
De substitutionibus, & de faciendis secundis tabulis.	

INDEX.

tabulis. C.	506
De successione cognatorum.	240
De successione libertorum.	250
De successione sublati, quæ fiebant per bonorum venditiones & ex senatusconsulto Claudiano.	269
De suspectis tutoribus vel curatoribus.	73
De testamentis ordinandis.	127
De testamentis. Vlp.	462
De testamentis. C.	503
De tutela.	8
De tutelis. Vlp.	450
De tutelis. C.	498
De verborum obligatione.	275
De vi bonorum raptorum.	342
De usu & habitatione.	105
De usucapionibus & longi temporis possessionibus.	108
De usufructu.	103
De vulgari substitutione.	154
Per quas personas cuique adquiratur.	222
Per quas personas nobis obligatio adquiratur.	322
Per quas personas nobis obligatio nascatur.	32
Quemadmodum heres institui debeat. Vlp.	465
Quemadmodum testamenta rumpuntur. Vlp.	471

L

Qui

Qui & quibus ex causis manumittere non possint.	24
Qui habeant ius antiquum in caducis. Vlp.	459
Qui heredes institui possunt. Vlp.	465
Qui in potestate, mancipatione sunt, quemadmodum eo iure liberentur. Vlp.	449
Quibus alienare licet vel non.	118
Quibus modis ius potestatis soluitur.	42
Quibus modis obligatio tollitur.	324
Quibus modis filij exeunt de potestate fratris. C.	496
Quibus modis obligatio tollatur. C.	521
Quibus modis re contrahitur obligatio.	272
Quibus modis testamenta infirmantur.	161
Quibus modis tutela finitur.	61
Quibus non est permissum facere testamentum.	137
Quod cum eo qui aliena in potestate est, negotium gestum esse dicitur.	387
Si quadruples pauperiem fecisse dicatur.	397

